

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ ВА МЕРОСИ ХАТТИИ БА
НОМИ РӮДАКӢ

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

№ 1. 2015

Маҷалла соли 2010 таъсис ёфта, дар як сол ду шумора нашр мешавад

Муассис: Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

С а р д а б и р

узви вобастаи АИ ҚТ Акбари Турсон

М у о в и н и с а р д а б и р

н. и. ф. Аскар Ҳаким

Д а б и р и м а с њ у л

н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Ҳ а й а т и т а х р и р и я: Маҳмадҷусф Имомов, Қосимшо Искандаров, Мукаррама Қосимова,
Олимҷон Қосимов, Мирзо Муллоаҳмадов, Абдуҳолиқ Набавӣ, Қӯрабек Назриев, Музаффар Олимов,
Хуршеда Отахонова, Дилшод Раҳимов, Абдуҷаббор Раҳмонов, Шохзамон Раҳмонов, Ҳабибулло
Рачабов, Додихудо Саймиддинов, Носирҷон Салимов, Валӣ Самад, Абдунабӣ Сағторзода,
Шодимуҳаммад Сӯфиев, Сахидод Хоркашов, Олимҷон Хочамуродов, Ғаффор Қӯраев.

Душанбе © Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии АИ ҚТ, 2015

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ, ВОСТОКОВЕДЕНИЯ И ПИСЬМЕННОГО
НАСЛЕДИЯ имени РУДАКИ

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 1. 2015

Основан в 2010 г. Выходит два раза в год

Учредитель: Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени
Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан

Главный редактор
член-корр. АН РТ Акбари Турсон
Заместитель главного редактора
к.ф. н. Аскар Хаким

Ответственный секретарь
к.ф.н. Шамсиддин Мухаммадиев

Редакционная коллегия: Г.Джураев, М.Имомов, К. Искандаров, М.Касимова, О.
Косимов, М.Муллоахмадов, А. Набави, М.Олимов, Д. Рахимов, А. Рахмонов, Ш.Рахмонов,
Х.Раджабов, Д.Саймиддинов, Н. Салимов, В. Самад, А.Сатторзода, Ш. Суфиев, О.Ходжамуродов, С.
Хоркашов.

Душанбе © Институт языка, литературы, востоковедения и письменного
наследия имени Рудаки АН РТ, 2015

Дар ин шумора

Пажӯҳиш

Акбари Турсон. Об агар садпора гардад, боз ҳам ошност?!... ..	5
Абдунабӣ Сатторзода. Қиссагару қиссахару қиссафурӯши сармаддеҳӣ.....	35
Аскар Ҳаким. Шахсияти ғиноӣ ва олами эҳсосу тафаккур... ..	45
Ҳоким Қаландаров. Тафсири исмоилӣ аз “Қасидаи айния”-и Ибни Сино.....	65
Мақсудов Бадриддин. Шарҳи аҳволи Амир Ҳусайнии Ҳиравӣ.....	75
Муҳаммадризо Ризоиён. Рамзинаҳои хамрӣ дар рубоиёти мавҷуд дар осори Айнулқузоти Ҳамадонӣ.....	88
Султонмамадова Умеда. Ашъори Ломеии Гургонӣ дар манобеи адабӣ.....	108
Саидии Сирчонӣ. Муддаӣ гар накунад фаҳми сухан гӯ: сару хишт.....	120
Қодиров Ғиёсиддин. Пири арҷманди шеърӣ чавони форсӣ... ..	139
Ёднома	
Азизкулов Ҷумъабой. Имону инсофи устод Айнӣ.....	149
Сангинов Аҳмадҷон. Номбардори миллат.....	167
Муаллифони шумора.....	174

Содержание

Исследования

Акбари Турсон. Братоубийство в контексте таджикской культурной традиции.....	5
Абдунаби Сатторзода. Творческий портрет Бахманера и его особенности.....	35
Аскар Хаким. Лирическая личность, мир чувства и мысли ...	45
Хоким Каландаров. Исмаилитское толкование «Касыде айния» Ибн Сино.....	65
Максудов Бадриддин. Биография Амира Хусайни Хирави	75
Мухаммадризо Ризаиян. Вакхические символы в четверостишиях, использованных в произведениях Айнулгузата Хамадани.....	88
Султонмамадова Умеда. Поэзия Ломеи Горгани в литературных источниках.....	108
Саидии Сирджони. Несколько слов о Воспоминаниях (Ёддоштхо) Садриддина Айни.....	120
Кадыров Гиясиддин. Патриарх новой персидской поэзии.....	139

Память

Азизкулов Джумабой. Совесть и вера устода Айни.....	149
Сангинов Ахмаджон. Славный сын нации.....	167
Сведения об авторах.....	174

*Сухан, к-он аз сари андеша н-ояд,
Навиштанрову гуфтанро нашоад.*

СУХАНШИНОСӢ, №1 2015

АКБАРИ ТУРСОН

ОБ АГАР САДПОРА ГАРДАД, БОЗ ҲАМ ОШНОСТ?!

Бародарситезӣ дар оинаи суннати фарҳангии тоҷикон

Омӯхтани сабаб ва омилҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар кишварамон яке аз вазифаҳои муҳимтарини олимони ҷомеашинос мебошад. Зеро доир ба ин масъала андешаву таҳқиқоти мӯтамади олимон бояд нақши ҳалқунанда дошта бошад, то ин ки ҳодисаҳои даҳшатноку ғоҷабори гузашта барои наслҳои ояндаи ҳалқамон дарси ҳушёрӣ ва ибрат гарданд.

Эмомалӣ Раҳмон [1]

Бародарситезҳои сангину нангини панҷсолаамон (1992-1997), ки бо заҷркушиҳои ношоиста ва нобоистааш вирди забон шуд, ба маънии пурраи истилоҳ **ғоҷаи миллӣ** буд. Аз ин рӯ, пажӯҳиши жарфёби таърихи задухӯрдҳои хунии хонаводагиамон, ки дар оташи он хушку тар баробар сӯхт, **мубрамтарин** вазифаи иҷтимоии ҷомеашиносои тоҷик низ дар шумор меояд. Албатта ҷанги дохилии дуум дар Тоҷикистон мавзӯи дастнахӯрдаи илмию иҷтимоӣ нест; дар ин бора як силсила китобу мақолаҳо, аз ҷумла ёддоштҳои шоҳидону ёдномаҳои мушоҳидон, дар қалам омаданд, инчунин чандин ҷамъомадҳои илмӣ сиёсатшиносон баргузор шудааст. Чӣ расад ба бозёфтҳои бозрасиҳои қоршиносои ҳориҷӣ, ки беш аз ҳама ба ғайрияти сиёсии ба истилоҳ ҳомиёну ҳомилони “исломи сиёсатгаро” таваҷҷӯҳи идеологӣ зоҳир намуда низ даҳҳо табақ қоғози сафедро сиёҳ кардаанд.

Аммо баъд... чун мо, тоҷикон, худамон бозигари асосии рӯйдодҳои сиёсӣ чиноии солҳои 90-ум ҳастем, андарёфти сарманшаи сангреси ҳамоноқта ва ҳамаҷониба арзёбӣ кардани оқибати фалокати таърихи навинамон вазифаи аввалиндараҷаи ҳуди мост. Ин вазифаи дастуриро **сарнавиштсоз** унвон кардан чандон муҳобот нахоҳад буд, чунки бардоштҳои андешасанҷонаамон аз ғоҷаи гузашта ба ҳуди бунёди рӯзгори пасоҷангиамон асар дорад. Аз ин ҷиҳат пажӯҳиши амиқу дақиқи ғоҷаи миллиамон на фақат арзиши сирф илмӣ, балки **аҳамияти вержаи иҷтимоию сиёсӣ ва ахлоқӣ** низ хоҳад дошт.

Ҳулосаҳои илмӣ чунин пажӯҳиширо як ҳиссаи муҳими ҳештаншиносии қуллияи ҷомеаи доништан бояд, ки кайҳост ба таҷдиди маънавӣ ниёз дорад. Чаро ки тарафҳои даргир ҳанӯз ҳам аз тариқи тавбаи иҷтимоию ахлоқӣ ба ҳусни тафохум нарасидаанд. Мо гумон доштем, ки чунин тавбаи расмӣ самимӣ пеш аз ҳама аз ҷониби **Ҳизби наҳзати исломӣ** садо хоҳад дод, чаро ки бар асари ҷанги бародаркуш пеш аз ҳама ва беш аз ҳама обрӯю эътибори иҷтимоию ахлоқӣ ин ҳизби сиёсӣ коста шуд. Вале акнун бармало мешавад, ки барои исломгароён аз **эҳтироми миллӣ** дида **этирофи байналмилалӣ** муҳимтар аст.

Ба нияти барқарор намудани ягонагии сиёсӣ маънавӣ миёни на фақат тарафҳои даргир, балки инчунин тамоми шаҳрвандон буд, ки Сарвари давлат

Эмомалӣ Раҳмон баъди бо мусолиҳаю муросо анҷом ёфтани бархӯрдҳои мусаллаҳона мувофиқан ба тақозои арзишҳои ахлоқу одоби исломӣ *авфи гуноҳ* эълон намуда аз тариқи додгоҳу додситонӣ таъкиб кардани ҷинояткорони ҷангро салоҳи қор надонистанд. Ин тасмими сиёсӣ тадбире буд оқилона ва одилона, ҷаро ки дар қамоли масъулиятшиносии таърихӣ амал пазируфт; бад-ин тадбири дурандешона ва саривақтӣ ваҳдати миллӣ бар пояи тахту саҳти сиёсӣ маънавӣ қарор дода шуд.

Бесабаб нест, ки дар Созмони Давлатҳои Муттаҳид таҷрибаи сулҳофарии тоҷикон ба як навъ мактаби байналмилалӣ омӯзиши роҳу тариқи ҳоси расидан ба созиши сиёсӣ ва оштии миллӣ табдил ёфтааст. (Ҳамзамон бояд ёдрас намуд, ки Ваҳдати Миллӣ падидаи *якҷинсаю яқсон* нест; пояҳои онро бо мурури замон таҳкиму таҷдид бахшида истодан дарқор аст. (Ниг. идомаи суҳанро дар Баҳши сонӣ.)

Ва агар пас аз 18 сол, Президент Эмомалӣ Раҳмон олимонро ба “*омӯхтани сабаб ва омилҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар кишварамон*” даъват карда бошанд, ин ҳам бесабаб нест. Дар фосилаи мазкури таърихӣ шуури иҷтимоӣ мо то як андоза тақмил ёфт; акнун ҷомеа аз ҷиҳати рӯҳонию равонӣ омода аст, ки ҳақиқати ҷанги гузаштаре наққодона пазируфта аз рӯйдодҳои ноҳуши гузаштааш ба ҳадде, ки бояду шояд, сабақи таърихӣ бардорад.

I

Ҳангоми дар Амрико буданам ҳар боре, ки дар ягон маркази таҳқиқотӣ ё донишгоҳе дар бораи воқеаҳо ва тамоюлҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангӣ дар Осиёи Марказӣ суҳанронӣ ё гуфтугӯе доштам, ҳозирон гаштаю баргашта саволхоро ба миён мегузоштанд, ки ба онҳо акнун ҳам ҷавоб додан қори саҳл нест. Ва онҳо пурсишхоро буданд оғанда аз *тааҷҷуб* ва низ аз *таассуф*. Чунки аз забони мутахассисоне садо медоданд, ки осеёшиносанд, аз ҷумла таъриху фарҳанги тоҷикону Тоҷикистонро нағз медонанд.

Ҷаро мардуми пурқору пурбардоре, ки дирӯз на фақат бо фарҳангу тамаддуни мутараққиаш, балки инчунин бо ахлоқу одоби волеяш сойири ҷаҳонӣро дар ҳайрат монда буд, вақте ки истиқлоли сиёсиро қомеъ шуд, ба ҷойи даст дар гил доштан аввал даст дар хун зад?! **Ҷаро** дар дар Осиёи Марказӣ тарқиши мудҳиши динию сиёсӣ маҳз дар Тоҷикистон ба амал омад – боз миёни мардуме, ки удабою ҳуқамои сӯфимашрабаш зарурати *қаноату таҳаммул* қардан ва манфиати *сабру тоқат* доштанро пайваста тарғибу талқин мекарданд?

Ҷаро миллати пурзаковату сарбаланде, ки хирадпарастӣ яке аз суннатҳои меҳину дерини ӯсту тамоми адабиёти сеҳазорсолааш саршор аз панду насиҳат бувад, пеши роҳи бародаркуширо ҳудаи гирифта натавонист ва ҳам акнун, вақте ки ҷанги дохилӣ бо даҳлату далолати хориҷӣ қатъ гардид, **ҷаро** ба ҷойи фӯҷаи миллиашро ҳамчун боз як боҳти таърихӣ мавриди андешаи интиқодӣ қарор додан “*моро дигарон ҷанг андохтанд*” гӯён масъулияти ҷанги дохилиашро ба гардан намегирад?

Дар воқеъ, **ҷаро**!?

Мутаассифона, ҷумла ҷангномаҳое, ки то кунун ба табъ расидаанд, ба қуллияти ҳеш як навъ **тасвир** аст, ки он ҳам бештар аз **тавзеҳ** ва ҳатто **талвеҳ** иборат бувад; муаллифони онҳо ба *муҳарриқи дарунсӯзи* ҳамон ҳодисаҳои даҳшатнок дидаи андеша нозук насохтанд.

Вале агар муродамоне аз кофту қови сабаб ва омилҳои сар задани ҷанг баҳра гирифтанд аз таҷрибаи рӯзгори гузашта, ҳосса омӯхтани дарси адаб аз таърихи ноҳамворамон бошад, ҷомеаи қуниамон ба **таъбири илмию фалсафӣ** ниёз дорад. (Аз рӯи қилсилаи маротиби *герменевтикаи арабу Аҷам*, ки аз соҳтори сезинаи “**тафсир-таъбир-таъвил**” иборат буд.) **Таъбир** бошад, қунон ки методологҳои илм меғӯянд, *аҳамияти эвристикӣ* дорад, яъне ки қай ба унвони қоситаи таҳқиқ аз оғоз ду ҳадафи қажӯқиширо ба нишон мегирад: аввалан, *робитаҳои синхронӣ ва диахронии* падидаи мавриди назарро бо дигар падидаҳои иҷтимоӣ ошқор намудан ва, қониян, *рафти минбаъдаи воқеаҳоро дар ҳамбастагии ботиниашон пешгӯӣ* қардан.

Фақат дар сурати амалӣ кардани чунин барномаи таҳқиқотӣ ба пурсишҳои куллие посух додан мумкин мегардад, ки дар пасманзари ҷанги хонаводагӣ ба гунаи **се муаммои антропологӣ** қомат афрохтаанд:

- (1) **Чаро** дар Осиёи Марказӣ ҷанги шахрвандӣ маҳз дар муҳити иҷтимоии тоҷикон сар зад, ки дар ҷанми мардумшиносӣ то ин вақт ба унвони яке аз *осудатарин* халқҳои дунё муаррифӣ мешуданд?
- (2) **Чаро** *кашмакаши сиёсӣ* (мубориза барои қудрат) миёни ворисони фарҳанги бузурги ҷаҳонгире, ки талқину таъкиди амри воҷиб будани мудорою мурувват меҳвари маънавии он буд, то дараҷаи *бархӯрди мусаллаҳона* расида ба хунрезии оммавӣ дар байни бахшҳои парокӯҳӣ ё кӯҳ дар миёни як халқ таъдил ёфт?
- (3) **Чаро** ҷанги байнобайнии одамоне, ки аҷдодашон кайҳост дар радифи *мутамаддинтарин* мардумони ҷаҳон ҷой гирифтаанд, ин кадр *сурату сирати барбарӣ* гирифт? Чӣ омили хосу чӣ шароити ғавқулода боис шуд, ки қор то бад-ин ғоят расид: тарафҳои даргир бо якдигар ин кадр *бераҳмона* ҷанг карданд?!

Барои ба ин саволҳои дандоншикан ҷавоби аз ҷиҳати илмӣ ҷолибу аз назари ҷомеа ҷозиб ҷавоб дода тавоништан бинои таъбирро танҳо дар замини ғании факту далелҳои мушаххас ва моделҳои консептуалии сиёсатшинохтӣ бунёд афкандан кофӣ нест; уфуқи таҳлилу таркибро васеътар карда масъаларо аз маъқеи назари **фарҳангшиносӣ** (културология), **таърихшиносӣ** (историология), **исломшиносӣ** (исламология), **равоншиносӣ** (психология) ва ҳатто **равонқовӣ** (*психоанализ*) андеша кардан мебояд.

Гузашта аз ин, барои он ки “*ҳодисаҳои даҳшатноку ғоҷабзори гузашта барои наслҳои ояндаи халқамон дарси ҳушёрӣ ва ибрат гарданд*” (Э. Раҳмон), **истидлоли илмиро** бо **интиқоди иҷтимоӣ** узван пайвастан мебояд; фақат дар ин замина сару калобаи ҷанги хонаводагӣ ба монанди ёфта аз оқибати вазнину сангини он ҳулосаҳои сабақомез баровардан муяссар мегардад.

II

Ҳоли ҳозир ҳаминаш бармало афтод (мутаассифона, ҳанӯз на ба ҳамаи аъзои ҷомеа возеҳу равшан шудааст), ки ҳадафи ҷанги бародаркушамон ба ягон маънӣ **манфиати миллӣ** набуд. **Манфиати динӣ** ё **мазҳабӣ** ҳам набуд, хусусан ки дар арафаи барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ дин (аз ҷумла ислом) ба ҷумла озодиҳои матлубаш ноил шуд. Гузашта аз ин, **манфиати маҳаллӣ** ё ҳатто **манфиати вилоятӣ** ҳам набуд; асли нияту муроди бародаркӯшӣ **манфиати гурӯҳӣ** буд. Баҳори соли 1992, вақте ки бо даҳолату далолати мо, се нафар намояндаи илму фарҳанг ба унвони «*Ҳукумати Муроси Миллӣ*» барои гуфтугӯи мустақими ҳокимияти олий ва Оппозитсияи перомунӣ *тариқи ташаккули давлати миллӣ ва ҷаҳмандозии рушди ҷомеа* як ҷаҳорҷӯби сиёсӣ тарҳрезӣ карда шуд, ману Лоик ба зудӣ ва бо тааҷҷубу таассуф яқин ҳосил кардем, ки рағбату ғайрати демокрасиҳоҳои навбаромади тангтобу ошӯбқор, аз қавли Аҳмади Дониш гӯям, «*ҳама мабнӣ бар ғараз ва мавқуф ба ғойида*» будааст!

Ин ҳулоса ба ҳар ду нерӯи пешбари ҷунбиши инқилобигунаи онвақта – ҷӣ атеистони собиқ ва ҷӣ динпарварони ҷадид – баробар тааллуқ дорад, ки саркардаҳои онҳо бо вучуди ҳудро «*рӯшанфикр*» муаррифӣ кардан ба ягон проблемаҳои муҳимму муҳраи иқтисодию иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ равшанӣ андохта натавонишанд. Гап дар сари назарияи ҷомеашиносӣ не, балки амалияи иҷтимоист, ки муҳаррикаш аз ду тариқи дериншиноси харобиовар -- **тақлиду таассуб** таркиб ёфта буд [2]. Сабабаш ҳам аз оғоз равшан буд: инқилобияни навбаромад ҳудашон ягон барномаи мушаххасу муассири дигаргунсозии ҷомеа, хосса дурнамои рушди маънавии онро надоштанд – ончунон барномаю дурнамоеро, ки ормонҳои қарнии мардумро бозгӯ мекарда бошад. Пас, қомилан табиист, ки ҳарбу зарби «адолатҷӯна»-и ҳар ду нерӯи «*пешбар*» (аслан «вопасаро»!) оқибат ба

мансабаталошиҳои ошкоро табдил ёфта идеалҳои демократия бо шиорҳои нафсонии **идолҳои кӯчаву бозор** иваз шуданд.

Хулосаи калом, аз рӯи ойини чавонмардӣ ва ҳам мувофиқи ҳақиқату адолат мебуд, агар ҳамонҳо ба оина менигаристанду масъулиятшиносона икром мекарданд: *аз мост, ки бар мост!*

Аз ин мавқеи назар дар таҳқику тааммули сабаби сар задани ҷанги дохилӣ дар Тоҷикистон фармудаи зерини Шайхурраис Абӯалии Синоро ба унвони дастури методологӣ пазируфтанд даркор аст, ки гуфта: *“Ҳарчанд Офтоб сабаби пазондани мева аст, ҳам он ҷо қуввати табиӣ бояд, ки бо вай ёр бувад”* [3].

Агар ба ҷойи ҳамон *“мева”*-и Бӯалӣ гуфтагӣ *“ҷанг”*-ро гузорем ва даҳолату далолати бегонагонро сабаби пухта расидани он пиндорем, онгоҳ дарёфтанд мебошад, ки он **омили дарунии** бо омили берунӣ ҳамдаст шудагӣ ҳудаш чӣ буда бошад: аслаш *моддӣ* буд ё *маънавӣ*? Якбора посух медиҳам: **маънавӣ** буд!

Фалсафаи марксистию лениние, ки дар аҳди шӯравӣҳо ба унвони идеологияи ҳамадону ҳамагири давлатӣ пиндору кирдори аҳли хосро роҳнамоӣ мекард, дар маънидоди ҳама гуна падидаву тағйироти иҷтимоӣ **омилҳои моддиро** ба мадди назар гузошта нақши *омилҳои маънавиро* ба ҳадди бояду шояд ба эътибор намегирифт. **Рӯх, тахтушшуур, ғариза** (инстинкт) ва ҳатто **фаросат** (интуитсия), чӣ расад ба **эхсосоти** одамони зинда, ки **бо** феълӣ хӯй ва завқу шавқӣ худвежа, ниёзҳои инфиродӣ ё гурӯҳӣ, воқуниши дилсӯзона ё муғризона, таҳрику тақонҳои нафсонияшон (хосса ҳирсу оз ва бухлу ҳасад) аз ҳам фарқ мекунамд, ҳамчун гиреҳбанди падидахое муаррифӣ мешуданд, ки онҳоро файласуфон ва таърихнависони идеологиязадаи шӯравӣ зухуроти *“психологизми дурӯғин”* ва *“хаёлбандӣҳои идеалистӣ”* мепиндоштанд.

Мақтаби таърихшинохтӣ, ки дар охириҳои солҳои бистуми қарни гузашта таҳти унвони *La Nouvelle Histoire* сар бардошта то охириҳои солҳои шастум нуфузи ҷаҳонӣ пайдо намуд [4], баръакс, *омилҳои маънавӣ*, махсусан **менталитет**ро ба мадди назар гузошт. *“Муаррихони нав”*-и фаронсавӣ собит намуданд, ки рангу раванди ангеҷаҳои ибтикор ва кирдори иҷтимоии фардҳо ва ҷунбишҳои навгаро ё муҳофизакорро дар ҷомеа дар забони ниёзҳо ва манфиатҳои моддӣ танҳо *қисман* маънидод кардан мумкин аст; **муҳаррики асосии тараққиду ҳаракат дар ҷомеа шӯру ҳарорат, қолабҳои таҳтүззеҳнии тафаккур** (архетипҳо), **роҳнамудҳои ҷаҳонишинохтӣ** (дунявӣ ё динӣ), **зобитаву собитаҳои ахлоқу одоб ва монанди инҳо** мебошанд, ки усулан аз **омилҳои моддӣ** дида **муассиртаранд**.

Дар қаринаи (контекст) ин дидгоҳи комилан нави ғайримарксистӣ илми таърих ба як қисми *антропологияи фарҳангӣ* ба маънии васеъ (фарогирандаи *бӯёди таърихӣ* *ҳастии маънавӣ*) мубаддал шуд, таърихи халқи ҷудогона *ҷеҳраи хоси инсонӣ* пайдо намуд.

Чунин таърихномаи илмӣ тоҷикон ҳанӯз навишта нашудааст.

Бинобар ин сабабҳои ҷанги дохилиамонро дар осори илмӣ ҷустан (аз ҷумла дар китоби бисёрҷилдаи академии *“Таърихи халқи тоҷик”*) бенатича хоҳад буд. Фақат ҳадси бадеӣ ё интуитсияи шоирона аст, ки аз **аслу асоси маънавии ин муаммои таърихӣ** пай бурда тавонистааст. (Алберт Айнштейн беҳуда намегуфт, ки *“тасаввуоӣ эҷодӣ аз дониши илмӣ дида муҳимтар аст!*” [5]) Аз миёни шоирони муосири тоҷик тоҷик танҳо ду нафар – Мӯъмин Қаноат ва Лоик Шералӣ дар зимни андешаи бадеии фочиаи солҳои навадум нақши на ин ки омили моддӣ, балки **омили маънавиро ба унвони тақондихандаи бархӯрди байнобайнии ҳамқаवмонамон** дарёфта буданд. Чунончи, ба қавли Мӯъмин Қаноат,

Зи Вахшӯ зи Панҷу зи шаҳри Қубод

Буни тоҷиконро баровард бод.

Ва ин бодро ҷаҳл бунёд буд.

Оре, **ҷаҳли мураккабро** хостгоҳи он шамоли қиблаи иҷтимоӣ хондан бояд, ки

онро **қаҳру қадали таассубомез** суръату вусъат баҳшида буд...

Лоиқ ин мавзӯро дар қаринаи васеътари маънавӣ андеша карда ба зобита ва собатаҳои менталитети суннатӣ рӯ овардааст:

Бародарро бародар мекушад?

Ойини меросист!

Сиришти бандаи осист.

Намедонӣ?

Фаротар рав, фурӯтар рав,

Бипурс аз Ҳазрати Одам,

Бипурс аз Ҳобилу Қобил! [6]

Аз назари илмӣ афзудан бояд, ки суннати бародарситезӣ на фақат дар асотири қавмҳои сомӣ (яхуду араб), балки инчунин дар хоки маънавии мардумони табори ҳиндуориёӣ (ба вежа тоҷикону эронӣ) низ решаи дарозу қавӣ дорад [7].

Ҳақиқати талху тунд он аст, ки сабабу натиҷаи бисёр фоҷиаҳои таъриҳиамонро бо забони

як ҳикмати мардумӣ шарҳ додан мумкин аст, ки мефармояд: аз мост, ки бар мост!

Дар нимаи аввали солҳои навадӯм, айёме, ки ҷанги дохилӣ дар ҷумҳурии соҳибистиклоламон аз нав вусъат мегирифт, нависандаи ин сатрҳо дар бораи сабабу оқибати бародарситезиҳои мусаллаҳона як силсила мақола навишта (онҳо дар матбуоти Тоҷикистон ва хориҷа дарҷ шуданд) зимнан гуфта буд: дар сар задан ва идома пайдо кардани ин ҷанг нақши **омилҳои маънавӣ** (хусусан **урфу одатҳои суннатиамон**, ки аз замини рӯхонияти динӣ - аввал зардуштӣ, сони исломӣ - қувват гирифтаанд) аз сойири дигар омилҳои имконпазир бануртар аст [8].

Ба қарибӣ дарак ёфтам, ки дар Эрон ҳам нақши салбии омилҳои маънавӣ мавриди тааммули интиқодӣ қарор гирифта будааст. Доктор Алимӯҳаммади Яздӣ дар китоби ҷолибаш “*Чаро ақиб мондаем?*” (нашри охиринаи онро дар намоишгоҳи байналмилалӣ китоб Техрон-2015 пайдо намудам), нақши *ахлоқу одоби суннатиро* дар таърихи Аҷам дар қаринаи васеи ҳамин саволи муҳиму мубрам таҳлил карда баромадааст. Бароям ҷолиб он буд, ки муаллиф «*муҳимтарин иллати ақибфтодагӣҳоямон*»-ро дар «*маойиби ахлоқи мардум*» дарёфтааст. Доктор Яздӣ ба вежа дурӯғу дурӯғгӯиро “*иллат-ул-илал*”-и тамоми гирифториҳо ва бадбахтиҳои таъриҳи мардуми эронӣ хондааст [9].

Таворуди андешаҳоро бинед, ки хулосаи илмӣ пажӯҳишгари эронӣ бо андарёфти тоҷики бухорӣ Мирзосирочи Ҳаким куллан ҳаммазмуну ҳаммаслак бувад. Ҳамватани мо расо сад сол пеш, дар оғози қарни XX, дар сафарномаи саршор аз мулоҳизаҳои интиқодӣ, ки баъди саёхаташ ба Фаронса иншо кардааст, бо ҳазор дарду алам нигошта буд: “*Мардуми мо ҳама вақт дар фикри хиёнат намудан ба бародарони худ буда ҳуқуқи ҳамдигарро ғасб ва тасарруф мекунем. Кори мо тақаллуб ва дурӯғу фиреб аст... Оҳ, агар аз паси имрӯз бувад фардое!*” [10]

Камоли таассуф ва ғояти ташвишу хавотиркашиҳои иҷтимоӣ мост, ки фардои ормоние, ки ҳар чӣ зудтар фаро расидани онро равшангарони доною дилсӯзи мо дар оғози асри XX орзу мекарданд, дар ибтидои қарни XXI ҳам арзи вучуди таъриҳӣ накардааст!

Чунки мо боз ҳамонем, амон аз ману ту!

Баҳри ҳам гӯрканонем, амон аз ману ту! (Лоиқ)

III

Самту мурури замон дар Ховар аз он ки дар Бохтар дорад, ба кулӣ фарқ мекунад. Чунончи, дар Аҷам *муттасилӣ* бар *мунфасилӣ* имтиёз ёфтааст. Аз ин рӯ ҳам дар таърихи мо *ҳампайвандии* маънавии аслҳои фарҳангӣ ва наслҳои одамон қавитар буда, занҷири суннатҳо ба як ҳисоб ногусастанист. Аз қавли шодравон Парвиз Нотили Хонларӣ, донишманди мӯхтарам ва дӯсти қадрони тоҷикон, гӯям, «*қадам*

миллати дигарро мешиносем, ки ба гузаштаи худ, ба таърихи бостониҳои худ, ба ойину одоби гузаштаи худ беи аз ин пойбанду вафодор бошад?”.

Пайвандгари аслҳои маънавӣ ва наслҳои одамии мероси фарҳангӣ бувад, ки ҳастваи зиндаашро дар илми муосири ҷомеашиносӣ **менталитет** (ба маънии маҳдудтар: *ҳувиёт*) хонанд. Ёст, ки омилҳои *таърихию фарҳангӣ* ва *рӯҳонию равонию дар тамомияти таърихиашон* таҷассум мекунад. Аз ин маънӣ менталитетро метавон *генотипи таърихию равонишнохтӣ* ҳам *фард* ва ҳам *қавм* ё *миллат* унвон кард. Ҷойгоҳи ин падидаи рӯҳонию равонӣ шуур набуда, *таҳтушишуур* аст, яъне ки таъсиру нуфузаш таҳти назорати ақл ё таҷрибаи рӯзгор нест. Бо вучуди ин, менталитет мабдаи *фитрии азали* нест, *иктисобӣ* ё *андӯхтаи таърихист*; дар аини ҳол одати сарсарӣ ҳам нест, ки ба зудӣ аз сар бадар шавад! Беҳуда нагуфтаанд, ки *иллат биравад, валеқ одат наравад*. Сабаб ин аст, ки менталитет рукнҳои суннати фарҳангиро бо ширешӣ рӯҳонию равонӣ ба ҳам часпонда ҳампайвандии аслҳои наслхоро дар замону макон истимрор ва устуворӣ мебахшад.

Менталитет таҳкурсии *хислати қавмӣ* ё *хулқи миллӣ* бувад. (Дар даврони Шӯравӣ ба иллати идеологӣ аз ин қабил истилоҳҳо ҳазар мекарданд.) Чунон ки ҳар фарди одамии дар баробари *одоби фозила* феълӣ хӯ ва одатҳои низ дорад, ки на зеби ҷомаи ўстанду на қабули омма, халқҳо ҳам дар баробари одоби фозила *одатҳои разила* ҳам дошта метавонанд.

Аз ҷумла тоҷикон ҳурмати калонсолон, хосса падару модар ва устодон, хоксорӣ, меҳмондӯстӣ ва дигар хислату анъанаҳои хуб доранд, ки мавриди таваҷҷӯҳи мардумони ғайр қарор гирифтаанд. Лекин бузургони ҳудамон, инчунин мардумшиносон ва сайёҳони бегона, ба унсурҳои салбии *хулқи миллиамон* низ дидаи эътибор дӯхтаанд, ки аз онҳо Садриддини Айний ба унвони “*одоти разиламон*” ёд кардаанд.

Дар шарҳи гуфтаашон устои дилсӯзамон ба факту лаҳзаҳои нанговари таърих рӯ оварда аламомезона гуфтаанд, ки дар гузашта мо «*аввал шаҳр-шаҳр, қаря-қаря ва фирқа-фирқа шуда якдигарро задем, якдигарро куштем, хонаи якдигарро тороҷ ва яғмо кардем, ирзу номуси якдигарро барбод додем. Боз ҳушёр нашудем, боз ба хонахаробии якдигар кӯшидем, оқибат ба зерӣ бандагии давлати мустабиддаи рус афтодем. Боз ҳушёр нашудем, боз ба хонахаробии якдигар кӯшидем, барои маҳв кардани якдигар ба пӯлисҳо, ба жандармаҳо, ба хафяҳои давлати мустабиддаи рус ёрӣ додем...*» [11].

Зимнан, устод Айний “*мо, тоҷикон*” нагуфтаанд, “*мо, туркистониён*” гуфтаанд, вале миёни ҳамон *туркистониён* аҷдоди тоҷикони кунунӣ ҳам ғаёл буданд; хусусан ки дар менталитеташон суннати бародарситезӣ хеле пеш аз зуҳури таърихи қавмҳои турку муғул нақш бастааст.

Инаш на барои “**Мо**” ва на барои “**Онҳо**” айбу аҷаб нест. Асл дар қонуниятҳои *муштараки* ташаккул ва таракқии шуури иҷтимоии одамизод бувад, ки дар ҷаҳорҷӯби аввал тафаккури устури ва сонӣ тафаккури таърихӣ ташаккул ёфтааст. Аввалин марҳилаи ин рушди маънавӣ аз эҷоди устурае дар бораи дугоникҳои аз азал ба ҳам душман оғоз шудааст. Аз ин рӯст, ки “*Шоҳнома*” низ таърихи асотирии одамизодро аз зикру нақли бадеии қиссаи бародарситезӣ сар кардааст. Дар таърихи фарҳангу тамаддуни ҷаҳонӣ “*Шоҳнома*”, ки шаҳномаи адабиёти ҷаҳоншумули Аҷам бувад, нахустин ва муассиртарин манзума дар бораи бародаркушиҳост!

Ва агар қалами сеҳрноки ҳаким Фирдавсӣ **ҷангномаро** ба **оштиномаи** саршор аз панду ҳикмати волои ниёгон дар мавриди сиголиши сулҳу сафо миёни халқу кишварҳои мухталиф табдил дода бошад, балки инаш аз ғаиби ҳамон фарҳанги тоисломии Аҷам бувад, ки *ҳумонисми волои кайҳонӣ* хоси ў буду аз қарӣ таҳтушшури арбоби бедори давраи “*Эҳёи Аҷам*” (сесади соли аввали он, яъне қарнҳои IX-XI-и мелодиро, “*Қиёми Тоҷик*” унвон кардан аини муддаои таърихист [12]) нуфуз мекард?.

Бояд низ ба назар гирифт, ки то оғози ин замони хучаста ахлоқи инсонӣ ба ҳадде нармавтар шуд, ки дар мавқеи ҳуди ҳамосасаро таҷассум ёфтааст. (Ниг. саҳифаҳои баъдӣ.) Ва аз ҷаҳати иқдоми инсонгароёнаи бузургони даврони *Эҳёи Аҷам аст, ки* минбаъд тарғибу талқини хулқи “*бо дӯстон мурувват, бо душманон мудоро*” (Ҳофиз) ба як навъ хусни суннати адабии тоҷику форс табдил ёфт. Лекин пеш аз пазируфтани ин дастури ахлоқӣ ҷомеаи суннатии тоҷику форс нахуст ба як соволи муҳимму муҳтарам ҷавоб ҷуст: *кӣ беҳтар – бародар ё дӯст?* Ва дар ниҳояти тааммул посухи зеринро ба унвони идеали этикӣ қабул кард: *бародаре, ки дӯст бошад!* (Саъдӣ).

Аз назари мавзӯе, ки манзури назари ҳоси ман аст, табиӣ ва мантиқӣ бувад, ки таҳлили културологии “*Шоҳнома*”-ро аз андешаи сарманшаи ҷанги бародаркуши Эронӣ Турон оғоз кунам.

Бино ба далолати маводи таърихӣ фарҳанги ҷаҳонӣ, сарчашмаи ҷумла бародарситезиҳо **хирсу ҳасад** будаст. Дар яке аз ҳадисҳои Муҳаммади Пайғамбар ба ин иллати маънавӣ ишора рафта: “*Бухл гузаштагонро ҳалок намуд ва ононро ба рехтани хуни ҳамдигар водор сохт*” [13].

Чунон ки хонандагони “*Шоҳнома*” медонанд, иллати бархӯрди хунину бардавоми эронӣ-ну туронӣ, ки аъзои як хонадони ориёӣ буданд, бархостани оташи низоъ миёни се писари Фаридуншоҳ, яъне **омили маънавӣ** будаст. Мулкдори пешдодӣ сарзаминашро дар байни меросхӯронаш “нобаробар” тақсим карда (беҳтарин қисмашро ба писари хурдиаш Эраҷ бахшида) дар дили писарони меҳтар ба солаш тухми носозӣ киштааст. Ва он тухм бори зишт оварда: **рашк** ба гунаи **ҳасади оташолуд**, ки ба ҷинойти хонаводагӣ боис шудааст: Салму Тур дар ғояти қаҳру ситез додари ҳамтани худашонашонро куштанд. Ба идома пайдо кардани ҷангу лоф миёни авлоди се бародари ҳамхун низ **омили маънавӣ** сабаб гардид. Манзури назарам **кини** тафсону таскиннопазире бувад, ки онро ягон «*узри гуноҳ*» шуста натавонист.

Воқеан, дар оғози низоъ, вақте бародарони калонӣ қасди ҷони додарашон карда камин гирифтанд ва ўро ба дарборашон даъват намуданд, Эраҷи ғофил аз нияти бади Салму Тур тасмим гирифт, ки

*Набояд маро тоҷу тахту кулоҳ,
Равам пеши шион даvon бесипоҳ.
Дили кинаваршион ба дин оварам,
Сазовортар он ки бадӣ оварам!*

Падарашон Фаридун, бо вучуди ин ки ба нияти неки Салму Тур бовар надошт, аз тасмими Эраҷ шодмон шуд ва ба фарзандони кинавараш нома нигошт ва зимнан фармуд:

*Се фарзандро хоҳам оромӣ ноз,
Аз он пас, ки бурдем ранҷи дароз.
Гиромии дореду нӯша хӯред,
Чу парварда шуд тан, равон парваред!*

Эраҷ ҳам то тавонист бародаронашро аз роҳи бад боздоштани шуд:

*Чуз аз кеҳтарӣ нест ойини ман
Набошад ба ҷуз мардумӣ дини ман...
Ба хуни бародар чӣ бандӣ камар!
Чӣ сӯзи дили пирғашта падар!..
Макуш мӯракеро, ки рӯзикаш аст,
Ки низ ҷон дораду ҷон хуш аст.*

Вале Салму Тур ба сухани падар ва на ба илтиҷои додар гӯш накарда даст ба хун заданд. Ва Фаридунро ҳамин монда буд, ки бо қатъияти тамои гӯяд:

*Дарахте, ки аз кини Эраҷ бируст,
Ба хун баргу бораи бихоҳем шуст!* [14]

Гузашта аз ин, Фаридун ба умеди расидан ба орзуе зинда буд, ки Манучеҳр (писари канизакаш Моҳофарид ва бародарзодаш Пашанг), ҳамин ки ба балоғат

расид, сипаҳ баркашида ва теги захробгун аз ниём бароварда қасди ўро хоҳад ситонд. Ва дар ин байн «*чунин гаши гардонсипеҳр, ки хирад хира шуд, тира шуд ҷои меҳр...*»

Фочиаи пурдарду аламовари хонаводагӣ, махсусан дар қиссаҳои манзуми Рустаму Сӯҳроб, Гуштоспу Исфандиёр, Кисрою Нӯшзод ва Талханду Гав дар авҷи драматизми ҳамосӣ тасвир шудааст. Аҷаб нест, ки ҳатто достони Искандар, ки дар қаринаи эронигароёнаи «*Шоҳнома*» як унсури бегона бувад, ба сурати бародарситезӣ қисса шуда.

Дар «*Шоҳнома*» суннати хиёнати хешовандӣ ва бародаркушӣ ба ҳадде қавист, ки саранҷом ҳуди абарқаҳрамони «*Шоҳнома*» ҳам қурбони он мешавад: Рустам ба чоҳе, ки бародари домсозаш Шағод кофта монда буд, афтада дар ниҳояти зиллату забунӣ ҳалок мегардад; ҳадафи охирин тири Рустам низ қалбу қолаби бародари ҳамхунаш буда, ки ба ӯ бад хиёнат кардааст...

Аз назари сиёсӣ сарманшаи асосии ҷангҳои тӯлонӣ миёни эронӣён ва туронӣён хирсу ози тахту тоҷ (ба ҳар илоҷ нигоҳ доштан ва ё ба ҳар восита кашида гирифтани он), яъне ҳуди ҳамон дарди бедавои ҷоҳу ҷалолхоҳӣ, ки ба қавли Фирдавсӣ.

*Сари як рама мардуми беғуноҳ
Ба хок андар орад зи баҳри қулоҳ.*

Қасди кишваркушоҳои Ковусшоҳ, ба вежа оҳанги Мозандарон кардани ўро ба ёд оваред. Сарчашмаи ҷанги навбатӣ даҳонкалониву шӯҳратпарастии беандозаи шоҳи Эрон будааст, ки дар ғояти васвасаи нафсонӣ

*Ман аз Чамму аз Кайқубод,
Фузунам ба бахту ба фарру наҷод.
Сипоҳу дилу ганҷам афзунтар аст,
Ҷаҳон зери шамиери тез андар аст!*

гӯён ба «*хонаи деви афсунгар*» ҳамла овардан хост. Ҷарҷанд ки Зол ўро панду насихат кард, ки

*Ту аз хуни чандин сари номдор
Зи баҳри фузунӣ дарахте макор!*

шоҳи размҷӯ аз роҳаш нагашт...

Мардуми ҳикматпешаи мо мефармояд: чашми танги дунёдорро хоки гӯр пур мекунад. Дар воқеъ, кишваркушоӣ мантиқе дорад оҳанин: оне, ки ба моли ҳамсоя дасти тамаъ дароз мекунад, рӯзе ҳатман кишварситони ҳафт иқлим мешавад!

Низомии Ганҷавӣ, ки зимнан ҳақими замони худ ҳам буд, ба унвони муждавар гуфта:

*Шунидастам, ки ҳар кавкаб ҷаҳонест,
Дигаргуна заминро осмонест.*

Агар ҳамон кишварситонҳо рӯзе худ дониш андӯхта ва ё аз дигарон шунида дарак ёбанд, ки акнун дар Коинот вучуд доштани сайёраҳои маскун беш аз пеш собит мешавад, ҳамона истилои кайҳонро низ ҳавою ҳавас хоҳанд кард. Эмом Хумайнӣ дар шарҳи ин хислати аслию азалии банӣ-Одам хеле хуб гуфтаанд: «*Инсон дар фитрати худ ҳар камолро ба таври мутлақ меҷӯяд ва ба ҳеҷ қудрате, ки ноқис бошад, дил набастааст. Агар оламро дар ихтиёр дошта бошад, вале гуфта шавад ҷаҳоне дигаре ҳам ҳаст, фитратан моил аст он ҷаҳонро ҳам дар ихтиёр дошта бошад*».

То чӣ андоза инсонӣ ва бостонӣ будани ҷунин орзую ҳавасхоро низ метавон баъди мӯтоилаи «*Шоҳнома*» дарёфт. Вакте ки деви диҷҳим:

*Гирифтӣ замин в-он чӣ буд коми ту,
Шавад осмон низ дар доми ту!*

гуфта Ковусшоҳро ба гирдобӣ васваса мекашад, игвои ӯ барояш танҳо баҳонае мешаваду бас.

Аз нигоҳи ахлоқӣ зодбуми ҳар гуна ҷангу ҷидол се хулқи пасти одамист, ки дар таърихи ҷаҳонии давлатдорӣ аз худ нақши равшан боқӣ гузошта: яке **ғаризаи пешичӯӣ**, дигаре **бухлу ҳасад** ва савмӣ **кинадориву интиқомҷӯист**. Дар воқеъ ҳам

Ҷаҳонро зи кирдори бад шарм нест,

Ба наздики вай меҳру озарм нест!

Иллоти қасди ҷони Эраҷ кардани Салму Тур, чунон ки зикраш гузашт, ин буда, ки шоҳи ҷаҳон хангоми тақсим карда додани қаламраваш Эраҷро, ки ба сол кехтарин буд, ба қадрӣ мартаба меҳтарин хондааст. Дарду кини Эраҷро бошад, се насли пасини сулолаҳои эронӣ аз дилу мағзашон шуста натавонистанд.

Ҳар насли нав дар боғи кин «тоза мекишт дарахт» ва аз пайи он буд, ки «мукофот созад ҷафоро ҷафо». Аҷобати қор ин аст, ки сарвари ин хонадон Фаридуншоҳ пайваста мекӯшид, ки оташи интиқом миёни авлодаш мабодо хомӯш нашавад! Ва бад-ин ният пеши ҳама гуна саъю кӯшро дар роҳи расидан ба «муроси милли» қотеона мегирифт. Ба ёд оред: вақте Фаридун кӯшиши пайғом фиристодани Салму Турро назди Фаридун. Онҳо аз падарашон узри гуноҳ хоста, зимнан

*Чи гуфтанд? Гуфтанд, к-эй пурхирад,
Ҳар он кас, ки бад кард, кайфар барад.
Агарчи бузург аст моро гуноҳ,
Ба бедонишӣ барниҳад нешгоҳ.
Агар подшоҳро сар аз кини мо,
Шавад пок равшан шавад дили мо.
Магар, к-он дарахтеро ки аз кин бируст.
Ба оби ду дида тавонем шуст....*

Вале ба наздики падар «ниҳони дили он ду марди палид, зи хуршед равшантар омад, падид»: Фаридун бовар накард, ки Манучеҳро назди худ хостани Салму Тур самимист ва мурод аз ин даъвати бародарони калонӣ он аст, ки

*Миён ба даст бастан ӯро ба сони раҳӣ,
Супурданд бад-ӯ тоҷу тахти меҳӣ.*

Пас чаро худӣ Фаридун фарзандонаш Салму Турро ба даргоҳаш даъват карда онҳоро ҳамроҳи хешаш Манучеҳри кинхоҳ ба сари дастархони оштии хонаводагӣ нашинонд? Охир, баъзе аз муқаррабонаш ҳам ба ӯ насиҳатомез гуфта буданд, ки шоҳ бояд «зи кин дил бишӯяд, бубахшад гуноҳ». Бо вучуди ин Фаридун исрор мекард, ки

*Падар то бувад зинда бо писар,
Аз ин ки нахоҳад кушодан камар!*

Ва фақат баъди он ки Манучеҳр «он ду бедодгар»-ро, ки «буданд хунӣ зи хуни падар», ба шамшери кин сар бурид (Фаридун дар дами марг иқрор мекунад: «Ба коми бадандеши ман»), дилу дидаи Фаридун таскин ёфту «бипажмӯрд барги каёнидарахт»...

Бояд махсус кайд карда гузашт, ки ҷангҷӯёну ҷангхоҳони «Шоҳнома» маъмулан на ба панди бузургон, на ба насиҳати модарон, на ба маслиҳати дӯстон ва на ба тавсияи миёнчиҳо гӯш медиҳанд. Гузашта аз ин, оштинопазирии ҷонибайни даргир ба дараҷаест, ки размҷӯён ҳатто ўзровари рақибонашонро ҳам қабул надоранд! Чунончи, вақте ки Исфандиёр азми разм бо Рустам кард, бисёриҳо ӯро аз роҳи ҷанги нобаробар бо қаҳрамони набардҳои Эронӣ Турон бозгардонанд: модари Исфандиёр Катаюни Қайсар, писараш Баҳман, бародараш Башутан ва охир рақибаш Рустам. Вале киштии мақсуди ягонтои онҳо гирдоби мавҷҳои ғазабу ғурури Исфандиёрро бартарф карда ба соҳили мурод расида натавонист.

Аз ин ҷиҳат саъю кӯшиши бебарори ба дари поқзодон баргардонидани Моҳӣи Сурӣ низ ҷолиб аст. Вақте ки тахтҷӯӣ навбаромад осӣёбонро ба қуштани охири шоҳаншоҳи сосонӣ Яздгирд мефиристад, ҳама анҷумани «бузургони бедору қундоварон» ӯро аз ин ҷиҳат боздоштани шуда аз асотиру таърих мисолҳои пандомез меоваранд (аз бархӯрди Заҳҳок бо Ҷамшед ва Тураҷ бо Эраҷ гирифта то кинҳои Арҷоспу Ҳузмуздшоҳ) ва мувофиқан насиҳат мекунанд,

*К-аз ин-бар нишони ду гетӣ шавӣ,
Чу гуфтори донандагон нашинавӣ.
Чу коре, ки имрӯз бояд-т кард,*

Ба фардо расад, з-ӯ бароранд гард.

Аз ин ҳам гузашта:

*Туро зуд ояд чунин рӯзгор,
Ки печӣ зи андешаи нобакор.
Ту з-ин ҳар чӣ корӣ, писар биравад,
Замоне замона ҳаме нагнавад...*

Вале, ҳайҳот,

*Шубонзодаро дил нур зи тахт буд,
Варо панди он мӯбадон сахт буд...
Набуд як мӯй з-он гуфтугӯй.*

Қаҳрамонҳои фиребхӯрдаи «Шоҳнома» фақат ба ҳангоми сахт захмин шуда, ба дами ҷонканӣ расидан ба гунаи васият иқрор мекунанд, ки ҳақ ба ҷониби кадом тараф будасту гунаҳкори асосии ғочиа кист. Бо вучуди ин, фарзандони ғолибу якрави кушташудагон кини хуни ниёшонро ба пӯзиш шустан намеҳақанд ва боз шамшерии интиқом аз ниём бароварда силсилаи нави ҳешовандкуширо оғоз мекунанд.

IV

«Шоҳнома»-ро нахустин дар таърихи адабиёти ҷаҳонӣ асаре хонданд бадеию фалсафӣ дар бораи ҷанг ва сулҳ. Дар воқеъ, шаҳномаи Аҷам зоҳиран ҷангарост, чун ҷумла шоҳону паҳлавононе, ки ба унвони қаҳрамонони асар васф шудаанд, ҷангчӯ ва ҷанговаронанд. Вале агар мавқеи маънавии ҳуди муаллиф (Фирдавсӣ)-ро ба назар гирем, бармало мешавад, ки «Шоҳнома» ботинии сулҳгарост.

Ҳақиқатан ҳам Фирдавсӣ фақат ноқилу нозими ҷангҳо нест, ба як ҳисоб ноқиду нофии ахлоқии онҳо низ дар шумор меояд. Дар воқеъ, ҳамосанигори мо на фақат ба *рафти* ҷанг, балки ба *арафаи* ҷанг низ тавваҷҷӯх мекунад, то доништа бошад, ки оё ягон роҳу тариқи мусолиҳатомезии ҳаллу фасл кардани низоъ буд ё на, ва агар буд, оё «тарафи савум» (ҳешовандон, мушовирон, миёнравон, дӯстон) аз он истифода карданд ё на. Чунин озмоиши ахлоқии қаҳрамонони «Шоҳнома» мувофиқи тақозои яке аз аркони фарҳанги Эронӣ Туронӣ Бостонӣ сурат гирифта, ки онро Фирдавсӣ ба унвони панди Бузарҷмеҳр ба Нӯшинравон қаламӣ кардааст:

*Макун, шахриёро гунаҳ то тавон,
Гуноҳе, к-аз шарм дорад равон.*

Дар «Шоҳнома» қаҳрамонҳое кам нестанд, ки роҳҳои оштанӣ кардану оштанӣ доданро меҷӯянд, ҷонибайни размчӯро ба мудорою мусоро овардан меҳақанд. Ростӣ, иқдоми оштиҷӯёна дар аксар мавридҳо натиҷае намебахшад, чун тарафҳои даргир кини захробхӯрда ва занги нобоварию аз дилу ҷигарашон зудуда наметавонанд. Вале Фирдавсӣ ҷо-ҷо мантиқи асоири бостониро шикаста ҷараёни воқеаҳоро ба тақозои мавқеи инсонгароёнаи ҳудаш тобеъ кардааст.

Инро аз тағйир ба тадриҷи рангу раванди ҷанги Эронӣ Туронӣ метавон натиҷагирӣ кард, ки ба хосту иродаи адабии ҳуди Фирдавсӣ ба амал омадааст. Бархӯрди ҳамосии ду кишвари бародар аз ду марҳила гузашт: дар марҳилаи аввал он ҷанге буд миёни подшоҳон ба манзури кини гузашта хоستان аз якдигар ва аз ин маънӣ сирату сурати *харобкунанда* дошту бас. Дар марҳилаи сонӣ бошад (аз оғози ғайолияти Сиёвуш) ҷанг раванди *созандагӣ* пайдо намуд: аз ин ба баъд эронӣён паи он шуданд, ки ба ҷойи несту нобуд кардани Турон он ҷо як давлати адолатойин (ба вежа сулҳчӯ) барқарор кунанд. Беҳуда нест, ки баъди кушта шудани Афросиёбу Гарсеваз ягон шоҳзодаи эрониро не балки шоҳзодаи туронӣ Ҷаҳн, писари Афросиёбро ба унвони подшоҳи Турон эълон намуданд.

Аз ҷайзи ҳамон ҳумонисми волост, ки Фирдавсӣ ҳангоми тасвир кардани набардҳои кайҳонии ҳайру шар, нерӯҳои маздӣ ва аҳриманӣ ваҳдати сирешти яздонии одамизодро ба мадди назар гузоштааст. Аз ин рӯ, Эронӣ Туронро ба сони ду кутби ба ҳам муқобил қаламӣ карда бошад ҳам, дар тасвири аҳли ин ду кишвар танҳо рангҳои сафеду сиёхро кор нафармудааст.

Ба бархе муосирони чаласаводу миллатшикане, ки дар ғояти ватанпарастии тазвирӣ ва масъулиятношиносии иҷтимоӣ ҳамтаборонашонро аз рӯйи хоку хун тасниф карда онҳоро ба ду гурӯҳи нобаробар “*точикони асил*” ва “*точикони омехта*” чудо карда буданд, маълуму мафҳум бод: ҳадди аксари сарқаҳрамонҳои «*Шоҳнома*», ки ифтихори ҷангии эронӣ ба шумор мераванд, аз рӯйи наҷодашон *дурага* (нимэрониву нимтуронӣ) ва ё, ба истилоҳи ҷомеашиносии амрикоӣ ғӯям, *шахсиятҳои марҷиналӣ* ҳастанд. Рустаму Сӯҳроб ва Сиёвушу Кайхусрав, ки ҳамчун қаҳрамонҳои асили ҷанги Эрону Турон мавриди ситоишу офаринсароии Фирдавсӣ қарор гирифтаанд, аз ҷумлаи онҳостанд. (Чунончи, асли баромади Рустам аз тарафи падараш тухмаи Ҷамшед бошад, аз тарафи модараш аз наҷоди Заҳкок будаст, яъне хуни ҳам мактул ва ҳам қотилро ба рағ дошта...)

Персонажҳои мазкур на фақат дар арсаи ҷанг қорнамоӣ кардаанд, балки барои барқарор намудани сулҳу сафо миёни эронӣну туронӣ низ каму беш саҳм гирифтанд. Дар ин роҳи хайр ба хусус Сиёвуш иқдоми бузург ва шоиста кард. Ё барои оштию осоиши ҳар ду кишвар ҳатто хуни хешро ҳам дарег надошт.

Аз ин ҷиҳат мавқеи ахлоқии ҳуди муалифи «*Шоҳнома*» ҷолиб аст. Фирдавсӣ ҳангоми аз иллати ҷангҳои Эрону Турон сухан гуфтан ҳамеша ва дар ҳар мавриди мушаххас тарафи эронӣро гирифта рӯйи шоҳу сипоҳи туронӣро сиёҳ намекунад. Чунончи, дар достони Сиёвуш омада, ки вақте Афросиёб ба эронӣ оштиро пешниҳод кард, тарафайн бо айби шоҳи Эрон сулҳ набастанд: ҳарчанд к

Ду кишвар бар ин оштии шод гаист,

Дили шоҳ чун теги нӯлод гаист.

Сулҳ хостани Афросиёб аз эронӣ бори нахуст набуд ва беангеза ҳам набуд. Як дафъа (дар аҳди Кайкубод) Афросиёб вақте сулҳҷӯӣ, кард, ки аз Рустам саҳт шикаст хӯрда дигар тоби рамз намонд. Пас, «*биров, рой зан, оштиро бисеч!*» гуфта падарашро илтиҷо кардани Афросиёб аз тарси ҷон ҳам буд. Дафъаи дигар (дар аҳди Ковус) мӯҷиби «*ба ҷойи ҷаҳон ҷустану қорзор, мабодам ба ҷуз оштии ҳеҷ қор*» гуфта ба роҳи мудорою муросо қадам ниҳодани Афросиёб ҳатари шикасти ҷангӣ буд; пури Пашанг ҳоби даҳшатноке дид, ки онро мӯбадон фоли бад хонда разми ўро бо Сиёвуш аз ҳар ҷиҳат номатлуб донишанд. Ва азбаски дар ҳар ду маврид ҳам иқдоми тарафи Турон иҷборӣ буд, эронӣ Афросиёбро сулҳфурӯшу оқибатҷанг шуморида бо ў гурӯғшӣ кардан нахостанд. Вале ҷарост, ки Рустаму Сиёвуш ба ҳарфу нияти сулҳҷӯёнаи ў бовар карданд? *Аз хушбоварӣ буд ё содагарой?*

Ба эҳтимоли қавӣ аз *хушбоварӣ* буд, ки аз ҳислатҳои неки одамӣ ба шумор меравад. Аҷаб нест, ки ҷавонмардоне мисоли Рустаму Сиёвуш аз ин ҳислат бархурдоранд ва аз рӯйи он амал мекунанд. Ва ҳамин хушбоварист, ки Сиёвуш ҳатто дар симои Гарсеваз осори самимиятро мебинад; дар паёми ў ба унвони Ковусшоҳ меҳонем:

Гар ўро бубахшад зи меҳраш равост,

Ки аз меҳри ў чеҳри ў гувост.

Сониян, чунон ки Рустам дар қамоли ҳимматбаландӣ меғӯяд:

Касе, к-оштии ҷӯяду суру базм,

На неқӯ бувад пеш рафтан ба разм.

Ва ниҳоят, агар хонандаи «*Шоҳнома*» далолати ҳуди Пашангу Афросиёбро ба назар гирад, мефаҳмад, ки ангеа (мотив)-и рафтори Туроншоҳ қавитар аз он аст, ки менамояд. Воқеан, ҳар се персонажи «*Шоҳнома*» ояндакуш будани бародарситезиро дар “*сарое сипанҷ, ки оғоз ганҷ асту фарҷом ранҷ*», ба як ҳисоб эҳсос ва эътироф мекунанд. Дар ҳақиқат, ба мазмуни гуфтугӯе зехн монед, ки бо хосту иродати илмӣ муаллифи ин эссе воқеъ шуда.

Кайкубод:

Кучо подшоҳист, бе ҷанг нест,

В-агарчанд рӯйи замин танг нест.

Пашанг:

*Саранҷом ҳам ҷуз ба болои хеш
Наёбад касе баҳра аз ҷойи хеш.
Бимонем бо он раши панҷ хок,
Саропой карбосу ҷои мағок.
Бубахшем, аз он пас наҷӯем кин,
Ки чандин бало худ наларзад замин.*

Афросиёб:

*Маро сер шуд дил зи ҷангу бадӣ,
Ҳама ҷуст хоҳам раҳи озодӣ.
Нахоҳам замона ҷуз он, к-ӯ бихишт,
Чунон руст бояд, ки гардун бихишт.*

Сиёвуш:

*Чӣ бояд ҳама хира хун рехтан,
Чунин дил ба кин андар овехтан?
Ба кин бозгаиштан, буридан зи дин,
Кашида сар аз осмон бар замин?
Чунин кай писандад зи ман кирдигор,
Кучо бардиҳад гардиши рӯзгор?*

Фирдавсӣ:

*Агар шахриёрӣ, сар зердаст,
Ба ҷуз хоки тира наёбӣ нишаст.
Кучо он хирадманду кундоварон?
Кучо он сарафроз ҷангисарон?
Ҳама хок доранд болину хишт,
Хунук он ки ҷуз номи некӣ наҳишт.
Ҳар он кас, ки пӯзиш кунад бар гуноҳ,
Ту бипзиру кини гузашта маҳоҳ.*

Чунон ки ишорааш гузашт, мувофиқи хосту иродаи илмии нависандаи ин сатрҳо бувад, ки Фирдавсӣ дар қатори қаҳрамонони «*Шоҳнома*» ҷой гирифта дар муколамаи «тарафҳои даргир» ширкат варзидааст. Вале ин даҳлати «худсарона» ба рангу раванди ботинии ҳамосаи миллимон бегона нест. Албатта аз нигоҳи ҳақиқати таърихӣ *романи полифонӣ* аз кашфиётҳои адабиёти қарни XIX-и Аврупо дар шумор меояд. Лекин матни «*Шоҳнома*» гувост, ки ин навъи асари бадеӣ низ решаҳои дуру дарози таърихӣ фарҳангӣ доштааст. Ба ҳар ҳол сатрҳои ҳикматомезе, ки Фирдавсӣ дар оғоз ё анҷоми ҳар як достон аз худ афзуда, далели равшан бар онанд, ки ӯ ғўяндаи бетараф набудааст.

Ҳаройина, мо тамоми маводеро, ки дар асоси он Фирдавсӣ «*Шоҳнома*»-ро нигошта, дар даст надорем, вале худӣ сужети асар гувост, ки ҳамосасарои тоҷик ба чараёни рӯйдодҳои тасвиркардааш чиҳати ахлоқӣ фаёлона даҳлат мекунад! Дар воқеъ, ҷо-ҷо, вақте бархе қаҳрамонҳои «гарданкаш»-и «*Шоҳнома*» аз рӯйи тақозои ақли солим рафтор қардан намехоҳанд (бошад, ки онон мувофиқи мантиқи ҳоси асотир амал кунанд!) ва ё хатари вайрон шудани ахлоқи волои башарӣ пеш меояду воқеаро қабл аз вукӯъ илоҷе нест, Фирдавсӣ ба «нерӯи саву» (ба унвони табиат ё яздон) рӯ меоварад ва бо мадади он ҳақро ба ҳақдор мерасонад.

Барои собит намудани ни мушоҳида аз қиссаи ҷангу хусуматҳои ду шоҳзодаи ҳиндӣ – Гав ва Талҳанд ёдовар мешавам. Чунон ки хонандагони «*Шоҳнома*» бохабаранд, ҷанги охири ин ду бародар, ки дар натиҷаи рамзҷўйиву киновариҳои оштинопазиронаи Талҳанд сурат гирифт, бо ғалабаи сипоҳи Гав анҷом ёфт. Ва азбаски Гав аз ҷанги бародаркушӣ саҳт нафрат дошту ба сари бародараш тег кашиданро барояш раво намедид, бо иродаи бадеии Фирдавсӣ ин корро ба ҷойи Гав табиат қард: тўфоне, ки ногаҳон аз дарё хеста Талҳанд ва сипоҳи зиндамондаи ўро ба комаш фуру кашид ва ҷаҳонро аз нанги ў пок қард...

Дар достони дигар (Рави Таҳмосп) Фирдавсӣ аз мусоидати табиат ба хотимаи чанг ва шукуфтахӯй шудани онро ба ҳангоми бастанӣ сулҳнома қисса мекунад. Дар рафти яке аз чангҳои аввалини Эронӣ Турон, вақте ягон тарафи даргир пирӯз нашуд, вале ҷонибайни хунталаб бар ҳилофи хости лашкарашон ҳарби бемаъниро идома додани шуданд:

*Наёмад ҳаме з-осмон обу нам,
Ҳаме баркашиданд нон бо дирам.
Ду лашкар бад-ин гуна бар панҷ моҳ
Ба рӯй андароварда рӯи сипоҳ...
Зи тангӣ ҷунон шуд, ки чора намонд,
Зи лашкар ҳаме ғуду тора намонд*

Сипоҳи ҳар ду тараф инро фоли бад донистанд. Миёни онҳо даҳон ба даҳон суҳан рафт, ки “аз мост бар мо бади осмон». Ва вақте ки сари номдорон ҳам аз ҷанги тӯхӣ шуд, тарафҳои размҷӯ ночор ба роҳи ошӣ даромаданд:

*Чу з-ин гуна омад суҳан дар миён,
Бузургони Эронӣ туронӣён.
Нишастанд бо сулҳу ғуфтанд боз,
Ки аз кина бо ҳам нағирем соз!*

Ва ба ҳангоме, ки эронӣёну туронӣён тахту қулоҳро миёни худ бахш карданду бад-ин сон сулҳ баста сипоҳашонро аз майдони ҷанг берун кашиданд:

*Пур аз ғулғули рағд шуд қўҳсор,
Замин шуд пур аз рангу бўю нигор,
Ҷаҳон ҷун арӯси расида ҷавон,
Пур аз ҷашмаву боғу оби равон.*

Зимнан, ҷунин мушоҳидаҳои бадеӣ фиросати падидаҳои буда метавонанд, ки аз доираи уфуқи илм берун мондаанд. Дар воқеъ, дар ҷойи дигари «Шоҳнома» ҳамбастагии ҳодисаҳои табиӣ ва воқеаҳои иҷтимоӣ ба рангу тарике баён шуда, ки бӯе аз ҷустуҷӯҳои кунун илм мекунад:

*Ҳар он нам, к-аз абри баҳорон бувад,
Дар андешаи шаҳриёрон бувад.
Чу бад гардад андешаи подшоҳ,
Наёбад замин нам ба вақт аз ҳаво [15].
Чу одил бувад шаҳ зи сахтӣ манол,
Ки адлаш беҳ аст аз фароҳи сол.*

Бародарситезӣ дар аҳди бостон падидае будаст, ки дар асоси қадими арабу Аҷам қудсонида шудааст. “Шоҳнома” ҳам дар ҷорҷӯби ҳамин суннати ахлоқӣ маҳдуд мондааст. Лекин аз ин далели бадеӣ мустақиман барнамеояд, ки ҳуди муаллифи ҳамоса ҳам онро маъқул медониста бошад; Фирдавсӣ ин одати разилро аз номи бегонагон маҳқум мекунад.

Вақте ки Салм аз таъкиби Манучехр ғурехта ба ҳоки Рум расид,

*Расид он ғаҳе танг дар шоҳи Рум,
Хурӯшид, к-эй марди бедоди шум,
Бикуштӣ бародар зи баҳри қулоҳ!
Қулоҳ ёфтӣ, чанд нӯй ба роҳ?!
Дарахте, ки бинишондӣ, омад ба бор,
Биёбӣ ҳам акнун бараиш дар канор.
Гараиш бор хор аст, худ киштаӣ
В-агар парниён аст, худ риштаӣ*

V

Яке аз муҳимтарин вежаҳои тамаддуни суннати Аҷам **суннати ахлоқгарой бувад**, ки Авесто оғозҳои ўст. Дар он ҷо **хайру шарро** ду рӯи азали -- мувофиқан “*рӯи беҳу рӯи бад*” муҷассам мекунанд, ки ҳамзамон ҳомилу ҳомии **рост** ва **дурӯғ** мебошанд [16].

Барои бостонитарин ачдоди мо ин ду рӯҳи мутазоди азали прототипҳои воқеӣ доштанд: **муқимнишинҳо** (зироаткорон) ва **кӯчнишинҳо** (чорводорон). Аввалҳо онҳоро қабिलाҳои дар Дашти Хазар мондаи ориёӣ (туронӣ) ва сонитар турконе муаррифӣ мекарданд, ки ҷойи онҳоро дар Дашти Хазар гирифтанд (минбаъд онро Дашти Қибчоқ мегуфтагӣ шуданд).

Дар ҳама осори фарҳангии Эронӣ Туронӣ бостонӣ риоя кардан ва пос доштани **ростгӯйию росткорӣ** як бахши ояндасозии ҳарбу зарби рӯҳонист барои таъйину таъмини пирӯзии некӣ бар бадӣ дар микёси Коинот. Тоифаҳои ҳиндуориёӣ **Меҳр** (Митра, Михр) ном эзиди *аҳду паймон, пайвандгари дӯстӣю муҳаббат* доштанд, ки хешкориаш аз посбонии рӯҳонии **ростқавлӣ** иборат буд. Дар Авесто Меҳр ҳамчун эзади “*даҳазорчаши муҳазоргӯш*” муаррифӣ шудааст, ки аз нерумандӣ ва пирӯзмандии ӯ дарак медиҳад [17]. Ва ўст, ки сартосари “*ҳафт кишвар*”-и ҷаҳони ҳастӣ сарқӯб шудани дурӯғгӯёну паймоншиканонро кафолат медиҳад.

Намояндагони барҷастаи илму фарҳанги Шарқу Ғарб, онҳое, ки бо маънавиёти халқҳои ориётабору эронизабон сару кор доштаанд, низ аввал ба ҷанби ахлоқии тамаддуни бостонии мо дидаи эътибор дӯхтаанд.

Барои собит кардани ин нукта ба нигоштаҳои Эсхил ва Ҳеродот ишора карда гузаштан кофист, ки одоби ачдоди қадимии тоҷикону эронӣ кунунро ба сифат кардаанд. Чунончи, Ҳеродот ба вежа ба *ростгӯю ростқавлӣ* онҳо тавачҷӯх намудааст. Ин мушоҳидаи ҷолиби муаррихи маъруфи аҳди атиқаро катибаи Бесутун ба таври барҷаста собит мекунад. Дориюш дар тавсифи шахсияти худааш мегӯяд: “*Ман бадкирдор набудам дурӯғгӯ набудам, фиребгар набудам, на ман ва на насли ман. Ман бо роҳи адл мерафтам. На ба заиф ва на ба қавӣ бадӣ накардаам*». Ва ҳамзамон ба наслҳои баъдинаи шоҳҳои эронӣ фикран рӯ оварда меафзояд: “*Ту ки бо мурури замон подшоҳ мешавӣ, бо фарде, ки дурӯғгӯсту фиребгар, дӯстӣ макун, ўро сахт ҷазо деҳ*”.

Пас, анъанаи дурӯғгӯие, ки Алимӯҳамади Яздӣ иллати умдаи вомондагӣҳои мардумони ориётабору эронизабони дар масири таърихи ҷаҳонӣ доништааст, *кай* ва *чӣ таъри* пайдо шуд? Яъне ки он “*иллат-ул-илал*” ҳам *иллат* доштагист?

Агар ин саволро дар қаринаи васеи таърихӣю маънавӣ тааммул кунем, дармеёбем, ки одати разили дурӯғгӯӣ дар *марҳилаи исломи* таҳаввули рӯҳонии Аҷам пайдо шудааст. Барои исбот кардани ин тахмини илмӣ ду рада падидахоро дар ҳамбастагии ботиниашон таҳлилу таркиб карда баромадан лозим меояд:

- (1) Афзудани тафриқа ва ташаннуч дар шуури динию мазҳабӣ: бархӯрдҳои зардуштия-ислом ва сунӣ-шиа. (Таъкиби ба истилоҳ *қарматӣ* дар аҳди Султон Маҳмуд яке аз зухуроти воқуниши идеологии он замон буд.)
- (2) Имтиёз ёфтани шуури назмгаро бар таафаккури илмӣ ва фалсафӣ. (Поэтикаи арабу Аҷам дурӯғро ба унвони меъёри шеърӣ балиғ пазируфт: «*Шеър аз дурӯғ фурӯғ мегирад*» фармудааст Абдурахмони Ҷомӣ [18]. Чунин ҷаҳоншинохтӣи шоирона ба сурату сирати ахлоқӣ ҷомеа ҳам беасар набуд.)

Азбаски масъалаҳои таърихӣю културологии мазкур аз қаламрави мавзӯ ва матраби умдаи ин мақола хориҷанд, ба тариқи ихтисор мегӯям, ки айб дар *худи ислом* нест [19]. Айб дар *муҳити ҳоси иҷтимоӣю фарҳангӣ* ва *рӯҳонӣю равонист*, ки дар Аҷам пас аз истилои араб ба вучуд омад.

Дар радифи мавозини ахлоқие, ки гузаштагони ҳикматпешаамон беш аз ҳама талқину таъкид кардаанд, муҳимтаринаш нигоҳ доштани **ҳадду андоза** дар ҳар чиз ва дар ҳар кор-чӣ дар рафтору чӣ дар гуфтору чӣ дар пиндор! – ба шумор мерафт. Дар осори қарни IX-и зардуштӣ, ки онвақт ба унвони муқовимати маънавӣ ба аъробии истилогар сар бардошта буд, ин фармудаи ахлоқӣ аз рукнҳои асили фарҳанги эронӣ доништа шудааст; он ҷо омада, ки эронӣ на фақат ба ҷиҳати ширинсуханӣ, балки махсусан аз ҷиҳати *этидолдонию этидолдорӣ* аз арабҳо бартарӣ доранд. (Инаш

албатта зухурроти ғурури ориёисту бас, чунки дар Қуръон зикр шуда, ки “*худо дӯст надорад аз ҳад гузаштанро*».)

Ҳақиқатан ҳам дар ойини давлатдорӣ ва сиёсатмадории Ачам риояи ҳадду андозаро аз аркони муҳим мешуморидаанд. Ба масал, дар андарзҳои паҳлавӣ, ки аз садаи IX-ми мелодӣ сар карда аввал дар тарҷумаи арабӣ ва сонӣ ба форсӣ машхур гаштаанд, ин нукта талқину таъкид шудааст. Дар «*Минуи хирад*» зикр ёфта, ки девҳо одамонро аз тариқи тафриту ифроте, ки дар кирдорашон рух медиҳанд, ба доми худ меафтонанд...

Фирдавсӣ низ қаҳрамони “Шоҳнома»-ро дар ҷаҳорҷӯби ҳамин суннати ахлоқӣ нигоҳ доштани шуда пандомӯзона меғӯяд:

*Чу андозаи худ надонӣ ҳама,
Говонро ба хун дарнишонӣ ҳама.*

Шоир афзунманиширо маҳкум мекунад («*сухан машинав аз марди афзунманиш*»); Фирдавсӣ ба паймони сухан (паймон ба маънии қадимиаш, яъне мутаносибӣ) таваҷҷӯҳ дораду андеша аз оне, ки аз андоза беш ғап мезанад.

Сарчашмаи беҳтарин ҳислатҳои одамон - адлу инсоф, сабру тоқат, раҳму шафқат, хоксорию нармаӣ ва шарму ҳаё – ҳамон эътидол аст, ки фардро водор месозад дар гуфтору кирдор ҳадду андозаро нигоҳ дорад. Ҷанги дохилӣ айнан аломати аз эътидол баромадани мизочи миллат аст.

Мусалламан бархӯрди мусаллаҳона, алалхусус ҷангеро, ки аз кини дерсол хоста бошад, дар ҷаҳорҷӯби мабоини ахлоқӣ маҳдуд кардан амрест муҳол, ҳарчанд ки аз аҳди Дориюш то ба имрӯз дар ин роҳи гарон саъю кӯшиш зиёде ба ҳарч рафта. Ин ҳақиқати талхро ҷанги байнобайнии тоҷикон, ки дар ғояти адовату хусумати маҳалгароёна сурат пазируфт, ба таври возеҳу равшан собит намуд...

Дар омади ғап ғӯям, ҳамонанди он ҳама хелҳои ваҳшигарие, ки дар рафти ҷанги дохилии Тоҷикистон нисбат ба шахсияти инсон содир гаштанд, дар осори бостонии эронӣ сабт шуда. Катибаи Бесутунро хотиррасон кардан кофист, ки дар он Дориюши I аз қаҳрамоноҳи ҷангиаш ҳикоя мекунад. Дар мавриди мучозоти ваҳшиёнае, ки дар ҳаққи рақибони сиёсӣ низомиаш раво дидааст, шоҳи эронӣ бо камоли ифтихор сухан гуфта: «*Ўро* (манзур Фаруртиши Фаротур ном саркардаест, ки бар зидди Дориюш қиёма карда) *занҷирбанд карда пеши ман оварданд. Ман худам гӯшу бинӣ ва забонамро бурида ҷашмонамро кофта гирифтам... Баъд фармон додам, ки ўро ба найза шинонанд. Ва низ тарафдорони ғаюри ўро дар диҷи Акбатона чормех кардам*».

«Шоҳнома» ҳам аз тасвири чунин ҷазодиҳои ваҳшиёна пур аст; аз тасвири заҷркушиҳое, мисоли гӯшу бинӣ буридану кӯркарданҳо, зинда ба зинда дар оташ андохтанҳо, бо арра дуним сохтанҳо, мӯйкашон ба маргҷой бурданҳо ва ҳоказо. Воқеан, калламанор сохтанро Темури Ланг фикр карда набароварда будааст; онро ихтирои ниёи мо Баҳроми Ҷӯбина хондан бояд: тепае, ки ӯ аз каллаҳои куштагонаш бино карда буд, дар «Шоҳнома» ба унвони *Баҳромтал* ёд шудааст.

Бо арра дуним кардани одами зинда кашфиёти Заҳҳок будааст. Ва боиси таъҷҷуб нест, ки ӯ чунин ҷазои ғавқулваҳшиёнаро дар ҳаққи шахсе раво дида, ки ихтиёрӣ таслим шудааст: Ҷамшед вақте дид, ки муқаррабонаш рӯирист ба ӯ хиёнат мекунанд (сипоҳиёнаш «*ниҳоданд яксар ба Заҳҳок рӯй*»), шояд ба хотири пешгирӣ намудани хунрезии беҳуда бошад, ки тахту кулоҳ ва ганҷу сипоҳи подшоҳиро ба рақибони сиёсӣ бурда дода худаш нопадид гардид. Аз байн сад соли тамом гузашт, аммо Заҳҳок дар муддати ин қадр тӯлонӣ адовати марғбораширо ба шоҳи мағлуб нигоҳ доштааст. Ва ҳамин ки «*рӯзе ба дарёи Чин падид омад он шоҳи покизадин*», вай дарҳол ба Ҷамшед дарафтода «*ба арра мар-ўро ба ду ним кард!*»

Бадкирдориҳои заҳокона ба бархе қаҳрамоноҳи дигари «Шоҳнома» низ хосанд: ба хотир оред қиссаи қатли Эраҷро. Салму Тур ба сари шахсе теғ мекашанд, ки омодааст аз ҳама дороиҳояш ба хотири сулҳу осоиши хонаводагӣ даст кашад. Эраҷ ба бародарони разилаш рӯ оварда меғӯяд:

*Супурдам Шуморо кулоҳу нигин,
Мадоред бо ман Шумо низ кин.
Маро ба Шумо нест чангу набард,
Набойд ба ман ҳеч дил ранҷа кард.
Замона нахоҳам ба озоратон
В-агар дур манам зи дидоратон!*

Яке аз натиҷаҳои касофатбори ҳар гуна ҷанг талаф шудани мардуми *ғайринизомист*. Таърих гувост, ки ҷангҷӯён дар аксари ҳолатҳо дидаю доништа даст ба қатли ом мезадаанд. Қаҳрамонҳои ҷангҷӯи «Шоҳнома» ҳам дар басте ҳолатҳо қасосгириҳои тавҳиномезро пеш мегиранд. Аллами Исоро аз Мусо гирифтани тарафҳои даргирро намегӯед? Ковусшоҳ яке аз оғозгарони ин суннати ҷангӣ будаст. Ёст, ки ба сипоҳсолораш Гев дар ниҳояти бераҳмӣ чунин фармуда:

*Ҳар он кас, ки бинӣ зи пиру ҷавон,
Тане кун, ки ўро набошад равон.
В-аз ў ҳар чӣ обод бинӣ, бисўз,
Шаб овар ҳар он ҷо, ки бошӣ ба рӯз!*

Хуб, бедодгарию ваҳшигарии қаҳрамонҳои манфии «Шоҳнома»-ро як сӯ монем, кирдори ба истилоҳ қаҳрамонҳои мусбаташро гирем. Онҳо низ аз захҳоиён чандон мондани надоранд, чунки мисоли душманонашон «*диле пур зи кина, саре пур зи ҷанг*» доранд! Аз он ҷумла, рафтори кинаҷӯёнаю адоватомези сарону сипоҳиёни ҳар ду тарафи даргир нисбат ба одамоне, ки душман ҳонда шудаанду аслан беғуноҳанд, яқсон аст. Сиёвуш пеш аз қатлаш аз Афросиёб мепурсад:

*Чаро ҷангҷӯӣ омадӣ бо сипоҳ,
Чаро қушт хоҳӣ маро беғуноҳ?*

Фарангис ҳам дар ғояи ғаму ғуссаи хонаводагӣ аз падараш илтиҷо мекунад, ки:

*Сари тоҷдоре мабур беғуноҳ,
Ки написандад ин довари Хуру Моҳ!*

Сипоҳиёни шоҳи Турон низ аз қуштани Сиёвуш сар мепечанд ва аз рафтори золимонаи Афросиёб ба тааҷҷуб омада аз ў суол мекунанд, «*к-аз ў, шаҳриёро, чӣ дидӣ гуноҳ?*» Ҳатто ҳуди Афросиёб низ иқрор мекунад, «*к-аз ў ман ба дида надидам гуноҳ*». Вале ба рӯҳияи сиёсати пешгирифтаи афросиёбҳо мавзеъгирии иғвогарона ва оштинопазиронаи гарсевазҳои ҷангҷӯӣ созгортар бувад, ки гӯянд: «*Ба душман чаро гуфту бояд шунуд?*» Ин буд, ки Афросиёб аз қасди ҷони Сиёвуш рӯй натофт ва бо азобу шиканҷа қатл кардани ўро раво дид:

*Ниҳоданд бар гарданаиш полаҳанг,
Ду даст аз паси пушт баста ҷу санг.
Ҷу аз шаҳр в-аз лаиқар андар гузаишт,
Кашокаш бибурданд баста ба даишт.
Зи Гарсеваз, он ханҷари обгун,
Гурӯи Зиреҳ бистуд аз баҳри хун.
Пиёда ҳаме бурд мӯяи кашон,
Ҷу омад бад-он ҷойгоҳи нишон.
Ҷудо кард аз сарви симин сараи,
Ҳаме рафт дар таишт хун аз бараиш.*

Акнун сарнавишти пурфӯҷиҳои Сиёвушро бо тақдири ҳамгуни Сурха, писари Афросиёб, як муқоиса карда бинед, ки ба дасти эронӣ чӣ сон ба қатл расида:

*Бифармуд пас то барандаиш ба даишт,
Або ханҷару рӯзбонону таишт.
Бубанданд дасташ ба хамаи каманд,
Бимоланд бар хок ҷун гӯспанд.
Ба сони Сиёвуш сарашро зи тан-
Бибурранду каргас биёушад кафан.*

Сурха аз шоҳи эронӣён, ки ҳадди аксари онҳо дар «Шоҳнома» одилу оқил хонда мешаванд, суол мекунад: «*чаро кушт хоҳӣ маро бегуноҳ?*» Ва меафзояд:

*Сиёвуш маро ҳамсолу дӯст,
Равонам нур аз дарду андӯҳи ӯст.*

Аз ин сухани Сурха «*дили Тӯс ба бахшоиши овард сахт*» ва ӯ арзи «*он номбардори гумкарда бахт*»-ро ба Рустам расонд. Рустам бошад, дар

посуhi дархости Тӯс дар ниҳояти кинаварзӣ меғӯяд:

*Ҳамеша дилу чони Афросиёб,
Пур аз дард бодо, ду дида нуроб.
Ва ҳамзамон савганд меҳӯрад:*

*Ки то ман ба гетӣ бувам, зиндаро
Зи туркон агар шоҳу гар бандаро
Ҳар он кас, ки ёбам, сараширо зи тан
Бибуррам аз он марз в-аз анҷуман!*

Ва Рустам то охири умраш ба савгандаш вафодор монд ва ҳеҷ гоҳе аз рехтани тани хуни ногҳақ ҳам худдорӣ накард. Ман аз хусуси ночавонмардона пирӯз шудани ӯ бар Сӯҳроб чизе намеғӯям, дигар эпизоди рӯзгори ӯро дар лавҳи ёди хонанда эҳё мекунам: ба хотир оваред қиссаи «*вайрон кардани Рустам туронзаминро*». Ҳарчанд ки турониёни ғайринизомӣ ба манзури додҷӯйӣ ба ӯ меғуфтанд:

*Чу чира шудӣ, бегуноҳ хун марез,
Мақун бо ҷаҳондор Яздон ситез!*

Рустам аз раҳму шавқат дурӣ чуст, баръакс, бедодгариву табоҳкориҳояшро боз ҳам густурду ҳамвора қувват дод:

*Ҳам горату куштан андар гирифт,
Набояд ҳамин даст бар сар гирифт.
Ҳама сар буриданд барнову пир,
Зану кӯдаки хурд карданд асир.
Баромад зи кишвар саросар димор,
Бар ин гуна фарсанг беи аз ҳазор...*

Албатта бедодгариву табоҳкориҳои Рустам дар Туронзамин бесабаб набуд, кини Сиёвуш ӯро водор сохта, лекин чунин кирдор муносиби шони Рустам ва кишвари неқӯгарояш набуд...

Ба манзури бегаразона қадр кардани ахлоқи паҳлавонони эронӣ бояд низ афзуд, ки баъд аз чандин қарн дар вазъи ҳамгуни ҷангӣ онҳо тибқи ойини волои чавонмардӣ рафтор карданд. Сӯҳбат сари як кирдори Баҳроми Гӯр аст, ки низ гоҳ-гоҳ «*ба полизи кина дарахте мекошт*». Боре, вақте «*равонаш ситез аз мудоро гузиду дилаш рои разми Бухоро*», ҷанговаронаш шабона аз Омӯ гузашта:

*Ҳама лашқари турк барҳам заданд.
Ба буму бараиш отаи андар заданд.*

Пирону ханчаргузори туронӣ чун диданд, ки илочи муқобилат надоранд, ба Баҳром

*Ту хуни сари бегуноҳон марез,
На хуб ояд аз номдорон ситез!
гуфта рӯ оварданд. Аз қавли Фирдавсӣ:
Дили шоҳ Баҳром аз эшон бисӯхт,
Ба дасти хирад чашии хашмаи бидӯхт.
Зи хун рехтан дасти гурдон бубаст,
Пурандеша шуд шоҳи яздонпараст...*

VI

Ҳеҷ гуна маҳсули фаъолияти халлоқии одамӣ, ба хусус осори адабӣ ва ҳунарий, мазмунан якҷанба ва маънан якбӯёда намешавад. Он як навъ номаи лӯлапеч нест, ки кушодану хондан кофӣ бошад; офаридаи ақлу заковати инсонро ба пиёз ташбех додан ба ҳақиқат наздиктар аст, ки тӯпҳояш дарун ба дарун яке бар дигараш печида.

Лекин дар ҷараёни воқеии пажӯҳиш тўпҳои семантикаи сужети асар, махсусан агар он офаридае бошад ба микёси «*Шоҳнома*», яку якбора ва ё аз рӯи тартиби печишашон ба навбат кушода намешавад. Вусъату, амикрафти ин кор ба мавқеи назар (ҷаҳонбинӣ), наҳви бардошт, ҳадафи таҳқиқ ва ба вижа дараҷаи рушди маънавии пазиранда (аз ҷумла саликаи бадеии ӯ) бастагӣ дорад. Аз ин рӯ, осори шуарои бузурги мо, хосса Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомию Бедил, дар тӯли қарнҳо оби маъниҳои мухталифро (даҳрӣ ва динӣ, фалсафӣ ва ирфонӣ, инфиродӣ ва иҷтимоӣ, сотсиологӣ ва метафизикӣ) бардошта тавонистанд, ки дар тафсириҳо, таъвилҳо ва тафҳимҳо (онҳо силсилаи маротиби герменевтикаи суннати Аҷамро ташкил медиҳанд) дарҷ шудаанд.

Барои наслҳои баъдӣ алалхусус ҳаминаш муҳим аст, ки навиштаҳои удабою уламои гузашта фақат баёни носирона ё нозимонаи воқеае ва ё тасвири мушаххаси ҳодисае нест: онҳо дар баробари каломи муҳайял ва ё вақоеномаи муаллифи ҷудогона будан боатобе аз диди ҳоси замони мушаххас ҳам ҳаст. «*Фалонӣ фарзанди содиқи замони худ буд*» гуфтани ноқидони сухан ё *таърихнависони* пасин баёнғари ҳамин маънист, чун замоне зистан, вале аз қаринаи ҷаҳонбиниву ҷаҳонфаҳмии ҳамон замон, боварҳо ва ормонҳои он берун мондан амрест муҳол. Чунончӣ, «ҷазои сахте», ки Дориюш ба душманонаш раво дида, фақат далеле нест бар бераҳмиву бешафқатии шоҳи эронӣ. Ҳангоми аз назари ахлоқ арзёбӣ намудани амалкарди ӯ дарёфти ҳамонвақтаи неку бад, гуноҳу сазоро низ ба ҳисоб гирифта бояд.

Бародарситезӣ ҳам дар аҳди бостон аз ҷумлаи падидаҳои будаст, ки дар асотири қадими арабу Аҷам қудсонида шудаанд. «*Шоҳнома*» ҳам дар ҷорҷуби ҳамин суннати ахлоқӣ маҳдуд мондааст. Лекин аз ин факти бадеи мустақиман барнамеояд, ки худӣ муаллифи ҳамоса ҳам онро маъқул медониста бошад; Фирдавсӣ ин одати разилро аз номи бегонагон маҳкум мекунад.

Вақте ки Салм аз таъкиби Манучехр гурехта ба хоки Рум расид,

*Расид он гаҳе танг дар шоҳи Рум,
Хурӯшид, к-эй марди бедоди шум,
Бикуштӣ бародар зи баҳри қулоҳ!
Қулоҳ ёфтӣ, чанд нӯй ба роҳ?!
Дарахте, ки бинишондӣ, омад ба бор,
Биёбӣ ҳам акнун бараиш дар канор.
Гараиш бор хор аст, худ киштаӣ
В-агар парниён аст, худ риштаӣ*

Дар воқеъ, дар ҳамагуна фарҳангу тамаддуни меҳвари асосӣ мафҳуми **адл** ва тариқи инфиродӣ ё иҷтимоии расидан ба ўст. **Гуноҳ** ва тарзи шустанӣ он (ба воситаи тавба ё мучозот) ҳам бозтобе аз ин меҳвари ахлоқист. Чунонки аз мутаилои «*Шоҳнома*» бармеояд, барои Фирдавсӣ муҳимтарин ва мушкилтарин масъалаи ахлоқӣ таносуби **ҷурму ҷазост**, ки дар замони ӯ низ баҳ амрост намеомаданд.

Ба гумонам, зиёдравии замонаш дар сазои гунаҳкорон Фирдавсиро маънан азоб меод, Бехуда нест, ки «**беғуноҳӣ**» аз мотивҳои умдаи «*Шоҳнома*» буда: таноқузи ахлоқии номаи ўст, ки ҳадди аксари қаҳрамонҳояш беғуноҳ кушта мешаванд. Ва ҳуни мақтулони беғуноҳ аст, ки дарахти кинро ғизо мебахшад. Дар зимн бояд низ ёдовар шуд, ки дар қаринаи фалсафаи «*Шоҳнома*» **кин** тариқи расидан ба **адл** аст, ҳарчанд ки ба эътиқоди худӣ Фирдавсӣ «*ҳаргиз наёмехт кин бо хирад*». Пас, асли ин таноқузро дар қабри боварҳо ва пиндорҳои замони ӯ ҷустан лозим меояд, чун кинкашонҳои қаҳрамонҳои «*Шоҳнома*» бисе ба шевае сурат мегирад, ки асаре аз хурофоти аҳди барбарист...

Ин ҷо аз як ҳикмати мутафаккири бузурги олмонӣ Фридрих Нитше, ки зимнан худро «*файласуфи ҳақиқати нохушоянд*» гуфта муаррифӣ мекард, ёдовар шудан ба маврид аст. Ў андар методологияи ахлоқии омӯзишу пажӯҳиши гузашта гуфта, ки ҳангоми ба таҳқику тааммули кирдори гузаштагон пардохтан муҳимтар аз ҳама забон ба фӯҳш (душноми ноҳақ) накушодан аст. Ҳақиқатан ҳам ҷаҳонбинӣ ва одобу

одатҳои одамони қарнҳои гуногун басте ба ҳақде фарқ мекунанд, ки гӯё наслҳои пешину пасин мардумони сайёраҳои гуногуни осмон бошанд.

Аз ин рӯ, савобу гуноҳи ҳамагонро ба як тарозуи маънаӣ баркашидан ва низ дар бораи қору бори ҳамагон аз рӯи меёру маҳаки ягона ҳукм кардан нашоёд. Мушаххасан гӯям, манзурам дарёфти «**мучозоти сахт**» бувад, ки аз аҳди Дориюш то кунун нуфузи ахлоқии ҳешро нигоҳ дошта омадааст. Дар ҳақди аксари тамаддунҳо ва ҷумла кишварҳои қадиму қадид **ҷазо** ба унвони подоши ҳатмии бадӣ таъбир шуда. Албатта боистагии сазо ҷойи баҳс надорад, вале дар мавриди меёр ё ҳақди ҷазо аз ҳуди аҳли бостон ин тараф ихтилофи ақида боқӣ мондааст.

Аз бозе, ки дар рӯзгори одамӣ зарурати риоя кардани қонуну ҳуқуқ дарёфт шуд, мабонии зерин ба зербанои шуури иҷтимоӣ роҳ ёфт:

(1) ҳар як гунаҳкор бояд ҳатман каффора (тавон)-и гуноҳҳояшро бидиҳад, яъне бадали ҷиноят фақат мучозоти сазовор бувад, ки ягона тариқи адл пеш овардан аст;

(2) Мучозоти гунаҳкорон бояд *сахт* бошад, чунки гуноҳи сазонаёфта ё сабукгирӣ дар ҷазодиҳост, ки ба ҷинояти нав сабаб мешавад. Аз ин маънӣ:

(3) фақат *тарс* аст, ки одамро аз ҷиноят боз дошта метавонад; мучозоти гунаҳкор василаи тарсонидани одамони дигар ҳам мебошад; дар айни замон ҷазои саривақтӣ ва сазовори гунаҳкор барои сойири аъзои ҷомеаи одамӣ огоҳии ҷиддӣ хоҳад буд.

Динҳои яккахудӣ (монотеистӣ), хосса динҳои суннати иброҳимӣ, дар ташаккули чунин тариқи адолатҷӯӣ шарик ва сахиманд. Дар таълимоти ахлоқии динҳое, ки аввал миёни қавмҳои сомӣ шакл гирифтаанд сонӣ ба муҳити рӯҳонии халқҳои дигар нуфуз кардаанд, масъалаи **ҷурму ҷазо** дар қаринаи васеъи маънаӣ арзёбӣ шуд.

Аввалан, доираи ҳуди мафҳуми **гуноҳ** васеъ гардид: минбаъд на фақат вайрон кардани қонуну қоидаҳои маъмули зисту зиндагонии иҷтимоӣ, балки иҷро накардани фаризаву вочиботи динӣ дар рӯзгори шахсии ҳар як фард низ аз ҷумлаи амру амалҳое доништа шуд, ки сазовори ҷазостанд. Гузашта аз ин, бандагони худоро ба манзури иттиҳоди машраб на фақат барои кирдори носазояшон, балки барои *пиндори номақбулашон* низ мебоист ҷазо гирифтанд – сазое ончунон сангин, ки аз подоши ҷинояти имконпазири иҷтимоӣ ҳам сахтар бошад. (Чунончӣ, дар Қуръон инқори Тавҳид, яъне шак овардан ба яккаву ягона будани Аллоҳ, гуноҳи азиме хонда шудааст, ки онро худо ҳаргиз намебахшидааст.)

Сониян, доираи навъҳои **мучозот** васеътар ва ҳуди ҷазои гунаҳкорон сахттар шуд. Гуфтан кофист, ки дар ислом (ва масеҳият) дӯзах мучассамаи сахттарин ҷазову азобҳост; он барои уқубати кулфатовар кардан ҷумла одамоне бино ёфтааст, ки дар пиндору гуфтору рафтори индунёияшон аз роҳи дини ҳақ баромадаанд ва ба зер бори гарони гуноҳҳои қабира мондаанд. (Гуноҳҳои сағираи мусалмононро худои қарим мебахшидааст, ҳаройина ба шарте, ки ишон аз амалқарди бадашон сидқан пушаймон шуда ба тавбаю тазарруъ бипардозанд.)

Солисан, дар ҳуди огози садаҳои миёна ҳам дар Шарқу ҳам дар Ғарб баробар дарёфта шуд, ки кирдори одамиро фақат аз тариқи сазову ҷазо (аз ҷумла эҳтисоб) ислоҳ кардан амри муҳол аст; дар баробари маҳкум кардани қори бад қори некро қадридонӣ намудан мебошад. Аз ин рӯст, ки **савобандӯзӣ** низ шоистаи мукофоти сазовор доништа шуд. Нозу неъмат бихишт (аз ҳуру ғилмон гирифта то косаҳои пур аз ширу ҳамр) олитарин атои худо будааст барои ҷумла мӯъминоне, ки аз сидқу сафо роҳи дини исломро пеш гирифта, дар зиндагонии индунёияшон аз паи адои фаризаву вочиботи он шудаанд...

Пас, аҷаб маҳлуқи ношукр ва ноҳалафе будааст Одам! Охир, ҷаро ӯ бо вучуди атои бузурге, ки парвардигораш ба унвони подоши ҳусни амал барояш ваъда кардааст, басте дидаю доништа даст ба кирдори бад даст мезанад, -- кирдоре, ки бар

ивазаш дар он дунё кулфату машаққати беандоза хоҳад кашид (аз «азоби гӯр» гирифта то «уқубати ҷаҳаннам», ки он ҷо пӯсти гунаҳкор 1000 бор иваз мешудаст)?!

Балки дар радифи иллатҳои чунин рафтори ачибу ғариби аъзои хонадони Одам аз хусуси то ҷӣ андоза муассир будани ҳамон «ҷазои сахт» ҳам андешидан шояд, ки зимнан ҳударзиши маънавияш бо мурури замон басте коста? Магар тасодуфист, ки имрӯз дар бархе кишварҳои мутараққӣ дар боби бекор кардани «ҳукми қатл» масъала ба миён мегузоранд? Ба ҳар ҳол ин ҷо як проблеми мушкили ахлоқӣ ниҳон бувад, ки Умари Хайём сари калобаи онро ёфтани буд:

Ман бад кунаму Ту бад мукофот диҳӣ,

Пас, фарқ миёни мануТу чист бигӯ?..

VII

Таносуби хайру шарро аз ҷумла ҳамон масъалаҳои боғоят муҳимму ҳамеша мубрами ахлоқӣ хондан шояд, ки аз ҳуди оғози ташаққули тафаккури фалсафӣ ин тараф дар мадди назар меистанд. Умдатарин пурсише, ки ба он файласуфони Шарқу Ғарб пайваستا посух ҷустанд, ин буда: неқӣ ва бадӣ ҷанбаҳои гуногуни олами маънавии шахсияти одаме бошанд ва ё ҳар якеро ҳомили зиндаест алоҳида, яъне ки оё одамон сириштан некзоду бадзод мешаванд?

Ҳикмати Шарқи бостонӣ бо забони аҳли монавия, ки зардуштия яке аз решаҳои рӯҳонии ўст, иброз дошт, ки хайру шар мабдаҳои мустақилу мутазод буда аслан фанонопазиранд: ҳар яке аз онҳо ба унвони худоёни неқӣ ва бадӣ бонӣ ва ҳомии кайҳонӣ доранд, ки аз ҷиҳати қудрату имкон ҳамтостанд. Вале сонитар намоёндаи барҷастаи фалсафа ва илоҳиёти насронӣ Августини Масъуд ин ақидаи «мулҳидона»-ро рад намуда эълон дошт, ки хайру шар мабдаҳои ба ҳам зид бошанд ҳам ба савият мустақил нестанд: аслан бадӣ нируи худмухтор набуда, як навъ холиғоҳи маънавист, ки тикӣ аз нақӯкорӣ бувад, мисли он ки торикӣ аломати набудани рӯшноисту бас.

Фалсафаи қарни XX рангорангии сурат ва печидагии сирати падидаи бадиро ошкор сохта бошад ҳам, идеологияҳои размҷӯии аврупоие, ки солҳои бистуму сиюм ба нерӯи бақуввати давлатӣ табдил ёфтанд, дар ҳидояти амалияи сиёсӣ ба рӯҳияи ахлоқӣ монавӣ гаравиданд. Сарманшаи фалсафии бузургтарин фоҷиаҳои инфиродию иҷтимоие, ки дар замони мо сурат пазируфан, ҳамин ҷост. Дар воқеъ, бино ба ахлоқи кайҳонмикёси монавия, дар ҷомеаи одаме ҳамеша шахсоне буданду ҳастанд, ки муҷассамаи зиндаи ин мабдаҳои тостанд. Ва ягона роҳи аз решақан кардани бадӣ дар ҷаҳон ҷисман несту нобуд гардонидани ҳамонҳост!

Барномаи аз байн бурдани яҳудиёну ҷӯғиҳо дар Олмони фашистӣ, қатли оми аҳли савод дар Кампучия, сиёсати зӯроварии инқилобзадагони Русия нисбат ба «аксулинқилобиян» (аз куштори оммавӣ гирифта то ҳабсу бардарға карданҳо), «унсурҳои буржуазӣ», «қулакҳо» ва «душманони халқ», фишори ҷисмонӣ маънавии нӯқарони ленинзоду истолинпарварди камунистӣ ба зиёиёни «миллатчӣ» ва «космополит», хонаҳез кӯчонидан ва муҳочир кардани ба истилоҳ «халқҳои ҳоин» дар даврони Ҷанги Ҷаҳонии дуюм, таъкибу таъбири диқӯзаи дигарандешон (диссидентҳо) ва даъватҳои пасошӯравӣ ба муборизаи беамон бурдан бо коммунистон (аввал) ва демократҳо (сонӣ), «кофирон» (аввал) ва «фундаменталистон» (сонӣ) ва ғайра ва ҳоказо -- решаи маънавии ин ҳама иқдому амалкарди ифротӣ аз як сарчашмаи динию фалсафӣ об меҳӯрад, ки ҳукми эътиқодно ба худ гирифта: манзурам худӣ ҳамон таълимоти қадимист, ки азали аз ҳам ҷудо ва худмухтор будани мабдаҳои хайру шарро талқин мекунад...

Гумон намекунам, ки Абулқосими Фирдавсӣ дар таъбири сиришти маънавии инсон пайрави фалсафаи монавимаоб буда бошад.

Аз ин маънӣ Фирдавсӣ, ҳарчанд набарди кайҳонии хайру шарро қоил бошад ҳам, онҳоро аз ҳам ҷудо карда фарде ё халқеро ба зоти хеш ҳамчун муҷассамаи асили яке аз ин мабдаҳои мутазодди рӯҳонӣ муаррифӣ намекунад. Муаллифи «Шоҳнома»

ҳамчуни мӯътақид нест, ки некию бадӣ сифатҳои ирсӣ бошанд. Чунончи, мефармояд:

*Агар шоҳи бад хезад аз беҳи нек,
Ту бо беҳ тундӣ маёғоз рек...*

Аз ин рӯст, ки дар «Шоҳнома» баъзе турониён, бо истифода аз истилоҳоти нақди адабии шӯравӣ гуям, ҳамчун қаҳрамонҳои мусбат тасвир шудаанд (мисоли бародари Афросиёб Ағрирас ва духтари ӯ Фарангис, ки дар тавсифи Фирдавсӣ аҷаб зебост), дар ҳоле, ки бархе эрониён (монанди Салму Тур, Ковусу Гуштосп) усулан қаҳрамонҳои манфанд. Чунончи, ҳангоми тасвир кардани хулку атвори Ағрирас шоири ҳамосасарои мо сифатҳои зерини мусбатро корбаст кардааст: *некдил, некпай, некрой, пурхирад, пурҳунар, гаронмоя, хушманд...*

Ҳатто ҳангоми муарифӣ намудани душмани азали ва ҷонии эрониён Афросиёб Фирдавсӣ бо забони Пашанг сифатҳоеро истифода карда, ки баъдан дар васфи бадеии Рустам кор фармудааст: *наррашер, диловар, наҳанг, пили ҷангӣ* ва монанди инҳо.

Дар «Шоҳнома» сиришти инсонии Афросиёб ҳам яктарафа қаламӣ нашудааст. Ва ҳатто аз забони ҳуди Афросиёб омада, ки ӯ аз бадӣ табиатан парҳез доштааст:

*Нафармому худ наёзам ба бад,
Ба андешае дил насозам ба бад.*

Бо иродаи шоиронаи Фирдавсӣ солори лашкари Афросиёб Пирон дар бораи туроншоҳ чизҳое мегӯяд, ки бовар накардан мумкин нест, чунки муаллифи «Шоҳнома» ҳуди Пиронро ҳамчун як фарди хирадманд ва ҳақгӯ муаррифӣ карда, чаро ки ба қавли Фирдавсӣ вай шахсияте буда, ки мағзаш туронисту дилаш эронгарост:

*Пароканда номаш ба гетӣ бадаст
Валекин ҷуз он аст, мард эзидаст.
Хирад дораду ҳушу ройи баланд,
Ба хира натозад ба роҳи газанд.*

Шояд бар асари нуфузи маънавии «Шоҳнома» аст, ки минбаъд Афросиёб ҳам аз радифи шоҳони соҳибноми Аҷам ҷой гирифт: аз ҷумлаи шахсони мӯътабаре хонда шуд, ки гуфта ва пардохтаашон барои ҳамагон ойинаи ибрат бувад. Масалан, дар «Ахлоқи Мӯҳсинӣ» аз Афросиёб ба унвони шоҳи адолатойине ёд шудааст. Ба қавли Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Афросиёб мегуфтааст, ки чун «*подшоҳӣ дар ҳадди зоти худ ваъдаест ба зимаи подошоҳ*» ўро лозим бувад, ки «*ба ин ваъда вафо кунад ва вафрон аст, ки доди мазлум аз золим бистонад*».

Дар «Шоҳнома» чехраи бадеии Рустам ҳам, ки зимнан ифтихори ҷангии Эрон дар шумор меояд, яктарафа ва яқранга, яъне дар ғояти таърифу тавсифи ватанпарастона, дар қалам намодаст. Албатта ба наздики Фирдавсӣ ва ҷумла ворисони ӯ дар Эрон Тоҷикистону Афғонистон Рустам абарқаҳрамони миллист. Аз ин маънӣ вай барои ҷумла форсизабонон як навъ қаҳрамони идеалӣ низ ҳисоб мешавад, ки

*Сари мойи мардиву ҷанг аз ўст,
Хирадмандиву донишу санг аз ўст.*

Усулан гирем, қаҳрамони идеалӣ норасоии ҷиддии маънавӣ дошта наметавонад. агар чунин қаҳрамон фаразан ба рафторе ношоиста роҳ дода бошад, кирдори ӯ мавриди сарзаниши дигарон буда наметавонад,

Ба ҳамин маънист, ки Рустам дар мавриди қатли Сӯҳроб ба дасти худаш мегӯяд: «*Ҳамон аз пайи шоҳ фарзандро, бидуштам далери хирадмандро!*» Дар иқрори абарқаҳрамони «Шоҳнома» ифтихоре низ ниҳон бувад: қаҳрамони идеалӣ ин хиёнати хонаводагиро ба хоҳири гиروми доштани «усул» (принсип) содир кардааст; «усуле», ки аз меҳри хун ҳам болотар бувад.

Зоҳиран, нависандаро шарт нест, ки ҳангоми тасвир кардани ҳар як рӯйдод ё кирдор онро ахлоқан арзёбӣ намуда бад-ин сон ба саррофии маънавӣ бипардозад. Чаро ки ӯ додрас ё довар ва ё ҳатто мунаққиди адабӣ ҳам нест; осораи бошад, *нақд* нест, *нақли* бадехисту бас, ки ба воситаи эҷоди каломи мухайял анҷом мепазирад. Вале бо вучуди ин, дили мо, ки дар рӯҳияи адабиёти сириштан *ахлоқӣ* парвариш ёфтаем, меҳодад, ки нависандагони барҷастаамон, хосса Фирдавсӣ барин паёмбарони назм, *тафаккури* *поки* *Инсонгароёна* дошта бошад.

Яке аз шоҳномашиносони забардаст Ҷалол Холиқии Мутлақ осори маънавии қадимтарин марҳилаи таърихи Эрону Туронро аз ҳамин мавқеи назар арзёбӣ карда ва “аз диди имрӯзӣ ба гузашта бингариста” хулоса баровардааст, ки “*эронгаройӣ* дар Эрони бостон - аз Авастро то Шоҳнома - ҳамеша дар як ҳадди мутаодил нест”. Ва ба унвони мисол ба матни “Шоҳнома” рӯ оварда дар он нақши “*миллигароии ифротӣ* (*носионализм*)”-ро дарёфтааст [20].

Зоҳиран бардошти идеологии мудаққиқи эронӣ аз рӯйи ҳамлаи машҳури Фирдавсӣ ба арабхост, ки шаклан эҳсосотӣ буда мазмунан илҳомӣ менамояд [21]. Дар дигар ҷойҳои “Шоҳнома” низ тавсифхоеро пайдо кардан мумкин аст, ки ба таъби арабгароёни қадиму қадид намефарад.

Вобаста ба дастури тахтӯззехӣ дар осори Фирдавсӣ унсурҳои зиддитуркиро ҳам ёфта онҳоро дар рӯҳи ҳамон “*миллигароии ифротӣ*” таъбир кардан мумкин аст, хусусан ки гоҳ-гоҳ ба наҷод ҳам ишора кардааст. Чунончи, дар ҳаҷви Султон Маҳмуд шоир сифатҳои “*бадасл*”, “*бадгавҳар*” ва “*нопокзод*”-ро қор фармудааст. Лекин агар онҳоро дар қаринаи (контекст) фалсафӣ ахлоқии “Шоҳнома” куллан баррасӣ кунем, онгоҳ ба назар мерасад, ки манзури назари Фирдавсӣ *хоқу хун* нест; “*асл*” ва “*нок*” ғолибан ба мазмуни *маънавӣ* омада, ки дар низоми адаб мушаххас мешавад.

Ба қавли шоир *тарбияи воло* қорғар аст, на *зоти шариф*:

Парасторзоданаёда ба қор,

Агарчанд дорад падар шахриёр.

Бояд ба назар гирифт, ки моёи ихтилофи шоир ва шахриёр “Шоҳнома” буд, ки дар тақвиму тақдири он на фақат сиёсат ва дин (хосса мазҳабгароӣ), балки инчунин таъриху фарҳанг низ баробар ширкат доштанд. Гарчанде ки модари Маҳмуд тоҷикзани зобулистонӣ буд, дар тарбияи хонаводагии султони ояндаи Ғазна падараш Субуктегин – ҳамон турке, ки ўро замоне Сомониён аз бозори бардафурӯшии Бухоро харида буданд) – нақши таъйинкунанда дошт. Аз ин маънӣ Маҳмуд аз ҷайзи тарбияи суннатии тоҷикона ба ҳадде, ки мебоист, баҳра набардошта буд. Ва чун дар мактаби одоби Аҷам ҳунари саррофиро наомӯхта буд, ба қадри гавҳари фарҳангии нарасид (ва расида ҳам наметавонист), ки Фирдавсӣ бо сӯҳони хирад суфта бо ҷилбури адаб сайқал додааст. Ва шоири ҳамосароро ҳамин монда буд, ки ба ҳасрат гӯяд:

Ба дониш набуд шоҳро дастгоҳ,

Вагарна маро барнишонди ба гоҳ.

Акнун як ба мазмуну оҳанги гуфтори сипаҳсолори араб Саъди Ваққос зехн монем, ки дар ҷавоби номаи сипаҳбуди эронӣ Рустам навишта:

Шуморо ба мардонагӣ нест қор,

Ҳамон чун қанон рангу бӯю нигор.

Ҳунарқон ба дебоист перостан,

Дигар нақши бому дар оростан.

Ин таҳқиқнома дар ҳамосаи миллиамон бе ҷавоб мондааст; ҳудӣ Фирдавсӣ ҳам онро ягон шарҳ надода. Ин факти адабиёти чӣ гуна маънидод намоем? Балки акнун Фирдавсиро ба *арабгароии ифротӣ* муттаҳам кунем?!

Мисолҳои мухталифу муҳолифе, ки зикрашон гузашт, хулосаеро тасдиқ мекунанд, ки дар методологияи адабиётшиносӣ як ҳақиқати баҳснопазир аст:

асари бузурги хунарӣ сириштан дастурӣ ё қолабӣ намешавад. Пас, усулан вай ба чаҳорчӯби саҳти меъёрҳои мутазоди таҳмилӣ намегунҷад. Манзури назарам ярлиғҳои камустимаобе ба мисли “(қаҳрамонҳои) *мусбат*” ва “(қаҳрамонҳои) *манфӣ*”, “(тамоюли) *прогрессивӣ*” ва “(раванди) *иртиҷоӣ*” ва монанди онҳо мебошанд, ки дар аҳди замони шӯравиро меъёру маҳакҳои баҳснопазири нақди адабӣ ва тозиёнаҳои муассири идеологӣ буданд. Ва ҳол он ки осори асили бузургон меъёру маҳаки тақвиро худашон муайян ва таъйин мекунанд! Дар СССР ин ҳақиқати таърихиро эҷодиёти адабии Михаил Шолохов ва Чингиз Айтматов возеҳу равшан собит кард.

VIII

Муносибати бузургон ба ватанашон ҳам *якрангаю якбӯда* набудааст. Дар воқеъ, ватанпарастӣ ду навъ мешавад: *огоҳонаю масъулиятшиносона* ва *қўрбинонаю мутаассибона*. Ишқ ба ватан ҳам “*омаданӣ бувад, на омӯхтанӣ*” [22]. Ватандӯстии Фирдавсӣ *воқеию самимӣ* буд, на *тақлидӣ ё тазвирӣ*:

*Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ ки кишвар ба душман диҳем!*

Лекин муносибати ҳамосасарои тоҷику эронӣ ба Аҷам аз муносибати ӯ ба сойири халқҳои кишварҳо, ки низ воқеъ ва самимӣ буд, чудо нест. Мавқеи ҷаҳоншинохтии Фирдавсӣ саропо сурату сирати *инсонгароёна* дорад: сарзамини муқаддаси аҷдоду авлодашро нофи ҷаҳон эълон накарда, онро ба сойири кишварҳои дунё муқобил нагузошта ва аз ин маънӣ мардумони дигарро низ аз ягон ҷиҳат нах назадааст. Ба бодиянишинон (тозиёну туркон), бо вучуди он ки сарчашмаи мусибатҳои таърихии кишвараш буданд, низ *этидолдорона* муносибат кардааст: бадавиёни истилогарро “*морхор аҳриманҷеҳрагон, зи доноиву шарм бебаҳрагон*” унвон карда бошад ҳам, ба дини қабилавии арабҳо арҷ гузошта пайғамбари хошимӣ ва ёронашро ситоиш кардааст.

Устод Муҳаммадамини Риёҳӣ, муаллифи китоби ҷолибе андар рӯзгор ва осори ҳаким Фирдавсӣ, дар зимни таъйиду таъкиди он ки муаллифи “Шоҳнома” “*мусалмони покэътиқоде буд ва ба Хонадони Рисолат меҳр меварзид*”, ба тахмин гуфтаанд: “*Шояд дилаш меҳост кош эронӣён худ бе ҷанг ислом меоварданд ва пои Саъди Ваққос ба сурати сардори фотеҳи вайронгар ба Эрон намерасид ва ҷалолу шукӯҳи бостонӣ аз миён намерафт ва мардуми Эрон дучори он ҳама хориву гирифтори зулму истилои хулафои Димшиқу Бағдод намешуданд*” [23]. Мутаассифона, тахмини шоҳномашиноси эронӣ аз ду ҷиҳат илман норасост.

(1) Агар матни мукотибаи Рустам ва Саъди Ваққосро диққат карда хонда бароем, дармеёбем, ки ихтиёрӣ ба ислом гаравиданро ба эронӣён аввал саркардаи ғозӣёни истилогар пешниҳод карда будаст. Дар ҷавобномааш ба мурочиати хаттии сипаҳсолори Эрон, ки “*роҳи ту чист, ба тахти Каён роҳнамои ту кист?*” гӯён мақсаду мароми ҳамлаи арабхоро имтиҳон кардан хост, Саъди Ваққос фикри бе ҷанг қабул кардани исломро ба Сосонӣён талқин карда будаст! Дар посухи сипаҳсолори лашкари араб, ба қавли Фирдавсӣ, суҳан аз худою расулаш оғоз ёфта бо ваъду ваъид анҷом ёфта буд:

*Зи қатрону отаи ва аз замҳарир,
Зи Фирдавсу ҷӯи маю ҷӯи шир.
Зи кофуру манишуру моҳи маъин
Дарахти биҳишту маю ангубин.
Ки гар шоҳ бипзирад ин дини рост,
Ду олам ба шоҳиву шодӣ варост.*

Гузашта аз ин, Саъди Ваққос нигоҳ доштани тахту тоҷи эрониро ҳам ваъда карда будаст: агар Яздгирд шарт ё, дақиқтараш, ултиматуми аъробро бипазирад, онгоҳ вай (азбаски, бино ба ваъдаи Ваққос, Муҳаммад шафеи гуноҳи шоҳи сосонӣ мешудааст)

*Ҳамон тоҷ ёбад, ҳамон гӯшвор,
Ҳамасола бӯй асту рангу нигор.*

Вале сипаҳсолори меҳандӯсти Эрон Рустам ба дину ватанаш хиёнат карда бар ивазаш биҳишти ваъдагиро подош гирифтани нахост ва пешниҳоди Ваққосро қатъиян рад кард:

*Бупечид Рустам зи гуфтори ӯй,
Буруҳош нурчин шуду зард рӯй.
Чунин дод посух, ки “ӯро бигӯй,
Ки на шаҳриёрӣ, на дайҳамичӯй.
Бигӯяш, ки дар ҷанг мурдан ба ном
Беҳ аз зинда, душман бад-ӯ шодком!”*

(2) Ҳангоми ба нақди илмӣ таҳмини Риёҳӣ пардохтан як саволи муҳимму мубрами таърихӣ қомат рост мекунад: *ба чӣ далел* мебоист умед бастан, ки агар эронӣён шартӣ Саъди Ваққосро қабул карда ба дини ислом *ихтиёрӣ* мегаравиданд, бархӯрди арабу ачам бо “*алайқассалом!*” ҳусни анҷом мепазируфт? Оё Ачам аз ғорату зӯровариҳо эмин мебуд? Аз пардохти товони ҷанг (контрибутсия) чӣ? Ва аз ҳама муҳиммаш: тахти *фишори маънавӣ* низ намебуд? Балки тозиёни ғозӣ аз саъю кӯши таҳмил кардани забонашон ба мардумони форсу тоҷик ва кӯр кардани хувияти қавмӣ онҳо то ҳадди *сомитабор кардани ориёнажодон* (чунон ки ин амр дар Мисри Қадим рух дод) низ даст мекашиданд?! Ростӣ?! Охир, маҳз ислом роҳнамои арабҳои ғозӣ ба тахти Каён буд! Пас, аз ҳам ҷудо кардани *араб* ва *дини қабилавӣ* ӯ амри муҳол бувад! [24]

Бо вучуди ин, Фирдавсӣ ба ягон дин – на фақат ба динҳои иброҳимӣ, балки инчунин дини зардуштӣ, ки он вақт тахти таъқиби идеологии ислом қарор дошт,-- *тааммулнопазирона* муносибат накардааст. Вале шоир аз омезиши мӯъбадӣ ва шаҳриёрӣ, яъне *сиёсатонидани* дин ё *мазҳабонидани* сиёсат хавотир буд, ки оқибати фалокатбораширо дар “*Шоҳнома*” дар мисоли ду воқеаи сабақомез: таназзули давлатдории Ҷамшед ва ғоҷиҳои хонадони Гуштосб тасвир намудааст.

Дили ҳассоси Фирдавсӣ гувоҳӣ меод: дар мавриди ба дасти арабҳои мусулмон гузаштани қудрати сиёсӣ дар Аҷам, ки ба барқарор шудани ҳокимияти рӯҳонии дини бегона дар ҷомеаи суннатии эронӣ ва туронӣ тавҷам мебуд, истилогарони динмасти арабистонӣ фақат бо ғорату вайрон кардани кишвари мағлуб қаноат нахоҳанд кард; онҳо саъю кӯш ба харҷ хоҳанд дод, ки беш аз ҳама сутунмӯҳраи маънавии мардуми мағлубро хароб карда дар ниҳояти қор ниҳоди рӯҳонию равони ӯро дигаргун созанд. Оғоз ва раванди ин дигаргунсозиро шоир нозукбинона дарёфтааст:

*Чу бо тахт минбар баробар шавад,
Ҳама ном Бӯбакру Умар шавад.*

Аз ин пеш, баъд аз шикаст хӯрдани сипоҳи Эрон дар Қодисия, аз лашкари мусулмон аввал ба се рамзи қудсии Аҷам осеб омад:

*Ҳам отаи бимурдӣ ба отаиқада,
Шудӣ тира Наврӯзу ҷаиши Сада.*

Бар асари ҳамин дигаргуниҳо (Чу бадфарҷом хоҳад буд яке қор//Ҳам аз оғози ӯ ояд падидор!) Фирдавсӣ андешамандона фаро расидани “*рӯзи оҳарманӣ*”-ро пешгӯӣ кард. Гуфтаҳои ҷудогонаи шоирро ба як ҷо гирд оварда метавон се аломати хоси замонаи арабзадагиро мушаххас намуд:

Инқилоби табиати инсон:

*Зи Эронӣ аз Турк в-аз тозиён
Нажоде пади ояд андар миён.
На деҳқон, на турку на тозӣ бувад,
Суханҳо ба кирдори бозӣ бувад.
Ба гетӣ касеро намонад вафо,*

Равону забонҳо шавад пурҷафо.

Таназзули сиёсӣ:

*Шавад бандаи беҳунар шахриёр,
Нажоду бузургӣ наояд ба кор.
Зиёни касон аз паи суди хеи
Бичӯянду дин андар оранд пеш.
Бирезанд хун аз паи хоста,
Шавад рӯзгори меҳон коста.*

Фасоди ахлоқӣ:

*Шавад хор ҳар кас, ки буд арҷманд,
Фурӯмоҷро бахт гардад баланд.
Бувад донишманду зоҳид ба ном
Бикӯшад аз ин то ки ояд ба дом.
Пароганда гардад бадӣ дар ҷаҳон,
Газанд ошкорову некӣ ниҳон.*

Як фарқи назарраси ватандӯсти *воқеӣ* аз ватанпарастии *тазвирӣ* ин аст, ки вай сарзамини меросиашро дар тамоми таърихи фарҳангиаш қабул кунад ҳам, ҳусни ватанаширо ба мадди назараш гузошта кубхи онро сарфи назар намекунад: камолаширо ситоиш мекунад нуксаширо сарзаниш, аммо на ин ки хурдагирона, балки хурдабинона - аз рӯи *дилсӯзии* шахрвандона. Ва агар бадхоҳи кишвараш “*ҳар фарозеро нишебе*” гӯяд, вай дафъатан хитоб хоҳад кард: “*Ҳар нишеберо фарозе!*” Дар шарҳи ин хулосаи кулӣ боз ба саёҳатномаи яке аз ҷадидони насли дуҷуми Бухоро Мирзосирочи Ҳаким истинод мекунам. Вай баъди бозгашташтани аз Аврупо ба Бухоро Порисро ба ёд оварда гуфтааст: “*Маъюс ва муқаддар шудам, ки чаро аз чунин маҳалли иррационал хориҷ гардида, аз чунин мардумони боилму ботарбият, ки тамоми аҳолии олам раиқи онҳоро доранд, дур мешавам ва меравам миёни як ҷамоа мардуми бетарбият ва биноҳи касифу хонаҳои маҳруба. Ва орзу мекардам, ки эй қоиш мо ҳам андак тарбият шуда аз фалокату нақбат халос мегардидем, он қадар ҳам тамбалу аз илм беҳабар намебудем. Боз ҳам ба худ тасало дода мегуфтам: ҳар чи бошад ба ватан ва билоди ислом меравам, агар бад ҳам бошад, ватани мост: “қолаи бад ба риши соҳиб”. Ва зимнан афзуда: “**Мо қадри ватани азизи худро надониста ба ободӣ ва ислоҳи он намекушем. Айб дар ватани мо намебошад, айб ба худ мост.**” [25].*

Фирдавсӣ саромадаи анҷумани ҳамингуна ватандӯстони асил аст. Дар баробари ситоиши эронзамину паҳлавонҳояш ҷо-ҷо ба *худинтиқоди қавмӣ* ҳам пардохтааст; зарурати ахлоқӣ пеш ояд, ҳамосасарои эронгаро аз сарзанишу мазаммати нозуки паҳлуҳои носазои хулқи эронӣ низ худдорӣ накардааст. Шоири меҳанпарастӣ мо андешаҳои интиқоднашро ба забони ҷӣ туронӣёну тозиён ва ҷи худӣ эронӣён баён кардааст.

Фирдавсӣ ҳатто ба кирдорҳои ношоистаи қаҳрамони идеалии “*Шоҳнома*” Рустам ҳам ҷашм напӯшидааст. Чунончи, достони Сӯҳробро, ки он ҷо фарзандкушии Рустам қисса мешавад, Фирдавсӣ бо суҳаноне чунон аламовар анҷом медиҳад, ки хонанда ба ҷигунагии мавқеи ахлоқии муаллиф ба зудӣ пай мебарад:

*Яке дoston аст пуроби ҷашм,
Дили нозук аз Рустам ояд ба ҷашм.
Ситамқора хонам-и ар додгар,
Ҳунарманд гӯям-и ар беҳунар?!*

Муаллифи “*Шоҳнома*” рафтори ношоиста ва нобоистаи Рустамро аз тариқи ғайримустақим, аз нигоҳи ҷабридагон ё наздикони Таҳамтан низ маҳкум мекунад ва бад-ин тариқ мавқеи ахлоқии худро баён мекунад. Исфандиёр дар сарзаниши «*Рустами чорагар*» мегӯяд:

*Ба мардӣ маро нури Достон накушт,
Нигаҳ кун бар ин газ, ки дорам ба мушт.*

Мувофиқ и иродаи бадеии Фирдавсӣ худи Рустам ҳам ба мантику оҳанги гуфтори Исфандиёр гӯш дода аз кардааш хичолат мекашад: «*ҳама рехт хун аз ду дида ба шарм*».

Дар достони Рустаму Шағод бошад, Рудоба ба Кирдигори Чаҳон рӯ оварда мегӯяд:

*Ки «эй бартар аз ному аз ҷойгоҳ,
Равони Таҳамтан бишӯй аз гуноҳ!»*

IX

Фасли охири «Шоҳнома», ки «*Подшоҳии Яздгирд*» унвон шудааст, як навъ марсияи таърихист ба хонадони Сосониён, ки бо он ҳама шаъну шукӯҳе, ки дошт, ба як зарбаи низомии бадавиёни Арабистон тоб оварда натавониста шикаст хӯрд.

Марсияи Абулқосими Фирдавсиро бо қасидаи Абӯабдуллои Рӯдакӣ «*Шикоят аз тирӣ*» муқоиса кардан ҷолиб аст. Дар аввалӣ сухан аз тақдири таърихии сулола меравад, дар ҳоле, ки дар охирӣ саргузашти *шахсият* мавриди андеша қарор гирифтааст. Рӯдакӣ инкилоби тирамоҳи зиндагиашро аз «*наҳси Кайвон*» не, балки «*Қазои Яздон*» донистааст. Вале «*Қазои Яздон*» ба маънии астрологӣ наомадааст; ба наздики Рӯдакӣ, вай мафҳуми сирф динӣ нест, маъқулаи кайҳоншинохтиё низ ҳаст, ки як навъ амри кайҳонии тақомулу таназзулро ифода менамояд. Манзурам қонуни космологии *гирдгардиш* аст, ки ба Аҷам шояд аз Ҳинд густариш ёфта бошад:

*Чаҳон ҳамеша чу ҷаимест, гирду гардон аст.
Ҳамеша, то бувад оин-и, гирдгардон буд.
Куҳан кунад ба замоне ҳамон кучо нав буд.
Ва нав кунад ба замоне ҳамон, ки хулқон буд.*

Устод Рӯдакӣ дар овони пириаш, ки ба хорию зорӣ гирифторм буда, бад-ин тариқи шоирона худааш худаашро дилбардорӣ кардааст, гарчанде, ки қонуни бо мурури замон «*боғи хуррам ғаштани он кучо биёбон буд*», дар ҷунон фосилаи дуру дарози таърихӣ амал пазируфта метавонад, ки умри садҳо наслро дарбар мегирад.

Фирдавсӣ ҳам фикреро баён намуда, ки ба гуфтаи Рӯдакӣ ҳаммазмун аст:

*Бидору бипӯшу биёрой меҳр,
Нигаҳ кун бад-ин гирдгардон сипеҳр.
К-аз ӯ шодмонему з-ӯ бониҳеб,
Замоне фарозу замоне нишеб.*

Валекин фарозу нишебихои рӯзгори заминӣ, ба қавли Фирдавсӣ, аз зухури қонуниятӣ қуллие нест, ки *бе ҳузури одамон*, яъне *новобаста ба иродаю кирдори худи онҳо*, амал мепазуруфта бошад.

Сипаҳдори сосонӣ Рустам, ки *ситорашумар* ҳам будасту *шумори сипеҳр медонистааст*, дар арафаи ҷанги арабу Аҷам мегӯяд:

*Зи Баҳромӯ Зӯҳраст моро газанд.
Нашояд гузаштан зи ҷархи баланд.
Ҳамон Тиру Кайвон баробар шудааст.
Аторуд ба бурҷи Дунайкар шудааст.*

Ва дар заминаи маълумоти саноати танҷим пешгӯӣ мекунад,

*К-аз ин пас шикаст ояд аз тозиён,
Ситора нагардад магар бар зиён.*

Аммо баъд... сипаҳбуди аҷамӣ ҳамаро аз бадқасдии ҷирмҳои осмонӣ надонистааст. Дар зимни ин Фирдавсӣ ба амри дигар қонуниятӣ кайҳонӣ така кардааст, ки аҷаб нест аслан маҳсули тафаккури астрологии мунаҷҷимони бобулӣ бошад дар ориёзамин бар асари ҳикмати кайҳонии зардуштия ғанитар шуда. Манзурам зухури ҳамон қонуниятӣ ба илму фалсафа ҳанӯз номаълум аст, ки аз

ҳамбастагии ботинии ҳодисаҳои табиӣ ва воқеаҳои иҷтимоӣ дарак медиҳад. Лекин мақсади аслии шоир **вусъати кайҳонӣ бахшидан ба масъулиятшинохтии Инсон** аст. Дар ҳамаи номаи Рустам ба бародараш

*Дигар гуфт, к-“аз гардиши осмон,
Пажӯҳанда мардум шавад бадгумон”.*

Ва ҳол он ки дар ин маврид ҳам “аз мост бар мо бади осмон». Эҳсоси ҳамин вобастагӣҳои заминию кайҳонӣ буд, ки Рустам дар ғояти масъулиятшинохтӣ иқрор мекунад:

*Гунаҳкортар дар замона манам!
Азеро гирифтори оҳарманам.*

Номас, ки сипахдори сосонӣ Рустам дар арафаи бохти таърихии Аҷам ба араб “сӯйи бародар ба дард (бар эронӣён зор гирён шуда, зи сосонӣён низ бирён шуда) набишӣ”, бо ҳукми куллии анҷом ёфтааст, ки ҳулосаи *фалсафаи таърих* бувад, то натиҷас аз мантиқи ҳамоса:

*Чу бар тухмасе бугзарад рӯзгор,
Чӣ суд аз ранҷу аз корзор...*

Вале таърих идома дорад! Ва инсонро набоястӣ дар лаби оби равони дарёи замон ноумед ништастан. Аз ин рӯст, ки ҳамаи Рустам дар қамоли ватанпарварӣ ҳамқавамонашро даъват мекунад, ки бо бегонагонии истилоғар часуруна набард кунанд, то бад-ин тариқи ояндасоз гуноҳи муштраки таърихиашонро шуста дар таҷдиди маънавии оламу одам ширкат варзанд:

*Бикӯшему мардӣ ба кор оварем.
Бар ишон ҷаҳон тангу тор оварем!*

Ин ғалаёни *Рӯҳи асили Аҷам* аст, ки нуфузи тахтӯззеҳнаш бо мурури замон нақоста, - Рӯҳе, ки Инсонро дар наҷоти ҷаҳон ҳамкори Яздони Гаргар меҳонад...

(Поёни бахши аввал)

Пайнавиштҳо

- [1] Эмомалӣ Раҳмон. **Суханронӣ ҳангоми мулоқот бо аҳли зиё** (Душанбе: моҳи март соли 2015)
- [2] Худи номи «*равшанфикр*» - зодаи «*тақлид ба ёрон*» асту бас: вай аввал дар Эрон дар муҳити идеологии **ҳизби «Тӯда»** пайдо шуд, ки дар навбати худ тарҷумаи форсии «*Мунаввар-ул-фикрия*»-и арабист. (Таърихчаи идеологии ин истилохро шоири кавидасту шахрванди ватандӯсти эронӣ Нодири Нодирпур соли 1991-ум, ҳангоми сӯхбате, ки дар хошияи як ҷамъомади эронӣи муқими Лос Анжелос доштем, қисса карда буд.) Ному барномаи «*Ҳизби демократ*», «*Фронти мардумии Растохез*» ва «*Ҳизби наҳзати исломӣ*» низ тақлидӣ буданд.
- [3] Абӯалӣ ибни Сино. **Осор**, ҷилд 1, Душанбе: *Дониш*, 2005, с. 320-321
- [4] Бунёди методологӣ ва концептуалии ин мактаби бонуфузи таърихшиносиро ду муаррихи фаронсавӣ Лусйен Февр (1978-1956) ва Марк Блок (1886-1944) тарҳрезӣ карда буданд. (Ниг. ба тарҷумаи русии китобҳои асосии онҳо: Л. Февр. **Бои за историю**. М.: *Наука*, 1991; М. Блок. **Апология истории, или Ремесло историка**, М.: *Наука*, 1986.)
- [5] Альберт Эйнштейн. **Как изменить мир к лучшему**, М.: *Алгоритм*, 1913, с. 35
- [6] Хамаи иқтибосҳо аз осори Лоик аз рӯйи: Лоик Шералӣ. **Куллийёт**, ҷилди 1: Ашъор, Душанбе: *Адиб*, 2008
- [7] Ниг.: И. С. Брагинский, Л. А. Лелеков. Иранская мифология // **Мифы народов мира**. т. 1, М., 1987; М. Дрезден. Мифология древнего Ирана // **Мифология древнего мира**, М.: *Наука*, 1977, с. 337 – 365.
- [8] Ниг.: Бародар аз хуни бародар ба дард., **Омӯзгор**, ноябр-декабри соли 1992; Культурная антропология одного конфликта. *Взгляд изнутри на трагедию*

Таджикистана, **Центральная Азия**, № 1, 1997; Национальный дух между Аркадией и Утопией. *Историософские размышления*, **Центральная Азия**, № 5, 1998.

[9] Алӣ Муҳаммади Яздӣ. **Чаро “акиб” мондаем?** Техрон, 1382, сах. 138

[10] Мирзосироҷи Ҳаким. **Туҳафи аҳли Бухоро**, Душанбе: *Адиб*, 1992, с. 85

[11] Садриддин Айний. **Куллийёт**, ҷилди 9. Душанбе: *Ирфон*, 1969, с. 14

[12] Тафсили масъала дар мақолаи зерин: Акбари Турсон. Ҳосили корғаи кавну макон ин

ҳама нест! **Суханшиносӣ**, № 1, 2013

[13] **Нидои Раҳмат** (Баргузидае аз суҳанҳои Муҳаммад ибни Абдуллоҳ), Қум: *Маркази Байналмилалӣ тарҷума ва наشري осори Ал-Мустафо*, 2014, с. 114

[14] Ҳадди аксари иқтибосҳо аз “*Шоҳнома*” аз наشري душанбегии он. Ниг.: Абулқосими Фирдавсӣ. **Шоҳнома**, ҷилдҳои 1-9, Душанбе: *Ирфон*, 1964-66. Мутаассифона, ҳангоми навиштани мақолаам ба мӯътабартарин матни интиқодии шоҳасари Фирдавсӣ, ки бо саъю эҳтимоми Ҷалол Холиқии Мутлақ тахти назари дуктур Эҳсонӣ Ёршотир интишор меёбад, дастрасӣ надоштам. Се дафтари аввали матни омодакардаи Холиқии Мутлақро устод Ёршотир ба маъ тақдим карда буданд, вале онҳоро ба ҳангоми кӯчиданам аз Амрико гум кардам. Бинобар ин фақат баъзе байтҳои Фирдавсиро ислоҳ кардаму бас.

[15] Ин тахмин ба унвони ҳадис ҳам омадааст: “*Ҳаргоҳ ки ҳокимон ситам карданд, борон кам мегардад*”. (**Нидои Раҳмат**. Баргузидае аз суҳанҳои Муҳаммад ибни Абдуллоҳ. Қум: *Маркази Байналмилалӣ тарҷума ва наشري осори Ал-Мустафо*, 2014, с. 213) Зимнан, ин ҷо як масъалаи ҷолиб пеш меояд, ки онро културологияи таърихӣ ё диншиносии қиёсӣ ҳал карда метавонад: ғояи вобастагии ахлоқии мутақобили замину осмон азони кист – мардумони сомӣ ё орий? Фирдавсӣ онро аз Аҳодиси Набавӣ гирифтааст ва ё тарҳаш дар маънавиёти тоисломии ҳуди Аҷам буду баъдан ба муҳити рӯҳонии сомитаборон низ нуфуз кард (фаразан тавассути Салмони Форсӣ)?

[16] **Авасто**. Душанбе: “*Бухоро*”, 2014, с. 104

[17] **Авасто**. Душанбе: “*Бухоро*”, 2014, с. 264

[18] Абдурахмони Ҷомӣ. **Осори мунтахаб**, ҷилди 2, Душанбе: *Ирфон*, 1964, с. 386

[19] Сарчашмаҳои қудсии ислом (*Қуръон* ва *Аҳодиси Набавӣ*) дурӯғгӯӣ ва дурӯягиро (зишттарин навъи дурӯғгӯист!) ба таври қатъӣ маҳкум мекунад. Чунончи, яке аз ҳадисҳои Муҳаммади Пайғамбар мефармояд: “*Шуморо аз дурӯғ наҳӣ мекунам!*” (**Нидои Раҳмат**. Баргузидае аз суҳанҳои Муҳаммад ибни Абдуллоҳ, Қум: *Маркази Байналмилалӣ тарҷума ва наشري осори Ал-Мустафо*, 2014, с. 487) Паёмбари ислом низ гуфта: “*Бадтарини мардум касе аст, ки ду рӯ дорад*” (дар ҳама ҷо, с. 572).

[20] Ҷалол Холиқии Мутлақ. Эрон дар даврони бостон//**Ҳастӣ** (фаслнома), баҳори соли 1372 (1993), с. 71.

[21] Муқоиса шавад:

Зи шири шутур хӯрдану сусмор

Арабро расидаст ба ҷое кор,

Ки тахти Аҷамро қунад орзу.

Туфу бод бар чархи гардон, туфу!

[22] Тазмини қавлест аз китоби Майбудӣ. (Ниг.: Рашидуддин Абулфазли Майбудӣ. **Шукуфаҳои Қуръонӣ**, Хучанд: *Ношир*, 2011, с. 19)

[23] Муҳаммадамини Риёҳӣ. **Фирдавсӣ** (зиндагӣ, андеша ва шеърӣ ӯ). Душанбе: *Шуҷоиён*, 2010, с. 174

[24] Ҳангоми зикри сабаби хурӯҷи шуубия ин ҳулосаро устод Риёҳӣ низ ба унвони далели таърихӣ эътироф кардаанд: “*Дар баробари наҷодгароии тозиён, ки бар ҳилофи усули исломӣ мӯътақид буданд арабият ва ислом ду лафз аст ба як маънӣ, наҳзати шуубия падида омад*”. (Муҳаммадамини Риёҳӣ. **Фирдавсӣ**, с. 41) Зимнан, Муҳаммадамини Риёҳӣ дар мавриди зикри зулму ситами арабҳои истилогар, ки зери парчами ислом осори тамаддуни тоисломии Аҷамро дар ғояти бедодгарии идеологӣ

несту нобуд кардаанд, мавкеи илмии хеле воқеабинона ва мунсифонаро ишғол карда буданд. Мавкеи илмии ишон аз мавкеи назари дигар устодони маъруфи эронӣ усулан фарқ мекунад. Чунончи, баъзе аз уламои удабои намоёни Ҷумҳурии Исломии Эрон (мисли устодони номдор Муртазо Мутаҳарри ва Абдулҳусайни Зарринқуб) хеле саъю кӯш ба харҷ меоданд, ки худӣ фақти китобсӯзиҳои мусулмонони арабро дар Эронӣ Турон инкор намоянд, хусусан кирдори нанговари сарбозони Қутайба ибни Муслимро дар Бухоро ва Хоразм ноида гиранд. Ишон ҳатто ба ростии хабари таърихӣ, ки дар “*Осор-ул-боқия*”-и Абӯрайҳони Берунӣ дарҷ шудааст, шубҳа кардаанд!

[25] Мирзо Сирочиддини Ҳаким. **Тухафи аҳли Бухоро**, Душанбе: *Адиб*, 1992, с. 87

АКБАРИ ТУРСОН

БРАТОУБИЙСТВО В КОНТЕКСТЕ ТАДЖИКСКОЙ КУЛЬТУРНОЙ ТРАДИЦИИ (Резюме на русском языке)

В статье, состоящей из двух частей, дан культурологический анализ истории *межтаджикской войны*: ее побудительных причин и последствий для становления национального самосознания.

Вооруженное противостояние - кульминация внутринационального конфликта, клубок групповых, субэтнических, региональных и геополитических интересов, выкристаллизовавшихся в кровавую бойню. Конфликт же - явление более широкое и многоплановое, с множеством истоков и исходов. Поэтому аналитики, ограничивающиеся рассмотрением только *социально-политических* реалий – и то лишь начала 90-х годов, - остаются на поверхности явления, описывая лишь *внешнюю* канву событий.

Так, многие политологи верно подметили, что в межтаджикском конфликте, как и в других аналогичных социально-групповых противостояниях с трагическим исходом, движущей силой была *борьба за власть*, а ее идеологией *местничество*. Но мало указать на *корни*, еще более важно добраться до тех *первоисточников*, которые питают эти корни. На этом, более глубоком уровне залегания, мы имеем дело уже не с политическими или экономическими причинами, а *культурно-историческими* и *социально-психологическими* факторами.

В Советском Союзе, однако, в течении десятилетий, пока научно-философское мышление находилось под бдительным полицейским оком марксистско-ленинской идеологии, *духовно-эмоциональный пласт* человеческой деятельности, особенно деятельности политической, оставался за семью замками. А политически порабощенной философии и общественной науке было велено ограничиться *социально-экономическими сюжетами* и, как говорится, не лезть в темные, лишенные конкретного материального содержания *иррациональные* сферы, в частности - не копаться в *субъективных мотивациях* тех или иных поступков людей, вовлеченных в *объективные* общественные процессы. *Душа, подсознание, инстинкты*, даже *интуиция* живых людей из плоти и крови с их *индивидуальными характерами и страстями, личными интересами и потребностями, страхами и надеждами, предубеждениями и стереотипами* были объявлены областью *ложного психологизма* и *идеалистических спекуляций*.

В двадцатом столетии мы стали свидетелями настоящей историологической революции, произведенной французской школой "*Новых историков*". Она убедительно продемонстрировала, что вопреки доктрине ортодоксального марксизма, социальное поведение индивидов и групп могут обуславливаться материальными потребностями и интересами только частично, в значительной же степени оно детерминируется факторами совершенно иной природы -- *миром ментальностей* (включая господствующую картину мира, религиозных верований,

нравственных императивов, факторов психокультурного порядка, etc.) В этом новом социально-философском ключе, акцентирующем внимание не только на *образ жизни*, но и, в особенности, на *образ мыслей*, история каждого народа приобрела неповторимое человеческое лицо.

Иначе говоря, история стала частью культурной антропологии (в широком смысле). *Такая история таджикского народа еще не написана, да и назревшая необходимость подобного микроанализа далеко не осознана.* Между тем исследование межаджикской войны в ее *антропологическом измерении* обнаружило бы *принципиальную ложность* привычной объяснительной схемы ее генезиса. (Привычной же уже стала теория геополитического заговора: «*нас столкнули враги!*»).

СУХАНШИНОСӢ, №1 2015

АБДУНАБӢ САТТОРЗОДА

ҚИССАГАРУ ҚИССАХАРУ ҚИССАФУРӢШИ САРМАДДЕӢ

(Чехраи ҳунарии Баҳманёр ва вижагиҳои он)

Баҳманёр ба адабиёт бо қаҳрамонон, биниш, равиш, тарзи ниғориш, забон ва тарзи баёни вижаи худ ворид гардид, ки он дар насри кунунии тоҷикӣ як падидаи адабии тамоман бисобиқа ва ғавқулодае буд.

Барои шинохт ва арзёбии дурусти ин падидаи адабии дар зоти худ нодиру нотакрор ва ба қавли Қодири Рустам «то ҳаде ғайриинтизор» муқаррар намудани сарчашмаҳои он муҳим аст.

Яке, тавре ки аз гуфта ва навиштаҳои худ нависанда бармеояд, **афсона ва ривоятҳои мардумӣ мебошад**. Ӯ дар суҳбати ихтисосие, ки дар останаи чашни 60-солагиаш бо рӯзноманигори ҳафтаномаи «Нигоҳ» [16 июли 2014] Бобочони Шафев доштааст, ба ёд овардааст, ки «вақте дар синфи 5 таҳсил мекардам, падарам китобҳои гаронбаҳои зиёд ба хона оварданд, ки миёни онҳо китобе буд бо номи «Афсонаҳои халқи тоҷик». Ман онро ончунон зиёд хондам, ки қариб пурра аз ёд карда будам... Ва мутолиаи ҳамон китоб буд, ки ба адабиёт омадам».

Дигаре **насири бадии форсии тоҷикӣ**, аз ҷумла «Гулистон» -и Саъдӣ аст, ки аз он нависанда ба сифати «китоби дӯстдоштаи» худ ном мебарад.

Севумӣ **адабиёти ҷаҳонист**, ки Баҳманёр бо беҳтарин ва наватарин намунаҳои насри он шинос аст. Ӯ, бино ба гуфтааш, «хонандаи бузург» [«Нерӯи сухан», 13 март 2003] ҳаст. Мисли он ки навиштан аз навиштан фарқ дорад, хондан аз хондан низ фарқ мекунад. Ман аз аҳли адаб ва илм

касонеро медонам, ки китоб хондаанд, вале аз ин хонданхояшон танҳо анбориши номи чанд китобу чанд қаҳрамон чизи дигаре дар хотирашон намондааст. Ва ё шоиртарошхое буданд, ки пораҳои зиёдеро аз «Шоҳнома» -и Фирдавсӣ, «Девон» -и Ҳофиз ва шеърҳои Лохутӣ қориёна дар ёд доштанд, аммо дар навиштаҷоташон бӯйе аз он шеърҳои нағз набуд. Баҳманёр аз ҷумлаи адибони камшуморест, ки тавонистааст ба моҳияти асарҳои хондаш ва асрори онҳо сарфаҳм биравад ва ба кавле онҳоро аз ҳаллоҷии ботиниаш бигузаронад ва азхуд намояд.

Насри Баҳманёр натиҷаи имтизоҷи (синтези) ҳунаромандонаи ҳамин се суннати муқтадири нависандагӣ мебошад.

Вақте ки Баҳманёр дар нимаи дувуми солҳои 70 ва 80 асри гузашта ба қори нависандагӣ оғоз кард ва аввалин ҳикояхояшро («Оҳубарра», «Зови Карафса» ва ғ.) ба таъб расиданд, насри тоҷикӣ, сарфи назар аз кӯшишҳои бобарори Пӯлод Толис, Фазлиддин Муҳаммадиев, Кӯҳзод, Сорбон, Ҷумъа Одина ва дигарон, дар маҷмӯъ аз доираи «адабиёти қолабии шӯравӣ ё ба истилоҳ «реализми сотсиалистӣ» (Баҳманёр) берун нарафта буд. «Ҳишти насри то соли ҳаштоди мо, - гуфта буд Баҳманёр чанд сол пештар аз ин, - аз рӯйи қолаби ҳизби ҳуқмрон сохта рехта мешуд. Яъне қаҳрамон бояд кӣ бошад, чӣ гӯяд ва чӣ гуна рафтор кунад... Ва аз ҳама бадтараш талаб мекарданд, ки асар бо забону бо баён ҷунон навишта шавад, ки мардум дар фаҳмиши он – мурод ҳуди ҳизбиён майна об нақунанд, луғат нақобанд... Гузашта аз ин пайравӣ аз ҳар гуна мактабҳои адабии хориҷа ҳиёнат ба ватану адабиёти шӯравӣ қаламдод мегашт» [«Нерӯи суҳан», 13 мартӣ 2003].

Ҳонандаи тоҷик, бино бар таъбири шоиронаи нависанда ва муҳаққиқи номии тоҷик Қодири Рустам, аз он «реализми роиҷ» сер шуда буд ва мунтазири насри наво буд. Анҷоми ин рисолати адабиро Баҳманёр ва ҳамнаслонаш Сайф Раҳим, Муҳаммадзамони Солеҳ, Муаззама, Муҳаммадраҳими Сайдар, Қодири Рустам ва дигарон ба ўҳда гирифтанд. Онҳо қореро анҷом додани шуданд, ки дар солҳои 60-70

асри гузашта Мӯмин Қаноат, Лоик, Бозор Собир ва дигарон дар шеъри тоҷикӣ барои нав кардани тору пуди он оғоз намуда буданд.

Баҳманёр ва ҳамнаслонаш насри тоҷикиро, ки асосан насри ривоятӣ ё нақлӣ дар чорчӯби равиши маълуми «реализми сотсиалистӣ» буд, ба насри хунарӣ ё тасвирӣ ва асли реализми ҳақиқӣ наздик гардонданд ва бо ҳамин онро ба равандҳои адабии умумичаҳонӣ ҳамроҳ ва ба ҷустуҷӯҳои адабии нависандагони маъруфе, монанди Габриэл Гарсиа Маркес, Борхес, Уилям Фолкнер, Чингиз Айтматов, Валентин Распутин, Виктор Астафев, Грант Матевосиян, Нодар Дунбадзе, Фозил Искандар, Содик Ҳидоят, Содикӣ Чӯбак, Маҳмуди Давлатободӣ ва дигарон шарик сохтанд.

Баҳманёр, барҳақ, пешсафу пешрави насли солҳои 80-ум дар насри тоҷикӣ мебошад ва табиист, ки муҳимтарин дастовард ва вижагии он низ, пеш аз ҳама ва беҳ аз ҳама, дар навиштаҳои ӯ инъикос ёфтаанд.

Он дастовард, нави ва вижагӣ, ки дар насри кунунии тоҷикӣ ба шарофати асарҳои ин нависанда ба вуҷуд омадаанд ва онро ба марҳилаи нави рушд расонданд, кадомҳоянд?

Нав ва нотақро

Дар насри Баҳманёр ҳама чиз - воқеа, қаҳрамон, забон ва тарзи баён, биниш, равиши тасвир, замонӣ макон - *нодир, ғайриодӣ, ғайримуқаррарӣ, ғайримаъмулӣ, ғайримунтазира, ғавқулода, аҷиб, ҳайратангез, нотақро ва нав мебошанд*.

Шарҳу исботи ин қазия фурсати муносибтаре ва нақду баррасии муфассалтареро тақозо мекунад, аз ин рӯ дар ин робита ҳоло танҳо бо зикри ҷанд нуктаи умда қаноат мекунем.

Нависанда ҳаёти қаҳрамонони мондагори адабиёти тоҷикиро бо офаридани силсилаи бузурги чехраҳои адабии нав ғанӣ гардонд, аз қабилӣ Кампири Марям, Кампири Осида, Кампири Майса, Бобои Баҳром, Бобокӯчак, Бобои Малла, Амаки Салмон, Холдори Чилдурӯғ, Шопури Яздон, Мулло Бухоризода, Фармони Мурод, Шери Хол, Моҳак, Фариштамоҳ, Бобуна, Холи Девзӯр, Шошо, Оростаи Сиёх, Шоҳаки Ранда, Барзӯи Оразпур, Заринаи Зарнигор, Ситора, Шопури Моҳигир, Бабраки Лӯлӣ ва дигарон. Онҳо ҳама мисли ҳуди муаллиф аҳли деҳаи номдори Сармаддеҳи Сармаддара мебошанд. Нависанда худро дар қиссаи «Пайғамбари беуммат» ба хонандааш ҷунин муаррифӣ намудааст: «Камини камтарин – Баҳманёр, муаллифи ҳамин қисса ва қиссаҳои дигар. Зодаи Сармаддеҳ, миллияташ сармаддеҳӣ».

Ва Сармаддеҳ, ин деҳи ғайриодӣ ва пуровозаро бо одамону мавҷудоту махлуқоташ, бо гузару кӯчаву тангкӯчаҳояш, бо чашмахову

рӯдхояш, бо кӯху тангиву чариву кӯчаву камархояш нависанда, ба эътирофи худаш, «дар тахайюли худ» сохтаву бофтааст. Ӯ назири онро дар адабиёти ҷаҳонӣ дар музофоти сохтаи адиби бузурги амрикоӣ Уилям Фолкнер бо ном Екнапатова, дар Макондои барандаи Ҷоизаи нобелӣ Габриэл Гарсиа Маркес, дар деҳаи Тсамакути адиби маъруфи арман Грант Матевосян ва Чигеми адиби барҷастаи абҳаз Фозил Искандар дидааст.

Сармаддеҳи Сармаддара дар тасвири Баҳманёр дар як гӯшаи кӯхистони Тоҷикистон ҷойгир аст, аммо тамоми дунёи бекаронро дар худ бозтоб додааст. Агар ба таъбири Қодири Рустам бигӯем, он «модели хурди ҷаҳон аст» [«Нигоҳ», 16 июли 2015]. «Рӯи бомҳои» Сармаддеҳ мисли оинаи ҷаҳоннамои афсонавиест, ки ба воситаи он на танҳо тамоми Сармаддеҳ «чун кафи даст менамояд» («Иншоҳои озод дар мавзӯи «Ҷолибтарин воқеа дар ҳаёти ман»), балки метавон аз тамоми воқеаву ҳодисаҳои, ки дар Сармаддара, мулки ҳамсоя Агмаддара ва олам мегузарад, бохабар буд. «Рӯи бом» дар Сармаддеҳ ҳам назоратгоҳ, ҳам дидоргоҳ ва ҳам истироҳатгоҳ аст. Холдори Чилдурӯғ онро шӯҳиомез «ситоди пирамардони ҳамзонуи деҳ» номидааст («Бобокӯчак»).

Сармаддеҳи Баҳманёр, тавре ки худ мегӯяд, «деҳи одие набуд, мардумаш ҳама баору баномус буданд» («Ороста»). Ба сухани дигар, он макони ормонӣ ва бо бошандагони ормонӣ мебошад, ки дигарон монанди яке аз қаҳрамонони романи «Шоҳаншоҳ» бо номи Чисто орзуи «дар чунин деҳ бо камоли майл зиндагӣ кардан» -ро доранд. Ба мушоҳидаи зираконаи Қодири Рустам, «тақрибан ҳар бадӣ, ҳар палидию палаштӣ, ҳар хислату ҳӯи бади инсонӣ, ки дар ин деҳа ҳаст, истисноист, аз берун оварда шудааст, ки ханӯз бо матни зиндагии деҳ созгору муносиб нест» (Ҳамон ҷо). Ва ё, тавре ки аз мутолиаи асарҳои худӣ нависанда бармеояд, аз тарафи он сармаддеҳиёне содир мешавад, ки бо ҳар сабабе, таҳсил ё кор муддате ба мулки бегона ва ё ба шаҳр рафтаанд, мисли қаҳрамони ҳикояи «Пайғамбари беуммат», Шоҳони писари Кампири Майса дар «Чашми мӯр» ва ғ. Агар аз қавли ровии «Бабраки Лӯлӣ» бигӯем:

Касеро ақлу қавлу ҳам вафо нест,

Яқин дон, ӯ зи Сармаддеҳи мо нест.

Аз ин ҷиҳат Сармаддеҳи Баҳманёр дар асл як воқунише ба ҷаҳони муосир мебошад, ки пур аз касофат, нопокӣ, ноодамӣ, бемехрӣ, нафрату хусумат, бадбинӣ, бадӣ, беорию беномусӣ аст. Ин таври воқуниш ба оламу ҳодисоти он рӯ ба Шарқ овардани бузургони адаби Аврупо – Иохан Волфганг Хуте, Ҳенрих Ҳейне, Чорч Байрон, Пушкин, Лермонтов, Сергей Есенин, рӯ ба деҳа кардани нависандагони «деҳотгарои рус» - В. Распутин, В. Астафев, В. Шукшин ва дигаронро ба ёд меорад. Чунин бархӯрди офаридгори Сармаддеҳ ва қаҳрамононаш, бидуни шак, як навъ эътирозест ба низоми дунёи муосир.

Нависанда бо офаридани деҳаи ормонии Сармаддеҳ, бозтоби муҳити маънавию ахлоқии ормонии он ва чехраҳои зебои сокинони одӣ, вале бузургии он, ки зиндагии пур аз сидку садоқат ва меҳру муҳаббат ба ҳам доранд, ғамшарику шодишарики ҳам мебошанд, мададгору дастгири якдигаранд, баору баномусанд, рӯйи як нуктаи бисёр муҳим таъкид менамояд, ки *инсон бояд сазовор бизияд ва сазовор бимирад ва аз ҳама бадию нопокӣ, настию бадномӣ дур бошад.*

Бофтанҳову сохтанҳо

Баҳманёр бо «бофтану сохтан» -ҳояш («Санг ва сабӯ») **дар насри муосири тоҷикӣ ба тарзи нигориш, усули тасвири маъмулии он дигаргунии куллие ворид кард, ки он боиси сифатан нав шудани он гардид.** Агар ин падида ро ба таъбири худӣ нависанда ифода намоем, ба «яхистони» насри тоҷикӣ насими гарме вазид ва «ях» -ро об намуд («Нерӯи сухан», 13 март 2003).

Он тозагӣ, «насими гарме», ки ба шарофати ҳикояву қиссаҳои Баҳманёр ба тарзи нигориш, усули тасвири насри тоҷикӣ ворид гардид, иборат буд аз *имтизочи воқеият бо руъё, афсонаву ривоят бо ҳақиқати зиндагӣ ва ё руъё бо воқеият, ҳақиқати зиндагӣ бо афсонаву ривоят, имтизочи воситаҳои баёни руъёӣ, афсонавӣ, асотирий бо воситаҳои баёни реалистии сирф ва баръакс.* Гоҳе онҳо дар асарҳои нависанда ба ҳадде ба ҳам омезиш ёфтаанд, ки онҳоро наметавон аз ҳам таҷхис дод. Дар замина меҳрам, ки ба эътирофоти муаллиф, ровӣ ва қаҳрамонҳояш таваҷҷуҳ намоед: «Баъзан ҳақиқатро обуранг дода мегуфт» («Тобути маро кӣ мебардорад?»); «Ҳар боре қисса мекунам, боз ба ҳақиқат буданаш шак меорам, ҳарчанд Холдори Чилдурӯғ нестам» («Найранги сардоя»); «Агар гӯям, ки аз ҳафтсола то ба ҳафтодсола ба ӯ ошиқ буданд, шояд бовар накуни, вале ин ҳақ аст» («Фариштамоҳ»); «Ҳарчанд ҳикояи воқеии Ороста афсонаро мемонд, аксари мардум ба он бовар карданд» («Ороста»); «Ҳар сол як-ду моҳ мерафт хонаи писараш. Баъд меомаду қиссаҳо мекард. Дурӯғу ростӣ бисёр» («Чашмзаҳм»); «Мусофир шигифтзада монда буд ва намедонист гуфтаҳои Заринаро чун тафсир кунаду нигоҳи духтаронро чун маънидод. Зеро амри воқеъ гоҳе бо тахайюлу орзу чунон ба ҳам мепечид, ки мусофир намефаҳмид, ки ин ҳама маҳсули руъёҳои ӯст, ё ӯ худ маҳсули хобу руъёҳои каси дигар аст...» («Заринаи зарнигор»); «Ин қиссаро Бобои Баҳром аз падараш шунида буд ва ба дурустии он тардид дошт, ҳарчанд имкони руҳ доданаширо инкор намекард» («Муҷоҳид»); «Ман ин иқтибосҳои пӯшидаи айнӣ ва таҳрифро аз осори муаррихон овардам ва сохтаву бофтаҳои худро бар он афзудам» («Шоҳаншоҳ») ва ғ. ва ғ.к.

Имтизочи «дурӯғу рост», «сохтанҳову бофтанҳо», руъёву ҳақиқат, афсонаву воқеият, ривояту таърих, романтизм ва реализмро дар офаридаҳои Баҳманёр нависанда ва муҳаққиқи дақиқназар Қодири Рустам бо истифода аз истилоҳи аврупоии ин падида – **проексия** «инъикоси ҷаҳони офаридаи нависанда дар пасманзари ҷаҳони воқеӣ»

[«Нигоҳ», 16 июли 2015] номидааст. Ва бовар бар он дорад, ки «дар ташаккули нависандагии Баҳманёр ва ба хусус, дар сабки нигориши ӯ низ навиштаҳои нависандагони реализми ҷодуӣ (нависандагони Амрикоӣ Лотин – А.С.) таъсири амиқ ва бештаринро доштааст» (Ҳамон ҷо). Аз асарҳои нависандагони Амрикоӣ Лотин, ба таври мушаххас аз Габриэл Гарсиа Маркес ва Борхес илҳом гирифтанаширо ҳуди муаллиф низ эътироф намудааст («Пағамбари беуммат»).

Аммо Баҳманёр ин корро, дарвоқеъ, на танҳо «дар заминаҳои миллӣ» анҷом дода, «шеваи баён ва тасвири инфиродии ҳудро офаридааст» (Қодири Рустам), балки *ба тарзи нигориш, усули тасвири нав дар насри муосири тоҷикӣ поя гузоштааст* ва пайравоне пайдо намудааст. Ва ин яке аз хидматҳои назарраси ӯ дар рушду такомули адабиёти кунунии тоҷикӣ ва, бидуни муҳобот, дар сатҳи адабиёти ҷаҳонӣ қарор гирифтани он мебошад.

Ин имтизоти бобарор имконот ва қудрати тасвир ва баёни ҳунарии насри муосири тоҷикиро афзуд ва бештар гардонид. Тасаввуроти моро дар бораи усули бозтоби ҳунарии зиндагӣ дигар қард ва ба исбот расонд, ки дар асл ҷорҷӯби он ба маротиб фарохтар аз он аст, ки бо номи «реализми сотсиалистӣ» маъмул буд.

Агар дар «Сармаддеҳ», ки онро муаллиф «роман дар қисса ва ҳикояҳо» номидааст, имтизоти рӯё ва ҳақиқат дар ҳампайвандӣ зухур намудааст, дар романи «Шоҳаншоҳ», ки бино бар эътирофи нависанда «бар ҳасабаи матолиби «романи нав» навишта шудааст», ҳақиқат дар ҳатти аввал ва рӯё дар ҳатти дувум ҷудо аз ҳам, вале мувозӣ ба ҳам инъикос гардидаанд. Агарчи ҳақиқат дар ҳатти аввал, ба қавли муаллиф «тоҷикӣ» менамояд, дар худ «иктибосҳои пӯшидаи айнӣ ва таҳрифӣ аз осори муаррихон» дошта, «сохтаву бофтаҳои» ҳуди нависанда низ бар он афзуда шудаанд. Бисёре аз воқеаҳо, шахсиятҳо ва маҳлуқоту мавҷудот дар ин роман дугоник доранд: 2 сағ бо номи «Обтин», 2 пакана - Бобоқалон ва Аршаки 11, 2 Сито ном зан, 2 Шоҳаншоҳ- муаллиф ва Шоҳ Аршак, 2 хонум бо номи Чисто, шабоҳати 2 хоҳар - Чисто ва Сито бо 2 бародар - Ромтин ва Обтин, шоҳ Аршак ва сояш Кехинаршак ва ғ. Чунин тарзи тасвир ба Баҳманёр имкон додаст, ки гузаштаре бо имрӯз муқоиса бинмояд ва муштарақоти онҳоро ба мушоҳида бигирад ва таъкид намояд, ки «зиндагӣ маҳкуми тақрор асту бас» (Бедил), бинобар ин аз он бояд сабақ бардошт. Паёми асосии нависанда ҳам дар ҳамин аст, ки аз таърих бояд ибрат гирифт. «Мақсад аз навиштани ин роман ин буд, ки, - гуфта буд муаллиф дар як мусоҳибааш, - ба мардум бигӯям: мо аз ҷоҳилият ба маърифат хеле ба кундӣ роҳ месипарем, то он ҷо ки имрӯз қирдору рафтори мо аз ду ҳазор сол қабл кам тафриқа дорад!» [«Нерӯи сухан», 13 март 2003]. Бардошти муаллифи роман дар бораи он ки «чун дар адабиёти муосири мо ба ин равия кам навиштаанд ва хонанда ҳам ба дарки он омода нест» [«Нигоҳ», 16 июли 2014], ба назари мо, чандон асосе надорад. Зеро тамсилгӯиву тамсилнависию тамсилфаҳмӣ суннати

миллии деринаи мардуми тоҷик мебошад ва дар «Шоҳаншоҳ» зиёд будани тамсил ҳаргиз боиси нафаҳмидани хонандаи тоҷик нашудааст.

Шеърӣ ноб дар насри ноб

Насри Баҳманёр насри афсонавор, насри шоирона аст. Насри афсонавор ба хотири он ки дар ҳикояву қиссаҳои ӯ ва романи «Шоҳаншоҳ» аз тарзи баён ва воситаҳои баёни афсона, рамзу тамсил, муболиғи ғулув, оғозу анҷоми вижа, бандҳои баргардон, такрору таъкидҳо, ҳаҷву ҳазлҳои малеҳ ва ғ. фаровон истифода шудааст. Танҳо ду намуна: «Буд ғӯям, набуд ғӯям, як марди ғалча ғӯям ё навча ғӯям, ришсафед ғӯям ё мӯйсафед ғӯям, дар деҳи мо ғӯям ё дар деҳи ҳамсоя ғӯям, зиндагӣ мекард...Агар мурд ғӯям, қиссаро тамои кунам, агар намурд ғӯям, қиссаро давом диҳам?» («Пирию хартозӣ»); «Ситора деҳро давр мезад, Шошо низ деҳро давр мезад, ситора фарозро боло мешуд, Шошо низ фарозро боло мешуд. Ситора бо пайроҳаву бераҳа мерафт, Шошо низ бо пайроҳаву бераҳа мерафт. Ситора бо пайроҳаву бераҳа поён мефаромад, Шошо низ бо пайроҳаву бераҳа поён мефаромад. Ситора гирди хонаи бобои Ҷовид ё хонаи модари Шошо давр мегашт, Шошо низ гирди ин хонаҳо давр мегашт...» («Шошо»).

Ва насри шоирона барои он ки сохтори берунӣ ва дарунии навиштаҳои ӯ чун дар шеър низоми муайян ва забони сараву ноби шоирона дорад, аз унсурҳои насри мусаччаъ ва шеъри мансур зиёд баҳра бардошта, ташбеҳоти оливу тозаи зиёде офаридааст. Аз ин ҷиҳат онро метавон мисли афсонаҳои ширини мардумӣ ва шеърҳои мондагори адабиёти форсии тоҷикӣ аз бар бикарду бихонд. Монанди ин пора аз ҳикояи «Вақти гули бобуна»:

Ду анораки сурхе дар шохи дарахти нор бор,
Ду анораки сурхе дар зери пирохан хор, хор.
Ду анораки сурхи дарахти нор чун дирафши баҳор
арғувон, арғувон, арғувон,
Ду анораки зери пирохан чун шираи рӯян
лағжон, ларзон, гурезон,
чун ашки рӯйи мижгон.
Ду анораки сурхи дарахти нор меваест донгона
аз роҳгузар, аз бохабар, аз ҳар нафар,
Ду анораки зери пирохан меваест қудсона
аз моҳи ягона, аз шаҳбонуи хона, аз олиҳаи нозу баҳона,
аз Бобуна, аз Бобуна, аз Бобуна.

Шоирӣ хуб ва соҳибзавқи тоҷик Сиёвуши Ҷунайдӣ ба мушоҳида гирифтааст, ки «аксари ҳикоеҳои Баҳманёр монанди як шеърӣ тӯлонии сужадор ҳастанд. Агар ин дostonҳоро бо шеър муқоиса кунем, ҳар яке аз онҳоро метавон «баллада» ном кард» [«Нигоҳ», 16 июни 2004]. Мунаққид ва адабиётшиноси номӣ Сафар Абдуллоҳ мақолаашро дар бораи нависанда «Шоире аз Сармаддеҳ» унвон гузоштааст. Шоир ва рӯзноманигор Исфандёр навиштаҳои вайро «шеър дар наср» номида,

пажӯҳишгари шинохта Нуралии Нурзод ишора ба «чанбаи қавии шоирона доштани насри ӯ» [«Нигоҳ», 16 июли 2014] намудааст. Ба ақидаи мунаққиди варзидаи тоҷик Абдухолиқи Набавӣ «ҳикояҳои «Чашмаи ният», «Вақти гули бобуна», «Гавазни чанбаршохи ман» бо забони шеър навишта шудаанд» [«Чусторҳо ва ибтикорот дар наср», 2009, с.260].

Поэтикаи насри Баҳманёр ва тамоми тозақорихое, ки ӯ дар он (сохтори берунӣ ва дарунӣ, забон, тарзи баён, таркиби луғавӣ) кардааст, аз маҳдудии ин мақола берун аст. Танҳо бо овардани намунае чанд аз ташбеҳҳои ӯ, ки бо доштани он ҳар шоири тавоно дар шеъри форсии тоҷикӣ метавонад ифтихор бикунад, қаноат менамоем: «Каргас рӯи лошай саг чун бахил рӯи халтаи зар менишаст» («Чашми хунин»); «Гӯё сӯзани мутаҳаррики мошинаи чокдӯзӣ бошад»...Духтар гӯё бо як ибора тамоми кайфияти аз резаборон гирифтаашро баён карда буд» («Марги тортанак»); «Муғул боз ба асири худ нигарист. Ин дафъа нигоҳаш саги гуруснаро намонд, балки шағолро мемонд, ки аз дур бабри сайд гирифтаро наззора мекунад» («Нархи одам»); «Аз башараи муғулнааш ду чашм дар косаи сар чун ду кирми абрешими бебаргмонда ба атроф бемаъно менигаристанд, осори чизеро хондан душвор буд» («Пешрави дор»); «Пас аз онҳо замин сари мӯрехтаро мемонду дарахтон устухонҳои лучи гӯристонро ба ёд меоварданд» («Соли малах»); «Гӯё вулқоне ҳама маъданҳои заминро дар шакли малах қай карда буд» (Ҳамон ҷо); «Аз ҷовандозони давра касе аз паси Шеда асп надавонд, танҳо чанд хаваскор, ки берун аз давра буданд, чун кафтор тамаъи лоша доштанд» («Зурахш»); «Дастӣ росташ, ки аз кӯрпа берун буд, шаппаи қайҳо хушида ва билохир аз нам тосидаро мемонд» («Санг ва сабӯ»); «Ситорагони бешуморе рӯйи осмони деҳ милтирос мезананд; рӯйи тегаи Шеданзо, рӯйи зови Карафса, рӯйи фарози Ялмову Хорбуна...хулоса, дар ҳама ҷо милтирос мезананд, чун кирмакҳои шабтоб ғайб мезананд, боз пайдо мешаванд. Чун кирмакҳои шабтоб беқароранд ситорагон» («Гавазни чанбаршохи ман»); «О, боз ин магасак аз кучо пайдо шуд?» - гӯён доначиниашонро ё ба қавли мурғон «тасбеҳгардониашонро» давом додани шуданду лекин боз тоқат накарда, сар бардошта ҷониби «меҳмони ноҳанда» нигаристанд» («Хурӯсаки парпо Пӯпак»); «Вақте ки қорҷо пас аз борон чун ҳубобҳои рӯйи кӯл дар пуштаҳо пӯк- пӯк медаманд» («Вақти гули бобуна»); «Духтаре буд дар ҳақиқат ягона, тару тоза... чукрии тагсангӣ барин» («Барфҳои кабудӣ Сармаддеҳ»); «Баробари ҷаҳиши асп оби кӯл дударон шуд, ҷунонки харбузаи ҷарс бо расиши қорд дударон мешавад» («Аспи обӣ»); «Аммо Чилдурӯғи шаҳбоз ҳеҷ сир бой намедод. Вақтхуш мегашту дурӯғхояшро...э хӯш...муболиғахояшро рада мекард, аскарбачаҳои навдаъват барин» («Найранги сардоя»); «Вай ночор паҳлуи Шери Хол нишаст ва пешонаи пурчинашро, ки лавҳи ошуриро мемонд, пармосидан гирифт» («Дуди ҳасрат»); «Мома рӯйи ҷорпояе нишаста буд, набера болои сараш рост

истода буд, саг пахлӯи онҳо босалобат чун Абуҳавл сикка зада буд» («Пайғамбари беуммат»); «Ман шояд ҳоло ним соат бихобаму пасон чун гули аз тагарг озодшуда аз пасат биёям» («Шоҳаншоҳ»); «Баргҳои сурхи ба зардӣ моил, ки ҷо-ҷо дар кӯхпораҳо ба назар мерасанд, машғалҳои фурузонро дар шаби арӯсбиёрон мемонанд» (Ҳамон ҷо); «Тани ӯ ҳоло камони зеҳкардаест, ки ё тири «оҳ» мезанад ё «воҳ» (Ҳамон ҷо) ва ғ. ва Ҳ.К.

Баҳманёр дар замимаи романи «Шоҳаншоҳ» бо номи «Сафранги шаст вожа» дар қатори мафҳум ва истилоҳоте, ки аз сарчашмаҳо ва фарҳангҳо истифода кардааст ва барои дарки дурусти романи мазкур мусоидат хоҳанд кард, калимаву таъбирҳои офаридаи худро низ овардааст. Аммо вожаву мафҳумҳои офарида ва зинда гардондаи ӯ дар ин асар ва навиштаҳои дигараш хеле зиёд мебошанд, монанди *аспист*, *бодвона*, *лифмол*, *дурҷак*, *сокинраг*, *аспрез*, *ҳамовез*, *гарева*, *харчова*, *ғўлазар*, *баҳорбанди аспон*, *сумнамбул (моҳпарвин)*, *харанбор*, *бодбарзан*, *баҳонома*, *ғўтях (айсберг)*, *рақсларза*, *обианг*, *оҳани мӯриёнахӯрда*, *ҷуфтбаст*, *гардуна (маришрутка)*, *тиграхуд*, *зиштёдҳо*, *хонтахта (буфет)*, *ғичгоҳ*, *малҷо*, *рамагарой*, *танноз (гетераи юнонӣ)*, *сархора*, *ванҷак*, *роҳҷак*, *пулбаст*, *обрин*, *даҳонбанд*, *зудандоз*, *бевора*, *бӯта (таҳсигорӣ)*, *найрада (чиг)*, *зучаро*, *гундой*, *позин*, *насвон*, *анбошта*, *тахтона*, *дерёз*, *роғандар*, *тобаандар*, *думлоба*, *нозболиш*, *ҳампуштӣ*, *дорафзин*, *табангу*, *хогина*, *пеишдод (аванс)*, *пасодаст*, *хорбор*, *хушизо*, *зудсайр*, *шастгаҳ*, *танӯра*, *ядак (буксир)*, *бодрӯза*, *ҷоркаш*, *окаса*, *росток*, *бунгуфтор* ва ғ. ва Ҳ.К.

Рисолати нависандагӣ

Чанде аз онҳое, ки то имрӯз дар бораи Баҳманёр ва ҳикояву қисса ва романҳои ӯ нақде кардаанд, ҳамзамон бо гила аз он ки то ҳол осораи «чунонки мебояд нақд ва баррасӣ нашудааст» (Сафар Абдуллоҳ, Фаҳриддини Холбек, Исфандёр), изҳори ҳайрат низ намудаанд, ки чаро «нависандае, ки ҳампову ҳампояи худро надорад» ва асарҳояш, ки аз ҷумлаи дастовардҳои бешаку шубҳаи адабиёти муосири тоҷикӣ ба шумор мераванд, ба дараҷае, ки лозим аст шинохта ва қадр нашудааст. Дар шарҳи ин гилагузорӣ ва ҳайратзадагӣҳо ҳаминро ёдовар мешавем, ки шинохту қадру манзалати ин ва ё он адиб танҳо марбут ба он нест, ки дар борааш нақде чунонки бояд навишта шавад ва ўро замондорон ва зимомдорони вақт бо унвону ҷоизаҳо қадр намоянд. Муҳим он аст, ки адиб ва офаридаҳояш дар дили хонанда ва мардум ҷо бигирад, ки дар ниҳоят онҳо мақому манзалати ўро дар адабиёт ва ҷомеа онҳо муайян менамоянд, на замондорону зимомдорон.

Баҳманёр ҳамчун нависанда рисолати шахсӣ, миллӣ ва адабиашро то имрӯз дар назди мардуми худ ва адабиёти тоҷикӣ ба хубӣ анҷом додааст. Ва ҳоло машғули офариниши романи нави «Ғўяк» ва ҳикояву қиссаҳо ва сарвояку сарвоҳи нави гуфтанию шуниданист ва ман

аминам, ки онҳо адабиёти моро ғанитар, рангинтар ва асилтар хоханд кард.

АБДУНАБИ САТТОРЗОДА

ТВОРЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ БАХМАНЕРА И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Известный писатель Бахманер вошел в литературу со своими героями, видением, способами и средствами художественного выражения, языком и стилем, которые были, в современной таджикской прозе, новым и особенным явлением. Его проза является уникальным синтезом персидско-таджикской повествовательной и письменной прозы, а также всемирной литературы.

В статье анализируется творческий портрет Бахманера и выявляются его особенности.

Ключевые слова: литературное явление, повествовательная проза, книжная проза, всемирная литература, поэтическая проза, художественный стиль, художественная фантазия, поэтика, традиция, новаторство, художественный синтез.

ABDUNABI SATTORZODA

CREATIVE PORTRAIT OF BAHMANER AND ITS FEATURES

Bahmanyor the famous writer entered the literature with his heroes, vision, ways and means of artistic expression, language and style, which were new and special phenomenon in the Tajik's modern prose. His prose is a unique synthesis of Parsian narrative and writing prose, as well as worldwide literature.

The article tries to analyze the creative portrait of Bahmanyor and to identify his features.

Key words: literary phenomenon, narrative prose, writing prose, world literature, poetic prose, art style, artistic imagination, poetics, tradition, innovation, artistic synthesis.

АСКАР ҲАКИМ

ШАХСИЯТИ ҒИНОӢ ВА ОЛАМИ ЭҲСОСУ ТАФАККУР

(Таҳқиқи шеъри ғиноии тоҷикӣ дар нимаи дуҷуми садаи бист)

Мақолаи 2

Шеъри ғиноӣ дар нимаи дуҷуми садаи бист аз назари муҳтаво, олами муфрад, шахсияти ииноӣ ва сабку баёни андешаву эҳсосот сол ба сол дар эҷодиёти як шоир ва аз шоир ба шоир низ пурмаънову муаассир ва фардитар мешуд. Дар байни ба арсаи адабиёт ворид шудани Ғ. Мирзо ва М. Қаноат ҳамагӣ камтар аз даҳ сол фосила вучуд дорад, аммо аз назари кайфияти шеър тафовутҳои ҷашмрасе дар эҷодиёти онҳо мавҷуд аст, ки на фақат танҳо ба қобилиятҳои фардии онҳо вобастааст, ҳарчанд ки онҳо аз ҷиҳати хусусияти истеъдод ҳам ба ҳамдигар фарқиятҳои шохис доранд, масъала дар сари як андоза бозтар шудани фазои сиёсиву фарҳангии мамлакат буд, ки дар натиҷа рӯй овардан ба адабиёти ғании ҳазорсолаи классикӣ ва эҷодкорона истифода кардани суннатҳои пурбори он бештар имконпазир мегашт. Яке аз фарқиятҳои асосӣ, ки дар байни ашъори Ғ. Мирзо ва М. Қаноат мавҷуд аст, дар ҳамин мебошад, ки М. Қаноат истеъдоди худро дар заминаи шеъри классикӣ парвариш дода, ба гуфтани шеъри замон омода сохт.

Нигоҳи М. Қаноат ҳам дар ашъори ғиноияш бештар бурунгаро, то дарунгарост. Шахси шоир дар шеърҳои ӯ ба олами шайъ, ки мавриди тасвир, андеша, эҳсосот ва таассурот қарор мегирад, ворид гашта, ё аз забони ҳуди он шайъ ва ё ҳамчун ровӣ аз забони шахси сеюм суҳан меғӯяд. Аммо дар ҳама ҳолат ин андеша ва эҳсосоту таассуроти ҳуди шоир аст, ки аз он ҳодиса ва ё он шайъ бардоштааст. Бинобар ин шеъри ӯ ҳарчанд ғиноист, бештар рӯ ба олами хоричу шайъист, то рӯ ба олами даруну андешаҳои худтаҳлилӣ. Дар шахси шеъри ӯ он хоҳ шоир, хоҳ муфради ғиноӣ ва хоҳ ровӣ бошад, ҳамон нигоҳи бурунгаро бартарӣ дорад, ки ҳосияти инсонии иҷтимоӣ ба ғайр аст. Сабаби дар эҷодиёти М. Қаноат ва дар ашъори ғиноияш ҳам афзалият доштани мавзӯву муҳтавои иҷтимоӣ ҳам дар ҳамин аст, ки нигоҳи ӯ аксаран бар олами хорич, бар шайъу ҳодиса мебошад. Вай дар шеъри ғиноияш ҳам, агар бар олами дарун меравад, ба воситаи аносирӣ олами хорич ба дарун меравад.

Дар эҷодиёти М. Қаноат ашъоре, ки дар онҳо муфрад ва ё шахсияти ғиноӣ бевосита аз олами дарун, аз эҳсосоту таассуроти ҳудии худ суҳбат кунад, хеле ба нудрат ба ҷашм мерасад, вале ба ҳар ҳол ӯ ҳангоми мурочиат ба шайъ, шахс ва ё ба ёд овардани ҳодисае, ки дар шеър тафсир мешавад, аз ангеҷаи ҷаҳони рӯҳии хеш низ суҳан меғӯяд. Масалан, дар шеърҳои «Ману шабҳои беҳобӣ» (с. 1966) ва «Суруди охири» (с. 1971), ки дуҷумӣ аз силсилаи «Созҳои Шероз» мебошад, ин андеша тасдиқи худро меёбад.

Мавриди баёни таассурот ва эҳсосоти ошиқонаи ҳар дуи ин шеър маҳбуба аст, яъне «ман»-и ғиноӣ, ки шахси шоир аст, розу ниёзи худро бо мурочиат ба маҳбуба ифшо менамояд. Ҳарчанд шеъри «Ману шабҳои беҳобӣ» бо ҷунин мисраъ оғоз мешавад:

Ба ёди мӯи шабранги ту

Шабро то саҳар бурдам[4, 72],

ки гуё бевосита ба маҳбуба мурочиат мекарда бошад, аммо ҳангоми саропо хондани шеър маълум мешавад, ки ҳузури маҳбуба ҳамчун мавриди мурочиат зарурат надорад, зеро шахсияти ғиноӣ хотироти ошиқонаи худро ба худ мегӯяд. Бинобар ин ҳамаи он ба ёд овардани маҳбубаву орзуҳои «ман»-и шоир:

Ки шояд дар лаби дарё
Туро ёбам тани танҳо
Бигӯям бо лаби хомӯш дар гӯшат
Диламро – достонамро,
Супорам дар таҳи боли ту чонамро[4, 72] ...

арзи холи дил кардан ба танҳои худ аст. Тасдиқи ин нукта дар охиртари шеър равшантар ба назар мерасад, ҳангоме ки «ман»-и шоир баъд аз мисраъҳои « Парӣ гаштӣ, Паридӣ, аз сарам рафтӣ» мегӯяд, ки мехостам аз пуштат парвоз кунам:

Вале дидам:
Маро дар пой занҷир аст,
Садо бархост аз занҷири тиллоӣ:
Магар овози занҷир аст,
Ё овози тақдир аст?...[4, 73]

Ин занҷир, ки ба шоир имкони аз паси маҳбубаи худ парвоз карданро намедихад, чист? Ва чаро ин занҷир тиллоӣ, яъне саҳт арзишманд аст. Оё ин занҷирест, ки ишқи пешин бар пой ӯ андохтааст, занҷири хонавода? Он ҳар гуна занҷире бошад, вале дақиқ аст, ки агар маҳбуба дар баробари ошиқ ҳузур медошту мухотаб қарор мегирифт, ин ҳарфҳо бар забони фарди ошиқ намерафт, танҳо ғоиб будани маҳбуба ва ба худ суҳбат кардани муфрад имкон медиҳад, ки ин суҳанҳо гуфта шаванд. Аз ин чунин бармеояд, ки дар шеъри ғиноӣ дар баъзе маврид муфради ғиноӣ, агарчи ба касе бо рӯчӯ суҳан мегӯяд, аммо дар он ҳолат низ танҳо бо худ суҳбат кардани мумкин аст. Дар ин гуна ашӯр ӯ ҳарими дили худро барои худ мекушояд, гуё аз ёд мебарад, ки ба каси дигар мурочиат мекард ва бо ҳамин маҳрамона ва гуё беҳабарона рози дил кардани бештар самимона қабул мешаваду дар дил менишинад. Марғубии ин шеър дар баробари тозаву тар, бо назокат ҳаёлпарастонаву ҳалимона будани дар ҳамон маҳрамонаву гуё ноҳудогоҳ рози дил кардани «ман»-и шоир ҳам ҳаст.

Шеъри «Суруди охири» бо ангезаи рӯҳии шахсияти ғиноӣ оғоз мешавад, ки аз ёдоварии хотироти ошиқии бештар ҳаёлпардозона, то воқеъгароёна сураат гирифтааст. Агарчи дар ин шеър ҳам шахсияти ғиноӣ ба маҳбуба мурочиат карда, чунин мегӯяд:

Ба тундӣ ҳаши дарёям,
Ба тамкин сабри саҳроям,
Ба нармӣ чун дили ошиқ,
ба саҳтӣ санги хороям,
Ба савдо рафта дунё чун Самарқанду Бухороям,
Мақун дигар ту савдоям[4, 81].

Вале ҳузури маҳбуба ҷой надорад, бинобар он шахсияти ғиноӣ дар ин шеър ҳам хотироташро ба худ мегӯяд, яъне будан ва ё набудани мухотаб муҳим нест. Ба зами ин чунин ба назар мерасад, ки ин маҳбуба рамзист, то воқеъӣ, зеро суҳани шахсияти ғиноӣ, ки ошиқона ба забон меояд, дар бораи ӯ на чун дар бораи маҳбубае, ки ҳисман вучуд дорад, балки дар бораи маҳбубае мебошад, ки бештар тимсол аст. Аз

ин рӯ ин шеър ҳамчун розу ниёзи шахсияти ғиноӣ, ки ба шоир қаробат дорад, қабул мегардад. Ба шоир қаробат доштани шахсияти ғиноӣ дар ин шеър аз он ҷиҳат аст, ки шоир М. Қаноат воқеъан ба Шероз сафар дошт ва ин шеър ба ин санади тарҷумаиҳолӣ гӯё пайванде дорад, аммо на бештар. Зеро андешаву таассуроте, ки шахсияти ғиноӣ ифода менамояд, асосан пештар дар ниҳоди ӯ вучуд дошта, ҳоло онро ба сабаби дил бурдани маҳбубаи тимсолиаш ба забон меорад. Ин на танҳо аз мазмуни байти аввали банди дуҷуми шеър бармеояд, ки мегӯяд:

Ки дар савдои ту аз даст додам сусту сахтамро,
Ки Доро будаму аз даст додам тоҷу тахтамро[4, 81].

Ва дар забони банди саввуми шеър дар шоир пеш аз ин воқеа вучуд доштани таассуроти баёншаванда равшан мушҳида мешавад, зеро феълҳои дар замони гузаштаи ҳикоятӣ ҳастанд.

Туро бо зевари лафзи дарӣ парвоз меодам,
Сукути сарду урёни туро овоз меодам[4, 81].

Дар ин шеър шахсияти ғиноӣ шуури муаллифро иброз менамояд, зеро ҳарфҳои аз қабилӣ «Ба савдо рафта дунё чун Самарқанду Бухороям», «Ки Доро будаму аз даст додам тоҷу тахтамро» ҳарфҳои ҳастанд, ки дар матни мафкураи М. Қаноат ҷой дошта, дар шеърҳои дигараш ҳам ба рангу бори дигар аксандозӣ кардаанд. Умуман, дар ин силсила ибрази шуури муаллиф бар санади тарҷумаиҳолӣ бартарӣ дорад. Аз ҳафт шеъре, ки силсилаи «Созҳои Шероз»-ро фароҳам овардааст, ҳаминаи шеъри «Суруди охирин» бештар дар атрофи андешаву таассуроти шахсияти ғиноӣ мечарҳад, шеърҳои дигари он бо мурочиат ба дигарон ва ё шайъ гуфта шудаанд, ки ин ҳам бештар ба олами хориҷ таваҷҷуҳ доштани М. Қаноатро собит менамояд.

Силсилаи шеърҳои «Созҳои Шероз» соли 1971 навишта шудааст, вале бо мармузии худ дар матни шеъри тоҷики он айём, ки бештар сода буданд, гунҷоиш надошт. Аз ин рӯ, ҳамчунон ки ҳуди М. Қаноат дар суҳбаташ бо Р. Мусулмонӣ «Лузми посухи шоирона ба ниёзҳои маънавии мардум дар Тоҷикистон» дар маҷаллаи эронии «Номаи порсӣ» қайд кардааст, он аз ҷониби нақди замон саҳт зери танқид қарор гирифт. М. Қаноат ба суоли Р. Мусулмонӣ «Баҳои Шумо ба интиқодҳои устод Табаруф ҷӣ гуна аст?..», аз ҷумла чунин посух гуфтааст: «... дар соли 1350 (1972- А.Х.) дар маҷлиси Раёсати Иттиҳодияи нависандагон силсилаи шеърҳои «Созҳои Шероз» -ро зери тоҷиёнаи танқид гирифт ва ба эронпарастӣ ва космополитизм (инкори арзишҳои миллӣ) муттаҳам кард ва устод М. Турсунзода ҳам ӯро ҷонибдорӣ кард. Баъд аз ин Соҳиб Табаруф дар бораи ман чизе навишта бошад, муҳим набуд ва дар ёд надорам»[5, 242]. Ин танқид аз ҷониби С. Табаров ҳам шӯҳиди он аст, ки на танҳо дар адабиёти бадеӣ ва шуури адибон, балки дар нақд ҳам ҳамон якрангии мафкураи иҷтимоӣ ҳуқфармо буд, ки танҳо дастоварди соҳти шӯравӣ дастовард аст, қабилӣ қабул ва дигар ҳама ирриҷой. Вагарна, дар ин силсилаи шеърҳо на аломате аз эронпарастӣ ҳасту на аз космополитизм – инкори арзишҳои миллӣ. Баръакс, он чизе ки дар бораи Эрон гуфта шудааст, арзишҳои миллиест, ки моли муштараки ҳар дуи ин халқ – тоҷикону эронӣ мебошад ва агар М. Қаноат аз онҳо ифтихор мекунад, ин ифтихори шоири тоҷик аст аз арзишҳои миллии халқи худ. Аммо ҳаминаи чиз ҳам дар маҳдудии шуури иҷтимоии он замон гунҷоиш надошт. Дар давоми ин суҳбат М. Қаноат ба суоли дигари Р. Мусулмонӣ, аз ҷумла чунин мегӯяд: «Инро ҳам бояд гуфт, ки он солҳо устод Табаруф монанди

бештар мунаққидин ба бори замонӣ ва иҷтимоии адабиёт эътибор меоданд, на ба умқи он»[5, 242]. «Бори замонӣ ва иҷтимоӣ» ин ҳамон шуури якрангу сатҳист, вагарна бори замонӣ ва иҷтимоӣ ҳаргиз умқи адабиётро истисно намекунад, баръакс ҳамаи асарҳои олии, ки то имрӯз зиндаанд, дар баробари амиқашон бори замонӣ ва иҷтимоӣ ҳам доранд.

Вале ба ҳамаи онҳое, ки шуури иҷтимоиашон ин гуна якрангу сатҳист, ҳамеша ба тарзи намоишкорона аз манфиати шахсӣ боло донишмандони манфиати ҷамъиятӣ, рӯхияи ғолибият бар ғаму андӯх, мафтунӣ аз воқеияти зиндагиашон ҳос аст, ки дар ҳар шеваю услуб, вале ба як мароми ғоявӣ ифода меёбад. Ҳарчанд муфрад, шахсияти ғиноӣ дар шеъри классикии ҳазорсолаи мо қариб ҳамеша бо ҷомеа ва замон муносибати шадид ва ноҷӯр дошт, баъди Инқилоби Октябр сиёсати саҳти ҳизбӣ ва манфиатҷӯии ғоявӣ аз шеър имкон надод, ки бо вучуди дар ҷамъият ҷой доштани ихтилофи ҷомеа ва шахс он анъанаи шеъри пешин давом ёбад. Шеър, ки аз воситаҳои тасвири шуарои классик истифода мекард, ин ҷиҳати дарки муносибати фардро бо ҷомеа тамом ба фаромӯшӣ дод, зеро агар дар даҳсолаҳои аввали инқилоб ин ҳатари ҷон дошта бошад, баъд ҳатари таъқиби мафкуравию маъмури дошт. Ин масъала ҷунон равшан аст, ки ҳеҷ нӣёз ба далелу исботи иловагӣ надорад, дар ин бора бисёр навиштанду боз менависанд, вале як нуктаро бояд таъкид кард, ки ин аст: ба зами он сонсури давлатӣ, ки ба адабиёт буд, сонсури дигари бештар ҳафакунандае дар ҳуди эҷодкор нишаста буд, ки ҳамеша бар ҳадди мумкину мамнӯъ назорат мекард. Бинобар ин бо вучуди шахсиятҳои гуногун будани шуаро, сифатҳо, қобилиятҳо, ҳуқуқ атвор табиати мухталиф ва ҳатто дониш ва таҷрибаи мутафовити рӯзгор доштаниашон онҳо дар ҳадди гуфтани мумкину мамнӯъ ба ҳамдигар монанд мешуданд. Дар асл масъала сари гуфтан ё нагуфтан дарду нуқси ҷомеа, танқиди замон ва замондорон нест, масъала сари озодона, бе фармудагӣ ва сохтакорӣ кушодани замири худ аст дар шеър. Вагарна усули неш хӯрда нӯш гуфтан ҳазорсола аст, ки ҳанӯз Абӯсаиди Абулхайр гуфта буд:

Зишт бояд диду ангорид хуб,

Заҳр бояд хӯрду ангорид қанд[1].

Ва Лоик ҳам дар ғазали “Лаҳзаҳое, ки ғазал меғӯям” ин нуктаро пас аз ҳазор сол такрору таъкид мекунад:

Зиндагӣ чун ҳама заҳру асал аст,

Заҳро хӯрда асал меғӯям...[6, 79].

Барои шоирони нимаи дуими садаи бист, махсусан барои насл, ки баъди М. Қаноат ба адабиёт ворид шудааст, ҷаҳони ҳастӣ дигар ба ду тарафи ба ҳам муқобил неку бад, сиёҳу сафед, оливу паст ҷудо нашуда, он воқеиятест, ки дар он ин сифатҳо ба ҳам омехтааст ва онро вобаста ба шароити таърихӣ ва зӯҳури онҳо бояд диду муайян кард. Муфради ғиноии шеъри ин замон воқеиятро бо назари иҷтимоӣ ахлоқӣ месанҷаду баҳо медиҳад, зеро барои шоир маҳз ҳамин воқеият сарчашмае мебошад, ки ӯ аз он маводи эҷодӣ худро мегирад ва онро аз рӯи матлабаш оҳанги улвӣ ва ё сифлӣ медиҳад. Бинобар он маҷмуъи ҳодисот ва таассуроти гуногун, ки дар ҷаҳони ҳастӣ маънавии инсон руҳ медиҳанд, арзишмандии отифиву шоирона пайдо менамоянд. Ҳамин тариқ, тамоми ҳодисоту ашъе, ки аз ҷониби шоир маърифат мешаванд, имкон пайдо мекунанд, ки мавриди шеър қарор бигиранд. Вале баробари ин шоир он воқеъаву таассуротро ба тасвир мегираду ифода менамояд, ки ба мароми эҷодии ӯ мутобиқ ва хусусияти таъминӣ дошта бошад. Ба ин васила эҷодкор

мафкураи иҷтимоиро ҳам баён карда, дар баробари ин мекӯшад, ки фардияти худро ҳам аз даст надихад, зеро бунёди эҷодкори асил дар фардияти ӯст.

Аз ин рӯ бо вучуди дар солҳои шасту ҳафтод дар мавқеи ягонаи мафкуравӣ қарор доштани шуароӣ муосири тоҷик дар андешаҳо ва сирати муфради ғиноӣ махсусияти ҳаёти маънавии замон ва табақоти иҷтимоӣ ҳам каму беш инъикос мешуд. Дар андешаҳои муфради ғиноӣ кам-кам ҳамроҳ омадани ғаму шодӣ, хандаю нола, озодию маҳрумият нақш пайдо мекард, ки танҳо аломати аз нав зинда шудани назарияи фалсафии дуалистӣ набуд, ки дар шеърӣ классикии мо дар сурати муборизаи неку бад вучуд дошт. Ин ҷо яқин аст, ки эҳсоси дард, беморӣ, нуқси иҷтимоӣ аз ҷониби эҷодкорон, ки қисмати ҳассостарини ҷомеа ҳастанд, дар аввалҳо дақиқ набошад ҳам, ба таври умумӣ ва савқӣ зухур мекард ва ифодаи худро дар нишон додани мубориза ва ҳамбастагии ҳайру шар меҷуст.

Дар андешаҳои муфради ғиноӣ мавқеъ пайдо кардани тазоди зиндагӣ - неку бад, ғаму шодӣ, дарду дармон ва ғайра дар аввалҳо шояд ғайриихтиёр, шухудӣ (интуитив) воқеъ мешуд, вале ҳаргиз танҳо пайравии услубӣ аз ин қабил осори пешиниён набуда, заминаи иҷтимоӣ ҳам дошт.

Он чиз ҳам аҷиб аст, ки шеърӣ муосири тоҷик дар нимаи дуоми аср барои аз нав зинда шудани ин мавзӯ аввалин тақонро аз сонетҳои Шекспир гирифт, ки баъд аз тарҷумаҳои Қутбӣ Киром воқеъ шуд. Қутбӣ Киром, ки онҳоро ба тоҷикӣ баргардонд, чанд шеър дар он равия гуфта, сонет ном гузошт, ки онҳо агарчи аз сонет аз назари жанр - адади мисраъ ва тарзи қофиябандӣ фарқ доштанд, аммо тамоман беқаробат ҳам набуданд, ки ин номгузорию шоирро қобили қабул мегардонданд. Асли масъала дар ин ҷо на дар шакли жанрӣ, балки дар наъми андешаҳои ҳиссиётангези шахсияти ғиноист, ки мояш бар тазод аст, дақиқтараш андешаҳои мутазоди шахсияти ғиноӣ, ки зодаи ангеаҳои рӯхӣ буда, мавзуи шеърро ташкил мекунанд.

Шуд сари бесар, дили бедил насибам аз ҳаёт,

Хандаҳоям нола дорад, нолаҳоям хандае.

Ман чӣ мегӯям, чӣ мепурсам, чӣ месозам ба худ,

Гӯй(?) дар ин рӯзгорон ҳам шаҳам, ҳам бандае[3, 30].

Ангеаи рӯхӣ, ки аз шоҳ ё банда будани шахсияти ғиноӣ оғоз мешавад, андешаҳои мутазодро бор меоварад, зеро аз як сӯ шоҳ ва аз дигар сӯ банда ҳолатҳои бо ҳам зид доранд. Шахсияти ғиноӣ рӯзе, ки байтҳояшро рӯи қоғаз кашида метавонад, худро шоҳ ва гоҳе, ки рӯзҳояшро бесуд барбод медиҳад, худро банда мепиндорад, вале дар охир дармеёбад, ки на ин асту на он, ӯ касест, ки ин ҳар ду аст, яъне ду инсонӣ мутазод дар як инсон, ду олами мухталиф дар як олам, яъне дар олами шоир аст:

Узр, ёрон, шоирам ман, на шаҳам, на бандае,

Хандаҳоям нола дорад, нолаҳоям хандае[3, 31].

Дар эҷодиёти Қутбӣ Киром шеърҳои ғиноӣ андешаҳои отифии худтаҳлили камтар ба назар расанд ҳам ашъоре, ки дар асоси ангеаҳои отифӣ суруда шудаанд, ҷой доранд. Ин ангеаҳо ба сурати таассуроти мутазод арзи зухур мекунанд. Азбаски ин таассуроти мутазод бештар дар натиҷаи рӯй овардан ба масъалаҳои иҷтимоӣ ба миён меояд, ба шеърӣ Қ. Киром хусусияти маърифатбахшӣ медиҳад. Ин далели он аст, ки ашёву ҳодисоти олами воқеъро фаро гирифтани шеърӣ Қ. Киром мушаххасан ва шеърӣ ғиноӣ умуман, нисбат ба он ки тасаввур мешавад, хеле фарохтар мебошад.

Ҳар шоири муктадир тасаввуроти худро аз олам ба услуби худ, ба тарзу тариқи худ пешкаш мекунад, ки он аз дигарон фарқ карда, махсуси ӯст ва то чое, ки кудраташ мерасад, моро водор мекунад, ки услуб, тарзи таассурот ва бозгӯи ӯро қабул кунем ва агар мо онро қабул дорем, пас он ноошно ба назар намерасад. Бинобар ин хусусиятҳое, ки дар эҷодиёти як шоир ба назари мо табиӣ мерасад (дар айни ҳол таассуроти мутазод дар Лоик), дар шоири дигар, агар он аз олами таассуроти ӯ барнаояд, ғайритабиӣ, сохта намудор шуданаш мумкин аст.

Ҳар воқеа, андешаву таассуротро дар тазоду муқобила дидан дар махсусияти нигоҳи Лоик ба олами ботину зоҳир мебошад. Дарки ӯ аз олам дучиҳата аст: ҳаёт - мамот, хайр - шарр, адолат - разолат, садоқат - хиёнат ва ба ҳамин тариқа. Шоир ва ё муфради ғиноӣ ботин ва таассуроти худро дар муборизаи баҳамзидҳо во менамояд. Дар шеъри тоҷик ин тариқи дарк ва тасвири олами моддию маънавӣ собиқаи дарози адабӣ дорад, вале азбаски дар шеъри Лоик мавриди тасвир ва таҳқиқаш тоза аст, кӯҳнаю забонзад нест. Қаблан, дар шеъри нимаи аввали қарни XX, ин қувваю таассурот саҳт мушаххас ва ба ашхоси алоҳида нисбат дода шуда, дар ниҳоди як шахс ба ҳам барнахӯрда (агар бархӯранд ҳам ками дар кам буд), чун қувва ва таассуроте амал мекарданд, ки аз ашхоси гуногун сар мезаданд. Ин боис буд, ки олами муфрад, шахси алоҳида аксаран яктарафа, бо ранги фақат сиёҳ ё сафед ба тасвир мерасид.

Аммо дар шеъри Лоик таассурот, сифатҳо ва дилбастагиҳои ӯ ҳаррангу гуногун ифода шуда, меҳвари асосие доранд, ки дар гирди он давр гашта, паҳлӯҳои шахсияти шоир ва муфради ғиноиро аён менамоянд. Ин меҳвар инсонест, ки ҷони худро қурбони ҷони одам мекунад ва бо шавқи саршор, муҳаббати рӯзгор, олиҳимматию бузургӣ, сарбаландию ифтихор ва ҳамдилию ҳамдариӣ зистанро талқин менамояд.

Ин усули тасвир ва ифодаи андешаву эҳсосоти инсон дар эҷодиёти Лоик махсусан дар шеърҳои “Нӯшбод” (с.1965), “Тарона” (с.1968), “Боз як рӯзам гузашт”(с.1968), “Користон”(с. 1971) ба ҳубӣ қорбаст шуда, муфради ғиноӣ на танҳо баёнгари шуури фардии шоир, балки ифодагари муҳимтарин хусусиятҳои шуури иҷтимоӣ низ гаштааст. Ба зами ин ӯ дар ҳар падидаи зиндагӣ осори абадият ва силсилаи ногузастанӣ, дар ҳар ҷузъ ғояти кулро мебинад, гузаштаро бо ҳоли ҳозир ва ҳолоро бо оянда мепаивандад. Чунин мароми дунёшиносӣ ба андешаҳои ҳиссиётангези муфради ғиноӣ рангу рағбани фалсафӣ медиҳад. Дар “Нӯшбод”-е, ки ӯ ба дасташ ҷоми хайёмӣ меғӯяд, маънии зиндагӣ дар силсилаи ногузастании талхӣю шириниҳо, васлу ҷудоӣҳо, сарафкандагию сарфарозиҳо ифода мешавад:

Ва дониستم, ки дар талхӣи май

ширинии дунёст,

Ва дониستم, ки дарди ишқ подоши ҷудоӣхост,

Ва дониستم, ки ҳолигоҳи мобайни заминро осмон бар мо

Барои сарфарозиҳост;

Ва дониستم, ки паҳнои замин дар зиндагии кӯтаҳи одам

Барои бениёзиҳост,

Паёпай бода менӯшам [6, 186].

Муфради ғиноӣ дар шеъри Лоик на фақат фарди ҳуди шоир аст, балки дар баъзе маврид он сурати инсонӣ ҷомеъ аст, ки таҷассуми абадияти зиндагӣ ва қудратмандии инсон мебошад. Агар муфради ғиноӣ сифатҳои инсонӣ ҷомеъро дар худ ғунҷонида, дар айни ҳол фардияти худро аз даст надиҳад, ӯ инсонӣ тавоноест, ки

заминро бар дӯш ва ҷаҳонро дар оғӯш дорад. Дар шеърҳои “Боз як рӯзам гузашт”, “Ручӯи достоне, ки наметавонам навишт” (с. 1968) муфради ғиноӣ ҳамин гуна инсонӣ ҷомеъест, ки худро дар ҷаҳон чун дар ҳонаи худ ҳис мекунад ва ҷаҳон ҳам ҳонаи ишқҳо ва сурудҳои ӯст. Дар ҷашмаш субҳҳои нодамида, дар насибаш роҳҳои носипарда, дар дилаш ишқҳои новарзида, дар ниҳодаш қудрати бунёдхост, ки бо он ҳама ӯ дар дӯши замин асту замин бар дӯши ӯст. Ин маънӣ дар шеъри “Боз як рӯзам гузашт”, ки аз ҷумлаи шеърҳои ангезаи рӯҳӣ буда, авзои шахсияти ғиноиро ҳар лаҳза дигаргун нишон медиҳад, баён шудааст. Ҳарчанд рӯзи пурбарору сермахсул сурурангез аст, аммо бебозгаштии он ҳамчун воҳиди вақт аз зиндагии одам бо худ эҳсоси ҳузну дард ҳам дорад, ки шеър аз он сар шуда, зуд бо рӯҳияи кас меомезад. “Офтоб аз ҳонаи ман рафт бегаҳ” оғози хуб, ҳусни матлаъ аст, зеро муфради ғиноӣ мегӯяд, ки офтоб аз ҳонаи ман рафт, бо ҳамин аз ҳонаи ман гуфтани офтобро таъхир мекунад ва аз ин ҳарф дар байни офтобу инсон муносибати гарми инсонӣ эҳсос мешавад. Аз ҷиҳати дигар он бобарории рӯзи гузаштаро ғӯшрас карда, офтобро таҷассуми хушбахтӣ, гармию зиндагӣ месозад, ки рафтани ҳиссиёти ғамангезро дар дил бедор карда, ду мисраи баъд ба ин таассуф таъсири бештаре ворид менамояд.

Офтоб аз ҳонаи ман рафт бегаҳ,
Боз як рӯзам гузашт,
Боз як рӯзи пур аз сӯзам гузаш [6, 268].

Ба дунё омадану рафтани шоир ҳам монанди омадану рафтани хуршед аст. Тазоди ҳиссиёти шахсияти ғиноӣ ба воситаи суолҳои беунвон таъкид шуда, шиддати онро мисраҳои кӯтоҳ-кӯтоҳ, ки ҷумлаҳои яқъзоянд, меафзоянд. Беғох шудани рӯз таассуроти ғамангезро бештар бармеангезад, аммо шиддати таассурот давом наёфта, баръакс дар ҳамин нуқта воғузошта, оғози рӯз тасвир мешавад, суруди шодмонии субҳи нав бар ғуссаи пешин ғолиб меояд, ҳиссиёти шахсияти ғиноӣ оҳанги хуррамона мегирад: “- Ассалом, эй офтоб, эй ҷашми рӯзи нав, дуруд! Ман ба ғӯшат ҳонам имрӯз аз муҳаббатҳо суруд...” Ин эҳсоси фараҳ ва хурсандӣ ҳам якбора қатъ мешавад, шахсияти ғиноӣ аз ҳолате сухан мегӯяд, ки зидди пешин аст, ҳисси шодмонӣ аз омадани рӯз бо афсӯс аз рафтани он саҳт ба ҳам бармехӯрад: “Офтоб аз ҳонаи ман рафт бегаҳ. Кӯр шуд ҷашмони рӯз. Ҳонаи ман боз бе хуршед монд”. Ибораи рехтаи кӯр шудани ҷашми рӯз, ки киноя аз омадани шаб аст, ғамро таъсирноктар месозад ва шахсияти ғиноӣ андешаҳои дар ҳамин рӯҳия давом дода, шукри бо рӯз аз дунё нагузаштани худро мекунад. Андешаҳо дар охир бо суолҳои хитобӣ баён шуда, сурати ӯро ба инсонӣ ҷомеъ бадал менамоянд:

Офтобо, кай ба дунё омадам ман?
Чанд рӯз ин сон гузашту лек ман нагузаштам
аз дунёи зебо?

То ҳанӯзам умрпаймо?
То ҳанӯзам ман шикобо?
Балки ҳамсоли туам ман?!
Балки ҳамзоди Ҳавою Одамам ман?! [6, 269]

Шахсияти ғиноии шоири тавоно биниши худро аз олам ба тарзу тариқи худ баён мекунад, ки махсуси ӯст. Шахсияти ғиноии шеъри Лоик оламо аз ду ҷиҳат, мутақод, яъне дар набарди ҳаёту мамонт, хайру шарр дарк мекунад ва худ низ дар байни ин ду қувва тапишҳо дорад. Ин муборизаи баҳамзидҳо, ки мазмуни андешаҳои

шахсияти ғиноиро ташкил медиҳад, дар тарзи суханаш ҳам ҳувайдост. Маълум аст, ки ифодаи ин мазмун — муборизаи баҳамзидҳо дар шеъри ҳазорсолаи мо чизи тоза нест, аммо дар шеъри нимаи дуҷоми аср дар эҷодиёти шоироне ба монанди Лоик, Бозор Собир ва Фарзона дар тасвир тозагӣ дорад, зеро муфради ғиноӣ ин мазмунро аз воқеияти рӯзгори худ, аз таҷриба ва таассуроти фардии худ ҳосил мекунад. Дар нимаи аввали аср ҳам ифодаи муборизаи неку бад ҷой дошт, аммо ин қувваҳо дар ниҳоди шахс, дар айни ҳол дар шахсияти ғиноӣ ниҳоят кам ба ҳам бармехӯрданд ва чун қувва ва таассуроте буданд, ки ба шахсони ҷудогона тааллуқ мегирифтанд. Дар натиҷа олами мавриди тасвир – шахсияти ғиноӣ ва ё инсонӣ шеър аксаран яктарафа, бо ранги фақат сиеҳ ё сафед ба қалам меомад. Олами муфради ғиноӣ ва инсоне, ки шоир худро дар олами ӯ меандозад, низ дар назар оддӣ, бемухолифату мубориза, сатҳӣ ва якранг менамуд.

Дар солҳои шаст дар эҷодиёти Лоик ва шуарое, ки баъд аз ӯ ба адабиёт ворид мешуданд, тамоюлу тасвири серпахлуӣ инсон ва баёни андешаҳои мутазоди шахсияти ғиноӣ густардатар мегашт. Акнун эҳсосот ва таассурот аз зиндагӣ якранг набуд, тазод дошт ва он усули идроки шахсияти ғиноӣ гашта, ба маҳаки ҷаҳоншиносияш мубаддал мешуд, ки дар шеъри Лоик буд:

То дар ин дунёи навбат ҳаққи навбат бо ман аст,
Сулҳу ҷангам бо тамоми Ҳурмузу Аҳриман аст [6, 218]

Ҷанги қувваҳои ҳурмузиву аҳриманӣ, ки дар ангеаҳои рӯҳии шахсияти ғиноӣ ба вуқӯъ меояд, мавзӯи бисёр шеърҳои Лоикро ташкил медиҳад. Аз ин суханон мурод он аст, таъкид шавад, ки мавзӯи андешаҳои шахсияти ғиноӣ дар баъзе шеърҳои ӯ ин ё он ҳодиса набуда, ангеаи рӯҳист, ки аз ғояи муборизаи неку бад зуҳур мекунад. Се шеър, ки зери унвони “Қористон” (с. 1971) аст, ин қазияро тасдиқ мекунад, ки ангеаи рӯҳии шахсияти ғиноӣ мавзӯи шеърро ташкил карда, ўро чун арсаҳои муборизаҳои шадиди маънавӣ намудор месозад. Шахсияти ғиноӣ, ки аз ғирудору кашокаши қалбиаш ба ҷон меояд, аввал аз ду лашкаре, ки дар ӯ ҷангу шӯриш дорад, сухан мегӯяд, пасонтар аз ин ҳам мегузарад ва мегӯяд, ки дар ниҳодам ду дил метапад, ки бо ҳам номуросою дар тазоди ҳамешагӣ ҳастанд. Ин далели бар ангеаи рӯҳӣ қарор доштани мавзӯи шеър аст, зеро андеша бе вуқӯи ҳодисае дар натиҷаи тапиши дигар пайдо кардани ангеаи рӯҳӣ метавонад ҳар лаҳза нав шавад.

Дар ниҳодам ду дил тапад доим,
Байни онҳо ягон муросо нест.
Дар яке аҷз, дар дигар уммед,
Дар дили ман тазоди яқумрист [6, 197].

Аз солҳои ҳафтод ба ин ҷониб дар ашъори баъзе аз шуаро аз ҷумла Лоик, Бозор Собир ва Фарзона дар тасвири инсон, ки ба воситаи нигориши шахсияти ғиноӣ амалӣ мешавад, он ягонагии мақсадноке, ки дар шуарои насли пешина ҷой дошт, яъне муборизи бешакку гумони ҷаҳони нав будан кам-кам дигаргун шуда, дар андешаҳои ӯ, ҳамчунон ки мебинем, оҳанги дуӣ, яъне гумон дар баробари яқин, нотаваҷҷи дар баробари тавоноӣ, яъне дар баробари умед ба ғӯш мерасад. Ягонагии мақсадноки шахсият ҳалалдор мешавад, ки аломати дар зимни ҷомеа пайдо шудани дигаргуниҳои иҷтимоӣ, равиши тозаест, ки ба муносибати байни фард ва ҷомеа таъсир мегузорад, саҳеҳтарафӣ ин муносибатро аз вобастагии саҳти сиеҳӣ озодтар дидан меҳаҳад. Ин дар аввалҳо эҳтимол ғайриихтиёр, бешуурона руҳ меод ва шоирон бар асари ҳассосии иҷтимоияшон тағйир хӯрдани авзои ҷомеаро шуҳудӣ ҳис

мекарданд. Аз як тараф аз забони шахсияти ғиноӣ даъвату шиорҳои пешбарандаи ҷамъият, аз сӯи дигар оҳанги сар фуру бурдан ба олами худтахлили ва шакку гумонҳо низ ба ғӯш мерасид.

Вале дар назар бояд дошт, шахсияти ғиноие, ки дар эҷодиёти бархе аз шоирон аз ин равзанаи дуӣ ба назар меомад, аксаран дар маърази пешбарандагони ҷомеа низ шиор мезад, яъне худ низ дар ҳолати дуӣ буд. Ў аз як ҷиҳат ба бенуксу одилона будани ҷомеа, ки норасоияшро дар зерини шиорҳо ва вонамудкорихояш пинҳон медошт, шубҳа кунад, аз ҷиҳати дигар онро боз чун ҷомеаи яқдилӣ, ҳамризоӣ ва монанди инҳо месутуд. Аз ҷумла Лоик дар “Ҳамосаи бародарӣ”(с. 1974) менавишт:

Мо — узвҳои як тан, мо — ҷашмҳои як сар,
Мо — ганҷи як ҳазина, мо — шӯълаи як аҳтар,
Мо — аскарони як саф, мо — рӯкҳои лашкар,
Аз модари замона фарзанди тавҷамонем,
Ҳамширу ҳамризоӣ — ёру бародаронем! [6, 384]

Вале бояд қайд кард, ки шахсияти ғиноӣ ҳам дар иброи андешаҳои танқидӣ ва ҳам таҳсиниаш нисбат ба солҳои пешин озодтар, самимитар, неку бадашро аз хонанда пинҳон накарда суҳан меғӯяд ва ба ҳамдилии ӯ бовар мекунад. Ин хусусият ба андозае ба шахсиятҳои ғиноии шоирони нимаи дууми қарн муштарак буда, тобишҳои дигаргуна ҳам дорад, ки аз табиати инсонӣ ва эҷодии шоирон бармеояд.

Бунёди шеъри ғиноӣ бар ҳиссиёти фардӣ ва таассуроти нотақрор аст, ки якранг набуда, тобиш ва рангомезиҳои гуногун дорад. Аз ин ҷиҳат масири шеъри Лоик аз роҳҳои асосии инкишофи шеъри муосир аст, ки олами ӯ ва шахсияти ғиноиро дар бархӯрдҳои тунду тез, аёну ноаёнаш ба тасвир мегирад.

Зиндагӣ арсаи муборизаи ҷовидон аст, на танҳо ба маънои муборизаи ҳаёт бо мамот, балки ба маънои муборизаи қувваҳои неку бад низ, ки дар олами зоҳиру ботин бо ҳамдигар оғездоранд. Шоир дар ин набард новобаста аз он ҳама муборизаю муҳолифатҳое, ки дар олами ӯ талотум мекунанд, ҳамеша пуштибони ҳаёт ва некист.

То дар ин дунёи навбат ҳаққи навбат бо ман аст,
Сулҳу ҷангам бо тамоми Ҳурмузу Аҳриман аст.
Баҳри шӯҳрат нест ҳаргиз шеърпардозии ман,
Шеърпардозиям исёне ба рағми мурдан аст [6, 384]

меғӯяд ӯ дар шеъри «То дар ин дунёи навбат ҳаққи навбат бо ман аст». Дар аксари ашъоре, ки Лоик дар мавзӯи шеъру шоир навиштааст, ҳарчанд аз забони шахсияти ғиноӣ ва шахси сеюм – ровӣ, низ шеърҳо дорад, шахсе, ки суҳан аз забони ӯст, ҳуди шоир аст. Ин далели бебаҳси табиати ғиноӣ ва олами пурмаъно доштани Лоик шоир мебошад.

Агар ҳудуди олами шоирро ба андозае нишон додан имкон дошта бошад, дар шеър чӣ гуна зоҳир шудан, дар чӣ сурат ва бо чӣ дилбастагӣҳои арзи андом кардани шоирро пешакӣ дарёфтани муҳол аст, ҳамчунонки намунааш дар ду шеъри «Ифтихор» ва «Ҳабар доред, оё Ҳазрати Лоик» ба назар мерасад, ки яке саршори ифтихор, дигар моломоли сарзаниши худ аст. Ҳамин тариқ, шахси шоир дар шеърҳои Лоик гоҳ ҷавони ошиқ ва гоҳ марди барқамоли зиндагидида, гоҳ шӯридасар ва гоҳ орому ботамкин, гоҳ болидаю дилшод ва гоҳ ғамгину дилфигор ба тасвир меояд. Бо кадом сифатҳо зоҳир шудани муфради ғиноӣ аз ангеа, аз ҳодиса, аз таконе вобаста аст, ки

дар ӯ ин ё он гуна таассурот боқӣ мегузорад. Ин сифатҳои мухталиф ба ҷои якдигар наомада, якдигарро иваз накарда, дар шахси ӯ ҳамчун сифатҳои ҳастанд, ки бо тақозои якдигар вучуд доранд.

Бо дили дарё нишинам, то дилам дарё шавад,

Бо ғами дунё бисӯзам, то дилам дунё шавад [7, 254].

ё:

Чу як пири хирад мирад, бимирад ҷумла осорам,

Чу як ҳамсоли ман мирад, гаронтар мешавад борам [7, 337].

Ин байтҳои аз ғазалҳои дар солҳои гуногун гуфтаи Лоиканд, ки маслаки инсонӣ ва шоирӣ ӯро таҷассум кардаанд. Маслаки инсонӣ шоир бо маслаки шоирӣ ӯ дар аксар ҳолатҳо мувофиқ ҳамчӯранд, ки ин бори дигар бар табиати ғиноӣ доштани шоир шаҳодат медиҳад, зеро сарчашмаи таровиши ҳар дуи ин тимсол олами ботин аст, дар ҳолати аввал - ифодаи маслаки инсонӣ, доираи фароғии мавзӯи фарохтар ва дар ҳолати дуюм - ба эътибори бештар мавриди шеър қарор гирифтани ҷиҳати ҳунарии инсон, ки яке аз паҳлӯҳои ҳастии ӯст, мавзӯи маҳдуд, вале амиқтар дар бар гирифта мешавад. Ҳоло дар ин бахш мо дар бораи ҳолати аввал, ки дар он тимсоли инсон дар сурати ҳуди шахси шоир ва ё шахсияти ғиноӣ зухур намуда, яке аз хусусиятҳои муҳимро дар шеъри Лоик ва гузаштагони мо дар бар дошт, ба таври иҷмолӣ бошад ҳам чанд мулоҳизаи ҳудро иброз хоҳем кард. Ин масъалаи дар ашъори ғиноӣ классикии мо асосан ва дар ашъори Лоик баъзан ба таври кулӣ, бе нақши таъинкунандаи фардият арзи андом кардани шахси шоир ва шахсияти ғиноӣ мебошад.

Доманаи баҳси фардият ва куллият дар шакли муҳтавои адабиёт фарох аст, ки дар илми адабии тоҷик ҳоло мавриди тадқиқ қарор нагирифтааст. Дар ин тадқиқот ҳам танҳо ба ҳамон ҷиҳати масъала, ки ба шахсияти ғиноӣ шоир тааллуқ мегирад, дахл карда мешавад. Рафтани аз фардият ба куллият ва ё баръакс аз куллият ба фардият усулҳои нигориши бадеист. Дар ин бора муҳаққиқи эронӣ Ризо Бароҳанӣ зимни таҳқиқоташ дар вазъи шеъри муосири Эрон чунин менависад: «Шеър дар бисёр маврид гардише аст аз фардият ба куллият ва ё аз куллият ба фардият, вале дар ҳарду ҳол бояд ҳақиқате бузург ва ҳатто ҷаҳонӣ дар вожаҳо тасбит гардад» [2, 171]. Ҳоло сабаби вобаста ба эҷодиёти Лоик ба миён гузоштани ин масъалаи бузург дар он аст, ки ба ин восита куллият ва фардияти шахси шоир ва ё муфрази ғиноиро дар шеър ва махсусан дар жанри ғазал, ки дар ашъори ӯ аз дигар анвои шеъраш хеле бештар аст, возеҳтар нишон додан мумкин мебошад.

Ризо Бароҳанӣ масъалаи куллият ва фардиятро дар адабиёти ғарби масеҳӣ ва шарқи исломӣ ба ҳамдигар аз реша муҳолиф мебинад ва инро аз назари форм, шакл ба баррасӣ гирифта, ба чунин ҳулоса меояд: «... аввалан, шеъри гузаштаи Эрон ба дунболи ҷилвагар сохтани фард нест, сониян, шеъри гузаштаи Эрон ба дунболи фурми мутлақ ва танаввуъи фурм нест, солисан, қисмати азими шеъри Эрон шоиронро дар ҳоли ҳаракат ба сӯи ҳақиқате бартар нишон медиҳад ва ба ҳамин далел, рубъан, шеъри гузаштаи Эрон ба дунболи зебӣ нест, ҷаро, ки зебӣ ҷизе аст нисбӣ, фардӣ ва шаклӣ, дар ҳоле ки ҳақиқат ҷизе аст мутлақ, умумӣ ва бештар марбут аст ба мӯҳтаво...» [2, 171]. Диди Ризо Бароҳанӣ оид ба ин масъала хеле ҷолиб ва андешахояш раҳ ба сӯи ҳақиқат мебаранд, зеро воқеан ҳам дар адабиёти ғарби масеҳӣ, қариб дар ҳар асари эҷодкори барҷаста ҷаҳраи фардии ӯ мунъакис гаштааст. Ин фардият махсусан аз назари фурм ва шакли бадеӣ равшан ба назар мерасад, дар

ҳоле ки дар адабиёти шарқи исломӣ, аз ҷумла дар шеъри тоҷику форс, чехраи эҷодии бузургтарин шуаро ҳам бо тарҳи кулӣ падидор мешавад. Масалан, чехраи шахсияти ғиноӣ, фардияти ўро дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва Камоли Хучандӣ аз ҳам фарқ кардан ниҳоят душвор аст ва ин кор на фақат бо эҷоди шоироне, ки дар як давр зистаанд, мушкил дорад, балки бо эҷоди шуарое, ки дар замонҳои гуногуни таърихӣ ҳаёт ба сар бурдаанд, низ осон нест, зеро онон дар паи дарёфти асли муҳтаво, ҳақиқати кулл буданд, на падидор кардани шакл, ғурм ва чехраи фардӣ.

Ин майлон бо ривочи таълимоти сӯфия ва шеъри тасаввуфӣ ирфонӣ боз бештар амиқ мешавад, зеро манзури асосӣ аз тасаввуфу ирфон расидан ба маъшук, васл шудан, як шудан бо маъбуд аст, ки дар ин роҳ фардияти ошиқ аҳамияте надорад ва ҳатто монеи расидан ба маъбуд аст, ки онро бартараф бояд кард. Азбаски нуфузи тасаввуфу ирфон ба шеъри классикии форсу тоҷик ниҳоят бузург буд, он ба шаклу муҳтавои шеър ва на танҳо ба жанрҳои хурди ғиноӣ - ғазал, рубоӣю дубайтӣ, балки ба жанрҳои бузург, аз ҷумла маснавӣ ҳам, таъсири амиқ гузошта, яке аз сабабҳои асосии дар як мавзӯ, масалан, қиссаи ишқи Лайлоу Маҷнун, ба вучуд омадани манзумаҳои бисёре шуд, ки дар давоми чанд садсола пас аз Низомии Ганҷавӣ эҷод шуданд. Шоирони онҳо низ на дар паи дарёфти шаклу чехраи фардӣ, балки дар тақопӣ расидан ба ҳақиқати кулл буданд ва дар ин роҳ матлаб на шакл, балки муҳтаво буд. Ин ҷиҳати шеъри классикии тоҷику форс, яъне дар паи расидан ба куллият гузар кардан аз фардиятро ҳамчун яке аз хусусиятҳои он, ки дар пайи ҷустуҷӯи ҳақиқати кулл пайдо шудааст, баррасӣ бояд кард.

Ин анъана то аввали қарни XX дар шеъри тоҷик давом дошт, вале бо Инқилоби Октябр ва ба воситаи фарҳанги русӣ омадани шеъру фарҳанги ғарбӣ ба Тоҷикистон ва мустақмал шудани меъёрҳои тоза талабот ба фардият дар адабиёти тоҷик ҳам барои худ ҷой боз кардан гирифт ва яке аз меъёрҳои муҳими шинохти адабиёт шуд. Меъёр ва талаботи фардият дар адабиёт бо худ ба шеъри тоҷик жанрҳои тоза, аз ҷумла ҷаҳорпора, шеъри озоду сафедро низ овард. Маҳз дар ҳамин аст яке аз омилҳои муҳими роиҷ шудани жанрҳои тоза дар шеъри муосири тоҷик, ки фардияти эҷодкорро барҷастатар нишон медиҳад.

Аммо азбаски дар шеъри ғиноӣ, аз ҷумла дар ғазалу рубоӣю дубайтӣ, ки таъсири суннатҳои пешин пурқувват аст, тамоюли куллиятгарой нисбат ба жанрҳои дигар бештар ба назар мерасад, ҳарчанд махсусан дар даҳсолаи охир шоирон дар ин жанрҳо ҳам тақопӣ ҷиддии ба даст овардани фардиятро доранд, аз ҷумла Лоик ҳам, вале дар аксари ҳолат ҷараёни кавии суннати куллиятгарой шоиронро, ки завқашон ба он хӯ гирифтааст, ноён бо худ мебарад. Ба замми он, махсусан дар ин жанрҳои хурди ғиноӣ, ки гузаштагон мазмунҳои ирфонӣю фалсафиро дар зимни тасвир ва мафҳумҳои ошиқона устодона гунҷонидаанд ва ҳамеша манзурашон амиқтар ва болотар аз он ҳарфҳое будааст, ки гуфтаанд, вале аксари ғазалу рубоӣю дубайтиҳои имрӯз, ки болотару бузургтар аз он ҳарфҳое, ки мегӯянд, маъноӣ таҳтони амиқе надоранд, ба назар бисёр сабуку сатҳӣ расида, дар қатори лафозӣю ҷой мегиранд.

Дар ин гуна ашъор шоир ва ё шахсияти ғиноӣ, ки он суҳанҳои ирфонӣю фалсафимазмунро бе заминаи зарурияшон ба таври кулӣ ба забон меорад, аз худ ҳамин гуна таассуроти сатҳие боқӣ мегузорад. Ин дард қариб дарди ҳамагонист, бинобар ин мисолҳое, масалан, аз ин гуна ашъори Лоик овардан маъноӣ онро надорад, ки дигарон аз он надошта бошанд, балки баръакс, зеро агар Лоик бо он соҳибистеъдодинаш бар ин жанрҳо тасаллут ёфта, ба онҳо тозагии ҷашмрасе ворид накарда бошад, пас дигарон аз ӯ ҳам нокомтаранд, ҳарчанд ба ҳақ инсоф бояд дод,

ки Лоик дар ин жанрҳо аз дигарон бештар намунаҳои хубе гуфтааст, аммо дар мукоиса ба шеърҳои дигараш дар ин ҷо бештар суханбозу суханвару куллиятгарост, то маъниофарин бо чехраи мушаххасу фардӣ. Ин гуна эродро, масалан, ба ин ғазалҳои Лоик гирифтани мумкин аст: “Миёни мо ҳар он чӣ буд, чашмони ту медонад” [7, 211], “Ду чашми шӯълавар дорӣ, манам парвонаи чашмат” [7, 163], “Набуд гар хонаи чашми ту, ман бехона мемурдам” [7, 324], ки бо суханбозиҳои гуё ба ҳадафи бузургтаре ишора мекунам, аммо дар паси он ишора маъноӣ бузургу амиқтаре пайдо набуда, тарҳи шахсияти ғиноӣ ҳам кулливу фардияти мушаххас надорад.

Аммо шахсияти ғиноӣ дар шеърҳои дигари Лоик, ки ба масъалаи шеърӯ шоир бахшида шуда, андешаҳои худтаҳлили отифии ўро баён менамоянд, аз худ чехраи ҷолиб, фардӣ ва мутафаккиро намудор месозад. Дар шеърҳои, ки дар онҳо шахсияти ғиноӣ шоир аст, табиист, ки мавзӯи таассурот бештар масъалаҳои маънавию фалсафӣ, иҷтимоиву андешамандист, ҳарчанд мавзӯҳои ҳаёти шахсӣ, маишию ошиқона низ истисно нест, аммо ба ҳар ҳол масъалаҳои қисми аввал бештаранд ва агар шоир табъан ба андешамандӣ майл дошта бошад, ки Лоик аз ҷумлаи онҳост, ағлаби ин гуна шеърҳояш андешамандона хоҳанд буд. Ин ашъор дараҷаи тафаккури шоирро зуд намоён месозанд, зеро мавзӯи таассурот андеша мебошад. Дар ин ҷо танҳо ба баёни ҳиссиёт ва ё тасвири манзара иктифо карда намешавад, балки ин гуна ашъор дарки фалсафии зиндагӣ, маърифати оламу одамро тақозо дорад, ки барои он шоир худ бояд ин фазилатро дошта бошад.

Шоирони кӯҳани мо ҳар яке файласуф, ориф, донишманди замони худ буданд ва бинобар ин ашъори ҳиссиётангезонашон тафаккуроемез ва мутафаккиронашон ҳиссиётангез аст, яъне дар онҳо дил бо ақл ва ақл бо дил пайванд гирифтааст. Вале, мутаасифона, баъзе аз шоирон ва ноқидони нопухта имрӯз бунёди шеърро танҳо бар ҳиссиёт ва он ҳам ҳиссиёти норасидаю ноқилиғ гузошта, даъво доранд, ки маҳз ҳамин гуна шеър асил аст, зеро зодаи ҳиссиёти бевосита аст, ҳол он ки ҳиссиётро аз тафаккур ҷудо карда, ба кайфияти яклаҳзаина дода шудан шоирро аз расидан ба маъниҳои амиқи фалсафӣ ва зинаҳои баланди такомул боз медорад.

Дар шеъри муосири тоҷикӣ дар сурати шахсияти ғиноӣ умуман ва дар эҷодиёти Лоик мушаххасан, таъсири услуби куллиятгароӣ, ки аз назми классикии тоҷику форс мерос мондааст, равшан ба назар мерасад, ки он гоҳо дар хусусияти романтикӣ ва кулӣ доштани шахсияти ғиноӣ зоҳир мешавад. Ба ин хусусият дар баъзе шеърҳои Лоик дучор омадан мумкин аст, аммо дар шеърҳои “Ман намемирам” ва “Тарона” он як андоза равшантар ба қалам омадааст. Масалан, ба ин банд аз шеъри “Ман намемирам” рӯй меорем:

То нагирам хунбаҳои ҷумлаи қурбониёро,
То набахшам умри озоде ҳама зиндониёро,
То наёбам роҳи дилҳои тамоми зиндагонро,
То набардорам ба дӯшам кӯлбори ин замонро,
Ман намемирам,
Ман нахоҳам мурд! [6, 190]

Албатта, ин гуна иддаи худбодаронаи ҷавониро танҳо дар услуби романтикии шеър қабул кардан мумкин аст, вагарна агар аз рӯи шеваи реалистии дарёфти шеър мулоҳиза кунем, он боиси нофаҳмӣ ва таҳайюр мегардад. Дар ин шеър шахсияти ғиноӣ ба оҳанги хитобия сухан меғӯяд, ваъда медиҳад, ба гардани худ

масъулияти бузургеро ҳамчун шоир мегирад, вале азбаски суханаш хитобиву куллиятгаро буда, махсусу мушаххас нест, ба дил камтар таъсир мегузорад.

Дар шеъри “Тарона” андешаҳои отифии шахсияти ғиноӣ бештар ба инсонӣ махсус нисбат дорад ва ин инсон азбаски дар заминаи ҳиссиёту таассуроти шахсӣ рози дил мекунад, ҳарчанд дар ин ҷо ҳам иддаи бузург дорад, ҳарфаш бештар ба дил менишинад.

Ман аз бар мекунам рӯзе суруди обшоронро,
Забон мебахшам охир ман сукути кӯҳсоронро.
Ман охир рӯдхоро раҳнамоӣ мекунам рӯзе,
Паёми об меорам ҷавори даштзоронро [6, 193].

Ва махсусан баъд аз ин банд, ки шоир аз бачаҳои деҳотӣ, мактабхониҳо, ошиқҳои бачагӣ ҷавонӣ ва ҳолатҳои воқеии ва аз сар гузаронидаи хеш ҳарф мезанад, паллаҳои мизони услуби реалистӣ ва романтикиро баробар нигоҳ дошта, шеърро макбули хотир мегардонад.

Валекин дар тани деворҳои мактаби деҳа
Нахустин шеърҳои ошиқии хешро дигар намеёбам,
Дигар дар нӯки мӯи духтарони ҳамдабистонам
Ба тарсу ларз мактуби муҳаббат ҳам намебандам.
Раҳо шуд кокули онҳо зи дастонам,
Раҳо шуд номаи ман ҳам [6, 193].

Вақте ки ин ду банд ва шеър куллан зери назар гирифта мешавад, аён мегардад, ки дар ин ҷо шахсияти ғиноие, ки шоир меофарад, асосан ҳаёлпардозона мебошад, ки унсурҳои воқеъгарой ҳам дорад. Ин махсусан дар банди боло назаррас аст: аз бар кардани суруди обшорон, забон бахшидан ба сукути кӯҳсорон, раҳнамоӣ кардани рӯдҳо, паёми об овардан ба ҷавори даштзорон ҳама аз таъбирҳои ҳастанд, ки дар олами дарки ҳаёлпардозонаи воқеият ҷой доранд. Аммо дар банди поёнӣ таъбирҳои дар тани деворҳои мактаб навиштани шеърҳои ошиқона, ба нӯки мӯи духтарони ҳамдабистон бастанӣ мактуби муҳаббат таъбирҳои ҳастанд, ки дар асоси зиндагии деҳотӣ ба миён омада, ба сабки воқеъгаро тааллуқ мегиранд. Дар асл бигиред, ҳар дуи ин сабк - ҳам воқеъгаро ҳам ҳаёлпардоз - вақте ки дар шеъри ғиноӣ истифода мешавад, махсусиятҳои худро пайдо мекунад, ки ба эътибор нагирифтани онҳо масъаларо хеле сатҳӣ тасаввур кардан аст. Бинобар он дар ҳар ҳолати мушаххас ин махсусиятҳо бояд нишон дода шаванд, то маълум гардад, ки бе муайян кардани махсусияти ин ду сабк ҷиғунагии навӣ шеъри ғиноиро таъин кардан имконнопазир аст.

Аммо як қонунияти умумиро қайд кардан лозим аст, ки он аз рӯи талаботи жанр бештар хусусияти романтикӣ, декадансӣ ва ё реалистӣ гирифтани андешаҳои отифии шахсияти ғиноист. Масалан, вақте ки Лоик ғазал мегӯяд, суннати кавии ғазали классик ўро бо худ мебарад, ў бештар худро дар олами романтикӣ мебинад ва сухан мегӯяд, зеро ҷаҳони ғазали классикии мо асосан романтикист, вале ҳангоме ки шеъри нав, озод ва ё жанрҳои тозабунёд, монанди ҷаҳорпора мегӯяд, эҳсос ва суханаш бештар заминаи реалистӣ пайдо мекунад. Барои исботи ин суханон ба ин ғазал рӯй овардан кофист:

Ин ҳама оғозҳо аз хоки бунёди ман аст,
Ин ҳама парвозҳо аз ғайзи иршоди ман аст.
Ин ҳама озодию озодагии марду зан,

Як талоши ҳақгузори рӯҳи озои ман аст.
 Ман басо дар хештан шӯрида пас ворастаам,
 Раъду барқи осмон як шӯъла фарёди ман аст.
 Ман басо дар остонам осмон бикшоодаам,
 Осмон як сафҳа аз девони эҷоди ман аст.
 Гар худо дар офариниш монд очизтар зи ман,
 Ин ҳама аз чавҳари табъи худододи ман аст.
 Меравад аз хуни ман бар даҳр мавҷи инқилоб,
 Инқилоби ҷовидон ҳамхуну ҳамзоди ман аст.
 Чор унсур худ набошад мояи шакли ҷаҳон,
 Ин ҷаҳон ёди ману ёди ману ёди ман аст! [7, 112]

Ин байтҳо, ки бештар аз олами маънавӣ суҳбат мекунад, ба тақозои ғазали классикӣ ба ҳамон услуби романтикӣ гуфта шуда, муфрази ғиноӣ ҳам шахсияти фавкултабии романтикони ба назар мерасад, ки ҳатто осмонро як сафҳа аз девони худ, худоро ҳам дар офариниш аз худ очизтар дониста, ҳатто ҷаҳони ҳастиро, ки категорияи материалистӣ, ба категорияи идеалистӣ, яъне ба ёду хотира мубаддал мекунад. Ин ҳама, албатта, аз тақозои жанр, услуб ва муҳтавои романтикӣ, ки шоир барои баёни он мекӯшад, ба миён омада, сифати куллиятгарой ҳам дорад, ки дар ин ҷо мақбул ба назар мерасад.

Масалан, вақте “Шеър, ки хоб дидам”-и Лоикро меҳонем, мебинем, ки дар он ҳамаи тимсолҳо ва муҳтаво аз ин ё он ҷиҳат ба осмон ва ба олами романтикӣ тааллуқ мегиранд. Муфрази ғиноӣ, ки шоир аст, дар бораи сарчашмаи яке аз шеърҳояш бо ҳавои романтикӣ чунин мегӯяд:

Шабонгоҳон чу меафтад ситора
 Зи базми ахтарони бешумора,
 Хаёлам,
 бозмегардад зи парвози фалакгире
 Ба сӯи ин замин

Аз осмонҳо Эҷюперӣ [6, 233]

Ҳамин тариқ аз Зӯҳраи чангӣ, фалакпаймо Гагарин, Орфеи лирадаст ва шоирони романтикӣ мубориз Петефӣ ва Лорка ёд мешавад ва дар банди охир шахсияти ғиноӣ ин тасаввуроти шабонгоҳиашро ба ин зайл ҷамъбаст мекунад:

Худовандо!
 Намедонам, чӣ фол асту чӣ тадбире,
 Ки ман ин шеърро
 Дар хоб дидам вақти шабгире,
 Ки худ парвоз мекардам
 ба сӯи осмони дур,

Ки худ парвоз мекардам ба сӯи ахтарони дур... [6, 233]

Ин таассурот ва андешаҳои отифии шахсияти ғиноӣ бешакку шубҳа ҷанбаи романтикӣ дорад ва ҳатто маҳалли он — роҳи парвоз ба сӯи осмон ва ахтарони дурро таъкид мекунад, ки сарчашмаи ин шеър аст. Ва дар шеъри дигараш “Ҷавонмарғони шеър, шоирӣ”, ки низ дар услуби романтикӣ, аз шахсиятҳои дурахшоне чун Рафаэллову Лермонтов, Дакикию Шохин, Маяковскию Байрону Лорка ва дигарон ёд карда, аз марғи нобаҳангоми ҳамаи онҳо таассуф хӯрда, дар охир хулоса мегирад:

Гар, эй истораҳои аз фалак афтода,
дар хоки сияҳ мурда!
Ба рӯи ин замини беситора чамъ мегаштед,
Замин кайҳо баланду покрӯ чун осмон мешуд [6, 105]

Дар ин хулоса ҳам ҳамон таъиноти романтикӣ — баландию покии осмон, олами улвӣ ва пастиву нопокии замин — олами сифлӣ баён гаштааст. Барои услуби сирф романтикӣ сарчашмаи илҳомӣ шоир дар осмон аст, он заминро бо ҳамаи ташвишҳои рӯзмаррааш боиси костагӣ, нобудии илҳому шоир медонад, аммо дар эҷодиёти Лоик ҳар дуи ин муҳит — осмону замин, ҳамчун сарчашмаи шеър шинохта мешаванд. Масалан, дар шеъри “Тақлиди Мавлавӣ” (с. 1982) шахсияти ғиноӣ дар аввал ҳамчун як олами бузургу комил ва дар айнаи ҳол пурихтилоф, ки арзишҳои худро бо худ дорад, бо услуби романтикӣ ба суҳан меояд:

Ман ошиқи дарёстам,
Пуршӯру пурсавдостам.
То навбати дунё марост,
Дунёстам, дунёстам... [6, 235]

Ин шеър, ки дар пайравии Мавлавӣ гуфта шудааст, бардоште аз олами шоири ориф дорад, ки дар он муборизаи баҳамзидҳо мавқеи муҳим дошта, оламу одам дар натиҷаи ҳамин мубориза ва роҳи расидан ба ҳақ ҳам ба ҳамин васила шинохта мешавад. Дар ин шеър ва аксари ғазалҳои Лоик ин таъсир мушоҳида мешавад, ки дар андешаҳои худтаҳлили отифии шахсияти ғиноӣ ӯ низ нақши барҷастае дорад. Бо вучуди ин ҷанбаҳои реалистӣ ва романтикии олами шахсияти ғиноӣ вобаста ба мавзӯ ва услуби ин ё он шеър ба ҳамдигар афзалият пайдо мекунанд. Дар ин ҷо ҳам, ки андешаҳои худтаҳлили отифии муфради ғиноӣ асосан рӯҳи романтикӣ дошта, дар бораи тасаввуроти ҷовидон ва олами улвӣ мебошанд, ҷо-ҷо аз ҷузъиёти маишии зиндагӣ, яъне аз олами пасти ҳастӣ, масалан, аз он ки дар диёри хеш муҳтоҷи як манзил шудааст, низ мавод мегирад. Баъдан шахсияти ғиноӣ баноҳост, ғайриихтиёр ба олами сифлӣ, арзиш қоиладор шуда, ба он миннатгузорӣ менамояд, ки аз майли ҷаҳоншиносии реалистии ӯ бармеояд:

Ман ифтихори ҳастиям,
Ман эътибори ҳастиям.
Бо ҷумла бори меҳнаташ,
Миннатгузори ҳастиям [6, 235-36].

Бояд қайд кард, ки ин тарзи ифода ба гуфтани барномаи шеъри андешамандона қаробат дошта, услуб ва тасвиру ифодаи бадеии он бештар ҳаёлпардозона ва куллиятгароёна мебошад. Ин гуна нигоҳ ба масъулияти шоир, ки моҳияти андешамандӣ ҳам дорад, то ба қалам омадани «Рӯҷи достоне, ки ҳаргиз наметавонам навишт», “То дар ин дунёи навбат ҳаққи навбат бо ман аст”, “Ман аз ин қофияпардозӣ ҳисёр дилгирам” ва як қатор ғазалҳои Лоик, ки дар ин мавзӯ суҳбат мекунанд, дар назми садаи бисти тоҷик нодир буд. Ҳамин тариқ дар ашъори Лоик талоши пурмаҳсули ба ҳам даромехтани сабкҳои воқеъгаро ва ҳаёлпардоз ва ҳамчунин куллиятгароиву фардиятгароӣ, ки аз онҳо бармеоянд, аз ҳама қавитар ба назар мерасад.

Дар шеъри “Намаки халқ” таъкиди он ақидаи реалистӣ ҷой дорад, ки маҳалли зиндагӣ ва эҷоди шоир дар байни халқ, яъне дар замин буда, ризқаш ҳам аз дасти пинадори ўст ва ҳатто бартар аз ин ҳуди меҳнати халқ чун пахтакорию

зироатпарварӣ, ки дар гоҳи романтикии тасвир аксаран шоистаи таваҷҷӯҳи шоир нестанд, ҳамчун шеъре, ки беҳ аз шеър аст, ситоиш мешавад. Дар ин ҷо чунин ба назар мерасад, ки шеърियाи мавзӯ камтар кашф шуда, фармудагии ғоявии замони шӯравӣ, ки меҳнати моддиро нисбат ба меҳнати маънавӣ муқаддамтар медонад, афзалият пайдо кардааст. Аммо ҳоло манзури мо нишон додани ҷузъиёти реалӣ ва хусусияти реалистӣ дар шеъре мебошад, ки бардошти романтикӣ дорад. Ин сифат махсусан дар ин мисраъҳо ба хубӣ зоҳир шудааст.

Халқи шоирзоди мо

Месарояд шеъри худро

Дар намуди пунбазорон, ки беҳ аз шеъри сафед аст.

Дар намуди барқи Норақ, ки умеди равшани ӯст.

Дар намуди ҳар ниҳоле, ки бараш ишқу умед аст.

Киштзоронаш, ки дон бастанд, «Девони кабир»-анд.

Ҳосили умеди мардони кабиранд.

Месарояд шеъри оламгири худро

Бо каланду бему мисрон,

Бо сипору пойдосу доси деҳқон –

Шеъри хокӣ, шеъри лалмӣ, шеъри обӣ,

Шеъри деҳқонӣ – суруди офтобӣ... [6, 222]

Ин ақида, масъулият доштани шоир ва ё шахсияти ғиноӣ дар назди халқ дар бисёр шеърҳои Лоик такрор мешавад, ки далели пайвастагии шоир ба ҳаёти иҷтимоист. Шахсияти ғиноии Лоик дар баробари аз худ ҷеҳраи романтикӣ ва ягонаи мақсаднок зоҳир карданаш, ҳамчунонки мисолашро дар ғазали боло дидем, қариб дар саропои эҷодиёташ аз худ ҷеҳраи инсонии худтаҳлил, худҷӯй дар олами ботинро, ки аз услуби дигар аст, яъне услуби декаданс аст, низ нишон медиҳад. Ин услуб ҳам, агар ба меёр истифода шавад, ҳеҷ бадие надошта, балки барои гуногунтар, сахтар нишон додани ҷаҳони ботинии инсон мадад мерасонад ва махсусан дар шеъри ғиноӣ, ки муҳтавои асосиаш олами дарун аст. Мо ин ду сифатро, яъне сифатҳои шахсияти мақсадноки романтикӣ ва шахсияти дудила, худтаҳлилу худҷӯйро дар ашъори Лоик ва шахсияти ғиноии ӯ қариб ҳамеша ҳамроҳ мебинем. Масалан, дар ҳамон дастаи ғазалҳо, ки яке аз он иқтибос шуд, ғазале бо ин матлаъ ҳам ҳаст, ки дар он шахсияти ғиноӣ аз худ норизо, дудил ва худҷӯю худтаҳлил аст.

Бевафои ҳаёт аз бевафои ман аст,

Норасоиҳои бахт аз норасоии ман аст... [7, 116]

Ё дар ғазали дигар, ки бо ин матлаъ аст:

Сад баҳро гузаштаму дар соҳилам ҳанӯз,

Сад боғ мева ҷидаму беҳосилам ҳанӯз [7, 277].

шахсияти ғиноӣ ба ҳамон услуби норизоӣ ва шиква аз ҳеш рози дил мекунад. Умуман бояд қайд кард, ки шахсияти ғиноии Лоик на фақат дар шеърҳои ғазалҳои ҷудогона, балки дар як ғазал ҳам дар байтҳои гуногун метавонад аз худ ба ду мазмун — мазмуни шахсияти мақсадноки романтикӣ ва шахсияти худтаҳлилу декадансӣ сухан гӯяд. Масалан, дар ғазали “Он лаъли дилхунро бигӯ, Лоик видоят карду рафт” шахсияти ғиноӣ, ки ҳуди шахси шоир аст, дар асоси тазоду муқобала ба ҳамин мазмун дарди дилашро баён менамояд.

Озори дунё дар дилам аз регии ҳомун беш буд,

Он регии ҳомунро бигӯ, Лоик видоят карду рафт.

Дил додаам, дил бурдаам, чоми паёпай хӯрдаам,
Он чоми ворунро бигӯ, Лоик видоят карду рафт[7, 154].

Дар ин байтҳо озори дунё кашидан, ворун шудани чом ҳиссиёти шикваю рӯхафтодагист, вале дар байти мактаъ муфради ғиноӣ ба олами эҳсоси романтикӣ меравад ва мухотабаш дигар шахс ё мавҷуди заминӣ не, балки худи ҷархи ғардун аст, ки фақат он метавонад дар баробари ӯ бошад.

Ин дафтари шеър ғазал чун ман намирад аз аҷал,
Рав ҷархи ғардунро бигӯ, Лоик видоят карду рафт [7, 154].

Андешаҳои отифии шахсияти ғиноии Лоик, ки дар заминаи романтикӣ зухур мекунамд, ҷиҳатҳои маънавӣ, фалсафӣ, иҷтимоии зиндагиро дар бар мегиранд. Бо вучуди дар заминаи романтикӣ ифода шудани ин маъниҳо ва бештар шахсияти романтикӣ будани шахсияти ғиноии ӯ сирф романтикӣ нест, ки ягонагии мақсадноки ботинӣ аломати асосии ин гуна шахсият аст, дар ӯ ҳам хусусиятҳои шахсияти реалистӣ, ки бар воқеияти зиндагӣ таъяс дорад, ба ҳам омехта ба назар мерасанд. Таносуби ин хусусиятҳоро муайян кардан мушкил буда, он дар ҳар шеър метавонад ба эътибори мавзӯ ва услуби пешгирифти шоир гуногун бошад, бинобар ин дар ҳар ҳолат вобаста ба шеъри мавриди таҳлил баррасӣ бояд кард.

Аз ангезаи рӯҳӣ ҳосил шудани андешаҳои худтаҳлилӣ ва мутаозоди шахсияти ғиноӣ баъдтар дар шеъри нимаи дуюми аср дар эҷодиёти Лоик, Бозор Собир, Фарзона доман паҳн карда, барои нишон додани замир, ҷараёни таассуроти маънавию ахлоқӣ, иҷтимоию фалсафии шоир созгор омад. Ин равия дар шеъри классикии мо собиқаи дуру дароз ва ғание дорад, ки ҳосатан дар «Девони Шамси Табрезӣ»-и Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ Румӣ ба авҷи аълояш расида, олами ангезаҳои мухталифро дар ботини як инсон кашф кардааст. Ва он аз нав ба ҳаракат омад, ки самташ ба ду тараф буд — яке ба сӯи шеъри куҳан ва Девони Шамс, дигаре ба сӯи уфӯқҳои тоза ва нокушодаи рӯҳонияти инсон.

Таҷрибаи Ҷалолуддини Балхӣ дар ғазалиёти «Девони Шамси Табрезӣ» дар маърифати оламу одам аввалҳо аз ҷониби Лоик махсусан ва баъдтар Фарзона мавриди истиқбол ва омӯзишу пайравӣ қарор гирифт.

Дар ашъори ин ду шоир бозтобе аз ишқу шӯридагиҳои Мавлоно ба назар мерасад, ки мавзуи махсуси тадқиқ аст, аммо ҳоло барои мо дар андешаҳои ҳиссиётангези худтаҳлилӣ, ки аз забони шахсияти ғиноии ин шоирон баён мешавад, нақш доштани таҷрибаи Мавлоно мавриди таваҷҷӯҳ мебошад. Ҳамчунон ки маълум аст, дар саросари «Девони Шамси Табрезӣ» шӯридагиҳо, ишқу ирфон ва андешаву эҳсосоти худтаҳлилии инсоне мавҷ мезанад, ки ба маънои ҳастии оламу одам расиданист. Ӯ оламу одамро ба меъёри ишқ андозаву маърифат менамояд ва маҳз ҳамин ҷиҳати ирфони Мавлоно дар ашъори Лоик ва Фарзона мавриди истиқбол қарор гирифта, ба тарзи тоза ва модерн корбаст шуд. Лоик рӯй овардани худро ба Мавлоно дар унвони яке аз шеърҳои махсус худ таъкид ҳам менамояд: «Тақлиди Мавлавӣ», ки аз он болотар суҳбат шуд. Ин шеър аз розу ниёзи шахсияти ғиноӣ, ки дар ғояти тазоду худифшӯй мебошад, ба ҳам омадааст. Шахсияти ғиноӣ дар ин шеър ҳамчун инсони Мавлоно дар ин ҷаҳони пуршӯб дар як қарор нест ва моҳияти худрову ҳастиро дар тазодҳои пурмоҷаро маърифат кардан меҳаҳад. Ӯ, аз ҷумла, меғӯяд:

Ғаҳ худшикан, ғаҳ бутшикан,
Ғаҳ худ ба худ, ғаҳ анҷуман.

Гаҳ дар замин, гаҳ дар фалак
Фориғ зи баҳси мову ман –
Ман шоири дилдодаам.
Дар кӯи дил афтодаам.
Гаҳ чун замон печидакор,
Гоҳе чу байти содаам [6, 235-236].

Мундариҷаи ашъоре, ки аз ангезаҳои рӯхӣ ҳосил мешавад, асосан таассурот ва андешаҳои ҳиссиётангези шахсияти ғиноист, ки ҷаҳони ӯро ташкил медиҳанд. Ҳарчанд ин ҷаҳон фардист, аммо бар асари он ки муносибати шоир ба ҷомеа ва шароити муайяни миллию таърихӣ муносибати мутақобила аст, андеша ва таассуроте, ки ӯ иброз мекунад, мансубияти иҷтимоӣ ҳам дорад. Аз ин рӯ андешаҳои ҳиссиётангези мутазаде, ки шахсияти ғиноӣ дар ашъори Лоиқ баён месозад, аз як ҷиҳат сифати олами фардии ӯро нишон диҳад, аз ҷиҳати дигар ба ҷаҳони маънавиёти пешин пайванд мегирад, ки ҷанбааш аз муборизаи неку бад ба ҳам омада, дар шароити нави иҷтимоӣ аз нав фаъол мешавад. Дар шеърӣ «Ғазале барои худ» (с.1971) мегӯяд:

Мешавам ҳар рӯз дигар, ҳар нафас кам мешавам,
Ҳар қадар худро бичӯям, он қадар гум мешавам.

...Дар ҷаҳони гирдгардон чун сари инсон,
Дар замини некубадпарвар
Бо дили исёнгару зебопарастам,
Бо ҳама мушкулкушӣ,
Бо ҳама нирӯю фарҳанги худӣ,
Боз ҳам кӯтоҳдастам.
Дар ҷаҳони ниматору нимаравшан
Ҳар қадар бадбахт бошам, он қадар хушбахт ҳастам[6, 203].

Лоиқ шоири табъан ғиноист. Олами шахсияти ғиноии ӯ вобаста ба доманадорӣ тафаккур, амиқии андеша ва таъсирбахшии таассуроти шахси шоир сиришта мешавад. Андешаҳои худтаҳлили ҳиссиётангези шахсияти ғиноӣ, ки дар натиҷаи бо назари санҷиш нигариш ба зиндагии худ ва дигарон ҳосил мешавад, ба воситаи тасвири муҳимтарин ҷузъиёт, ки хусусияти таъминӣ дорад, баён мегардад. Шеърӣ ғиноӣ ба ҳамин гуна мӯъҷизаҳо қодир аст, яъне дар фосилаи як-ду байт метавонад инсонро аз замин ба осмонҳо бибарад ва ё аз авҷи осмон сарнагун оварда, фарши замин созад. Ин авҷи осмон ва ё фарши замин шуданҳо, албатта, ба замон ва аз он ҷӣ гуна эҳсос бардоштанҳои шахсияти ғиноӣ вобаста аст.

Шахсияти ғиноии Лоиқ дар солҳои ҳаштод дар ғазали “Чу як пири хирад мирад, бимирад ҷумла осорам” агар ин гуна шукру сипоси даврон ба Ватан карда бошад:

Агар як лаҳза ношукри ҳамин давра замон бошам,
Сияҳбахтам, сияҳрӯзам, сияҳрӯям, сияҳкорам!
Ба гурбат дида, эй бас беватанҳои ҳақиру зор,
Ҳазорон шукр кардам, ки Ватан дорам, Ватан дорам! [7, 337]

Дар солҳои навадум, ки ҷомеа ба бӯҳрон, ҷанги бародаркуш ва Ватан ба бадбахтиҳо рӯ ба рӯ шуд, шахсияти ғиноӣ дар бораи замон ва Ватан дар ғазали “Кушед ин замонаро, ки мекушад таронаро” чунин мегӯяд:

Кушед ин замонаро, ки мекушад таронаро,
Даруни чашм мекушад нигоҳи шоиронаро.

Замонаи ҳаринае чу кафши серпинае,
Ба пинае намехарад нубӯғи ҷовидонаро [7, 71].

Ва ё дар ғазали дигар “Сухан вирди забонҳо буд, имрӯз аз даҳан мондаст”, шикваашро чунин изҳор медорад:

Чу ман мирам, дилам як зарраи ин хок хоҳад шуд,
Агарчанде дилам имрӯз аз ин халку Ватан мондаст [7, 134].

Ин гуна дигар шудани назари шахсияти ғиноӣ ба ашё, арзишҳо ва мафҳумҳо дар ашъоре, ки заминаи мухтаво ва эҳсосашон бар иҷтимоъ аст, бештар рух медиҳад, зеро иҷтимоъ бисёр мутаҳаррик ва тағйирпазир аст ва шоир ҳам ба ҳайси ҳассостарин фарди ҷомеа дарди дил ва ё шодмонии худро аз он тағйирот ба забон меорад. Дар ин давр шахсияти ғиноӣ аз худ ҷеҳраи бештар фаъоли иҷтимоӣ зоҳир карда, дар бораи масъалаҳои муҳими ҷамъият -- адолат ва разолат, озодӣ ва асорат, истиқлол ва истибдод ва монанди инҳо андеша ронда, дар бораи марҳалаҳои таърихӣ, ашхос ва ҳодисаҳои мухталифи он назари тозаӣ худро мегӯяд, ки баъзан ба чизе, ки қаблан гуфта буд, муҳолиф аст. Барои шеър дар ҳар дуи ин ҳолат то чӣ андоза сидқӣ ва бадеъ будани назари шоир ва мавзӯро ба чӣ шодӣ ва ба чӣ дарде тасвир кардани он муҳим аст, ки хонандаро ба худ ҳамдил карда тавонад. Агар сухани шахсияти ғиноӣ асар дорад, ҳақ бо ӯст:

Дили ман, эй дили бечораи ман,
Дили ғампарвару ғамхораи ман,
Туро сад пора хоҳад кард охир
Ғами ин миллати садпораи ман! [7, 615]

Ин суханон, ки дар дил асар мегуздоранд, асар аз дард, асар аз ғочаи доранд. Таҳаммули ҷеҳра дигар кардани таърих ва замоне, ки шоир фарзанди он аст, кори сахлу осон нест. Бинобар ин шахсияти ғиноӣ, ки худро яке аз роҳравони роҳи таърих ҳис мекунад, худро дар ғочаи таърих гунаҳкор меҳисобад:

Чӣ садде роҳи оҳамро бигирад?
Чӣ дасте санги роҳамро бигирад?
Ту гар сарбори дӯшамро бигирӣ,
Чӣ кас бори гуноҳамро бигирад?! [[7, 612]

Ин таҳаммули дарднок нисбат ба ифтихори бебунёд ва ё интиқоди бедардона бештар қобили қабул аст, зеро ҳам мавриди ифтихор ва ҳам мавриди интиқод замонест, ки шахсияти ғиноӣ аз он худ мекунад ва аз замони худ, ҳамчун аз пораи рӯзгори худ сухан мегӯяд ва агар он замон барҳадар меравад, дарди он бояд ҷонкоҳ бошад ва агар маҳсул меорад, ифтихораш суруровар. Дар шеърҳои интиқодӣ, ки оҳанги дард ва шеърҳои ифтихорӣ, ки нағмаи шодӣ доранд, он чиз табиист, ки эҳсоси шодию пирӯзӣ шоирро ба осмон бурда, ба суханаш ҳолу ҳавои осмонии ҳаёлпардозона, вале ғаму ғусса ва нобаробарӣ ба замин оварда, ба шевааш тамкини заминии воқеъгароёна мебахшад.

Китобнома

1. Абулхайр, Абӯсаид. Маҷмуаи электронии «Дурчи 3». Техрон.
2. 1371. براهنى، رضا . طلا در مس. جلد اول. تهران.
3. Киром, Қутбӣ. Илҳом. Нашр. «Ирфон», Душанбе, 1968.

4. Қаноат, Муъмин. Меҳри сипеҳр. Баргузидаи ашъор. Нашр. «Адиб», Душанбе, 2007.
5. نامه پارسى. سال اول – شماره سوم، زمستان 1375، ص. 242
6. Шералӣ, Лоик. Куллиёт. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 1. (Китоби якум), Хучанд, 2001.
7. Шералӣ, Лоик. Куллиёт. Ҷилди 1 (Китоби дуюм), Хучанд, 2001.

АСКАР ХАКИМ

ЛИРИЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ, МИР ЧУВСТВА И МЫСЛИ (Исследование таджикской лирической поэзии второй половины XX века)

Статья 2

Одним из исконных и распространенных видов лирической поэзии является медитативная лирика, в которой лирическая личность представляется в процессе поэтического раздумья, самоанализа. Лирические раздумья могут быть направлены во внутренний, а также во внешний мир, соответственно содержанию выражаемым тем или иным произведением и спецификой поэтического мирозерцания автора. Здесь значительную роль играет индивидуальное и социальное сознание, которое формирует образ человека, являющегося стержнем лирической поэзии.

Ключевые слова: Лирическая поэзия, лирическая личность, личность поэта, индивидуальное сознание, социальное сознание, литературные жанры, типическое, содержание, тема, самоанализ, объект, чувство, переживание, реализм, романтизм, тематическая поэзия, человек времени, внутренний мир, внешний мир.

ASKAR HAKIM

LYRIC PERSONALITY, THE WORLD OF FEELINGS AND THOUGHTS (Study Tajik lyric poetry of the second half of the twentieth century)

Article 2

One of the native and common types of lyric poetry is a meditative poetry, in which the lyrical personality is represented in the process of poetic reflection, introspection. Lyrical meditation can be directed to the inner and the outer world, respectively content expressed by this or that product and the specificity of the poetic world view of the author. Here plays a significant role individual and social consciousness, which forms the image of a man is the core of lyric poetry.

Key words: Lyric poetry, lyrical personality, the personality of the poet, the individual consciousness, social consciousness, literary genres, typical, content, theme, introspection, object, feeling, experience, realism, romanticism, thematic poetry, man time, inner peace, outer peace .

ТАФСИРИ ИСМОИЛӢ АЗ “ҚАСИДАИ АЙНИЯ”-И ИБНИ СИНО

Ибни Сино дар таърихи уламои Ислом танҳо касе аст, ки ба лақаби Шайх-ур-Раис ва Ҳуччат-ул-Ҳақ ва Раис-ул-уқало ва Шараф-ул-мулк мулаққаб шуд ва ин алқоб дар рӯзгорони қадим маонии хоссе доштааст ва ба касоне итлоқ мешудааст, ки дархӯри он маонӣ буда бошанд [10, 401]. Аз ин рӯ, сифотеро, ки муҳаққиқону мунаққидон ба Абӯалӣ ибни Сино раво донистаанд, наметавонад ҷойгузини унвонҳое чун «Шайх», «Раис», «Шайхурраис», «Ҳаким» ва «Ҳуччатулҳақ», ки ўро сазовор донистаанд, шуда бошад. Муаллифи мақола аввалин маротиба дар бораи яке аз беҳтарин қасоиде, ки аз Ибни Сино дар мавзӯи фуруд омадани рӯҳ, мақоми он дар қолбад ва ба манзалати абадии худ баргаштан таълиф ёфтааст, баҳс намуда, аз равшанӣ ҳикмати исмоилӣ ба он назар кардааст.

Вожаҳои калидӣ: Ибни Сино, адабиёти исмоилӣ, “Қасидаи айния”, адабиёти форсии тоҷикӣ, ташбеҳ, рамз, қабӯтар, рӯҳ.

Дар байни ашъори маъруфи Абӯалӣ Ибни Сино қасидае бозмондааст, ки дар мавзӯи рӯҳ ва кайфияти фуруд омадани ў дар олами ҳокӣ ва иллати таваққуфи ў дар қолбади инсон ва бозгаштани ў ба олами қудс таълиф ёфтааст [9]. Ин қасида бо номҳои “Қасидаи айния” ва “Қасидаи ан-Нафс”, “Қасидаи нафсия” ва ё “Қасидаи рӯҳ” машҳур буда, номи қомили он “Ал-қасидат ул-айният ар-рӯҳият фӣ нафс” мебошад. Ба қавли Забеҳуллоҳи Сафо “ин қасида аз муҳимтарин қасоиди арабии Ибни Сино аст, ки дар он кайфияти ҳубути рӯҳ ва ҳулули он дар ҳисм ва авди он ба олами муҷарради рӯҳонӣ бо баёни шево омадааст” [6, 115]. Дар бораи интисоби ин қасида ба Ибни Сино баҳсҳои муҳталифе вучуд доранд. Дар ин масъала мо пайрави андешаи муҳаққиқи шинохтаи эронӣ Аббос Иқбол ҳастем, ки гуфта: “Агарчи баъзе аз фузалои муосир ба ҳадс ва қиёс ҳаҷати интисоби “Қасидаи айния”-и машҳурро дар боби нафс ба Ибни Сино тардид карда ва онро бидуни ироаи далели муққан аз дигаре донистаанд, аммо чун қудамои муаллифин дар ҳаҷати нисбати он ба Шайхурраис иттифоқ доранд ва аз ҳейли қадим қамъи қасире ба шарҳу тафсири он ба ҳамин иллат, ки онро аз Шайх медонистаанд,

пардохтаанд, мо низ, то далели мӯҳкам ироа нашавад, онро ҳамчунон аз Шайх медонем» [1, 200].

Ин қасида чандин маротиба бо кӯшиши донишмандони зиёде ба забони форсӣ тарҷума шуда буд ва мавриди истифодаи мо тарҷумаи Муҳаммадалии Фаридунӣ мебошад, ки муҳаққиқони тоҷик Ш.Хусейнзода ва Х.Шарифов низ дар таҳқиқоти худ роҷеъ ба мақоми Шайхурраис дар шеърӯ адаби форсии тоҷикӣ аз он мустафод намудаанд. Муҳаммадалии Фаридунӣ дар таҳқиқоташ ҳам тарҷумаи тахтуллафзии қасидаро овардааст ва ҳам дар шакли назми фасеҳу дорои вазни шоиста қасидаро тарҷума кардааст. Мо дар ин таҳқиқотамон аз тарҷумаи тахтуллафзии қасида [3, 683-687] сарфи назар мекунем ва танҳо ба тарҷумаме, ки Муҳаммадалии Фаридунӣ онро ба қабои шеърӣ пӯшонидааст, таваҷҷӯҳ хоҳем дошт. Мавсуф ҳар як байти арабии қасидаро бо ду байти форсӣ тарҷума намудааст, ки байти аввал ба ҳайси тарҷумаи матни арабӣ ва байти дуюм як навъи шарҳи он байт омадааст. Ин тарҷума, ҳақиқатан, «аз лиҳози илмӣ ба асл мутобиқ ва аз ҷиҳати шакли шеъриаш зебо баромадааст» [3, 749].

Яке аз он тафосире, ки дар байни ташреҳоту тафсири мухталиф ба ин қасида аз он ёд нашудааст ва танҳо ба зикри он, он ҳам на дар ҳама таҳқиқотҳо, иктифо варзидастанд, тафсири панҷумин доии мутлақи исмоилӣ дар Яман сайидано Алӣ ибни Муҳаммад ибн ал-Валид (тав.1215 м.) мебошад [13, 59; 14, 158].

Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ аввалин маротиба ба қасидаи мазбур донишмандони шинохта Вилфред Модилунг ва Алиризо Ризоят таваҷҷӯҳ зоҳир намудаанд. Муҳаққиқони мавсуф диққати хонандагонро ба тафсири исмоилӣ аз «Қасидаи айния»-и Бӯалӣ Сино, ки аз тарафи сайидано Алӣ ибни Муҳаммад ибн ал-Валид ташреҳ ёфтааст, ҷалб менамоянд [7, 145-162].

Ибни Валид дар оғози рисолаи бахшида ба шарҳи қасидаи Ибни Сино дар бораи таърихи даст задан ба таълифи рисолааш менигорад, ки яке аз аъзои ҷамоати исмоилиён қасидаеро мансуб ба Абӯалӣ Ибни Сино пайдо намуда, аммо дар ёфтани маъноҳои ибҳомӣ он дармондааст. Ибни Валид бар он андеша аст, ки ҳадафи Ибни Сино аз «ҳифзи мафҳуми ноб ва улуми дақиқа барои онҳое аст, ки Худованд эшонро аз ин неъмат баҳраманд сохта, ки ин улумро аз арбоби ӯ бичӯянд ва аз абвоби он биёмӯзанд...Бешак, манзури Ибни Валид аз абвоб ва арбоби илми ботин имомони исмоилиянд. Аз ин рӯ, ӯ талвеҳан баён мекунад, ки Ибни Сино дар воқеъ шогирди имомоне будааст, ки ҳақоқиқ маънавиро ончунон мастур кардаанд, ки аъзои ҷомеаи онҳо танҳо аз тариқи таълимоти

силсиламаротиби даъват битавонанд парда аз он ҳақоик бигшоянд» [7, 146].

Қасида бо абёти

Фуруд омад аз ҷойгоҳи баланд,
Туро як кабӯтар басте арҷманд [11].
Зи чашми хирадманд пӯшида аст,
Ба пайдоиши чеҳра кӯшидааст.
Расидаш ба ту назди ӯ нописанд,
Зи дурии ту низ зору нажанд.
Нахуст ӯ зи вайронии тан рамид,
Сипас меҳри ҳамсоғӣ баргузид.
Гумонам, ки паймонҳои нахуст,
Фаромӯш карда ба он ҳӯи суст.
Чу пайваст бо пасттарин пойгаҳ,
Пас аз буд дар номвар ҷойгаҳ.
Биёмехт бо ӯ ниёзи маниш,
Зи андому неруву банду бараш.

огоз шуда, ба қавли муаллифони асари “Мақоми Ибни Сино дар шеърӣ адаби тоҷик” “аз ин мисраъҳо тамоман равшан аст, ки “Қасидаи айния” мазмуни фалсафӣ дошта, дар он сайри ақл ва нисбати тану ҷон аз рӯи фалсафаи замони Ибни Сино таҳлил шудааст” [12, 34], ва чун “фалсафаи Фотимӣ дар он аср мақоми аввал дошт, Абӯалӣ дар аҳди шабоб насибе аз он бурд” [8, 365]. Аз мазмуни зоҳирии абёти ғавқ чунин бармеояд, ки кабӯтари арҷманде аз нишемани баланди худ ба ҷониби ту фуруд омад. Ин кабӯтар ҳангоми тайи ин сафар парда аз рӯи ҷамоли дилорои худ бардошта буд, вале аз чашми ҳар хирадманд мастуру пӯшида монд. Фуруд омадан аз олами улвӣ ва унс гирифтани бо олами сифлӣ барояш бисёр мушкил меомад, вале баъд аз муддате шикоят аз ҷудоихоро дигар намекунад ва ба ин дунёи тираву тор ва вайронасарои бе обу гиёҳ улфат мегирад.

Кабӯтар дар ин қасида рамзи ақл буда, аз олами улвӣ ба инояти азали дар макони бадан сукунат мегирад. Ба ташреҳи Муҳаммад Алиӣ Фариданӣ, “бувад он кабӯтар туро он равон, ки бошад ба зеру ба боло равон”, яъне ҷон дар тани одам ҳамон ақл аст, ки ҳарчанд аёнкунандаи чеҳраҳо бошад, наметавон ба чашми сар онро зоҳиру маълум намуд. Ба андешаи Ибни Сино, нафс бе вучуди тан мавҷуд будан наметавонад ва ҳамчунин ба марғи бадан фанопазир нест: Ин ҳамон андешаест, ки дар “Донишнома” ба навъи сарехтар баён гардидааст: “Нафс агар бо бадан мавҷуд ояд, аз сабабе беруни бадан ва пеш аз бадан, он нафс набувад.

Нафс пеш аз бадан набудааст, ки будани вай пеш аз бадан муаттал бувад, пас он гоҳ мавҷуд шавад аз сабабҳои вучуд, ки олати вай мавҷуд шавад” [2]. Ҳарчанд ин нафс ба гавҳар бо колбади хокӣ эҳсоси бегонагӣ мекунад, аммо ин бадан беҳтарин хона барои камолоти суварии маънавияш мебошад. Шоир ба масъалаи хилқати инсон ва мақсади офарида шуданаш дахл намуда, баъд аз он ки аз нафси шарифи рӯхонӣ ва бартарии он бар тани хокии фонӣ сухан меронад, ба тасвири баръакси масъала диққати хонандаро ҷалб менамояд. Нафс, ки набояд аз “паймонҳои нахуст” фаромӯш мекард, ҳақиқати нузули худро аз ёд мебарад ва ин хирад тобеи аъмоли завоҳири бадан мегардад. В.Модилунг ва Алиризо Ризоят низ бар ин андешаанд, ки “тамоми афлоки гардон ва карроти мутаҳаррик дар миёнаи ин ду ҳад қарор мегиранд; бархе аз ин афлок ва каррот бар ҳасби латофат ва хулусу камол дар мартабаи болотар ва бархе дигар бар ҳасби нуқсу тақассуф дар рутбаи поинтар қарор мегиранд” [7, 148]. Нуфуси аммораву шарира замоне имкони бозгашт доранд, ки аз гуноҳашон ибрази надомат кунанд ва ба далели иштибоҳашон талаби мағфират намоянд. Ин равонҳо агар аз роҳи тавба ба андешаи камолу маърифат фуру равад, рӯҳи кулӣ бар онҳо раҳмат оварад ва Худованд Пайғамбару Имомонро мефиристад, то ба онҳо ҳушдор диҳанд. Агар аз ин фазилати ҳидоят истифода намоянд, оромиши рӯҳи ҳамешагӣ ба онҳо муяссар мегардад, дар акси ҳол, дар ҳамон ҳайрату саргардонӣ абадулабад боқӣ хоҳанд монд.

Ба қавли Ибни Валид “тамоми арвоҳ, чи ҳубу чи бад, аз марг безоранд. Безории арвоҳи бад аз ҷудой аз абдон аз он рӯст, ки онҳо ба дунёи ҳайвонӣ ва табиӣ хӯ гирифтаанд ва ғарқи дарёи зулмаи мода шудаанд ва олами нуронино, ки аз он ҳичрат карда буданд, ба фаромӯшӣ супурдаанд ва аз ҷойгоҳи асл ва мақсадашон ғофил шудаанд ва аз ин рӯ, тарҷеҳ медиҳанд аз ин ҳаёти заминӣ лаззат бибаранд ва дар ин абдони фасодпазир бимонанд. Онҳо ба далели огоҳӣ надоштан аз мақсаде, ки дар интизори онҳост ва тарс аз мувоҷеҳа бо амре, ки пеши рӯяшон аст, аз марг безоранд. Дар муқобил, арвоҳи ҳуб, дӯстони Худо, аз он ҷо ки медонанд дар чи маҳмаса (заҳмат) афтадаанд, ҳатovu гуноҳеро, ки мӯҷиби он будааст, дарк мекунанд ва аз кӯтоҳии худ пушаймонанд. Лизо, мекӯшанд, модоме ки дар зиндони иқтисоб маҳбусанд, ба кӯмаки ҷисм (бадан) худро ба зевари аъмоли солеҳу ҳислатҳои некӯ биёроянд. Аз ин рӯст, ки онҳо ҷашми дидани маргро надоранд” [7, 151-152].

Дар абёти баъдина

Бигиряд зи паймонҳое, ки баст,
Ба меҳан, пас онгоҳ, онро шикаст.
Бар андоми худ сӯгворӣ кунад,

Ки шуд кӯҳна аз он чи бар он танад.

Чилавгири ӯ гашт доми палид,

Ниғаҳ дошт ӯрову во пас кашид.

шоир ҳолати ботинии он парандаро тасвир мекунад, ки бо гузари замон ҳар гоҳ он шаҳбози сидранишин аз ҷойгоҳу мақоми аввалаи худ ёдовар мешавад, сиришки ғаму андӯҳ аз чашмонаш ҷорӣ мешавад ва бонги иштиёқ бармекашад. Аммо ин нолаҳои зори ӯ беҳосиланд, чароки қафаси тан ҳамвора чилавгири ӯ аст ва ин риштаи ноҳинҷори доми бадан пояшро ба ин дунё саҳт баста аст ва ӯро аз парвоз ба макони аслии хеш боз медорад.

Ибни Сино дар ин қисмати фавқ таҷорибӣ рӯҳ дар ин оламо шарҳ медиҳад. Яъне рӯҳ ба иллати он ки вучуди ҳақиқии худро аз даст дода, таҳдидаш дар ҷанголи адам аст, ашки пушаймонӣ мерезад. Танҳо тавбаву ибрази надомат сабаб мегардад, ки ӯ по ба нардбони боло шудан мениҳад. Бо ин тавба ба ресмони ҳаёт мутавассил мешавад, ки аз тариқи ҳидояти айммаи пок (а) ва маротиби таълимӣ ба ӯ восил шудааст. Часпидан ба ҳок ба ин маъно аст, ки бозгашти охирати ҷисм ба он замин, ки аз он барҳоставу дар он нумув кардааст, буда, рӯҳ ба ҷойгоҳаш бозмегардад ва аҷзояш ба кул мепаїванданд.

Он гоҳ, ки замони мурочиат ва овони раҳил наздик мегардад, пардаи ҳичоб аз дидааш гирифта мешавад ва ончиро ки хуфтагони ин сироти тӯлонӣ аз дидани он бенасибанду бебаҳра, мебинад ва изҳори нишоту хушӣ ва оғози тараб мекунад ва бори дигар дар фазои беинтиҳой пар кушода, бол меафсонад ва ба роҳи лоятаноҳии худ давом медиҳад. Дар байти охири ин қисмат шоир гӯяд, ки “зинҳор ба улуви мақом ва сумуви макони он тоир шигифтӣ нагирӣ, зеро ки илм худовандони донишро манзалате оӣ бахшад ва мартабате баланд диҳад” [4, 653]:

Чу наздик шуд рафтани ҷони пок,

Ба паҳновар он меҳани тобнок.

Бихобиду шуд парда бардошта,

Бидид он чи нодида ангошта.

Чудо шуд аз онҳо, ки дар даст дошт,

Чу худ рафт, бар ҷои хешаш гузошт.

Ба шодӣ бихонад зи кӯҳе баланд,

Ки дониш кунад мардро арҷманд.

Дар ин абёти фавқ Ибни Сино аз рӯи ҳикмати маъруфи исмоилӣ бар ин андеша аст, ки замоне, ки рӯҳ аз роҳи тавба ба марҳалаи охирони сафараш мерасад, аз тариқи роҳнамоиву ҳидояти Имомони пок илми силсиламаротиби маънавиро фаро мегирад ва ин боис мешавад, ки пардаҳои асрор аз пеши чашмонаш дур рафта, розҳои кӯҳна ошкор

мегарданд. Ин ҳамон каломи Амиралмӯъминин Алӣ (а) бошад, ки фармудаанд: “Агар парда канор равад, бар яқини ман афзуда намешавад”. Овози шодиёнаи рӯҳ баёнғари “ёдоварии улуми илоҳӣ, асрори пинҳон ва ҳақоики ирфонӣ ва иштиёқ ба ҷуфташ, ки аз абдон раҳо шуд ва аз ҳарифони исёнғари динӣ чудо шудааст” [7, 156] мебошад. Ба таҳқиқи В.Модилунг ва Алиризо Ризоят “Ибни Валид бо лаҳни пуршӯру оташин, таҳсини Ибни Синоро аз илм ба масобаи иртиқодихандаи мартабаи рӯҳ таъйид мекунад...Илм бузургтарин рабоянда аст ва нуфуси шарифаро ба мақсадашон ҳидоят мекунад, монеи фасоду табоҳии онҳо мешавад, онҳоро бо ранги зебо ва чаззоби илоҳӣ наққошӣ мекунад, бо анвори тобноки олами аъло пайванд медиҳад, одоти шайтонӣ ва рафтори ваҳшиёнаро аз онҳо дур мекунад, халқу хӯи фариштагонро ба онҳо арзонӣ медорад ва замоне, ки дар силки аъроз рафтанд, онҳоро ба чавҳарашон боз мегардонад ва барояшон саодати ҷовидон ва ҳусули ҳамаи аъдофро мумкин месозад. Алӣ ибни Абӯтолиб (а) фармуд: “Ҳар гоҳ Худованд бихоҳад, бандаеро хор кунад, ўро аз илм боз медорад” ва Паёмбар (с) фармуд: “Худованд ба банда илм намедиҳад, магар он ки он илм рӯзе ўро начот хоҳад дод” [7, 156].

Муаллифи қасида дар абёти зер тааҷҷуб мекунад, ки барои ман сабаби фуруд омадани он кабӯтар аз он ҷойгоҳи латифу шариф ба ин макони зулматсарои касиф маълум набошад ва ҳамчунин иллати бозгаштан ба он сарманзили мақсуд низ равшан нест. Ва агар дар ин кор ҳикмате ҳам бошад, аз чашми ҳар донишманди мӯшикоф мастур аст. Шоир ҳайратзада аст, ки агар сабаби фуруду ҳубут барои касби камолоти ҷовидонӣ буда, то ба мадади ҳавоси зоҳир донишҳои мухталиф ва камолоти нодоштаро фаро гирад, пас, сабаби хуруҷу уруҷ ва тарки қасди бадан, ки мояи такмили ў буд, дар чӣ бошад?!. Агар қасд аз дурахшу равшанӣ додани ҳарорат бошад, пас, чаро ин барқи дурахшон зоҳир шуд ва сипас чунон дарҳам печид, ки гӯй ҳаргиз надурахшида буд:

Барои чӣ аз ҷойгоҳе баланд,
Биафтод дар пастарин борбанд?
Агар баҳри коре шудааст равон,
Худо донанд онрову равшанравон.
Агар омадан бошад дар ҷаҳон,
Ки то бишнавад розҳои ниҳон.
Ва то ў ба ҳар роз доно шавад,
Ба ҳар неку ҳар бад тавоно шавад.
Ҳамин раҳравест, он ки ин рӯзгор,
Раҳашро бурида дар ин раҳгузор.

Ва ё чун дурахше, ки тобиш кунад,
Натобида дар нимараҳ бишканад.
Маро посух аз он чӣ гуфтам, бигӯ,
Ки дониш фуруғаш бувад тӯ ба тӯ.

Манзури Ибни Сино аз баёни ин андеша улуми сирриву пинҳонӣ ва ҳикмати маҳфузе аст, ки зехнҳои навъи башарро қобилияти идроки он нест ва он танҳо аз забони асҳоби ҳақиқат, ки имомони поканд, ба эшон мерасад ва ин ҳикмат танҳо бар аҳли байти Пайғамбар (с) мункашиф мешавад. Нафс аз тариқи ҳидояти аимма ба камоли ҷавҳарӣ ва зоти латифаш даст меёбад, ҳар нуқс аз тариқи ошноӣ бо улуми сиррӣ рафъ, аз бандагӣ озод мегардад ва аз асрори ду олам огоҳ меёбад. Ба андешаи Ибни Валид, “нафс ҳангоме, ки зери чатри замон қарор мегирад, дар миёни гардиши афлок бо нерӯҳои аносир дармеомезад ва дар ин омезиш ба нахустин қаламрави табиӣ, яъне кониҳо мепайвандад. Ин охирин марҳалаи нузули рӯҳ аст ва аз ҳамин ҷост, ки ҳаракати худро ба сӯи нахустин мавҷудоти рӯҳонӣ оғоз мекунад ва ба сӯи онҳо авҷ мегирад. Ҷойгоҳҳои ғуруб ва тулӯ дар каломи шоир нозир ба ин марҳала аст” [7, 157-158].

Ташбеҳи кабӯтар ба сойка дар каломи охири Ибни Сино ва нопадид гаштани он ҳушдоре барои аҳли мӯъминин аст. Мақсади шоир аз ин байт нишон додани вазъияти нафс дар қолаби инсонӣ, назар кардан ба умри кӯтоҳи ҷисмониву поёни зудҳангом буда, муддати вучуди нафс дар ҷисми ҳокӣ монанди дурахшидани яклаҳзаинаи сойкаро мемонад. Аз ин рӯ, нафс дар қолбади инсонӣ фурсате аст, то тӯшаи охиратро бо тоату ибодату тақову парҳезгорӣ муҳайё намуд ва дар ин роҳ муҳибби дӯстони Худо, ки фиристодагони ӯ дар сурати имомонанд, будан ва бо ҳидояти ин роҳнамоён амал кардан бехтарин ва кӯтохтарин роҳ барои ҷойгоҳи абадияти илоҳиро дарёфттан мебошад.

Хулоса, ин қасида муаррифкунандаи се дастаи табақаоти таолими исмоилӣ мебошад. Марҳалаи аввал, таълими зоҳир, марҳалаи дуюм, ошноӣ бо ҷанбаи ботинии таълим ва охирину олитарин марҳала, таълими асрор ва румузи ботинӣ аст. Инҳо ҳамон марҳалаҳоеанд, ки мутафаккири исмоилӣ Қозӣ Нӯъмон тавзеҳ додааст. Мувофиқи изҳори таълимоти ӯ, марҳалаи аввал, шомили таолими зоҳирӣ аст, ки аиммаи пок (а) онҳоро таъйид ва тавсеа кардаанд. Дар марҳалаи миёнӣ, ки дар таълимоти исмоилӣ ба “ҳадди ризоъ ал-ботин” маъруф аст, Имом ба афроде, ки аз марҳалаи аввал гузиниш кардааст, ҷавози вуруд ба ин марҳаларо медиҳад ва онҳоро дарси таъвил меомӯзонад. Сипас, дар марҳалаи савум, Имом баргузидагони марҳалаи дуюмро ба “ҳадд-ул-тарбият” ошно мекунад. Афроде, ки тамоми дастурот ва шароити ин

мархаларо анчом медиханд, дар воқеъ, ба булуғи маънавӣ расидаанд [5, 90-93].

Як хусусияти ашъори Ибни Сино, ки диққати моро ба худ ҷалб намуд, тавбаам будани мазмуни ашъор бо мақсади ниҳонии осори фалсафии ӯ мебошад. Ба ифодаи дигар, Ҳаким Сино ҳар як асари худро бо назме ҷамъбааст кардааст ва бо ин амал то андозае барои кушодани гиреҳи бастаи рози нухуфта ишора намуда, роҳнамоие медиҳад. Чунончи, ба таҳқиқи нозукҳаёлонаи Ш.Ҳусейнзода ва Х.Шарифов “баёни ин мавзӯ (сайри ақл ва нисбати тану ҷон – Ҳ.Қ.) дар ин қасида (“Қасидаи айния”-Ҳ.Қ.) махсусан ба мазмуни қиссаи тамсилию фалсафии Ибни Сино “Ҳай ибни Яқзон” қаробат дорад” [12, 34].

АДАБИЁТ

1. Аббос Иқбол. Чанд нуктае роҷеъ ба зиндагонӣ ва осори Ибни Сино//Чашнномаи Ибни Сино. Мучаллади дувум. Хитобаҳои аъзои Кунгураи Ибни Сино ба забони форсӣ дар бораи зиндагонӣ, давра, ақоид, ороъ ва осори Ибни Сино. – Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, ҷопи дувум, 1384, 518 саҳ.
2. Абӯалӣ Ибни Сино. Донишнома /Осор. –Душанбе: Дониш, 2005, 852 саҳ.
3. Абӯалӣ Ибни Сино. Осор. Ҷилди дувум. Тарҷума аз арабӣ, таҳия, мукаддима ва тавзеҳоти Сайдраҳмон Сулаймонов. –Душанбе: Дониш, 2005, 802 саҳ.
4. Алиакбари Деххудо. Луғатнома. Ҷилди дувум. –Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1325, саҳ.653.
5. Булбулшоҳ, Алиризо Ризоят. Қозӣ Нӯъмон ва мафҳуми ботин//Ақл ва илҳом дар Ислом (чашнномаи Ҳерман Лэндолт). –Техрон: Ҳикмат, 1387, 386 саҳ.
6. Забехуллоҳ Сафо. Саргузашту таълифот ва ашъору орои Ибни Сино. –Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1384, 230 саҳ.
7. Модилунг В., Алиризо Ризоят. Тафсири исмоилӣ аз «Қасидаи ан-Нафс»-и Ибни Сино//Ақл ва илҳом дар Ислом (чашнномаи Ҳерман Лэндолт). –Техрон: Ҳикмат, 1387, 386 саҳ.
8. Порсво, Аббос. Се алиф: Эрон, Ислом, Исмоилия. – Техрон: Қавонин, 1384, 476 саҳ.
9. Роҷеъ ба иттилооти мухтасар дар бораи таърихи шарҳҳои қасидаи мазкур ва маълумоти муфасссалтар дар бораи ҳуди қасида ва тарҷумаҳои форсии он рӯҷӯъ шавад ба: Акбари Ризвонӣ. Абӯалӣ Сино (шарҳи аҳвол ва осор). –Техрон, 1344, саҳ.198-199; Алиакбари Деххудо. Луғатнома. –Техрон, 1325, саҳ.653; Бертелс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. –М., 1960, стр.118; Забехуллоҳ Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ аз оғози аҳди исмоилӣ то давраи Салҷуқӣ.-Техрон, 1371, саҳ.312:

- Забеҳуллоҳ Сафо. Саргузашту таълифот ва ашъору орои Ибни Сино. –Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1384, саҳ.115-120; Тохирджонов А. Рукопись комментария ал-Манави к касыде “ал-Айния” Ибн Сины/Писменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока XV годичная научная сессия ЛО ИВ АН СССР, ч., III, -М., 1981, стр.95-100; Ш.Хусейнзода, Х.Шарифов. Мақоми Ибни Сино дар шеърӯ адаби тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1985, саҳ.33-36; Абӯалӣ Ибни Сино. Осор. Ҷилди дувум. –Душанбе: Дониш, 2005, саҳ.748-750;
10. Сайид Содиқи Гавҳарин. Хуччат-ул-ҳақ Ибни Сино. –Техрон: Интишороти Тӯс, 1356, саҳ.401.
 11. Чунончи, дар боло зикр намудем, беҳтарин тарҷумаи манзуми абёти арабии касида ба калами Муҳаммад Алии Фаридаи тааллуқ дорад. Мо танҳо тарҷумаи абёти арабиро оварда, аз истифодаи байти дуҷуми шарҳи ҳар байт худдорӣ намудем ва танҳо дар ҷойҳои лозима ба онҳо муроҷиат хоҳем кард.
 12. Ш.Хусейнзода, Х.Шарифов. Мақоми Ибни Сино дар шеърӯ адаби тоҷик. –Душанбе: Маориф, 1985, 116 саҳ.
 13. Ivanov W. A Guide to Ismaili Literature. –London: Royal Asiatic Society, 1933.
 14. Ismail K. Poonawala. Biobibliography of the Ismaili Literature. – Colifornia: Undena Publications, 1977, 533 p.

ХОКИМ КАЛАНДАРОВ

Исмаилитское толкование «Касыде айния» ИБН СИНО

Ибн Сино жил во время распространения учения школы исмаилизма. Так как его отец и брат исповедовали Исмализм, имеется структурное сходство между мышлением Ибн Сино и исмаилитской философией. Данный вопрос исследован в рамках одной из его касыд, которая неоднократно была переведена на персидский язык. Ибн Сино с точки зрения исмаилитского учения в «Касыде айния» пытался доказать небесное происхождение души, которая, как он полагал, находится в плену и в мучениях этого земного мира.

Ключевые слова: Ибн Сино, исмаилитская литература, “Касыде айния”, персидско-таджикская литература, аллегория, символ, голубь, душа.

HOKIM KALANDAROV

Ismaili Interpretation of the "Qasida Ayniya" Ibn Sina

Ibn Sina lived during the school spread the teachings of Ismaili. Because his father and brother confessed Ismalizm, the structural similarities between

the thinking of Ibn Sina and Ismaili philosophy is clear. This issue is examined in the framework of one of his qasida, which has repeatedly been translated into Persian. Ibn Sina in terms of the Ismaili doctrine of "Qasida ayniya" tried to prove the heavenly origin of the soul, which he believed to be in captivity and in pain of this earthly world.

Key words: Ibn Sina, the Ismaili literature, "Qasida ayniya" Persian-Tajik literature, allegory, symbol, a dove, a soul.

ШАРҲИ АҲВОЛИ АМИР ҲУСАЙНИИ ҲИРАВӢ

Амир Ҳусайнии Ҳиравӣ, ки гоҳе ўро ба номи Амир Ҳусайнии Содот ҳам ёд кардаанд, яке аз шоирону нависандагони сӯфимашраби куруни 7-8 ҳ. мутобиқ ба асрҳои 13-14 мелодӣ мебошад. Дар Тоҷикистон ин адибро онҳое, ки бо тасаввуф сари коре доранд, ба туфайли «Гулшани роз»-и Шайх Маҳмуди Шабистарӣ мешиносанд. Зеро маҳз Амир Ҳусайнӣ ба орифи номдори Озарбойҷони он аҳд, Шайх Маҳмуди Шабистарӣ 17 суол дар масоили гуногуни тасаввуф ва ирфон ирсол карда буд, ва Шайхи номбурда дар ҷавоби он саволҳо маснавии машҳури худаш «Гулшани роз»-ро навиштааст.

Гарчанде Амир Ҳусайнӣ асарҳои зиёди мондагор ба назму наср офаридааст, вале дар кишвари мо аз аҳволаш камтар хабар доранд. Вазъи марбута дар иртиботи ин мавзӯ ба ҳаддест, ки ҳатто дар «Энциклопедияи советии тоҷик» (8-ҷилда) ва ҳамчунин дар «Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» дар борааш иттилое дарҷ нест. Дар таърихҳои адабиёте, ки роҷеъ ба адабиёти форсу тоҷик буда, аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик, аз қабили Ш.Ҳусейнзода [21], Х.Мирзозода [13], Р. Ҳодизода [20], ва дигарон навишта шудаанд, аз ӯ ё фақат ном гирифта шудааст, ё ҳатто зикре аз номаш ҳам нарафтааст. Гузашта аз ин, метавон ёдовар шуд, ки танҳо ду муҳаққиқи тоҷик аз Амир Ҳусайнӣ сухан ба миён овардаанд. Яке Саломи Нуриёни Баравнӣ дар мақолае зери унвони «Амир Ҳусайни Ҳиравӣ ва «Нузҳат-ул-арвоҳ»-и ӯ» [5] ва дигаре Шарифҷон Тоҷибоев дар мақолае бо номи «Нигоҳе ба маснавиҳои Амир Ҳусайнии Ҳиравӣ» [18]

Агар соҳати таҳқиқро васеътар гирему ба гузаштаи дуртар назар андозем, мебинем, ки шарқшиносони ғарб Э. Броун [7, 159], Я. Рипка [15, 246], А. Кримский [10] Е.Э. Бертелс [6, 110] ва дигарон хангоми

баррасиҳои адабиёти сӯфияи асрҳои 13-14 аз Амир Ҳусайнӣ ба ҳайси шоири сӯфимашраб ёд кардаанд ва баъзе аз онҳо дар бораи аҳволи Амир Ҳусайнӣ низ ба таври хеле мухтасар таваккуф намудаанд.

Дар мавриди аҳволи Амир Ҳусайнӣ дар навиштаҳои муҳаққиқони эронӣ чизҳои назаррасе ҳаст. Аз ҷумла, Забехуллоҳи Сафо дар таърихи адабиёташ роҷеъ ба аҳволи Амир Ҳусайнӣ мухтасаран мулоҳизаҳои худро овардааст [17,59]. Ҳамчунин муҳаққиқони дигари он сомон аз қабилӣ Фуруғи Ҳикмат [3], Муҳаммади Туробӣ [3], Ҷалили Мисгарнаҷод [4] ва дигарон, ки баъзе осори Амир Ҳусайнӣро ба таъъ расонидаанд, дар пешгуфторҳои худ, ки бар он асарҳо навиштаанд, роҷеъ ба рӯзгори шоир баъзе нуктаҳои баён кардаанд, ки аксари онҳо бозгӯи ахбори муаллифони тазкираҳои аримӣнағӣ мебошанд. Аз омӯзиши таърихчаи мавзӯ маълум мугардад, ки ҳеҷ кадоме аз паҷуҳишгарон тарҷумаи ҳоли Амир Ҳусайнӣро ҳадафмандона ба таври илмӣ ва муназзаму мукамал таҳқиқ накардаанд. Бинобар ин, мо дар ин мақола назди худ мақсад гузоштем, ки шарҳи ҳоли илмӣ Амир Ҳусайнӣро бо назардошти мулоҳизаҳои муаллифони сарчашмаҳо ва ҳамчунин таҷзияву тафҳими гуфтаҳои худӣ шоир дар осораи баррасӣ намуда хатталимкон барқарор намоем.

Дар масъалаи аҳволи шоир аввалин масъалае, ки пеш меояд, барқарор намудани номи қомили ӯ мебошад. Ҷустуҷӯи мо дар ин замина нишон дод, ки ҳеҷ кадом аз муаллифони сарчашмаҳо ва муҳаққиқони имрӯзӣ номи адибро дар шакли пурра зикр накардаанд.

Исми мукаммали шоирро мо ба таври зайл муқаррар намудем: Амир Фаҳруссодот Саид Рукнуддин Ҳусайн ибни Олим Ҳусайнии Ғурии Ҳиравӣ. Ҷаҳор мафҳуми аввал аз ин ном марбути лақабҳои ифтихории динӣ адиб мебошанд. Омадани қалимаи «Саид» аз он дарак медиҳад, ки ӯ аз табақаи баланди иҷтимоӣ будааст. «Ибни Олим» ишора бар он мекунад, ки исми қиблагӯаш Олим будааст. Нисбии шоирро гоҳе Ғурӣ ва гоҳе Ҳиравӣ навиштаанд. «Ғур» номи ноҳияест зодгоҳи шоир, ки тобеи Ҳирот будааст. Зикри шахсиятҳои адабӣ ба ду нисбиро мо дар

гузаштаи фарҳанги худ дорем, амсоли Қубодиёнии Балхӣ (Носири Хусрав), Фарохонии Ҳамадонӣ (Ироқӣ) ва ғайра. Баъзе муаллифони сарчашмаҳо зодгоҳи шоирро дақиқтар намуда деҳаи Ғазивро таъйин кардаанд, ки тобеи ноҳияи Ғур будааст. Аз ҷумла, Абдурраҳмони Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» навиштааст, ки: «дар асл аз Казив аст, ки деҳаест, аз навоҳии Ғур» [24,402]. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар «Тазкират-уш-шуаро» чунин мегӯяд: «Асли Саид аз Ғур аст, аз Ғазив, аммо аксар авқот саёҳат карда ва маскани Саид шаҳри Ҳирот буд»[8, 246]. Хондамир низ дар «Ҳабиб-ус-сияр» Ғазивро макони валодати Амир Ҳусайнӣ доништа чунин менигорад: «Амир Ҳусайнӣ дар асл аз Ғазив буд» [23,352]. Ғайр аз инҳо дар аксари тазкираҳо ва осори таърихӣ низ макони валодати Амир Ҳусайниро Ғазив ба қалам додаанд.

Роҷеъ ба санаи валодати Амир Ҳусайнӣ дар сарчашмаҳо иттифоқи назар вуҷуд надорад. Дар миёни донишмандони муосир ва касоне, ки дар бораи Амир Ҳусайнӣ корхое анҷом додаанд устод Забеҳуллоҳи Сафо дар «Таърихи адабиёт дар Эрон» соли таваллуди ўро 671 ҳ. зикр кардааст [17,59]. Аммо Албири Боботоҳир дар китоби «Доират-ул-маорифи бузурги исломӣ» чунин менигорад: «Соли валодати Амир Ҳусайнӣ ба равшанӣ доништа нест, аммо аз баъзе ишороти вай дар «Нузҳат-ул-арвоҳ» бармеояд, ки ба ҳангоми таълифи ин китоб (с.711 / 1312) по аз 40 солагӣ фаротар ниҳода будааст. Бинобар ин таваллуди ў ба пеш аз 671 / 1273 боз мегардад»[1,256].

Доктор хонум Фуруғи Ҳикмат ҳаде мезанад, ки шоир миёни солҳои 641-646 / 1244-1251 ба дунё омадааст [3,204] ин фикри муаллифро Ҳусайни Содоти Носирӣ (14,204) ва Саид Муҳаммади Туробӣ [3,354] дасгирӣ кардаанд. Бояд чунин назар ба ҳақиқат наздиктар бошад, зеро Амир Ҳусайнӣ дар ибтидои маснавии «Канз-ур-румуз»- и худ, ки ба эҳтимоли қавӣ онро дар поёни аҳди ҷавонии хеш ва оғози сулукаш дар тариқати сӯфия суруда «Муҳаммад» ном шахсеро мадҳ кардааст, ки ба эҳтимоли зиёд Малик Шамсуддини Муҳаммад фарзанди малик

Рукнуддин ибни Точуддини Ғурӣ аст, ки байни солҳои 643 то 676 бар қисмати бузурге аз машриқи Хуросон ва тамоми Ғуру Систон ва Кобул то соҳили Синд ҳукумат дошт. Ин фармонраво ахиран мағзуби Элхони муғул (Абоқо) гардида дар соли 676 дар Табрез даргузаштааст[17, 60].

Агар ин фарз дуруст бошад, бояд Амир Ҳусайнӣ дар соли 671, ки тақрибан ба солҳои охири ҳукумати Малик Шамсуддини Муҳаммад рост меояд таваллуд ёфта бошад. Нуктаи дигар ин, ки Шайх Баҳоуддин Закариёи Мултонӣ, ки муршиду мураббии Амир Ҳусайнӣ ва Фаҳруддини Ироқӣ будааст, худ дар соли 578 ҳиҷрӣ мутобиқ ба 1183 мелодӣ таваллуд ва дар соли 666 ҳиҷрӣ мутобиқ ба 1268 мелодӣ вафот ёфтааст. Бино бар ин агар валодати Амир Ҳусайнӣро соли 671 ҳиҷрӣ мутобиқ ба 1273 мелодӣ қабул кунем ва таърихи вафоти Шайх Баҳоуддинро, ки 1268 аст, пас, чунин натиҷа ба даст меояд, ки ҳангоми даргузашти Шайх Баҳоуддин Закариё шоири мо ҳанӯз ба дунё наомадааст. Агар назари Фуруғи Ҳикматро ба эътибор гирем дар замони даргузашти Шайх Баҳоуддин Закариё шоир 18-20 сола бадааст. Ҳақиқати мусаллам ин аст, ки Амир Ҳусайнӣ муриди Шайхи мазкур буд, зеро чунин муридию муродӣ дар ҳамаи маъхазҳои адабию таърихӣ, ки суҳан аз Амир Ҳусайнӣ кушодаанд, ба сароҳат зикраш рафтааст. Ғайр аз ин номи Амир Ҳусайнӣ дар шачараи фирқаи Шайх Закариёи Мултонӣ омадааст

Амир Ҳусайнӣ таҳсили ибтидоии худро дар назди падари бузургвораш, ки аз хонаводаҳои асил ва аҳли фазл будааст омӯхтааст. Доир ба падари худ ӯ дар маснави «Зод-ул-мусофирин» суҳан ронда ва аз мазмуни суҳан пайдост, ки парастори писари худ будааст:

Рӯзе падар ин ҳикоятам кард,
К-аз ҷамъи муҳаққиқон яке мард.
Аз дарди фироқи худ барошuft,
Дар ҳолати шукр бо Худо гуфт.
К-эй дар дилу дида нурам аз ту,
Охир ба чи ҷурм дурам аз ту?

Гуфтанд туй ҳиҷобу кас нест,
Ин зистанат гуноҳи бас нест.
Ҳай-ҳай ба Худо, ки ҳамчунин аст,
Ин ҷо гунаҳи кабира ин аст.
Ин турфа касе надида ҳаргиз?
В-ин қисса касе шунида ҳаргиз?
Девона шавад ҳазор оқил,
Осуда касе, ки ҳаст ғофил[3, 113].

Амир Ҳусайнӣ дар овонӣ ҷавонӣ барои тиҷорат ба кишварҳои бисёре сафар кардааст. Бино бар ақидаи сарчашманигорон ӯ бо падари худ ба Мултон рафта ва дар он ҷо ба дидори Баҳоудин Закариёи Мултонӣ мушарраф гаштааст, вале дар ҳамин дидори аввал муриди ӯ нашудааст. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки падари ӯ шахси фозилу донишманд будааст, ки бо бузургоне чун Баҳоуддин Закариёи Мултонӣ робита доштааст. Аз ин гуфтаҳо маълум мешавад, ки пас аз дидори аввал ӯ бо падараш ба ватан баргаштааст. Пас аз гузаштани муддати кӯтоҳе назди Баҳоуддин Закариёи Мултонӣ шинофтааст.

Абдурраҳмони Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» чунин зикр кардааст: «Муддате он ҷо (Мултон-А. Ҳ.) машғули риёзат буд ва аз баракати суҳбати эшон (Шайх Закариёи Мултонӣ-А.Ҳ.) соҳиби каромат гардид» [24, 405].

Дар «Нафаҳот-ул-унс» [24, 405], «Ҳабиб-ус-сияр» [23,352] ва баъзе сарчашмаҳои дигар сабаби тавбаи Амир Ҳусайнӣ ва рафтани ӯро ба Мултон чунин зикр карданд, ки бештар ба афсона монанд аст: «Гӯянд сабаби тавбаи вай он буда, ки рӯзе ба шикор берун рафта буд, оҳуе пеш расид, хост то тире бар вай афканад, оҳу бар вай нигаристу гуфт: «Ҳусайн! Тир бар мо мезанӣ? Худои таоллоҳ туро аз баҳри маърифат ва бандагӣ офаридааст, на аз баҳри ин » ва ғоиб шуд. Оташи талаб ӯро ниҳод, вай шӯъла баровард, аз ҳар ҷи дошт берун омад ва ба ҷомеаи ҷавлақиён ҳамроҳ ба Мултон рафт. Шайх Рукнуддин он ҷамоатро

зиёфат кард. Чун шаб шуд, ҳазрати Рисолат салаллоҳу алайҳи васалламо ба хоб дид, ки гуфт: «Фарзанди маро аз миёни ин ҷамоат бурун ор ва ба коре машғул кун!». Рӯзи дигар Шайх Рукнуддин ба эшон гуфт, ки «дар миёни шумо Саид кист!» ишора ба Амир Ҳусайнӣ карданд. Вайро аз миёни эшон берун овард ва тарбият кард, то ба мақомоти олия расид» [24,405]. Шайх Рукнуддини мазкур набераи Закариёи Мултонӣ, яъне писари Шайх Садруддини Ориф аст (Б. М., А.Ҳ.)

Ин гуфтаҳо то кучо ҳақиқат доранд, чизе гуфтан душвор аст. Чунин воқеаҳои фасонамонанд роҷеъ ба аҳволи аксарияти шуарои сӯфимашраби салаф дар сарчашмаҳо баён шудаанд. Муаллифони гузашта ба ин васила хостаанд шахсияти мавриди назарашонро аз будашон бузургтар чилва диҳанд. Сабаби дигари чунин рафтор дар бархӯрди мухлисонаи эшон бо чехраҳои фарҳангии гузашта мебошад ва мазмунӣ онҳоро ҳамчун ҳақиқати мутлақ пазируфтани нашоҷд.

Амир Ҳусайнӣ бо бисёре аз шоирон ва орифони рӯзгори хеш робита доштааст, аз ҷумла, бо Ҳисомии Ҳиравӣ, Ҳасани Санҷарӣ, Шайх Авҳадии Мароғай, Шайх Фаҳруддини Ироқӣ, Шайх Маҳмуди Шабистарӣ ва дигарон. Доир ба робитаи Амир Ҳусайнӣ, Шайх Ироқӣ ва Шайх Авҳадӣ Давлатшоҳи Самарқандӣ чунин менигорад: «солҳо ба сулук машғул буда ва бо бисёре аз ақибир суҳбат дошта. Ҳикоят кунанд, ки Шайхи ориф Фаҳруддини Ироқӣ ва Шайх Авҳадӣ ва Шайх Саид Ҳусайнӣ ҳар се фозил муридони Шайх Шаҳобуддини Сухравардӣ будаанд ва соле чунин иттифоқ афтода, ки дар Қирмон ба хонақоҳи Авҳадуддин ҳарсе ба хилват нишастанд ва дар аснои арбаин ҳар кадоме аз сафари олами малакут савғоте ба хидмати Шайх расониданд. Шайх Ироқӣ «Ламаот», Шайх Авҳадӣ «Тарҷеъ»-е ро, ки бағоят машҳур аст ва Саид Ҳусайнӣ китоби «Зод-ул-мусофирин». Баъде ки Шайх ҳар се нусхари мутолиа кард, фармуд: «Ҳақ таоллоҳ вучуди шарифи ин ҳарсе дар дарёи яқинро ҳамвора аз офат маҳфуз дорад, ки аҷаб се гавҳар аз кони ҳақоик берун оварданд. Чун ин фирқа мусофирони масолики

яқинанд. Он ки «Зод-ул-мусофирин» овард, сайёҳи манозири ирфонист ба тақрибу васф «Зод-ул-мусофирин» сабт шуд»[8,246].

Аз ин қавли Давлатшоҳ ҳақиқаташ он аст, ки адибони орифи зикршуда воқеан соҳибони китобҳои мазкур ҳастанд. Аммо дар Кирмон дар хонаҳои Авҳадии Кирмонӣ ба ҳам омадани онҳо ва пас аз таълифи он осор онҳоро ба Шайх Шаҳобуддини Сухравардӣ ҳадя карданашон ба ҳақиқат рост намеояд. Зеро на танҳо пеш аз таълифи «Зод-ул-мусофирин» балки қабл аз валодати Амир Ҳусайнӣ Шайх Шаҳобуддини Сухравардӣ ин дунёро тарк карда буд. Соли вафоти Шайхи махкур 1235 аст. Ҳақиқат ин аст, ки ҳарсе адиби зикршуда асарҳои худро дар ҷойҳои гуногун ва дар шароити фазои маънавии гуногун эҷод кардаанд.

Амир Ҳусайнӣ бо Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ низ дорои иртиботи маънавӣ будааст ва ин иртибот аз ҳайси хирқа аз тариқи Баҳоуддин Закариёи Мултонӣ пир ва муршиди Амир Ҳусайнӣ сарчашма мегирад. Ва шояд ин иртибот сабаб будааст то Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дар сафаре, ки ба соли 790 ба Ҳирот доштааст, бо яке аз набераҳои Амир Ҳусайнӣ васл кунад ва Шоҳ Халилуллоҳ фарзанд ва ҷонишини ӯ аз ин васл ҳосил ояд [4,13].

Давлатшоҳи Самарқандӣ нисбати таълим ва иршоди Амир Ҳусайниро мустақиман ба Шайх Шоҳобиддини Умари Сухравардӣ расонида ӯро аз муосирони он шайху орифи бузург баршумурдааст. [8,244] . Аммо ин интисоб саҳеҳ нест, зеро вай таълимоти сӯфиёнаи худро дар хидмати Шайх Баҳоуддин Закариёи Мултонӣ ва писараш Садриддини Ориф омӯхт ва сулукашро назди Рукнуддин Абулфатҳ ба итмом расонид. Гап дар ҷойи дигар аст ва ва он аз ин қарор аст, ки Шайх Баҳоуддин Закариёи Мултонӣ яке аз тарбиятёфтагон ва муридони Шайх Шаҳобуддини Сухравардӣ буд, бино бар ин нисбати таълими вай бо як восита ба пир ва раиси маслаки Сухравардӣ яъне Шайх Шаҳобуддин Абухафс Умар ибни Муҳаммади Сухравардӣ мерасад. Вай дар ибтидои маснавии «Канз-ур-румуз»-и худ пас аз ситоиши паёмбар (с)

ва ёрони ӯ ба мадҳи Шайх Шаҳобуддини Сухравардӣ пардохта ва он Шайхро «Қутбулаъзам» ва «Шайхулшуюх» хондааст ва сипас Шайх Баҳоуддин Закариёи Мултониро мадҳ гуфта, ӯро бо лақабҳои «Пир», «Қутбулавлиё» ёд карда, пас аз он ба мадҳи фарзанди Баҳоуддин, яъне Садруддини Ориф даст ёзидааст. Аз ин аснод ба таври қотеъ хулоса кардан мумкин аст, ки Амир Ҳусайнӣ дар тариқати суҳравардия қарор дошт:

Пири ҳафт иқлим, қутбулавлиё,
Восили ҳазрат надими кибриё.
Нӯшдоруи дили ҳар дардманд,
Қадри ӯ чун Ҳиммати ӯ бас баланд...
Аз вучуди ӯ ба назди дӯстон
Ҷаннатулмаъво шуда Ҳиндустон.
Ман ки рӯй аз неку бад бартофтам,
Ин саодат аз қабулаш ёфтам...[4, 41].

Чунон ки зикр шуд, Амир Ҳусайнӣ дар хонақоҳи Баҳоуддин Закариёи Мултонӣ ва халафи ӯ тарбияи ботинӣ ёфт, мароҳили сулукро паймуд ва баъд аз дарёфти хирқа дар силсилаи тариқати суҳравардия ба ҳукми пири равшанзамир ба ҷониби ватанаш Ҳирот равон гардид ва дар он ҷо бисоти иршод густурд ва ба тарбияи муридон пардохт.

Силсилаи тариқат ва шачараи интисобии хирқаи Амир Ҳусайнӣ ба тариқи зайл аст: Амир Ҳусайнӣ муриди шайх Рукниддин Абдулфатҳ - ӯ муриди падари худ Садриддини Ориф- ӯ муриди падари худ шайх Бӯҳоуддин Закариёи Мӯлтонӣ- ӯ муриди шайх Шаҳобиддин Умари Сухравардӣ- ӯ муриди амаки худ шайх Зиёуддин Абуначиби Сухравардӣ- ӯ муриди амаки худ Қозӣ Возеҳуддини Сухравардӣ- ӯ муриди падари худ Муҳаммад Амуяи Сухравардӣ- ӯ муриди Аҳмад Асвади Динурий- ӯ муриди Саид Ҷунайди Боғдодӣ- ӯ муриди Довуди Тойӣ- ӯ муриди Хоҷа Ҳабиби Аҷамӣ- ӯ муриди Хоҷа Ҳасани Басрӣ- ӯ муриди сарҳалқаи авлиё ҳазрати Али ибни Абтолиб ва ӯ муриди ҳазрати Муҳаммади Мустафо (с) [4, 15].

Доир ба издивочи шоир Ризокулихони Ҳидоят дар «Риёзулорифин» чунин менигорад: «аз баъзе мардуми Мултон чунон истимоъ афтод, ки ҳазрати Амир Ҳусайниро низ ҳазрати Баҳоуддин Закариё як духтари худро ба ақди никоҳ даровардаанд» (19,631). Дар сарчашмаҳо омадааст, ки Шайх Баҳоуддин Закариёи Мултонӣ духтари худ, ки Нурбону ё Нурбиби ном дошт, дар ҷавонии Шайх Ироқӣ ба никоҳи ӯ овард. Пас аз муддате ин зан вафот мекунад ва Шайхи мазкур хостааст духтари дигари худро ба издивочи ӯ орад, вале дар ин амр писари ӯ Садриддини Ориф мухолифат кардааст. Гумони ғолиб бар ин аст, ки ҳамин духтари дуюмро Закариёи Мултонӣ, баъдан, ба Амир Ҳусайнӣ додааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки Шайх Ироқӣ ва Амир Ҳусайнӣ ба ҳам боҷа мебошанд вале дар осори Ироқӣ роҷеъ ба Амир Ҳусайнӣ ва дар осори Амир Ҳусайнӣ роҷеъ ба Ироқӣ ҳарфе нест.

Вафоти Амир Ҳусайниро ба ихтилоф байни солҳои 717 то 719-и ҳиҷрӣ мутобиқ ба солҳои 1318-1319 навиштаанд. Абдурраҳмони Ҷомӣ дар бораи соли вафоти Амир Ҳусайнӣ гуфтааст: «Дар содис ушри шаввол санаи самони ашара ва сабъамиъа аз дунё бирифт»[24, 402] ки маънои шонздаҳуми шавволи 718-и ҳиҷрӣ мутобиқ ба 11 декабри соли 1318-и мелодиро дорад. Ин таърихро Фасеҳи Хофӣ низ дар асари худ зикр кардааст: «Вафоти Шайхи бузурги ислом ва яке аз пешвоёни ирфону тасаввуф Саид Олими Ҳусайнӣ (Разиаллоҳу анҳум) ба таърихӣ 16-шавволи соли 718-и ҳиҷрист» [22,47] Таърихи вафоти Амир Ҳусайнӣ дар қитъае, ки бар санги мақбараи вай ҳақ шудааст ва аксари таъкиранигоронавардаанд чунин омадааст:

Даҳу шаш аз моҳи шавволу ҳафсаду ҳаҷдах,

Намуд воқеаи ифтихори оли Мухаммад (с).

Равон Саиди Содоти аср, Мир Ҳусайнӣ,

Шуд аз сарочаи дунё ба дори мулк муҳаллад .

Ва низ аз байти аввали ин қитъа бармеояд, ки Амир Ҳусайнӣ шонздаҳуми шавволи соли 718-и ҳиҷрӣ мутобиқ ба 11-декабри соли 1318-

и мелодӣ вафот кардааст. Мазори вай дар гӯристони Ҳирот дар назди оромгоҳи Абдуллоҳ ибни Муовия ибни Абдуллоҳ ибни Ҷаъфари Тайёр воқеъ гардидааст.

Дар мавриди мақом ва манзилати Амир Ҳусайнӣ дар ирфону тасаввуфи исломӣ ва шеърӯ адаб сарчашманигорон ўро ба унвони як шоири латифгӯтор ва орифи комил ба қалам дадаанд:

Ҷомӣ менависад: «...Олим буда ба улуми зоҳирӣ ва ботинӣ...вайро мусаннифоти бисёре аст баъзе манзум ва баъзе мансур...ва ўро девоне аст бағоят латиф» [24, 402]. Давлатшоҳи Самарқандӣ чунин менависад: «...солики масолики дин ва орифи асрори яқин аст ва дар кашфи румузи ҳақоиқ ва дақоиқ канзулмаъонӣ буда ва дар фазилати улум Ҷунайди сонӣ, хотири пурнури ў гулшани роз ва тутии нутқи ў андалеби хушовоз» [8, 246]. Ризоқулихони Ҳидоят дар «Риёз-ул-орифин» мегӯяд: «... рӯй ба риёзат оварда ба мақомоти баланду мадориҷи арҷманд вусул ёфт ва бо Баҳоуддин Закариёи Мултонӣ иродат дошт, рисолаҳои некӯ ва маснавиҳои дилҷӯ дар олам ба ёдгӯр гузошт...» [19, 24].

Аз ин иқтибосот бар меояд, ки Амир Ҳусайнӣ дар замони зиндагиаш ба ҳайси орифи бузург ва шоири ширинмақол аз мақому манзалати арҷманде бархӯрдор будааст.

Аз Амир Ҳусайнӣ осори гаронбаҳое боқӣ мондааст, ки қисме аз онҳо ба табъ расидаанд ва бархе ҳанӯз дар шакли нусхаҳои хаттӣ дар китобхонаҳои дунё маҳфузанд, ки баррасии онҳо вақти дигар ва таҳқиқи дигарро металабад.

Китобнома

1. Албирӣ, Боботоҳир. Доират-ул-маорифи бузурги исломӣ. Иборат аз 10 ҷилд.-Ҷилди 10/ Албирӣ, Боботоҳир. - Техрон, 1380.-1675 сах.
2. Амин Аҳмади Розӣ. Ҳафт иқлим. Бо кӯшиши Саид Муҳаммади Ризотоҳирӣ. Дар се муҷаллад.- Ҷ.2-юм Амин Аҳмади Розӣ. - Техрон, 1368.
3. Амир Ҳусайнӣ. Маснавиҳои ирфонӣ. Бо кӯшиши Саид Муҳаммади Туробӣ/ Амир Ҳусайнӣ.- Техрон, 1371-354 сах.
4. Амир Ҳусайнӣ. Маснавии «Канз-ур-румуз». Бо кӯшиши Ҷалили Мисгарнаҷод/ Амир Ҳусайнӣ. -Техрон, 1367-72 сах.
5. Баравнӣ, Салом Нуриён. Амир Ҳусайнии Ҳиравӣ ва «Нузҳат-ул-арвоҳ»-и ӯ/Салом Нуриён Баравнӣ// Ахбороти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ, 2005, № 4, Саҳ.53-61
6. Бертельс Е.Э. суфизм и суфийская литература // Избр.труды.-М.: Наука, 1965-522с.
7. Броун Эд. Таърихи адабии Эрон.-Ҷ.3. Аз Саъдӣ то Ҷомӣ. Тарҷума ва ҳавошии Алиасғари Ҳикмат.- Техрон: Амири кабир, 1351.- 876 с.
8. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. Аз рӯйи ҷопи Браун ба муқобилаи нусхаи муътабари хаттии қадим. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи Муҳаммад Аббосӣ. -Техрон 1337-649 сах.
9. Зарринқуб А. Дунболаи ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон.-Техрон: Амири кабир, 1371.-312сах
- 10.Крымский А. История Персии, ее литературы и дервешской теософии.-Т.3.-М.: Лазаревский Инст.-Восточных языков, 1914.- 504 сах.
- 11.Лоҳиҷӣ, Шамсиддин Муҳаммад. Мафотех-ул-эъҷоз фӣ шарҳи «Гулшани роз». Бо муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқоти Муҳаммадризо Барзғари Холиқӣ ва Иффати Карбосӣ.- Ҷопи аввал -Техрон: Заввор 1371-818 сах.

- 12.Максудов, Бадриддин. Чустучӯ дар аҳвол ва осори Ироқӣ. - Душанбе: Пайванд, 2009-555 саҳ.
- 13.Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Иборат аз 2-чилд. Душанбе: Маориф, 1977
- 14.Озари Бекдилӣ. Оташкада. Бо кӯшиши Ҳасани Содоти Носирӣ. -Техрон: Амири кабир, 1337-914саҳ.
- 15.Рипка Ян. История персидской и таджикской литературы. Пер. с чешск. ред и авт. пред. И.С. Брагинский.-М.: Прогресс, 1970.-440 саҳ.
- 16.Саъид Нафисӣ. Таърихи назму наср дар эрон ва дар забони форсӣ. Иборат аз 2-чилд. Ҷилдҳои 1-2. Техрон 1344.
- 17.Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ.- Ҷилди 3-юм. -Техрон, 1371.
18. Тоҷибоев Ш. Нигоҳе ба маснавиҳои Амир Ҳусайнии Ҳиравӣ.// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.- Душанбе.: Сино, 2010 №11 Саҳ-135.
- 19.Ҳидоят, Ризоқулихон. Риёз-ул-орифин. Бо кӯшиши Меҳралии Гургонӣ.-Техрон :Зӯхро, 1344-631 саҳ.
20. Ҳодизода Р. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои 13-14. Душанбе: Дониш, 1976
21. Ҳусейнзода Ш. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи-8. Сталинобод-1953.- 229 саҳ.
22. Хавафи Фасех Аҳмад ибн Джалаладдин Муҳаммад. Муджмал Фасихи. Перевод, предисловия, примечания и указател Д.Ю.Юсуповой. Ташкент: Фан 1980- 345ст.
- 23.Хондамир. Ҳабиб-ус-сияр. Дар чаҳор ҷилд. Зери назари Муҳаммад Дабири Саёқӣ.-Ҷ. 3-Техрон: 1362-759саҳ.
- 24.Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Нафаҳот-ул-унс. Бо кӯшиши Муҳаммади Обидӣ. -Техрон : Иттилоот 1370 -1214 саҳ.

МАКСУДОВ БАДРИДДИН,
ХАКИМОВ АБДУВОХИД

БИОГРАФИЯ АМИРА ХУСАЙНИ ХИРАВИ

В данной статье рассматриваются жизнь и биография поэта XIV века Амира ХусайниХирави. Автор статьи на основе многочисленных фактов утверждает, что мистические поэмы Амира Хусайни «Зод-ул-мусофирин», «Канз-ур-румуз» и «Си нома» как по форме, так и по стилю изложения были написаны под влиянием поэм Дж. Руми и Низами Ганджави.

Ключевые слова: мистические поэмы суфийского поэта XIV века Амира ХусайниХирави, структура, содержание и стилистические особенности мистических поэм Хирави, форма и стиль изложения мистических поэм.

MAKSUDOV BADRIDDIN
KHAKIMOV ABDUVOHID

BIOGRAPHI AMIR HUSAIN KHIRAVI

In the present article structures, contents and stylistic peculiarities of the XIV century Sufi poet Amir Husain Khiravi are reviewed. Based upon the numerous facts the author of the article states that Amir Husain's mystic poems such as "Zad-ul-Musafitin", "Kanz-ur-Rumuz" and "Se Nameh" both by form and narration exposition style were created under the influence of Jalelluddin Rumi and NizamiGhanjevi poems.

Key words: mystical poems Sufism the poet of X IV century Amir HusayniHiravi, structure, the maintenance and stylistic features of mystical poems of Hiravi, the form and style of a statement of mystical poems.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2015

**РАМЗИНАҲОИ ҲАМРӢ ДАР РУБОИЁТИ МАВЧУД ДАР
ОСОРИ АЙНУЛҚУЗОТИ ҲАМАДОНӢ**

Он чи аз фаҳвои осори адабӣ, хусусан ашъори ирфонӣ бар меояд, муаййиди ин аст, ки ирфон, ки худ аз машраби завқу илҳом сарчашма мегирад, албатта бо шеър ва шоирӣ, ки аз ҳамин латифаи ниҳонӣ бармехезд, нисбати том дорад.

Назди сӯфия беҳтар забоне, ки метавонад тарҷумони дил ва бозгӯкунандаи эҳсосоти дарунӣ ва мубаййини шӯру ҳол бошад, шеър аст. Онҳо чӣ дар буъди таълимӣ ва чӣ дар буъди тавҷидии (ба вачд овардан) мактаби хеш аз шеър, ба вижа «рубой», бисёр баҳра гирифтаанд ва бо забони «рамз», дар ин ашъор ва рубоиёт ба таъйини таҷрибиёт ва ҳолати ирфонӣ, ки мафҳуми комилан мучаррад ва мовароиянд, пардохтаанд.

Дар ин росто Айнулқузоти Ҳамадонӣ ба унвони орифи саромад дар ҳавзаи адабиёти ирфонӣ дорои осоре мансур аст, ки дар онҳо аз шеър бисёр баҳра чустааст. Ва дар ин байн, он чи назарро ба худ ҷалб менмояд, вучуди рубоиётест, ки худ суруда ва ё аз дигар урафои шоир ба вом гирифтааст.

Ин рубоиёт, ки ба навъе мукамил ва мутаммими мабоҳиси ӯ махсуб мешаванд, бо бархурдорӣ аз вожагони рамзӣ, ки аз ҳавза ё шабақаҳои мутааддид гирифта шудаанд, арзиши хосси худро доранд ва беҳтарин намуна барои воқеӣ талаққӣ мешаванд.

Аз ин сабаб дар ин пажӯҳиш, бо таваҷҷуҳ ба асолате, ки ишқ ва ба табаъи он мастӣ, назди сӯфия доранд, пажӯҳанда бар он аст, то бо тарҳ ва баррасии мабоҳисе чун робитаи мавҷуд байни ирфон ва адабиёт, ҷойгоҳи шеър ва рубой дар адабиёти ирфонӣ, забони ирфон, шабақаҳои

рамзӣ, ба рамзинаҳои марбут ба шабакаи хамриёти мавҷуд дар ин рубоиёт бипардозад.

Калидвожаҳо: адабиёти ирфон, рубоӣ, забон рамзӣ, рамзинаҳои хамрӣ, Айнулқузоти Ҳамадонӣ.

Дар назари урафо, ки тақомул ва расидан ба сарчашмаи ҳақиқат асоси мактабашонро ташкил медиҳад, «дар варои шариат ва он сӯи таъолими паёмбарон, тариқате низ ҳаст, ки инсонро бе воситаи ғайр ба Ҳақ муттасил мекунад» [5, 34] ва аз ин роҳ маърифате мубтанӣ бар ҳолат ва таҷрибиёти рӯҳонӣ насиби ӯ мегардад, ки васфношуданист. Лизо, бо ин заминаи эътиқодӣ аз тариқи «дил» ва ба нирӯи ҷовидонаи «ишқ» сулукро меоғозад ва бо тӯшаи иштиёқу «мастӣ» ҳосил аз он ба шеваи кашфу шуҳуд ба таййи тариқ мепарозад.

Бад-ин гуна ба воситаи «дил» ва ҳаяҷонот, он ки хостгоҳи адабиёт низ маҳсуб мешавад, ибтидо бо адабиёт ва сипас бо шеърӯ шоирӣ, ки аз ҳамин латифаи ниҳонӣ бар меҳезад, муносибати том меёбад. Ба баёни дигар «тасаввуф ҳамеша бо шеърӯ шоирӣ сару кор дошта, ҳатто таълифоти мансури сӯфия низ камобеш ранги шеър доштааст. Зеро сӯфӣ қабл аз ҳар чиз, аҳли дил аст ва дар фазои завқу ҳаёл ва авотифу эҳсосот ва хобҳои ҳуши шоирона дар парвоз аст. Бадеҳист, беҳтар забоне, ки битавонад тарҷумони дил ва мубаййини эҳсосоти дарунӣ ва шӯру шавқ ва вачду ҳоли ӯ шавад, забони эҳсосот, яъне шеър аст» [3, 479].

Урафо дар либоси назму наср афкори баланд ва андешаҳову таълимоти хешро баён карда, то рӯҳи мухотабинро аз ишқ ва завқу шӯри «мастӣ» молмомол кунанд ва таъсиру нуфузи бештаре хусусан дар ҷони омма бигузоранд. Чӣ басо то ҷое пеш рафтаанд, ки дар бархурд бо авом, ки аз дониши қуръонӣ бархурдор набудаанд, шеърро барои ҳидоят ва таълими онҳо дастовези худ қарор додаанд.

Албатта гуфтанист, ки онҳо мутақобилан бо халқи адабиёти ирфонӣ ва ба табаъи он, бо инъикоси мафҳуми динӣ дар қолаби шеър ва насри адабӣ, халқи мазомини нав ва масодик барои мафҳуми комилан муҷаррад ва мовароӣ, ҳидояти афкори омма ба самти шеър ва мавориде

дигар хадамоти арзанда дар қиболи адабиёт ва шеър доштаанд. Ва орифоне чун Боязиди Бастомӣ (вафот 261), Ҳусайн ибни Мансури Ҳаллоҷ (вафот 309 ҳ.к) ва Абӯсаиди Абулхайр (вафот 440 ҳ.к), Аҳмади Ғазолӣ (вафот 520 ҳ.к) ва низ Айнулкузоти Ҳамадонӣ (492-525 ҳ.к) бо осору ашъори худ бар ғинои адабиёт афзудаанд.

Сӯфия барои расидан ба сарчашмаи ҳақиқат бо мафохиме чун ишқ, мастӣ, висол, фано ва чанде аз ин қабил сару кор доранд, ки ба иқлими комилан мучаррад ва мовароӣ тааллуқ доранд.

Онҳо пас аз аввалин таҷаллӣ аз таҷаллиёти Ҳақ, ба ҳолат ва таҷрибиёти ҳосил аз кашфу шуҳуд даст пайдо мекунанд ва по дар оламе мегузоранд, ки мардуми одӣ аз он бенасиб ҳастанд. Лизо, барои табиӣ чунин таҷрибиёти мучаррад ва дар айнаи ҳол шахсӣ, ки албатта дар забони рӯзмарраи мардуми одӣ намегунҷад, ба забони «рамзӣ» мутавассил мешаванд, ки умуман аз киноёт, ташбеҳот, истиорот ва тамсилот моя мегирад.

Айнулкузот дар ин бора менависад: «Маърифате, ки аз роҳи басират ҳосил шавад, мавзӯи он азалӣ аст. Ҳаргиз таъбире аз он мутасаввир нашуд, магар ба алфози мутташобҳ» [18, Муқаддимаи мусахҳеҳ, 109].

Дар ин робита, агарчи мавориде чун пӯшонидани асрор аз номаҳрамон, дар амон мондан аз таъни қишригароҳо, суҳулат дар амри омӯзиш ва чанде дигар нақши муҳимме дар гироиши сӯфия ба рамз доштаанд, аммо масъалаи «ҳубби Илоҳӣ ва мастии ҳосил аз он», ки гоҳ мунҷар ба шатҳиёт низ шуда, беш аз ҳар чизи дигар дахил будааст. Ба гунае, ки «бегумон борвартарин рамзҳо дар ҳавзаи дину ирфон ба зухур расидааст, то чое, ки метавон гуфт рамз бунёни мутуни динӣ ва ирфониро ташкил медиҳад» [28, 439].

Тасаввуф ба унвони мактабе мардумӣ ва сӯфия низ шахсе аз ашхоси ҷомеа, гоҳ дар ҳайати як улғӯ ва муқтадо, ҳаргиз аз мардум дур ӯ чӯдо набӯдаанд. «Онҳо ҳеҷ гоҳ бо адабиёти расмӣ дарборӣ, яъне қасидапарозии сирф ва маддоҳӣ коре надоштанд ва бештар ба ғазал ва «рубой» мутамоил будаанд. Мухотабони онон мардуми кӯчаву бозор

будаанд, ки махсусан ба маҷолиси сӯфиён дар хонақоҳҳо омаду шуд доштаанд» [30, 45-46].

Ин таомули мавҷуди байни сӯфия ва мардум, беш аз ҳар чиз, назари сӯфияро ба рубоӣ маътуф доштааст. Ҳарчанд авомиле чун кӯтоҳӣ ва фишурдагии қолаб, бархурдорӣ аз вазну оҳанги муҳаййичу таъсиргузор ва муносиб будан барои сабти лаҳзоту «ҳол»-от дар истикболи сӯфия аз рубоӣ муассир будааст.

Ба ҳар тақдир, онҳо беш аз ҳар қолаби шеърӣ дигар, хусусан дар ҷиҳати тавҷид (ба вачд овардан) ва ташъифи шунавандагон дар маҷолиси самоъ ва низ басти ҳолоти хеш бад-он хӯ гирифта ва гоҳ иттифоқ афтодааст, ки барои омӯзиш, ҳидоят ва ошноии авоме, ки аз Қуръон баҳрае кофӣ надоштаанд, бар болои манобир ва дар маҷолиси ваъз рубоиро замзама кунанд.

Ҳузури рубоӣ, беш аз ҳар чиз ва ҳар ҷо, дар маҷолиси «самоъ»-и сӯфия маҳсус ва намоён будааст. Онҳо дар ин маҷолис, ҷӣ басо бо хониши рубоӣ дигаргун ва аз худ бадар шуда, ҷазаба ва мастии орифонашон дучандон мешудааст. Гоҳе, ҳатто, мунҷар ба саройиши рубоӣи филбадеха низ мегардидааст. Бертелс дар ин бора менависад:

«Маҷлиси сӯфия тавъам бо самоъу тарона бар он буд, ки ширкаткунандагони маҷлисро ба суръат ба вачду ҳол дароварад. Дар ин замон назми форсӣ дорои суннатҳои баъдӣ нашуда буд. Аз ин рӯ, машоихи сӯфӣ чорае надоштанд ҷуз ин ки ба ашъори мардум рӯй оварданд ва аз ҳамон ҷо рубоиро, ки шакли бисёр мавриди писанди шеъри форсӣ барои онҳо буда, баргиранд» [2, 82].

Яке аз орифони саромад дар осору ашъори рамзӣ Айнулқазот Абулмаъолӣ Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Алиӣ Миёнҷӣ (492-525 ҳ.қ), маъруф ба Айнулқазоти Ҳамадонӣ аст, ки дар таъриху адабиёти тасаввуф саҳми басазое дорад.

Вай алорағми умри кӯтоҳе, ки дошта, ба камолоту маорифи бисёр ноил омада ва натиҷаи он осори гаронбаҳост, ки ба арабӣ ва форсӣ аз худ ба ёдгор гузоштааст. Аммо дар байни осори форсии ӯ се асари мансураш,

яъне «Тамҳидот», «Лавоеҳ» ва «Номаҳо», ҳар як намунаи аъло дар ҳавзаи ирфон ба шумор меоянд.

Аз ҷумлаи вежагиҳои боризи ин осори мансур музайян будан ба ашъор, хусусан рубоиётест, ки худ суруда ва ё аз дигар урафои шоир ба истишҳод овардааст, ки гӯё ин шеваи нигориш аз вежагиҳои сабки замони Айнулқузот будааст. Рубоиёте, ки бо бархурдорӣ аз вожагони рамзӣ, ҳукми мукаммили мабоҳиси мавҷуд дар ин осорро доранд ва метавон онҳоро навъе ҳусни таълил қаламдод кард.

Бо баррасии ин осор метавон изъон дошт, ки «Айнулқузот, ки дар осораш барои таъкиди суҳанони пуршӯру орифонаи худ, ки ба басирати ботин дарёфтааст, пайваста аз шеър кӯмак меҷӯяд ва дар бораи шеър, дар посухи эҳтимолии мухотиби ҳеш, ки мумкин аст миёни шеърҳо ва суҳанони ӯ таваҳҳуми бегонагӣ кунанд, дар бораи шеър назаре иброз мекунад, ки шояд дар саросари адабиёти форсӣ беназир бошад. Ӯ менависад: «Қавонмардо! Ин шеърҳоро чун оина дон! Охир донӣ, ки оинаро сурате нест дар худ, аммо ҳар ки дар ӯ нигарад, сурати худро тавонад дид, ки нақди рӯзгори ӯ бувад ва қамоли қор ӯст. Ва агар гӯӣ шеърро маънӣ он аст, ки қоилаш ҳост ва дигарон маънии дигар вазъ мекунанд аз худ. Ин чунон аст, ки гӯяд: «Сурати оина сурати сайқал аст, ки аввал он намуд».

Он чи дар ибороти фавқ зикр гардидааст, бар меҳвари иборати «ин шеърҳоро оина дон» меҷарҳад. Лафзи «ин» дар суҳанони ӯ ишора ба шеърҳое дорад, ки барои баёни матолибе, ки ҳосил аз таҷоруби ирфонии вай аст, аз он суд меҷӯяд. Чунонки дида мешавад, ин назар нисбат ба шеър талаққии Айнулқузот аз шеър як асари рамзӣ менамояд» [21, 80].

Яке аз муҳассаноти вай дахлу тасарруфи ғайримустақим дар ашъор аст. Бархурди олимона ва шоиронаи вай бо ашъор, хусусан рубоиёт, чи рубоиёте, ки аз он ӯ ё мунтасаб ба ӯст ва чи онҳое, ки ҳамроҳ бо номи сарояндагонашон зикр гардида, ба гунаест, ки метавон ин гуна бардошт кард, ки: «Айнулқузот ба шеър менигарад, на ба шоир, ба ҳамин сабаб [ҳатто] шеъри [«Бӯи Ҷӯи Мӯлиён»] Рӯдакиро рамз талаққӣ мекунад» [21,

82] ва он чи дар бархурд бо рубоиёти мазкур айният меёбад, ин аст, ки вай ин рубоиётро ба гунае дар хидмати афкору мабоҳиси ирфонии худ мегирад ва бар онҳо соя меяфканд, ки гӯй онҳоро бо сарфи назар аз сарояндагони аслий ва ҳар мавзӯе, ки қаблан доштаанд, аз они худ намудааст. Аз ин сабаб ҳар гуна баҳс дар бораи масоиле чун сикхат ё адами сикхат нисбат ба сарояндагони ҳақиқӣ ва ғайриҳақиқӣ ва ё навъи адабии ашъорро ғайризарурӣ менамояд.

Урафо барои бархурдор шудан аз вожагони рамзӣ аз ҳар чизи мумкин ва мавҷуд дар дарун ё атрофи хеш баҳра мегиранд. Дар назари онон ҳар чӣ ки битавон мавҷудаш номид, метавонад оинаи тамомнамо барои таҷаллий бошад. Аз ин сабаб онҳо аз шабакаҳое чун олами моддӣ ва табиат, инсонӣ ва ҳолоту мухтасоти ӯ, яъне ошиқонаҳо, хамриёт, мутааллиқоти андомӣ, равобити иҷтимоӣ ва низ шабакаҳои асотирий, адёни илоҳӣ ва ғайриилоҳӣ ва ғайра дар ба даст овардани рамзинаҳои худ баҳра мегиранд, то илова бар баёни ногуфтаниҳо ба ганҷинҳое аз луғоти рамзӣ низ ноил шаванд ва бо шарҳи онҳо мухотибонро дар ин водӣ сардаргум ё беҳабар раҳо накарда бошанд.

Бо тавачҷуҳ ба навъи биниш ва идрок, ки урафо аз ишқу маъшуқи ҳақиқӣ доранд ва ҳамчунин тариқате, ки бар мабной ирфони шухудӣ поягузорӣ нумудаанд, бешак ишқ ва «мастӣ» ҳосил аз он, ки дарвоқеъ мубаййини беҳешӣ ва фаромӯшии мо сивои Оллоҳ аст, аз асолати болое бархурдор аст. Ва яқинан сайри сулуки онҳо ба меҳварияти ишқу мастӣ дар ҷараён аст. Лизо, бо нигоҳе ба адабиёт ва хусусан ашъори орифона мешавад изъон дошт, ки урафо беш аз ҳар чиз аз вожагони мавҷуд дар шабакаи хамриёт ва ҳолоти мастӣ баҳра гирифтаанд.

Айнулқузот ҳам ба унвони орифе, ки ишқ ба Ҳақ дилашро дарёе чӯшон намудааст ва мастии ишқ вайро беҳеш, дар табиини асрор ва кайфияти ҳолоти асили ишқ аз вожагоне чун бода, шароб, харобот, мастӣ ва ғайра баҳра гирифта ва дар рубоиёти худ мунъакис намуда ва низ ба рубоиёти орифон ё шоироне, ки аз ин рамзинаҳо бархурдоранд, истишҳод кардааст.

Аммо он чи гуфтанист ин, ки ин навъ вожагони рамзӣ қабл аз Айнулқузот дар осор ва рубоиёти орифони мутақаддим ва низ дар осори ҳамасрони ӯ, касоне чун Боязиди Бастомӣ (вафот 261 ҳ.қ), Абӯсаиди Абулхайр (вафот 440 ҳ.қ), Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ (вафот 488 ҳ.қ), Муҳаммади Ғазолӣ (вафот 505 ҳ.қ) ва хусусан Аҳмади Ғазолӣ (вафот 520 ҳ.қ), ки «Айнулқузот аз муридон ва дилбохтагону сарсупурдагони хосси ӯ буд» [11, 37], ба хидмат гирифта шудааст, ки дар ин хусус метавон ба масодиқи зер ишора намуд:

Эй ишқи ту кушта орифу омиро,

Савдои ту гум карда нақӯномиро.

Завқи лаби майгуни ту оварда бурун,

Аз савмаа Боязиди Бастомиро.

Боязиди Бастомӣ [19, 41].

Дар дайр шудам, моҳазаре оварданд,

Яъне зи шароб соғаре оварданд.

Кайфияти ӯ маро зи худ берун кард,

Бурданд марову дигаре оварданд.

Аз Абӯсаиди Абулхайр [10, 33]

Масти туам, аз бодаву ҷом озодам,

Сайди туам, аз донаву дом озодам.

Мақсуди ман аз Каъбаву бутхона туй,

В-арна ман аз ин ҳар ду мақом озодам.

Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [19, 46].

Мо ҷоманамозе ба сари хум бурдем,

В-аз хоки харобот таяммум кардем.

Шояд, ки дари ин майкадаҳо дарёбем,

Он ёр, ки дар савмааҳо гум кардем [19, 256].

Дар кӯи харобот яке дарвешам,

З-он хум ба закот менаёри пешам.

Ҳарчанд ғарибу ошиқи дилрешам,

Чун май бихӯрам зи оламе нандешам [11, 179].

«Гӯё пешинаи корбурди ин рамзҳо ба васфи шароби бихишӣ дар Қуръони мачид мерасад. Ва бо ин ҳол набояд аз таъсири ашъори хамрии шуарои араб ва бавежа адабиёти муғона бар ин гуна рамзпардозӣ ғофил монд. Аттор дар зикри Боязиди Бастомӣ менависад: «Нақл аст, ки як рӯз сухани ҳақиқат мегуфт ва лаби хеш мемазид ва мегуфт: Ҳам шаробхорааму ҳам шаробу ҳам соқӣ. Ба ҳар ҳол мастӣ дар забони ирфон муҳаббат аст ва бар ин поя маст дар ин забон рамзи муҳиб хоҳад буд» [28, 464]

Рамзинаҳои хамрӣ дар рубоиёти мавҷуд дар осори Айнулқузот

Бода:

Гар ранги рухат ба бод бар дода шавад,

Бод аз тараби ранги рухат бода шавад.

В-ар ту ба масал ба кӯҳ бар бўса диҳӣ,

Кӯҳ аз лаби ту ақиқу бечода шавад [18, 110].

Эй ҷон шикаста дар миёни оташ,

Сармаст дарову бодии ишқ даркаш.

Чун маст шудӣ ту бо ҳаёли маъшук,

Парвонасифат рақс ҳамекун сарх(в)аш [16, 28].

Он чи урафо аз «**бода**» дар назар доранд, ишқест аз сӯи солиқ нисбат ба Ҳақ. Аммо солике, ки ҳанӯз дар аввали роҳ ва мубтадӣ аст ва аз ишқи Ҳақ ончунон ки бояд ҳанӯз бархурдор нашуда бошад.

Лизо, урафо «ишкero гӯянд, ки ҳанӯз иштидод наёфта бошад ва ин мартабаи муҳаббати мубтадиён аст» [12, зайли «**бода**»].

Беҳудӣ:

Маъшук маро гуфт нишин бар дари ман,

Магузор дарун он, ки надорад сари ман.

Он кас, ки маро хоҳад, гӯ, бехуд бош,

Ин дархури кас нест, магар дархури ман [18, 228].

Хоҳам, ки зи сирри ишқ огоҳ шавам,

Бехуд биравам, ба назди дилхоҳ шавам.

Гар ӯ шавам, эй ягона бар халқи ҷаҳон,

Бе заҳмати бехудӣ ҳама шоҳ шавам [16, 57].

Дар назди сӯфия манзур аз «**бехудӣ** мақоми суқру валаҳ аст» [23, зайли «бехудӣ»] ва бехудӣ дар мақоми суқр он гоҳ иттифоқ меафтад, ки орифи ошиқ аз фарти мастии ишқ худе барояш боқӣ намемонад ва бо нафӣи сифоти хеш ҷуз Ҳақро намебинад.

Паймона:

Ишқи ту бисӯхт, эй санам, хонаи дил,

Бишикаст ғами фироқ паймонаи дил.

Дурдона зи дида 3-он равон кардастам,

Зеро ки зи ман ҷудост дурдонаи дил [18, 243].

Сайёд ҳам ӯ, дона ҳам ӯ, сайд ҳам ӯ,

Сокиву ҳарифу маю паймона ҳам ӯ.

Гуфтам, ки зи ишқи ӯ ба бутхона шавам,

Дидам, ки бути ҳокими бутхона ҳам ӯ [16, 35].

Гирди дари мо ҷӣ гардӣ, эй девона,

Моно, ки туро тамош шуд паймона.

Чун менаравӣ ба офият воҳона,

Ёдат н-ояд зи шамъу аз парвона [17, 2/ 474].

Бар мабнои шавоҳиде, ки урафо дар осори ирфонӣ аз «**паймона**» иброз доштаанд, аз он «**дил**»-и инсонро ирода кардаанд. Диле, ки маҳалли таҷаллӣ ва тобиши анвори Илоҳист ва бо илҳому маорифи ғайбӣ, ки бар он ворид мешавад, ҳар лаҳза бар мастиву бехешии ориф афзуда мегардад. Аз ин сабаб урафо «бодии ҳақиқат ва чизеро гӯянд, ки дар вай

мушоҳидаи анвори ғайбӣ ва идроки маонӣ кунанд, ки дили ориф бошад» [23, зайли «паймона»]. Албатта, гоҳе низ ба расми маҷоз шароби маърифатро мадди назар доштаанд.

Чоми май:

Ногаҳ зи дарам даромад он дилбари маст,
Чоми майи лаъл нӯш карду бинишаст.
Аз дидану аз гирифтани зулф чу шаст,
Рӯям ҳама чашм гашту чашмам ҳама даст [18, 354].

Онон ки зи чоми ишқ мастанд ҳанӯз,
Дар тахти тасарруфи аластанд ҳанӯз.
Аз дунйиву охират агар огоҳанд,
Дар мазҳаби ишқ бутпарастанд ҳанӯз [16, 18].

Урафо аз «**чоми май**» ҳамчун паймона дили орифро ирода кардаанд, аммо ин ориф «пир»-у «мурод»-ест, ки ба ниҳояти сулук расида бошад. Назди онҳо, чоми май «дили шайх ва мурод [аст], ки пур аз бодаи маърифат ва маҳалли таҷаллиёти анвори Ҳақ аст (23, зайли «**чоми май**»). Тибқи ин таъриф мусалламан истеъдод ва гунҷоиши дили пире, ки таййи тариқ карда ва ба висол ноил омада, барои ҷазби инояти Ҳақ ва кашфу шуҳуди бештар аз дили солиқ дар роҳ аст. Ногуфта намонад, ки дар «Рафш-ул-алҳоз» вожаи «ҷом» ба танҳой зикр шуда ва аз он барои зикри «аҳвол» ёд шудааст [27, зайли «**ҷом**»].

Харобот:

Рав, то ба харобот хурӯше бизанем,
Дар майкада дар шавему нӯше бизанем.
Дастору китобро фиристем ба гарав,
Бар мадраса бигзарему дӯше бизанем [18,341].

Дар мусҳафи ақл ҳарфи томот бубин,
Бар сидра барою пас харобот бубин.
Бигзар зи сифоти ӯву дар худ бинигар,

Бе воситае таҷаллии зот бубин [16, 65].

Асрори харобот ба дастон набарӣ,

То сачда ба пеши бутпарастон набарӣ.

Покиза нагардӣ ту зи олоиши хеш,

То бар сари худ сабӯи мастон набарӣ [16, 102].

Гӯянд харобот бад аст (ин на) равост,

Нек аст хароботу бадихо аз мост.

Аз дидаи баднамоӣ бар бояд хост,

К-аз ростии мард шавад олам рост [17, 3 / 280].

«**Харобот**», фароҳури таърифаш, яъне маҳалли бехешӣ ва харобии сабӯкашон ва майгусорон. Дар ирфон ибтидо муаррифи «харобии башарият» [27, зайли «**харобӣ**»], сипас «мақоми ваҳдат» аст, ки ориф бо фаноӣ афъол ва сифоти башарӣ аз худ раҳой ёфта ва фони дар Ҳақ гаштааст.

Лоҳичӣ дар ин бора мегӯяд: «Харобот ишора ба ваҳдат аст, аъам аз ваҳдати афъоливу сифотӣ ва зотӣ. Ва низ хароботӣ он аст, ки аз худӣ фароғат ёфта, худро ба кӯи нестӣ дарбохта» [23, зайли «**харобот**»].

Хуморӣ:

На даст расад ба зулф ёре, ки марост,

На кам шавад аз сарам хуморе, ки марост.

Ҳарчанд, ки бад-ин воқеа дар менигарам,

Дарди дили оламест коре, ки марост [18, 353].

Дар чашмам чехри чун нигори ту бимонд,

Бар рӯям ранги гӯшвори ту бимонд.

Мастӣ сипарӣ шуду хумори ту бимонд,

Хар рафту расан бибурду бори ту бимонд [17, 2 / 276].

Мутобиқи бардоште, ки метавон аз ҳолати **хуморӣ**, яъне касолату беҳолии баъд аз итмоми масти шароб дошт, дар ирфон дур афтодани

солик аз висол ва баргаштан ба олами башарио ирода кардаанд, ки боиси маҳрумияти $\bar{u}$ аз мастии висол мешавад.

Албатта ин чудой ба маънии буридани ҳамешагӣ нест ва солик фурсати бозгашти дубораро метавонад дошта бошад. Лизо, назди урафо «хуморӣ раҷъат [аст] аз мақоми вусул ва итлоқ ба олами башарият ва ифтироқ» [12, зайли «хуморӣ»].

Соқӣ:

Ўро, ки бақои $\bar{u}$ ба боқӣ бошад,

Баргӯй зи бандагӣ чӣ боқӣ бошад.

Ҳушёр чӣ гуна гардад аз мастии ишқ,

Чун подшаҳаш ба зот соқӣ бошад [16, 43].

«**Соқӣ**» дар мабоҳиси ирфонӣ бо басомаде, ки дорад, аз ҷойгоҳи латифи волое бархурдор аст.

Бо таваҷҷуҳ ба ин, ки соқӣ мустақиман майгусоронро аз шароб мустафизу маст мекунад, аввалин бардошти ирфонӣ аз он ҳамоно «зоти ҳазрати Ҳақ» тавонад буд, бино ба файёзи мутлақ будан ва муҳаббате, ки ба бандааш раво медорад. Аз ин сабаб, «соқӣ» ба «таҷаллии муҳаббате, ки мӯчиби суқр аст», итлоқ меёбад (27, зайли «**соқӣ**»).

Дар манзари дигар мурод аз он «инсони комил» аст, ки ба ҳеч воситае аз сарчашмаи шароби Ҳақ бархурдор ва баҳрааманд аст. Пас, соқӣ, илова бар ин ки «киноя аз файёзи мутлақ аст, гоҳ бар соқии Кавсар итлоқ шуда ва ба истиора аз он муршиди комилро низ ирода кардаанд» [23, зайли «**соқӣ**»].

Шароб:

Аввал бутам шароби софӣ бе дурд

Медод, дилам зи ман бад-ин ҳила бибурд.

В-он гаҳ маро ба доми ҳичрон бисупурд,

Бозор чунин кунанд бо ғарчаву гурд [18, 106].

Ҳамон гуна ки «шароб» мастиовар аст ва шорибро аз ақлу ҳавос ва шуур тижӣ мекунад, ишқ ба Ҳақ низ ошиқи соликро бо ҷӯшишу ғалаёни худ аз ҳар чи ғайри Худо, тижӣ месозад.

Лизо, манзури урафо аз «**шароб**» «ғалаботи ишқ ва махсуси комилонест, ки дар ниҳояти сулук ахассанд. Ва ба таври мутлақ киноя аз сукри муҳаббат ва ҷазабаи Ҳақ аст» [23, зайли «**шароб**»]. Дар «Миръоти ушшоқ» навишта шудааст, ки шаробро «гоҳе бар завқ ва гоҳе бар мучаллои таҷаллии зоте итлоқ намоянд, ки муқтазои он ихфои осор ва фанои солиқ бувад. Лекин ин таҷаллӣ махсуси солиқи маҷзуб бошад, чунончи май таҷаллии махсуси маҷзуби солиқ. Ва лиҳозо, онро бар оташи муҳаббат ва бар сафвати ишқи оламафрӯз ҳам итлоқ намоянд» [12, зайли «**шароб**»].

Қадах:

Дар ишқи ту аз маломатам нанге нест,

Бо панҷаи он аз ин сухан ҷанге нест.

Ин шарбати ошиқӣ ҳама маҳрамрост,

Номаҳрамро дар ин қадах ранге нест [16, 35].

«**Қадах**» «дар луғат косаи гирди жарф аст, ки дар он шароб хӯранд, ки дар вақти шароб хӯрдан дар назари шориб олам мулавлан ва рангоранг намояд. Бар ҳамин ҷихат «қадах»-ро ба «вақти кашфи ҳақиқат» ташбеҳ кардаанд» [12, Таълиқот, зайли «**қадах**»] ва он замоне иттифоқ меафтад, ки дили ориф аз тамоми нуфузи афқору эҳсос тижъа шавад.

Иззуддини Кошонӣ барои «вақт» се таърифи хос қоида шудааст, ки ҳулосаи он чунин аст: «1) Васфест, ки бар банда ғолиб мебошад, монанди қабз ё баст, ҳузн ё сурур. 2) Холест, ки бо ҳуҷум ва муноҷот аз ғайб рӯй намояд ва солиқро дар тасарруфи худ гирад ва мунқод созад. Аз ин рӯ, гуфтаанд «ас-суфӣ ибн-ул-вақта». 3) Замони ҳол аст байни мозӣ ва мустақбал» [23, зайли «**қадах**»].

Кӯи харобот:

Дар кӯи харобот басте риндонанд,

К-эшон кутуби вафо зи бар бархонанд.

Лекин ҷу ниҳоди макри худ медонанд,

Доман зи ҷафову аз вафо бифшонанд [17, 2/143].

Дар майкадааш агар биёбӣ боре,

Бояд, ки вузӯ ту аз майи ноб кунӣ [16, 71].

Гар бо дигаре маҷлиси май созаму боғ,

Охир наниҳам зи меҳри кас бар дили доғ.

Лекин чу фурӯ шавад касеро хуршед,

Аз пеш ниҳад ба ҷои хуршед чароғ [17, 1/ 22].

Бо таваҷҷуҳ бо эҷоди суқру беҳешӣ «**май**» дар инсон он чи дар тариқат метавонад, чунон дар солиқ сорӣ шавад, то худӣ барояш намонад, Ҳақ, таҷаллиёти Ҳақ ва низ ғалабаи ишқи Ёст. Аз ин сабаб гуруҳе аз урафо аз «май» «вучуди мутлақро, ки сорӣ бошад нисбат ба ҷамеъи мавҷудот» [27, зайли «**май**»], дар назар доранд. Ва гуруҳе «таҷаллӣи Илоҳиро гӯянд, аҳам аз он ки осоре бошад ё афъоле ё сифоте ё зоте ба қадри машраб» [12, зайли «**май**»] ва низ гуруҳе дигар «ғалабаи ишқ» [12, зайли «**май**»]-ро ирода кардаанд.

Майкада:

Рав, то ба харобот хурӯше бизанем,

Дар майкада дар шавему нӯше бизанем.

Дастору китобро фиристем ба гарав,

Бар мадраса бигзарему дӯше бизанем [18, 341].

Шармат н-ояд, ки дар ғамаш хоб кунӣ,

В-он гаҳ зи ғамаш ду дида пуроб кунӣ.

Дар майкадааш агар биёбӣ боре,

Бояд, ки вузӯ ту аз майи ноб кунӣ [16, 71].

«**Майкада**» ба ин муносибат, ки маконе барои мастӣ ва ибросу изҳори сархушист, дар назари урафо ба «илми ҷабарруту мақоми муноҷот [итлоқ мешавад], ки сармастии ошиқон дар он ҷо ба зухур мерасад» [12, зайли «**майкада**»]. Гунаи мӯҷазтари ин таъриф ин гуна баён шудааст: «Мақоми муноҷотро гӯянд ба тариқи муҳаббат» [27, зайли «**майкада**»], аммо бемуносибат наменаояд ин, ки дар назди гуруҳе низ, ба «маҷлиси

унси дӯстон, хонақоҳ ва низ қалби муршиди комил итлоқ шудааст» [23, зайли «**майқада**»].

Бо тавачҷуҳ ба мабоҳиси ёдшуда дар ин пажӯҳиш метавон иброз дошт, ки сӯфия дар ҷиҳати тадвин, таълиму тарвиҷи афкор ва осори худ аз адабиёт, хусусан шеър, бисёр баҳра гирифтаанд.

Онҳо, ки барои расидан ба сарчашмаи ҳақиқат тариқате тавъам бо кашфу шуҳудро аз тариқи дил дар пеш гирифтаанд, мусалламан бо ҳолоту мафоҳиме чун **ишқ, мастӣ, иштиёқ** ва ғайра сару кор доштаанд, ки ҳалқаи пайванд ва нуқтаи талоқи адабиёту ирфон талаққӣ мешаванд ва бад-ин сабаб, ибтидо бо адабиёт ва сипас бо шеър нисбати том меёбанд.

Дар ин раҳгузар аз қолабҳои шеърии мавҷуд, ба хусус, аз рубоӣ, фароҳури вежағиҳое, ки дошта, бисёр истиқбол кардаанд, ба гунае, ки бештарини осори шеърии ҳудро бад-он қолаб ихтисос додаанд.

Аз сӯи дигар, барои таълими мабонӣ ва табиини таҷрибиёту ҳолоти ирфонии худ, ки моҳияте комилан мучаррад ва мовароӣ доранд, забони рамзиро ба хидмат гирифта ва боиси таваллуди фарҳанги азим аз вожағони рамзӣ дар адабиёти ирфонӣ шудаанд.

Аз ҷумлаи ин сӯфиён метавон аз Айнулқузоти Ҳамадонӣ ном бурд, ки дар осораш аз ашъор ва рубоӣҳои рамзии бисёр бархурдор аст.

Вай дар осори мансури худ, ки дар бораи ирфон ва фалсафа нигоштааст, дар ҷиҳати такмилу тасдиқи мабоҳиси онҳо аз ашъори бисёре баҳра гирифтааст, ки гӯё аз вежағиҳои асраш будааст.

Дар ин миён он чи чашмгиртар менамояд рубоӣтест, ки худ суруда ва ё аз дигарон ба вом гирифтааст.

Ин рубоӣёт бино ба муносибат ва синхияте, ки бо мабоҳиси ирфонии осори ӯ ёфтаанд, аз вожағони рамзии болое бархурдоранд, ки аз ҳавзаҳо ё шабакаҳои мухталиф гирифта шудаанд.

Тардиде нест, ки ҳамаи падидаҳои ҷаҳони перомун ва дунёи дарун саршор аз маънову паём ҳастанд. Ва барои сӯфие, ки ҷонаш бо ҷавҳари ҳақиқатҷӯӣ ачин шуда, падидаҳои маҳсусу номҳусуси олами ҳастӣ ва низ

он чи дар чону афкори одамӣ чорист, метавонанд оинаи тамомнамо аз ҳақиқат ва муҷаллои Ҳақ бошанд ва дар натиҷа, мунҷар ба халқи вожагони рамзӣ шаванд.

Лизо, ҳамеша шабакаҳое аз қабилӣ олами моддӣ ва табиӣ, инсонӣ ва ҳолоту мухтасоти ӯ чун ошиқонаҳо, ҳамриёт, равобити иҷтимоӣ ва ҳамчунин шабакаҳои адёни Илоҳӣ ва ғайриилоҳӣ ва мавориде дигар тавонистаанд манобеъе муносиб ва дархур дар ин хусус бошанд.

Бо тавачҷуҳ ба биниш ва идроки сӯфия аз ишқ ба маъшуқи ҳақиқӣ ва асолати шавқу мастӣ дар назди онҳо, дар ин миён, он чи пуррангтар менамояд, ҳамоно басомади рамзинаҳои марбут ба шабакаи ҳамрист, ки дар ин рубоиёти мавҷуд дар осори Айнулқузот инъикос ёфтааст. Вожагоне чун **бода, беҳудӣ, паймона, чоми май, харобот, хуморӣ, соқӣ, шароб, қадах, кӯи харобот, маст, маю майкада** то битавонанд ба кӯмаки онҳо ба баёни асрор ва кайфияти ҳолоти асили сармастии ҳосил аз ишқи худ ба Ҳақ бипардозад.

Китобнома:

1. Аттори Нишобурӣ, Шайх Фаридуддин. Тазкират-ул-авлиё. Бо муқаддимаи марҳум Муҳаммади Қазвинӣ. –Техрон, Манучехрӣ, 1374.
2. Бертелс Е.Э. Тасаввуф ва адабиёти тасаввуф. Тарҷумаи Сирусӣ Эзадӣ. Чопи чаҳорум. –Техрон, Амир Кабир, 1387.
3. Ғанӣ Қосим. Таърихи тасаввуф дар Эрон. Чопи як. –Техрон, Заввор, 1388.
4. Дехқонӣ Муҳаммад. Васвасаи ошиқӣ. –Техрон, Ҷавонаи рушд, 1387.
5. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Арзиши мероси сӯфия. Чопи 13.-Техрон, Амир Кабир, 1387.
6. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Дунболаи ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон. Чопи ҳафтум. –Техрон, Амир Кабир, 1387.
7. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон. Чопи ҳаштум. –Техрон, Амир Кабир, 1386.
8. Кошонӣ, Шайх Абдурраззоқ. Истилоҳоти сӯфия. Тарҷумаи Муҳаммад Ҳочавӣ. Чопи сеюм. –Техрон, Мавло, 1387.

9. Қубодӣ Ҳусайналі. Ойини ойна. Чопи дувум. –Техрон, Маркази нашри Донишгоҳи тарбияти мударрис. 1388.
10. Майханӣ, Муҳаммад ибни Мунаввар. Асрор-ут-тавҳид фӣ мақомоти Шайх Абӯсаид. Ба муқаддимаву тасҳеҳи дукур Муҳаммадризо Шафеъи Кадканӣ. Чопи 8. –Техрон, Огоҳ, 1388.
11. Маҷмӯаи осори Аҳмади Ғазолӣ. Ба эҳтимоми Аҳмади Муҷоҳид. – Техрон, Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1370.
12. Миръот-ул- ушшоқ (Истилоҳоти сӯфиён). Муқаддима ва тасҳеҳи Марзия Сулаймонӣ. Чопи якум. – Техрон, Илмӣ фарҳангӣ, 1388.
13. Муҳаббатӣ Маҳдӣ. Зулфи оламоро. Чопи якум.-Техрон, Рушд, 1379.
14. Нафисӣ Саид. Суханони манзуми Абӯсаиди Абулхайр. –Техрон, Китобхонаи Шамс, 1368.
15. Ҳалабӣ Алиасғар. Маботии ирфон ва аҳволи орифон. Чопи севум. –Техрон, Асотир, 1385.
16. Ҳамадонӣ Айнулкузот. Лавоеҳ. Ба тасҳеҳи Раҳими Фардманиш. Чопи чаҳорум. –Техрон, Манучехрӣ, 1379.
17. Ҳамадонӣ Айнулкузот. Номаҳо (3 ҷилд). Ба тасҳеҳи Афифи Асирон. Чопи дувум. –Техрон, Асотир, 1387.
18. Ҳамадонӣ Айнулкузот. Тамҳидот. Ба тасҳеҳи Афифи Асирон. Чопи ҳаштум. –Техрон, Манучехрӣ, 1389.
19. Ҳидоят, Ризоқулихон. Тазкираи Риёз-ул-орифин. Ба тасҳеҳи Абулқосими Родфар ва Гито Ашидарӣ. Чопи дувум.-Техрон, Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, 1388.
20. Пурҷаводӣ Насруллоҳ. Айнулкузот ва устодони ӯ. Чопи дувум. - Техрон, Асотир, 1384.
21. Пурномдориён Тақӣ. Рамз ва дostonҳои рамзӣ дар адаби форсӣ. Чопи шашум. –Техрон, Илмӣ фарҳангӣ, 1386.
22. Розӣ, Шамсиддин ибни Қайс. Алмуъҷам фӣ маъойирил ашъорил Аҷам. Ба кӯшиши Сирусӣ Шамисо. Чопи як.-Техрон, Фирдавсӣ, 1373.
23. Сачҷодӣ Саййидҷаъфар. Фарҳанг ва истилоҳот ва таъбироти ирфонӣ. Чопи ҳаштум. –Техрон, Тахурӣ, 1386.
24. Сатторӣ Ҷалол. Маҷхале бар рамзшиносии ирфонӣ. Чопи савум. – Техрон, Марказ, 1386.
25. Сатторӣ Ҷалол. Рамзандешӣ ва ҳунари қудсӣ. Чопи дувум. – Техрон, Марказ, 1387.
26. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилдҳои яку ду. Чопи ҳашту нухум. –Техрон, Фирдавс, 1367.
27. Улфатии Табретӣ, Шарафуддин Ҳусайн ибни Аҳмад. Рашф-ул-алҳоз фӣ кашф-ул –алфоз (Фарҳанги намоҷҳои ирфонӣ дар забони форсӣ). Чопи дувум. –Техрон, Мавло, 1377.
28. Фӯлодӣ Алиризо. Забони ирфон. Чопи дувум. –Қум, Фароғуфт, 1389.
29. Шамисо Сирус. Анвоъи адабӣ. Чопи се.-Техрон, Митро, 1387.
30. Шамисо Сирус. Сайри рубоӣ. Чопи севум. –Техрон, Илм, 1387.

МУХАММАДРИЗО РИЗАИЯН

**ВАКХИЧЕСКИЕ СИМВОЛЫ В ЧЕТВЕРОСТИШИЯХ,
ИСПОЛЗОВАННЫХ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЙНУЛКУЗАТА
ХАМАДАНИ**

В статье анализируется одна из важных категорий суфийской поэзии – симаолы. Автор в частности прослеживает место символа в жанре рубаи, досих пор оставшим неисследованным. В работе на основе многочисленных примеров из произведений Айнулкузота Хамадани автор, утверждает, что поэзия являлась не только одним из важнейших способом суфийских идей, но и познания исламских законов и самопознания людей.

Ключевые слова: суфийская литература, четверостишие, символический язык, вакхические символы, Айнулкузат Хамадани

MOHAMMADREZA REZAEIYAN

**SYMBOLIC ANACREONTIC ENCODING IN THE QUATRAINS
OF THE EINOLGHOZA^t HAMADANI WORKS**

Abstract:

From the context of literary works, especially the mystical poetry, it confirms that, the mystical inspiration comes from nature and taste, has of course, the total relationship with the poetry arise from jokes.

Sofia believes that the best language that can translate and tell the internal emotions is poetry.

They utilized poetry specially "quatrains", in the education dimension, and used them as symbol language, with the lyrics and quatrains, and scenarios, they have explained mystical experiences that are quite abstract and metaphysical concepts .

In this regard, Einolghozat Hamadani as the preeminent mystic in the mystical literature, has works that benefited much from poetry, what seems to attract the viewer is quatrains which he composed or borrowed from other Sufi poets.

This quatrains are complemented of his discussions, be symbolic in terms of having a numerous domain or network , have their own value and are the best examples to be analyzed .

At the result, in this study, according to the origin and consequently of drunk of Love that has in the view of Sofia, the researcher intends to present topics such as: relationships between Sufism and literature and poetry quatrains place in mystical literature, language of spirituality, symbolic networks, the encoding related to the anacreontic network in the quatrains.

Key word : The Mystical Literature, quatrains, Symbolic language, Anacreontic symbols, Einolghozat Hamadani.

СУЛТОНМАМАДОВА УМЕДА

АШӢОРИ ЛОМЕИИ ГУРГОНӢ ДАР МАНОБЕӢИ АДАБӢ

Дар даврае, ки Ломеии ГургонӢ зиндагӢ ва эҷод намудааст, шоирони соҳибдевон назар ба асри X хеле бештар буда, осори шоирони ин давра зиёдтар боқӣ мондаанд, ки ин гӯеи он аст, ки офарандагони ин осор ҳам бештар ва ҳам осорашон зиёдтар будааст. Бар асари ҳодисаҳои даҳшатбори ғалабаи унсурҳои ғайримаҳаллии Эронӣ бар паҳнаи Хуросону Эрону Мовароуннаҳр осори зиёде аз адибону олимони маълуму маъруф аз байн рафтанд. Ҳодисаҳои даҳшатбортар аз он мисли ҳамлаи муғулҳо ин нобудии фарҳангу осори нафисаро ба маротиб беш намуд: бо амри тасодуф ё заҳмату қорнамоиҳои бисёре аз котибону таъкиранигорону муаллифони маъхазҳо осори қобили таваҷҷуҳе барои мо аз асрҳои IX- X- XI боқӣ мондаанд, ки аз тарафи муҳаққиқони ин давраҳо борҳо ба ин осор диққату дидаи таҳқиқ дӯхта шудааст. Яке аз осори бозмонда аз асри XI ашъори боқимондаи шоири маъруфи ин аср Абулҳасан ибни Муҳаммад ибни Исмоили Ломеии Гургонӣ мебошад, ки ҳаҷми қобили мулоҳизае аз он ба мо омада расидааст. Аксари нусхаҳои хаттии бозмонда аз девони шоир мутааллиқ ба асри нуздаҳи мелодӣ мебошанд, ки котибоне онҳоро бо интиҳобу завқи хеш мураттаб кардаанд, ки чандон боэътибор нестанд, вале маълум аст, ки онҳо ҳатман аз рӯи ҳамдигар нусхабардорӣ кардаанд ва ё аз рӯи маъхази дигаре таҳия намудаанд. Ба ҳар сурат дар даст доштани маҷмӯаи ашъори шоире, ки ҳазор сол пеш аз замони мо зистааст аз ғаниматҳои адабӣ мебошад.

Қадимтарин манбаъе, ки аз ашъори Ломеии Гургонӣ дар он омадааст «Луғати фурс»- и шоири ҳамосасаро ва луғатнигори ҳамасри ӯ

Ҳаким Абӯнаср Алӣ ибни Аҳмад Асадии Тӯсӣ мебошад, ки дар соли 1065 таълиф шудааст. Аз «Луғати фурс», ки аввалин фарҳанги тафсирии форсии тоҷикӣ 6 нусхаи дастнавис маълум аст ва қадимтарини он соли 1322 китобат шудааст (7, 116- 117). «Луғати фурс» дар баробари асари муҳими лексикографӣ аз арзиши баланди адабӣ бархурдор буда, маъҳази беқиёси адабӣ низ ба шумор меравад. Дар он аз ашъори зиёда аз 100 шоири қадими форс – тоҷик намунаи шеърӣ оварда шудааст, ки бештари он ашъор танҳо дар ҳамин луғатнома боқӣ мондаанд. Аз ашъори Ломеии Гургонӣ дар ин фарҳангнома ду байт боқӣ мондааст, ки дар ду нусхаи дастхатти ин китоб омадааст. Байти якум ба шохиди луғати «ғажғов» (3) ба маъни парчам, говпарчам оварда шудааст, дар дохили қасидае, ки ба Низомулмулк бахшидааст:

Ғажғовдум, гавазнсуруну ғизолчашм,

Пили зарофагардану гӯри ҳаюнбадан (4, 151; 5, 100; 6, 115).

Байти дигар, ки дар ин Фарҳангнома омадааст, дар нусхае аз ин асар, ки моли Донишгоҳи Лохур буда, онро дуктур Фатҳуллоҳи Мучтабой ва дуктур Алиашрафи Содикӣ (2) ба чоп расонидаанд, ба шохиди луғати «ошно» ба маънии густохӣ омадааст ва дар девони чопии шоир ҳам наёвардаанд, ба ҷуз девони чопи Муҳаммад Дабири Сиёқӣ, бо ин байт оғоз мешавад:

Ба хидмат ҳамеомадам сӯи ту,

Магар бо саодат шавам ошно (5, 1).

Омадани байтҳои Ломеӣ дар қадимтарин фарҳанги тафсирии тоҷикӣ баёнгари он аст, ашъори ӯ ҳанӯз дар замони зиндагиаш шуҳрат доштааст ва ҳуди шоир аз шоирони бонуфузи ин аср будааст. Ин маъниро алқобе, ки ба ӯ чун Ҳаким ва Баҳрулмаонӣ додаанд, таъйид менамояд. Дигар маъҳазе, ки дар он аз шеъри Ломеии Гургонӣ ёд шудааст, китоби «Алмуъҷам фӣ маойири ашъорил Аҷам» таълифи Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайси Розӣ (дар нимаи аввали қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ / нимаи аввали қарни XIII) ва дар ин китоб ду пораи шеъри Ломеӣ дар ду маврид оварда шудааст. Нахуст дар боби шашуми ин асар, ки ба унвони «Дар

маҳосини шеър ва тарфе аз синоати мустаҳсан, ки дар назму наср ба кор доранд» дар фасли Иғроқ зимни гуфтугӯ аз ақсоми он дар вақти муаррифии муболиғат намудан дар ҳаҷв ду байти Ломеиро дар бухл меорад:

Моҳи рамазон гарчи шариф асту муборак,
Сӣ рӯз бувад навбати вақти ӯ ҳар сол.
Дар хонаи ӯ сол саросар рамазон аст,
То ҳаҷр набинанд аёлонаш шаввол (16, 373).

Дар ҳамин боб ва фасли тасмит аз Ломеӣ се байт меорад, ки қофиябандии он а а а а а б мебошад, ки «биноӣ абёти қасида бар панҷ мисраъи мутаффиқулқавофӣ ниҳанд ва мисраъи шашумро қофияе муҳолифи қавофии аввал оранд, ки биноӣ шеър бар он бошад» пас аз устои мусаммат Манучехрӣ 3 байт (а а а а а б) ва Ломеӣ гуфтааст:

Мурғи обӣ ба сарой андар чун пойи сарой,
Бошгуна ба даҳон бозгирифта сурной.
Асари пояш гӯӣ ба фармони Худой,
Бар замин барги чанор аст, чу бардорад пой.
Бар тан аз хулла қабо дораду дар зери қабой,

Обгун пирохане чайби вай аз сабзгун ҳарир (16, 395). Ин даҳ байт аз нахустин ашъори Ломеӣ аст, ки ба забти осори адабиётшиносӣ даромадааст ва баёнгари устои мусаллами шеъри форсӣ будани ӯ ва нишони иштиҳору интишори шеъри ӯ дар миёни олимони адабшиносе чун Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайси Розӣ мебошад. Хушбахтона ин абёт танҳо дар ҳамин маъҳаз боқӣ ва ба воситаи он вориди чопҳои девони шоир шудаанд. Ин ду қитъа дар ҳар се чопи девони шоир ҷой доранд (5, 57;120; 4, 103, 212; 6, 150, 159) ва дар девонҳои чопӣ ба қитъаи аввалӣ байти дигар илова шудааст, ки Саъид Нафисӣ онро бидуни маъҳаз мисли ашъори дигар ва Дабири Сиёқӣ маъҳази ин байтро «Мачмаъ- ул- фусаҳо» - и Сурурӣ (11, 300) нишон додааст (5, 58):

Дастат ба хев тар куну бар даст тусе деҳ,
В-он гаҳ бар сару риши бародар- т ҳамемол (5, 57; 4, 103; 6, 150).

Мутаассифона, мусахҳеҳи девони шоир чопи Гургон ба хотири дар нусхаҳои хаттии девони шоир набудани ин шеърҳо, онҳоро дар қисмати Пайвасти девон овардааст. Дар ҳоле, ки ин ду пораи шеъри Ломеӣ бо маъҳазе муътамад, чун Алмучам бо зикри сареҳи номи ӯ омадаанд, ки аз ин бехтар ва дурусту саҳеҳтар далеле барои шеъри Ломеӣ будани онҳо буда наметавонад.

«Сихоҳ-ул-фурс» - навиштаи Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ дар соли 1328 дигар аз манобеъи ашъори бозмондаи Ломеии Гургонӣ мебошад. Дар ин фарҳангнома 2300 вожа бо тартиби алифбо шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Ва дар он аз 144 шоирони қадим 3500 байт ашъор омадааст, ки дар бештари мавридҳо ин фарҳангнома манбаи ягонаи байтҳои маҳфузмонда мебошанд (Сихоҳ–ул-фурс Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахҷувонӣ. Бо тасҳеҳи Абдулалӣ Тоатӣ, Техрон, 1340/1962; Имронов С. Сихоҳ –ул- фурс – сарчашмаи адабӣ // Садои Шарқ, 1980, №9, саҳ.). Дар ин фарҳангнома барои ҷаҳор моддаи луғавӣ **паранду парниён, ҳанҷор, оҳар ва бохтар** ҷаҳор байт аз Ломеии Гургонӣ оварда шудааст, ки ду байти он маҳз ба туфайли ҳамин луғатнома ба мо расидааст:

Аз рӯи ҷарҳи ҷанбарӣ, раҳшон Суҳайлу Муштарӣ,

Чун бар паранди шуштарӣ, пошида динору дирам(5,77, 12, 75).

Ва

Ҳамвора пушту ёри ман, пӯянда бар ҳанҷори ман,

Хорошикан раҳвори ман, шабдезхолу Раҳшам (5, 78; 12, 75; 118).

Фарҳанги тафсирии дигаре, ки дар он аз ашъори Ломеии Гургонӣ беш аз ҳамаи фарҳангҳои тафсирий намунаи шеърӣ овардааст «Маҷмаъ –ул - фурс» навиштаи Сурурии Кошонӣ, ки солҳои 1599- 1600 таълиф шудааст. Фарҳанги мазкур низ мисли фарҳангҳои ҳаммонандаш ба тартиби ҳарфи аввали алифбо ва мутобиқи ҳарфҳо ба 28 боб иборат ва шаш ҳазор калимаҳои камистеъмол ва ҷуҳани форсиро дар бар мегирад ва он дар соли 1337/ 1959 дар Техрон бо савбӯ эҳтимоми Муҳаммад Дабири Сиёқӣ (11) ҷоп шудааст. Дар ин фарҳанг ба шӯҳидии ҳафтад луғат ҳафтад

байти Ломеии Гургонӣ шоҳиди калимаҳо оварда шудааст (5,28 -29). Дар фарҳанги тафсирии қарни XVII ҳузур ёфтани ҳафтод байти Ломеии Гургонӣ гувоҳи шуҳрат доштани ашъори ӯ ва мавҷудияти девони ӯ дар ин давра мебошад. Дигар аз муҳимтарин ва қадимтарин маъхазе, ки ашъори Ломеӣ дар он зиёд омадааст, тазкираи «Арафот –ул – ошиқин ва арасот –ул - орифин» - навиштаи Тақуюддин Муҳаммад Авҳадии Исфаҳонӣ дар солҳои 1022 -24/ 1613- 15 мебошад, ки дар дувоздаҳ пора 139 байт ашъори шоирро намуна овардааст ва баъд аз «Мачмаъ –ул-фусаҳо» бештарин ашъори намунаи шоир дар ҳамин тазкираи асри XVII маҳфуз мондааст. Ин намунаҳо агарчи дар шакли пурра нестанд, вале бо байтҳои зиёд омадаанд ва баёни онро доранд, ки мансубияти он ашъор ба Ломеӣ бештар ва аз мавҷудияти девони шоир дарак медиҳанд, ки муаллифи тазкира аз он истифода намудааст. Зеро аксари маълумоту намунаҳои ашъори шоирони қадимро Авҳадӣ аз «Лубоб –ул - албоб» гирифтааст ва чунонки аз боби пешин медонем, шарҳи ҳоли Ломеӣ дар тазкираи Авфӣ дида намешавад. Пас муаллифи «Арафот-ул-ошиқин» ашъори шоирро аз ягон маъхазӣ дастрасӣ хеш ё девони шоир сабти тазкирааш намудааст. Маълумоти ин тазкира дар бораи Ломеӣ тавре медонем аз шоире бо номи Мачдуддин Абулбаракот аст, ки дар шеъраш хешро аҳли Байҳақ хондааст. Аҷиб он ки Авҳадӣ агарчи маълумоти мазкурро ба Ломеӣ нисбат диҳад ҳам он қасидаи Абулбаракотро наёвардааст. Хулоса ашъори овардаи Авҳадӣ бо бешу камии байтҳо бо ашъори девонҳои ҷопии Ломеӣ мутобиқат мекунанд. Нахустин қасидае, ки дар «Арафот» омадааст, бо матлаъи зер мебошад, дар мадҳи Низомулмулк гуфта шудааст:

Омад кушодарӯй бари ман нигори ман,

Чун мар маро бидид гусастадил аз ватан (1, 2631- 2633) ва 34 байти онро дар бар мегирад, ки дар девонҳои ҷопии шоир 48 байтро ташкил медиҳанд (5, 97-102; 4, 145-154) ва девони ҷопи Гургон 51 байт мебошад (6, 111- 118). Қитъаи дуюме, ки муаллифи «Арафот» овардааст аз 9 байт

иборат аст (1, 3634) ва дар девони чопи Гургон ҳам ҳамин қадар аст (6, 58- 59), вале дар чопҳои дигари девони шоир байте дар охир илова дорад: Мағз он замон диҳад, ки варо бишкананд гавз,

В-аз ҷӯши дег чарбу каф бар сар оварад (5, 16-17; 4, 31-32), ки маъҳази онро фарҳанги «Маҷмаъ- ул-фурс» нишон додаанд (11, 402, ба луғати «чарбу»). Пораи дигари дар ин тазкира омада аз се байт иборат аст, ки дар маъҳазҳои дигар ҳам такрор шудааст (13, 1336; 9, 353), вале дар девонҳои чопӣ (4, 35-36; 5, 26; 6, 68) он аз панҷ байт иборат аст бо матлаъи

Чун бар фалак гирифт ҳазимат сипоҳи Чин,

Овард шоҳи Занг бурун лашкар аз камин (1, 3635-3638) бо даҳ байт камтар аз девонҳои чопӣ сабт шудааст (4, 124-131; 5, 107-111; 6, 120-121). Ҳамин гуна пораҳои дигари ин тазкира бо абёте камтар аз девонҳои чопӣ омадаанд. Вале арзиши абёти сабтшуда дар «Арафот» аз он иборат аст, ки аввалан аз нусхаҳои хаттии девони шоир ва тазкираи «Маҷмаъ- ул- фусаҳо» ва «Оташкада», ки дар онҳо ҳам аз ашъори шоир омадаанд, хеле қидмати зиёд дорад ва аз лиҳози матншиносӣ муътабар ва муфид ба ҳисоб мераванд, ки мутаассифона, дар ягон чопи муосири девон аз он истифода нашудааст. Абёти дар «Арафот» омада метавонад дар тасҳеҳи матни ашъори бозмондаи шоир ёрӣ расонанд. Дигар он ки дар ин тазкира пораҳои ҳам сабт шудаанд, ки ноширони чопи муосири девони шоир нисбати онҳоро ба Ломей машқук донистаанд. Аз ҷумла қасидае дар сифати асб ва бо радифи асб дар мадҳи Зиёуддини Зангӣ мебошад, ки дар девонҳои чопӣ он 28 байт аст (4, 10-14; 5, 9-111; 6, 142-143) ва 10 байти он дар «Арафот» (1, 3640- 3641) омадааст. Муҳаммад Дабири Сиёқӣ онро ба хотири ношинохта будани номи мамдух (Зиёуддини Зангӣ – С.У.) ва «эҳтимол тавон дод, ки қасида аз Ломей набошад» навиштааст (5, 22). Ношири чопи Гургонии девон онро дар қисмати «Пайваст» овардааст, ки манзураш ҳамонро аз ашъори мансуб ба Ломей аст (6, 142-3). Далели саҳеҳ он аст, ки ин қасида дар нусхаҳои хаттии девони шоир мавҷуд нестанд, вале бо он ки ин қасида, агарчи қисме аз он дар маъҳазе

бо қидмати дусад сол пеш аз нусхаҳои хаттии девони шоир омада бошад, пас бо эътимод онро метавон моли шоир ҳисобид. Далели Дабири Сиёқӣ дар мавриди ношинохта будани номи мамдуҳи шоир дар ин қасида низ наметавонад мансубияти онро аз Ломеӣ рад намояд, зеро ҳамон гуна ки дар фасли мамдуҳони шоир дидем, ки чандин тани дигар аз мамдуҳони ӯ ханӯз ношинохта ва маълум нестанд. Мо то пайдо шудани далеле боэътимод ва нусхаҳои куҳани ашъори шоир қасидаи мазкурро аз девони шоир ҳазф карда наметавонем ва дарҷ гардидани он дар тазкираи «Арафот» ба мо иҷозат медиҳад, ки онро моли Ломеии Гургонӣ бишуморем. Ниҳоят сабти ашъори қобили мулоҳизае дар тазкираи умумии «Арафот –ул- ошиқин» (139 байт) моро ба хулосае меорад, ки нуфузу эътибори Ломеӣ дар маҳофили адабии форсидабонони қарнҳои баъди ҳаёти шоир хеле зиёд будааст, зеро ин тазкира дар кишвари Ҳиндустон аз тарафи шоиру адибе муҳочир тартиб дода шудааст ва мурааттибони девони шоир дар ҳар се нашри он аз он истифода накардаанд.

«Оташкада» - и Лутфалибеки Озари Бекдилӣ (соли таълифаш 1760- 1761) аз нигоҳи замони тазкираи навбатӣ аст, ки дар он низ аз ашъори Ломеии Гургонӣ 115 байт ба тартиби зер дар шаш қасида ҷой гирифтааст: Аввал қасида машҳури Ломеӣ бо матлаи

Ҳаст ин диёри ёр агар, шояд фуруд орам чамал,

Пурсам Рубобу Даъдро ҳол аз русуму аз талал,

Шурӯъ мешавад ва дар девонҳои ҷопӣ аз 56 байт иборат ва калонтарин қасидаи ӯст, ки ба мо расидааст (4, 85-98; 5, 58-65; 6, 85-92) дар «Оташкада» 27 байт омадааст (Оташкадаи Озар, зайли шуарои Ҷурҷон) ва ду қасидаи дигари Ломеӣ, ки дар «Арафот» ҳам дидем (Чун бар фалак гирифт ҳазимат сипоҳи Чин; ва Омад кушодарӯй бар ман нигори ман) дар ҳаҷми 26-байтӣ омадаанд (8). Ҳамчунин қасидаи шарҳи ҳолии шоир, ки дар бобҳои пеш аз он ёд кардем (Назди Хоҷа сухане чанд фиристодам ман) ва дар ҳамаи ҷопҳо аз ҷумла дар «Оташкада» ҳам аз понздаҳ байт иборат аст. Ду қасидаи дигар ҳам дар ин тазкира омадаанд, ки яке

(Зимистон андар омад ногаҳу бигзашт тобистон, Баромад толеъи тишрин, фурӯ шуд кавкаби найсон) дар девонҳои чопӣ қасоиди калони шоир буда (48 байт) танҳо ҳашт байти он дар «Оташкада» омадааст (8). Охирин қасидае, ки дар «Оташкада» 13 байти он омадааст, қасидаест, ки онро дар девони Қатрони Табрешӣ ҳам сабт аст (14,323- 325), вале ба мулоҳизаи он ки дар «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» (15, 1772- 1776) ба номи Ломеӣ омадааст, бо зикри ҳошия: «дар девони ҲакимҚатрон дида шуд ва ҳамоно ки аз ӯ хоҳад буд, зеро Абӯнасири Ҷастудон аз подшоҳони Каркории (Равводии- С.У.) Табрешӣ ва мамдуҳи ӯ буда, ҳарарраҳу Ҳидоят» (15, 1772). Аз он ки дар девонҳои чопӣ ва маъхазҳои ёдшудаи «Оташкада» ва «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» ба номи Ломеӣ омадааст ва танҳо як будани қисмате аз номи мамдуҳон онро ба девони Қатрон бурдааст ва ба ибораи Муҳаммад Дабири Сиёқӣ «аҳтимоми интисоби он ба Ломеӣ устувор аст» (5, 78).

Маъхази аз ҳама муҳим ва дар айни замон комилтари ашъори Ломеӣ ҳамоно тазкираи ҷомеъу муфассалу умумӣ ва нисбат ба дигар тазкираҳои ҳамнавъи худ илмитар «Маҷмаъ- ул- фусаҳо» - и Ризоқулиҳони Ҳидоят (соли таълифаш 1857) мебошад, ки бо овардани 412 байт ашъори Ломеӣ аз комилтарин тазкираҳо аст.

Дар «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» ашъори Ломеӣ ба тартиби алифбо, гумон меравад аз чопи сангии девони шоир, ё аз нусхаҳои хаттии он, ки дар замони ӯ мавҷуд буданд, истифода карда бошад, дар 21 пора оварда шудааст (15.; 1754- 1782). Дар муқаддимаи чопи девони Ломеӣ Муҳаммад Дабири Сиёқӣ ин теъдодро дигаргуна зикр кардааст: ашъори Ломеӣ дар 20 пора ва 384 байт бо шумули қасидаи мансуб ба Қатрон зикр шудааст (5, 26- 27). Вале дар чопи охирину беҳтарини «Маҷмаъ-ул-фусаҳо», ки аз тарафи Мазоҳири Мусаффо анҷом ёфтааст, ин теъдод ва абёти қасоид фарқ мекунанд. Ин фарқиятҳо ба ин қарор мебошанд: қасидаи дуҷум (Ҷаҳон аз ҳулд моя гирад, чун баҳор ояд, Ба ҷашм аз дур ҳар даште бисоти пурнигор ояд) дар муқаддимаи Дабири Сиёқӣ 28 байт зикр шудааст, вале дар чопи Мусаффо – 38 байт омадааст (15,1756 -1758) ва як қасидаи 28 байтӣ бо матлаъи (Зимистон андар омад ногаҳу бигзашт тобистон, Баромад толеъи тишрину фурӯ шуд кавкаби найсон) дар шумори Дабири Сиёқӣ наёмадааст (5, бисту шаш) ва як порайи шеърӣ, ки

дар девонҳои чопӣ шаш байт омада ва дар матни девони чопи Дабири Сиёқӣ ҳам бо ёддошти ду байти он дар «Мачмаъ- ул- фусаҳо» наомадааст (5, бисту шаш) шаш байт шуморидааст. Ҳамчунин бинобар иттилоӣ Саъид Нафисӣ ашъори шоир дар тазкираҳои «Хулосат-ул- ашъор» -и Тақии Кошӣ, «Назми гузида»-и Муҳаммадсодиқи Нозими Табрешӣ ва фарҳангҳои тафсирии дигари форсӣ ҳам омадаанд, ки мутобиқи вазну қофия онҳоро эшон дар девони мураттабкардаи хеш овардаанд, вале мутаасифона дар матни девон ин маъхазҳо бо ҳамон байт ишорат ё зикр нашуданд, чунонки дар девони чопи Дабири Сиёқӣ шудаанд. Ҳамчунин дар «Бадоеъ –ус- саноеъ»- и Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ (соли таълифаш 894-898) як банди мусаммати охири девони чопи Саъид Нафисӣ (4, 210) ба номи Ломеъ оварда шудааст, лекин шакли пурраи он дар девони Абдулвосеъи Ҷабалӣ дида шудааст ва аз он ки ин шеър чопҳои баъдии девони шоир (5; 6) роҳ наёфтааст, пас онро иштибоҳи котиби «Бадоеъ –ус-саноеъ» метавон шуморид. Ҳамин аст ашъори Ломеъ, ки дар тазкираҳои адабӣ сабт шудааст ва ду байте, ки дар тазкираҳои «Нештари ишқ» (13, 1336) ва «Субҳи гулшан» (9,353), ки яқинан аз «Мачмаъ –ул-фусаҳо» (15, 1759) гирифтаанд. Ашъори дар тазкираҳои «Арафот», «Оташкада» ва «Мачмаъ –ул-фусаҳо» омада метавонанд дар тасҳеҳу такмили девони шоир ёрӣ расонанд.

Китобнома

1. Авҳадӣ Дақоқии Балёнии Исфаҳонӣ, Тақиуддин Муҳаммад. Арафот-ул- ошиқин ва арасот-ул-орифин.Тасҳеҳи Забеҳуллоҳи Соҳибкорӣ ва Омина Фаҳри Аҳмад.Чопи аввал. Ҷилди шашум. – Техрон: Мероси мактуб, 1389.-С.3351-4225. саҳ. 3631- 3641;
2. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс. Бар асоси нусхаи Донишгоҳи Панҷоб (Лоҳур) ва муқобила бо ёздаҳ нусхаи дигар ва фарҳангҳои муътабари қадими форсӣ ва тасҳеҳ ва таҳияи Фатҳуллоҳ Муҷтабӯй ва Алиашрафи Содикӣ. Техрон, ширкати саҳҳомии интишороти Хоразмӣ, 1365 ҳиҷрии шамсӣ.
3. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс. Ба эҳтимоми Аббос Иқбол. –Техрон: чопхонаи Мачлис, 1319.- 420саҳ.;

4. Девони Ломеии Гургонӣ. Бо муқаддима, тасҳеҳ ва ҳавошии Саъид Нафисӣ. Ба эҳтимом ва сармояи Кӯҳии Кирмонӣ. –Техрон: чопхонаи Эрон, 1319. -225саҳ.;
5. Девони Ломеии Гургонӣ. Бо муқаддима, фаҳориси эълон ва луғот ба кӯшиши дуктур Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. –Техрон: Китоби Порт, 1389. –Сӣ+170 саҳ.бисту шаш;
6. Девони Ломеии Гургонӣ. Муқаддима ва тасҳеҳи Муҳаммади Дарзӣ. Зери назари дуктур Исмаи Исмоилӣ. –Гургон: Пайки райҳон, 1391. -168саҳ.
7. Капранов В. Луғати фурс. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.2, Д.1989. –Саҳ.116- 117.
8. Лутфалибеки Озар. Оташкада. Бо тасҳеҳ, ҳавошӣ ва таълиқи Ҳасани Содоти Носирӣ. Дар се мучаллад.- Ҷ.2.- Техрон: Амири Кабир, 1338.- Саҳ. 425- 914.;зайли шуарои Ҷурҷон.
9. Сайидалӣ Ҳасанхон ибни Сайид Муҳаммадсиддиқ Ҳасанхони Баҳодур. Субҳи гулшан. Бҳупол, 1295, саҳ. 353.
- 10.Сихоҳ–ул-фурс Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ. Бо тасҳеҳи Абдулалӣ Тоатӣ, Техрон, 1340/ 1962;
- 11.Сурурӣ, Муҳаммад Қосим ибни Муҳаммади Кошонӣ. Фарҳанги «Маҷмаъ-ул-фурс». Ба кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. Техрон, 1340, дар се ҷилд. ҷ.1, бахши 3, саҳ. 1756 -1758.
- 12.Сурурӣ, Муҳаммад Қосим ибни Муҳаммади Кошонӣ. Фарҳанги «Маҷмаъ-ул-фурс». Ба кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. Техрон, 1340, дар се ҷилд.
- 13.Тазкираи Нештари ишқ таълифи Ҳусайнкулихони Азимободӣ, қисми чаҳорум. Бо тасҳеҳу муқаддимаи Асғар Ҷонфидо. Душанбе, Дониш, 1986, қисми 4. -1336 саҳ.
- 14.Ҳаким Қатрони Табрезӣ. Девон. Бо саъю эҳтимоми Муҳаммади Наҳҷувонӣ. –Табрез: чопхонаи Шафак, 1333.

- 15.Ҳидоят, Ризоқулихон. Маҷмаъ-ул-фусаҳо. Ба кӯшиши Мазоҳири Мусаффо. Бахши савум аз чилди аввал.-Тоҳрон: Амири Кабир, 1382. -1753 саҳ.
- 16.Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайси Аррозӣ. Алмуъҷам фӣ маъойири ашъорил Аҷам. Ба тасҳеҳи аллома Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ ва тасҳеҳи мучаддади мударриси Разаӣ ва тасҳеҳи мучаддади дуктур Сируси Шамисо. -Тоҳрон: нашри Илм, 1388.- 640саҳ.

СУЛТОНМАМАДОВА УМЕДА

ПОЭЗИЯ ЛОМЕИ ГОРГАНИ В ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСТОЧНИКАХ

В период, когда жил и творил Ломей, число поэтов, обладавшие Диван стихов было больше чем в X веке. Наследие этих поэтов сохранился в большом количестве, что говорит о их создателей и их наследие. Словарь “Лугати фурс” на ряду с лексикографического достоинства обладает и высоким литературным достоинством и считается несравненным литературным источником. В нем приведены образцы поэзии более 100 поэтов, большинство из которых сохранены только в этом словаре. Приведенные образцы поэзии Ломей свидетельствует о высокого литературного достинство стихов поэта. В “ал –Му‘дҷам фи ма‘айир аш‘ар ал-Аҷам” Шамсиддина Муҳаммада б. Кайса Рази (первая половина XIIIв.) приведены отрывки двух стихов Ломей. Стихи Ломей Гургани больше всего приведены в тазкире «Маджма‘ ал-фусаха» и «Оташкада». Приведенные образцы в этих тазкире окажут большой помощь при составлении дивана поэта.

Ключевые слова: Ломей Гургони, поэзия, литературные источники, таджикско-персидская литература.

SULTONMAMADOVA UMEDA

POETRY AND LOMEI GORGANI IN THE LITERATURE SOURCES.

In period when he lived and worked Lomei number of poets, possessed Sofa poems was more than in the tenth century. The legacy of these poets preserved in large numbers, indicating that their creators and their heritage. Dictionary "Lugati furs" along with leksiograficheskogo esteem and has high literary merit and considered matchless literary source. It gives examples of poetry more than 100 poets, most of which are stored only in the dictionary. These samples of poetry Lomei indicates Vysk dostinstvo literary poems of the poet. The "al -Mu'dzham fi ma'ayir Ash'ari al-Ajam" Shamsiddin Mohammad b. Qays Razi (first half of the XIII century), Two verses are excerpts Lomei. Poems Lomei Gurgani most given in Tadhkira "Majma 'al-fusaha" and "Otashkada." These samples will Tadhkira these great help in the preparation of the sofa poet.

Key words: Lomei Gurgoni, poetry, literary sources, the Tajik-Persian literature.

САИДИИ СИРЧОНӢ

МУДДАӢ ГАР НАКУНАД ФАҲМИ СУХАН ГӢ: САРУ ХИШТ

(Ҳофиз)

Нахустин ошноии ман бо номи Айнӣ ва китоби «Ёддоштҳо» - яш решаи сисола дорад. Ба рӯзгоре мепайвандад, ки мисли ҳар донишҷӯи тикидасте ҷӯи хуби арзон будам ва лаззоти зиндагиам мунҳасир мешуд ба хатти **бусре** аз витрини мағозаҳо ва бисоти дастфурӯшон. Дар бисоти яке аз кӯҳнафурӯшони хиёбони Лолазор чашмам ба китобе афтод бо қатъи рукаъӣ ва чилди заркӯб. Бо панҷ риёла ваҷҳи роиҷ ва зӯрманди он рӯзгорон харидамаш ва ба хонаам, бубахшед, ба утоқакам овардам ва хондаму **аз насри бетақаллуф ва лаҳни форсии нависандааш хушам омад**. Он китоб чилди аввали ҳамин маҷмӯаест, ки инак, пеши чашми шумо хонандагон қарор дорад.

Агарчи матолиби китоб бароям ҳолӣ аз ҷазабае набуд, аммо чун солҳои нахустини умри ман дар вилояти дурафтаи Сирҷон гузаштааст ва он ҳам дар давроне, ки муҳити мо ҳанӯз шабоҳатаке бо муҳити нашву намои Айнӣ дошт, тавсифоти нависанда бо ҳамаи ҷазобияташ чандон бароям таъҷубангез набуд. Он чи дар нахустин бархӯрд ба чилди аввали ин китоб ба дилам нишаста буд, чунонки гуфтам, насри равон ва бетақаллуфи нависанда буду бас.

Чархи қуҳан ба шӯбада гаште зад ва бо таҳаввули рӯзгор дидгоҳи ман низ иваз шуд ва бист сол баъд, ки ифтихори хидматгузори дар Бунёди фарҳанги Эрон насибам афтода буд, бо дӯсте аз диёри ошноён бархӯрд, ки бо даъвати Бунёд ва бар асоси мубодилаи фарҳангӣ аз Тоҷикистон ба Эрон омада буд. Ин меҳмони гиромӣ писари ҳамон касе буд, ки маро дар рӯзгори ҷавонӣ шефтаи насри равон ва лаҳни бетақаллуфи худ карда буд.

Оқои Камолиддин Айнӣ давраи комиле аз китоби «Ёддоштҳо» -и падараш ба армуғон оварда буд.

Раҳоварди дӯстро бо ташаккур пазируфтам ва мучалладоти ҷаҳоргонаи «Ёддоштҳо» - ро ба тадриҷ хондам ва ба ҳилофи диди ҷавонӣ **навиштаҳои Айниро аз назаргоҳе дигар арзанда ёфтам ва он маҷмӯаи луғот ва таркибот ва ибороте буд, ки бо ранги дилпазири осори Байҳақӣ дар ин навиштаҳо мавҷ мезад**. Ин мазияти тозадарёфтаи «Ёддоштҳо» дар назари ман, ки солҳои ҷавониямро сарфи қори луғатнависӣ карда будам, аҳаммияте ба маротиб беш аз насри ҳудамонӣ ва шеваи нависанда ёфт.

Зоҳиран ба далели ҳамин кашфи тоза буд, ки ба оқои Айнӣ ваъда кардам ҷопи тозае аз ин «Ёддоштҳо»-ро дар силсилаи интишороти Бунёди фарҳанги Эрон мунташир кунам. Вале фариштаест бар ин боми лочувардандуд.

Аз ин ваъдаи вафо нашуда даҳ соли гузашт ва бори дигар варақгардонии лайлу наҳор оғоз шуд ва бо таҳаввули сареъ ва албатта, ногузир ва мунтазире, ки дар авзои иҷтимоии диёри мо пеш омад, ба ҳилофи ҷамоате, ки ба шеваи бутони айёр худ ранге дигар гирифтанд ва ҷилваи тоза оғоз карданд, ман ки дилбасти берангиҳо будам, агар худ аз ин таҳаввулот бенасиб мондам, аммо шишаҳои айнаки ҷаҳонбиниям ранге дигар гирифт ва ин хориҷ аз ихтиёри ман буд.

Ду соли пеш, ки бо ин айнак ба мутолиаи мучаддади «Ёддоштҳо» пардохтам, арзишҳои гузаштaro дар баробари арзиши тозаёфта беарҷ ва ночиз дидам ва **ба ҳукми ҳамин ташҳиси тоза дар авҷи гирифториҳо ва набудани васоили таъхир дар наشري ин китобро дар кеши ватанҳои гуноҳе нобахшуданӣ ёфтам**.

Назаргоҳи тоза марбут ба мазмун ва муҳтавои китоб аст. Нависандаи «Ёддоштҳо» дар авоили қарни бистум дар яке аз деҳоти Бухорои шариф мутаваллид шудааст, дар хонаводаи мутавасситҳоле, албатта, бо миқёсҳои он рӯзи Бухоро на бо меъёрҳои дида ва аз сар гузаронидаи мо эронӣён, ҳатто ҳозир. Бухоро, ки акнун замимаи Ҷумҳурии Ёзбекистон аст ва ғӯшае аз қаламрави густурдаи давлати ҷамоҳири Шӯравии сусиёлистӣ ва ба таъбири ошнотари мо эронӣён Русия, ҳамон вилояти баракатҳез ва баландовозаест, ки рӯзгоре ҷашму ҷароғи Мовароуннаҳр буд. Ва маркази ҳукумати Оли Сомон ва ба қавли муаллифи «Худуд-ул-олам» «Мустақарри мулуки Машриқ» ва аз ғайзи фарҳангпарварии амирони озодаи Сомонӣ **мутталеъи**¹ забоне, ки имрӯз ману шумо бад-он тақаллум мекунем ва адабиёте, ки дар тӯли ҳазор сол хуш дурахшид ва ҷаҳонӣёро хира кард.

Шаҳре бо гузаштае чунин дурахшон, ки рӯзгоре маркази фармонравии шаҳриёри донишпарвар ва озодае чун Наср ибни Аҳмад буд ва дарборе, ки шукӯҳи маънавияш ба дастгоҳи пуртумтароқи халифаи Бағдод паҳлӯ мезад, шаҳре, ки бо вучуди номвароне чун Рӯдакӣ ва Абӯтаййиби Мусъабӣ ва Абӯалию Абӯабдуллоҳи Ҷайхонӣ ва Абулғазли Балъамию Абӯнасли Форобӣ ва Абӯалӣ Синову Абӯмансури Бухорӣ ва Абӯбакри Наршахию дахҳо тани дигар аз аъозими фикру дониши башарӣ ораста буд, дар авоҳири қарни гузашта, ки мусодиф бо аҳди ҷавонии нависандаи ин китоб аст, даврони инҳитоти худро тай мекард ва ба унвони амирнишини нимамустақиле маҳкуми амру наҳӣ тезорони Русия буд ва мисли ҳар кишваре, ки қудрати бегона дар он раҳна карда бошад, лабрез аз истибдод ва инҳитоту ғасод.

Сарзамини ғалоктзадае буд бо фармонравӣ аз силсилаи манғитиён ва даму дастгоҳе барои ғирифтану куштан ва бурдану хӯрдан ва бо тавонгарони гурусначашме, ки дасти иродаташон баста буд ва ба шеваи номарзияи абри озор аз борони базлу бахшиш дареғ мекарданд ва бо сармоядорони ҳарису зоҳируссалоҳе, ки аз рибо хӯрдани алании солусона парҳез кай менамуданд, аммо ду баробари нархи маъмул аз ниёзмандон рибои «ба шарият ораста» меғирифтанд ва бо муршидони маснаднишине, ки дар хонақоҳи худ бисоти салтанат густурда ва аз вучуди ҷавонони савдозадаи раҳгумкардае чун Маҳдуми Ғав барои шахват ва шиками серинопазири худ ба қимати ҳастии онон баҳрағирӣ мекарданд ва бо риндони харнаълкуни ҳалоикғиребе, ки бо мушоҳидаи аташи мардуми ситамрасидаи «амирзада» бисоти даъвии маҳдавият густурда ва шарбати заҳроғини ҳамоқат дар ҳалқи ҳалоик мечаконданд ва муридони хушбонаре, ки ба савдои раҳӣ аз зулму тааддӣ амир ва амалдоронаш ба тааддӣ муқаррар ва зулме музоаф тан меоданд, бо муллонамоёни «диндортароше», ки нуғур аз ҳар бадеъ ва тозае дар авҷи иддаи ворастагӣ ва худҷӯй таҳкими қудрати бемунозеъи ҳеш аробаро ин тундхӯйи беғуноҳеро ба марғи заҷролуде маҳкум мекарданд ва бо талабҳое, ки дар таассӣ бад-он пешвоёни мадрасаи улуми динии Бухорои шарифро ба харобот мубаддал месохтанд ва бо маълуде мусалмони мутадаййин, ки домани худро аз ин ғитнаҳи оҳирзамон фароҳам ғирифта ва ҳатто дар лаҳзаи марғ фарзандони худро аз тасаддӣ қазоват манъ менамуданд ва бо ақсарияти ҷоҳил ва бетамизу булҳавасе, ки барои тамошони марғ якеро аз ҳамағавони ҳеш рӯзҳои бисёр ба ин дару он дар медавиданд ва саранҷом лаҳзае, ки ба орзуи шумашон мерасиданд, ваҳшатзада ва нағринкунон по ба ғирор меғузоридаанд, соатҳо ва рӯзҳо дастихуши кобус мешуданд.

Дар диёре чунин ҳарчи ҳаст зоҳирсозӣ аст ва риёву ғиреб, равшанғикрон ва ислоҳталабони ин сарзамин ҳам ҳама дилашонро бад-ин хуш кардаанд, ки либоси авомона пӯшанд ва бо кинояи беҳосияте эътирози худро он ҳам ба шахси қозиюлқузот изҳор доранд. Ба шахсе, ки худ рукни асосии ҳукумат аст ва ҳар хайру шарре, ки меғузарад, ағар бо машияти ӯ набошад, бетамшияти ӯ нест.

¹ Матлаъ- арабӣ, баромадангоҳ, ҷой ё ҷиҳати тулӯъи ситорагон ва чун истилоҳ- нахустин байти ғазал ё қасида, ҷамъаш- матолеъ.

Дар ошуфтабозоре чунин ҳама дуздони ошӯбталаб пиромуни маркази кудрат халқа задаанд ва ҳама ҷаҳдашон масруфи ин аст, ки аз як сӯ ба таҳкими хисори нуфузнопазире, ки бар гирди фармонраво кашидаанд, пардозанд ва аз сӯйе дигар бо ҷоплусиҳои озмандонаи хеш ҳар лаҳза бар боди бурути амири бечора бияфзоянд ва ўро бе он ки худ хоста бошад, бар маснади фиръавнӣ биншонанд. Ва амрро бар мардаки мафлук чунон муштабеҳ кунанд, ки бо замзамаи субҳона мо аъзамушшонӣ нигоҳи ризояте бар пашму пӯсти рангини худ бияфканад ва бо фарёди «Ин манам товуси илийиншуда» хуми рангразии ҷоплусонро нодида бигирад.

Хонанда бо мутолиаи дақиқи ин маҷмӯа ва пайванди саҳнаҳои ба зоҳир парокандаи он бо якдигар ва ошноӣ бо авзоъ ва аҳволе, ки дар он мамлакат мегузарад, хоҳу нохоҳ ба ҳамон натиҷае мерасад, ки мардуми Бухоро даҳҳо сол пеш расиданд ва ҷабри таъриху ғафлати миллат ва хирси тавонгарону зулми ҳукумат сарнавишти ногузирашонро рақам зад ва бар фарҳангу миллият ва истиқлолашон хатти бутлон кашид ва ба ростӣ аҷаб намудӣ. Раияти маҳрум ва сияҳрӯзгоре, ки аз ситами амлоқдорони амири Бухоро ба ҷон омадааст ва аз бими молиёти сангин даст аз замини зироатӣ ва ба иборате ҷомеътар даст аз ҳастии худ мекашад ва матхурони интиқомчӯяш сар ба роҳзанӣ мениҳанд ва бедаступоёни камчуръаташ ба тарафи шаҳрҳо ҳучум меоваранд. Коргарони шӯридабахте, ки бо системи ҷобиронаи бонқдорӣ дар зерӣ бори «мусоида» камар ҳам кардаанд ва амалан зарҳарид соҳиби кор шудаанд, занони дар кафани фаромӯшӣ печидаи дар аъмоқи ғафлат нухуфтае, ки хоки нестӣ бар сарашон рехтаанд ва вучудашонро ба дасти тағофул супурдаанд бо чи дилгармӣ ва имоне ҳозиранд аз истиқлоли худ дифоъ кунанд? Он ҳам истиқлоле, ки ҳама ҷилваҳояш дар вучуди ситамгари мардумкуше ба номи амири Бухоро хулоса шудааст ва муште дарбориёни фурумоӣ беинсофаш. Ин ҷост, ки мардум дар муқобили таҷовузи хориҷӣ безътино мемонанд ва аз андешидан ба сарнавишти хеш ба ҳар сурате парҳез доранд. Ва дар натиҷа ҳамин безътиноӣ ва парҳези миллат аст, ки ба як гардиши ҷарҳи нилуфарӣ алоими марзӣ дар ҳам мешиканад ва дар пайи ин ҳодиса илова бар марзи ҷуғрофиёӣ марзҳои бамаротиб муҳимтари суннату фарҳанг ва забони миллий низ помоли ҳучуми ҳамсоии кудратманд мешавад.

Таваҷҷуҳ бад-ин нукта саргузашти Айниро чун ойинаи ибрате пеши ҷашми ман гирифт ва ман ҳам ба навбати худ лозим донистам, онро дар маърази тааммул ва қазовати ҳамватанонам қарор диҳам, то ҷавонони эронӣ бо саҳнаҳои ибратомӯзи рӯзгоре ошно шаванд, ки масири таърих ва сарнавишти Бухорову Самарқанд ва Хоразму Тошканду Фарғонаро якбора иваз кард ва бародарони динӣ ва азизони ҳамзабони моро маҳкуми фарҳанге бегона.

Ин назаргоҳи тоза мушаввиқи муассири ман буд дар ҷопи ин маҷмӯа он ҳам ба сурате, ки барои хонандаи эронӣ ва ба хусус хонандаи ҷавони эронӣ қобили хондан ва фаҳмидан бошад.

Дар айни ҳол ду хосияти қаблӣ ҳам ба қуввати худ боқист: ҳам насри равони Айнӣ дилнишин ва шавқангез аст ва ҳам ошноӣ бо лаҳҷаи тоҷикӣ ва фарҳангу зиндагии тоҷикон барои ҳамаи форсизабононе, ки дар маҳдудаи имрӯзини забоне, ки дар маҳдудаи имрӯзини Эрон ба сар мебаранд, дар ҳукми воҷиби айнии миллий. Ҳар чи бошад, қаср не аз мақулаи Айнии Бухорӣ ба таъбири ҳамватани моянд ва гарчи дасти пинҳони истеъмори чунон бераҳм зад тири ҷудой, ки...

Мафҳуми ватан ҳам мисли ағлаби куллияти маъқул дар азҳони мардум мутафовит аст. Содатарин таърифи физикии ватан маҳдудаи ҷуғрофиёии мушаххасест, ки қаламрави як низом ва як қонун бошад. Аммо ин таъриф бо ҳамаи ривочи омиёнааш ба нудрат метавонад азҳони нуктасанҷро қонеъ кунад.

Марзҳои ҷамъӣ ҷуғрофиёӣ аз назаргоҳи давлатҳо ва ҳукуматҳо шояд эътибораке дошта бошад, аммо дар назари миллатҳо чунин нест. Кӯҳи Абӯқабис ва садди Сикандар ҳам наметавонад дилҳои сокинони ду соҳили ҳунармандро аз ҳам ҷудо кунад. Ҳеҷ девори оҳанин ва сими хордоре наметавонад бар ҷазабахҳои ҳамбастагии машҳадиён ва Бухороиён ғалаба намояд. Ҳамчунон ки бо таҳаммули дувист соли султаи қаҳҳори ҷазиранишинони ингилис ҳанӯз ҳам ҳиндиҳо ҳудро ҳамватанони

ингилисиён намедонанд. Ба фарзи он ки ду қарн ҳам таҷовузи Русия идома ёбад, мардуми Хироту Балх ва Кобул низ пайванди меҳр аз ҳамзабонони ҳамдигар ҳамкешӣ худ нахоҳанд гусаст.

Мақулаи ваҳдати ақидатӣ ҳам ба ҳамон дараҷа дар таҷассуми мисдоқи ҳамватанӣ муассир аст, ки савобиқи наҷодӣ ва марзҳои ҷуғрофиёӣ.

Ҳатто кашишони калисой, М. ҳам фалон масеҳии католики Африқоро ҳамватани хеш намениносанд. Намунаи бозори ин носозгорӣ вучуди кишвари феълии Исроил аст, ки бо ҳамаи талошҳои саҳюнизми байналмилал ва ҳамаи пайвандҳои хунӣ ва наҷодӣ, ки яҳудиёни ҷаҳонро бо якдигар марбут кардааст ва ҳамаи таассубе, ки пайравони миллати Мӯсо дар ақоиди мазҳабии худ доранд, ҳанӯз ду савум калимиёни ҷаҳон дар кишварҳои дигар парокандаанд ва бо таҳаммули саҳтиҳое, ки мутаваҷҷеҳи ақаллияти номатлуб аст, ҳозир ба муҳочират нашудаанд ва ҷозибаҳои мазҳабии Исроил ва кӯмакҳои саршори Амрико натавонистааст алоқаи онҳоро аз ватани хеш бибурад ва ба сарзамини Фаластинашон бикашонад.

Дар муқобили дувуним миллион яҳудиёне, ки ҳар як аз ғӯшае фароз омада ва ба ҷони арзи мавҷуд афтаданд, ҳанӯз беш аз даҳ миллион яҳудӣ дар ватани аслии худ ба сар мебаранд, ватане, ки бо фарҳанг ва забонаш парвариш ёфтаанд. Ба ривояти доиратулмаорифи Бритонико шаш миллион яҳудӣ дар Амрикоянд ва се миллион дар Русия ва садҳо ҳазор нафар дар Англияву Фаронса.

Нуктаи қобили тааммул ин ки пас аз ҷанг даҳҳо ҳазор яҳудии олмонӣ ба ватани худ, яъне Олмон бозгаштанд ва таассуботи наҷодии Гитлер ва пирохансиёҳонаш ва таҷоруби талхи гузашта натавонист бар алоқаи ҳамзабонӣ ва ҳамватанӣ ғалаба кунад.

Албатта, мафҳуми ватан ва ҳамватанӣ дар як ҳасиса наметавон мунҳасир донист. Шояд мақулае аз қабилӣ марзҳои ҷуғрофиёӣ, ваҳдати динӣ, мановфеи иқтисодӣ ва ҷандин омили дигар дар ташкили ин мафҳум саҳме дошта бошанд, аммо рукни асосии он ба ақидаи муҳлис вучуди фарҳанги муштарак «бар сари ҷамооти башарӣ соя меафканад, забони воҳид асту бас. Ҳамаи вежагиҳое, ки байни абноӣ башарӣ тааллуқ ва пайванде ба унвони ҳамватанӣ эҷод мекунад, дар гарави тафохум аст ва қавитарин ва нафизтарин ва ба иборате қотейтар танҳо василаи тафохуми одамизодагон – дарки забони якдигар аст.

Ба аҳамияти ин омили барҷаста дар мафҳуми ҳамватанӣ қасоне пай бурдаанд, ки ҷанде дар ақолими ғурбат гирифтори дарди беҳамзабонӣ буданд ва бо шунидани калимаи ошное аз забони модарӣ дар кӯю барзан пойи ғурурашон суст шудааст ва ҷанги тавалло дар домани раҳгузар афкандаанд.

Бо ин назаргоҳ ватани ману шумое, ки ба забони форсӣ тақаллум мекунем, мунҳасир ба марзҳои ҷуғрофиёии имрӯзӣ Эрон нест. Ин ватан, агар Мисру Ироқ ва Шом набошад, албатта, Хоразму Самарқанд ва Ғазнину Балху Кобул ҳаст ва Кашмиру Лоҳур ва паҳнаи васеъ аз иқлими Ҳинд ва ба иборате қотейтар ҳамаи сарзаминҳое, ки мардумаш бо мо забон ва фарҳанги муштарак доранд, низ ҳам.

Бо таваҷҷуҳ ба ин нукта ҳамватанони мо на танҳо Фирдавсиву Саъдӣ ва Ҳофизанд, ки Рӯдакии Самарқандӣ ва Низомии Ғанҷавию Хоқонии Шарвонӣ ва Санои Ғазнавию Амир Ҳасани Деҳлавӣ ва Иқболи Лоҳурию Амир Алишери Навоӣ ва Файзии Даканию Мавлавии Балхӣ ва Саъдуддини Қунявӣ ва Айнии Бухороӣ ва садҳо фақеҳу ҳакиму донишманд ва шоиру нависанда дар шумули ин доираи васеъ қарор мегиранд, ки қаламрави фарҳанг ва забони форсӣ будаасту ҳаст. Фарҳанги борваре, ки ҷавҳари таъолими исломиро дар худ кашид ва рӯй аз наҷодпарастони уммавӣ бартофт ва мубаллиғи таълимоти хайрулбашар дар ҷиноҳи шарқии мамолики исломӣ шуд, ҳамин фарҳанги азим ва зояндаву пӯё буд ва ҷилваҳои ваҳдатофаринаш, ки ҷаҳонхорагони ғарбиро ба ҷорачӯӣ барангехт, то дар тӯли ду се қарни ахир бо истифода аз анвои ҳайл ба ҷони он афтанд ва қитъа- қитъааш кунанд, Ҳиндустони порсигӯро ба хондани англисӣ водоранд, тоҷикони Бухороиро ба навиштани ҳуруфи русӣ маҷбур кунанд ва аз ин дардноктар бо тавассул ба лаҳҷаи пашту мардуми Ғазнин ва Балху Кобулро аз мероси арзандаи ниёғони хеш бенасиб

гузоранд ва ҳатто дар ҳамин маҳдудаи мавҷуди забони форсӣ бо бидъатҳои фарҳангситонӣ ба ҷони забони форсӣ афтанд ва бо вожатарошиҳо ва «виροιшгарӣ»-ҳое агарна муғризона, боре аблаҳона- форсигӯёни Бухоро ва Кобулу Лоҳуру Кашмиро аз ҷаъалиёти фарҳангситонии мо дучори ҳайрат кунанд ва аз дарки забони родиюӣ ва матбуотии Эрон маҳрум.

Нуфузи ин фарҳанги ҷаҳонгир ҳарифони фарангиро дучори бим- ва мутавассил ба тадбир кард. Чӣ мусибате барои ҷаҳонхорагони ғарбӣ аз ин сангинтар, ки дар қаламрави шарқии ислом мардуми Балху Бухоро бо ҳамон забоне сухан гӯянд, ки сокинони Банғолу Дакан орифони Куня ва Измир бо ҳамон фарҳанге парвариш ёбанд, ки сӯфиёни Деҳливу Кашмир. Дар арсае бад-ин густардагӣ, агар мардум ба файзи забони воҳид аз дилҳои ҳам боҳабар бошанд ва аз баракати фарҳанги муштарак дар ғаму шодиҳо ҳамшарик, магар метавон ба содагӣ балое бар сари қандаҳорӣ овард ва ҳамадониро соқит ва ором ниғаҳ дошт? Магар метавон мардуми Синдро ба рағбори мусалсал баст ва аз фарёди интиқомчӯёнаи ҳамватани исфаҳонияш осуда монд? Магар метавон ҳарими қудсии Машҳади Ризоро дар ҳам шикаст ва аз хурӯши мардуми Лахнавар дар амон буд?

Шоҳиди муддаоям авзои имрӯзаи мамолики арабзабон аст. Сию чанд сол аз таъсиси ҳукумати ҷаълии Исроил мегузарад. Дар баробари ин ғуддаи саратонӣ Ховари миёна бисёре аз сарони мамолики арабӣ на танҳо эҳсоси киноя намеkunанд, ки вучуди онро барои ҳифзи пояҳои қудрати хеш лозим мешуморанд. Аммо тӯдаи садмиллионаи арабзабон бо таҷовузгарони саҳюнист сари оштан надорад ва ин давлати думиллиониро дар мақоми ғойби мутаҷовизе мебинад, ки қисмате аз сарзамини ватанашро тасоҳиб кардааст ва иддае аз ҳамватанонашро овораи беҳонумон. Ин эҳсоси кина ва ҳамдардӣ аз шимоли шарқии Африқо гирифта, то қаронаи ғарбии баҳри Аҳмар вачҳи муштарак ва муттафиқ алайҳи арабзабонони ҷаҳон аст ва ба ҳукми ҳамин ҳамдардии амиқи ҳамватанона аст, ки дар тайи ин солҳои пурушӯб аҳаде аз сарони мамолики арабӣ ҷуръат накардаанд, алоқаи худро ба вучуди Исроил иброздоранд, бо ин ки ағлаби ин бузургворон бо давлати Исроил хоҷаи тошонанд ва мақому маснадашон қоим ба қўмакҳои молӣ ва сиёсии Амрико.

Боре, ҷаҳонхорагони аврупоӣ ба аҳамияти забон ва фарҳанги муштарак дар қаламрави шарқии ислом пай бурда буданд ва таъсираш дар ҳамбастагӣҳо, ки истеъмори фарҳангиро бар султаи сиёсӣ ва истисмори иқтисодӣ муқаддам доштанд ва ҳамаи нерӯҳои худро дар ин раҳгузар ба қор гирифта ва дарего, ки мувуффақ шуданд ва ҷи ночавонмардона муваффақ гаштанд. Ҷи тавфиқе барои истеъмори ғарбӣ аз ин болотар, ки иқлими чандсад миллионии Ҷиндро қаламрави Акбар ва Файзӣ ва Чандирбаҳонро аз ватани

Амали часоратомези содотро ба руҳам накашед, ки «Шоҳнома» охираш хушаст. Ба ҳар ҳол шўру ҳаяҷони туркҳо ва покистонӣҳо дар масъалаи Фаластин ба ҳамон дараҷае нест, ки мардуми Сурия ва Ироқу Арабистон ва Алҷазоир ва ҳатто Лубнон. Оре, Лубнони масеҳикешӣ фарангимаоб, аммо арабзабон. Фарангиаш ҷудо кардааст ва фарзандони Масъуди Саъд ва Амир Хусрав ва Сайид Ҳасану Иқбол ва Бедилро аз фарҳанги дурахшон ва бошукӯҳашон беҳабар гузошта ва забони ғарибае дар даҳонашон ниҳода, ки бо сувайдои дил ва ниҳонхонаи мағзашон мутлақо робитае надорад. Ва дар натиҷа ин пайванди номубораки ҷавони ҳиндӣ ва покистонӣ ва банголиро бо фарҳанги азими чандсадсолааш ба кулӣ бегона кардааст.

Ҳосили ногузири ин истеъмори фарҳангӣ он ки ҷавони имрӯзини Эрон иттилооти ҷуғрофияаш дар бораи фалон деҳқадаи гумноми Амрико ва фалон шўъбаи рӯди Донуб ба маротиб бештар аст аз иттилооти надостааш дар бораи Хоразму Хеваву Бухоро ва рӯди Омую дуруштиҳои ӯ. Бовар надоред, имтиҳонаш осон аст, ба хиёбонҳои атрофи Донишгоҳи Техрон саре бизанед ва аз ҷавононе, ки дар ҳаволии ин маркази ба хомӯшӣ гароидаи фарҳанги мамлакат парса мезананд, бипурсед, Балху Бухоро ҷузви қаламрави кадом мамлакатанд? Бипурсед Нахшаб дар қучои Эрон воқеъ аст? Бипурсед номи маркази Ҷумҳурии Тоҷикистон чист? Лоҳур дар кадом

қораи олам воқеъ шуда? Агар аз даҳ нафар ҷавони Эронӣ ду нафар ёфтед, ки ба нима аз суолхоятон ҷавоби дурусте диҳанд, ҳамин маҷмӯаи сангини ҳазорсафҳаиро бардоред ва бар фарқи ман бикӯбед.

Агар нерӯе, ки дар тайи ҷиҳил панҷоҳ соли ахир байни мо ва ҳамзабонамон дар Тоҷикистону Ёзбекистон ва Афғонистон девори пӯлодин кашида, номаш нерӯи « тафриқаафкан ва ҳукуматкани» истеъмори набошад, ҷӣ номе дорад? Истеъмори аст, шарқию ғарбӣ надорад. Хосияти қудрат таҷовуз аст, ки иннал инсона лаятго...

Ин нерӯи истеъмори аст, ки дар як сӯи ҷаҳон форсизабонони Бухоро водор ба тағйири хатти забонашон мекунад ва дар ғӯшае дигар зимоми равобити фарҳангии Эрон, яъне мутаваллии феълӣ забон ва фарҳанги форсиро ба дасти номусалмон ва гарчи хушният меСУпорад, ки на бо забони фолрсӣ ошноие дорад ва на аз маорифи исломӣ бўе бурдааст. Ин нерӯи истеъмори аст, ки иртиқои мақоми устодони Донишқадаи адабиёти Техронро мавқул бад-ин мекунад, ки мақолае ба англисӣ навишта бошанд ва дар маҷаллае аз ҷаҳони ғарб мунташир шуда бошад ва ин талқини истеъмори аст, ки сари дари мағозаҳо ва девори Техронро бо ҳуруфи лотин зинат медиҳад ва забони муламмае дар қоми пешхидмат ҷалуқабобе ва дарбони меҳмонхона мениҳад ва тавассул ба забони аҷнабиرو заминаи имтиёзи навдавлатони худбохта месозад.

Ин беҳувиятӣ ва бефарҳангӣ маҳсули истеъмори аст, ки ҷавони тарбиятнашудаи эрониро ҷун шоҳи тар ба ҳар тарафе мутамоил месозад ва гоҳе ғарбзадааш мекунад ва замоне арабмаоб ва саранҷом қорашро бад-онҷо мекашонанд, ки лабрес аз ғурури ҷавонӣ дар пойтахти Ҳинд, дар ҳонаи фарҳанги Эрон ба пири равшанзамире, ки машғалдори забони форсӣ дар донишгоҳи исломии Алигарҳ аст парҳош қунад, ки «забони форсӣ тоғутест ва шумо устодони форсӣ ҳама омили тоғутед». Дар даҳр ҷу ман яқеву он ҳам қофир?

Бигзарем, ки уқдаҳои бар дил нишаста қаламро ба туғён мекашад, ғофил, ки ҳар суҳан ҷоеву ҳар нуқта замоне дорад.

Бипсанданд ва напсанданд, дар назари ман ва амсоли ман ҳарқи бо забон ва фарҳанги форсӣ пайванде дорад, ҳамватани моост, ва гар ҷи ғузарномаи афғониву покистонӣ ва русӣ ба дасташ дода бошанд. Ва он ки ҳуруши ту дар осои Фирдавсӣ шӯри ҳамоса дар тору пуди вучудаш наҷфканад ва амвоҷи ирфонии Девони Шамс ба аволими лоҳуташ набарад ва тараннумоти осмонии Ҳофиз панҷа дар аъмоқи ҷонаш наҷндозад ва амали давлати Наврӯз ба саҳрояш нақашонад ва ёди Ошуро бар поймардӣ ва мардонағияш наҷфзоёд... ҳамватани мо нест ва гарчи номи Эронӣ бар худ ниҳода бошад ва аз баракати ин ном ба мақому мансаб расида.

Мабодо, маро аз наҷодписандони хушқидамағзу ватанпарастони ифротӣ тасаввур қунед. Қасе, ки дар мактаби Саъдӣ парвариш ёфта ва ғӯши ҷонаш бо замзамаи Бани одам аъзои яқдигаранд, ошно шуда, наметавонад ҷунон бошад.

Масъалаи наҷод ва обу ҳок нест, масъала фикру фарҳанг аст.

Дар ҳоли ҳозир ману шумое, ки номи эронӣ бар худ дорему дар маҳдуде ба номи Эрон зиндагӣ меқунем, хоҳу ноҳоҳ мутаваллии фарҳанг ва забони форсӣ ҳастем. Забон ва фарҳанги фаровони ғиноӣ, ки рӯзгоре аз қаронаҳои ғарбии Қустандания то савоҳили шарқии дарёи Чин ва аз фарози Мовароуннаҳр то аъмоқи Дақан қаламрави қудраташ буд, Ибни Батута дар дарёи Чин, ғазали Саъдӣ, дар вилояти Хоразм «Заҳираи Хоразмшоҳӣ» менавишт ва Мавлавӣ дар Қунияи Рум бонги Шамси ману Худои ман сар меод ва Амир Хусрави Деҳлавӣ ба тақлиди Низомии Ғанҷавӣ Хамса месурод ва ба шеърӣ Ҳофизи Шероз сияҳҷашмони Қашмириву турқони самарқандӣ дастафшонӣ мекарданд ва инъикоси ин қудрати заминӣ ба авҷи афлок ҳам кашида буд, ки дар осмон ҷи аҷаб...

Дар он рӯзгорони ширин забону адаби форсӣ мутаваллиёни фаровон дошт. Шаҳриёри Ҳинд бо сарзамини мутанаим ва заҳири фаровонаш, шоҳи Хоразм бо

чалол ва ҷабаруташ, амирони инсондӯсти Сомонӣ бо таъби озода ва фарҳангпарвари худ пуштибони ин фарҳангу ин забон буданд.

Ва имрӯз аз он ҳама ҳомиён ва дӯстдорону суҳансароён ва тоҷварон шиками хок ба таъбири Хоқонии Шарвонӣ обистани ҷовидон аст ва бар асари ду се қарни султаи озмандонаи аҷониб зи тундбоди ҳаводис наметавон дидан дар ин ҷаман, ки гуле будааст ё...

Он императори васеъи фарҳанг ва адаби форсӣ мунҳасир шудааст ба маҳдудаи Эрон ва қисмати аз Афғонистону қитъае ба номи Тоҷикистон.

Дар миёни ин аҳавони салоса вазифаи Эронӣ дар посдорӣ аз мероси арҷманди ниёгонаш албатта, сангинтар аст. Вазифаи мо эронӣ аст, ки ба ҳар ном ва унвон аз гурури миллӣ ё алоқаи динӣ дар сарзаминҳои исломии давраи барамон мураввич ва посдори забони форсӣ бошем, ки ҳолӣ аз ҳар шоибан игроқӣ, забони фарҳангии ҷаҳони ислом аст.

Ин ки гуфтам форсӣ забони фарҳангии ҷаҳони ислом аст, на игроқ, аст на раҷаз. Аҳли таҳқиқро дар ин воқеият ҳилофе нест. Аммо дигарон агар андак тардиде доранд, роҳи рафъаш осон аст. Барои ин ки бо тӯлу арзи саҳми форсизабонон дар ғанӣ қардан ва густариши фарҳанги исломи ошно шаванд, ниёзе ба таҳқиқоти ғиҷқунанда ва мурочиа ба маохизи гуногун нест, лузуме надорад ба Доиратулмаорифи исломӣ ё Алъломи Хайруддини Зарқулӣ ё Райҳонатуладаб ё Луғатномаи Деххудо ё Китобул ағонӣ ё Алҳизоратул исломия ё номаи донишварон ё мутуни ихтисосии таърихи улум ва фунуни исломӣ мурочиа фармоянд. Фақат нигоҳи гузарое ба китоби воқияи нафиси Аззариё ё кашфуззунун кофист, то бидонанд аз ҳар сад тафсири, ки дар бораи оёти қаримаи Қуръони маҷид навишта шудааст, чанд тоаш ба забони форсӣ аст ва чанд тоаш ба арабӣ ва дигар забонҳои олами ислом. Бигзарем, ки қисми аъзами ҳамон тафсирҳои арабиёро ҳам форсизабонони қаламрави шарқи ислом навиштаанд.

Агар меҳостам фақат ишораи кӯтоҳе бикунам, ба ному нишони муфасссирони форсии Қуръони Қарим дасти кам даҳ сафҳаи ин муқаддима сиёҳ мешуд ва даъвии ҳамчунон боқӣ, ки ҳанӯз боз нақардем, давра аз тӯмор.

Бигзарем аз Абӯалии Балъамӣ ва Абӯбакри Сурободӣ ва Абӯзайди Балхӣ ва Ибни Сино ва Имомуддини Исфариёнӣ ва Начмиддини Насафиву Сайфуддини Бухорӣ ва Тоҷуддини Тӯсиву Хоҷа Абдуллоҳи Ҳиравӣ ва Рашидуддини Майбадиву Хоҷа Насири Тӯсӣ ва Абӯлфутӯҳи Розиву садҳо фақеҳ ва нависандае, ки дар ҳамон чанд қарни оғозини тулӯи ислом ҳазорон ҳазор сафҳа дар шарҳу тафсири каломи раббонӣ навиштаанд ва дар ақнофи олам парокандаанд ва маорифе бад-ин ҷаҳонгири ва умқи азамат ба олами башарият арзонӣ доштаанд. Агар дар ҳамаи забонҳои ҷаҳони ислом ва дар миёни ҳама тафсирҳое, ки милали дигар навиштаанд, тавонистед асаре ба ҷомеъият ва гаронқадриву лутф таъсири «Маснавӣ»-и Мавлоноро нишон диҳад, шахси мухлис ба мӯъҷиби ҳамин навишта тааххуд мекунам, ки аз ҳамин фардо мисли ҳамаи бесаводони аз фаранг омада, бо таъбироти инглизӣ ва амрикоӣ суҳанамро зинат диҳам, ё мисли ҷавонҳои саводзадае, ки чанд сабақе бо ҷафия ва уққол ба кӯча ва хиёбон рехтанд, ибороти ғализи арабӣ балғур кунам.

Махсусан мавзӯи тафсири Қуръонро масал задам ва аз ишора ба мабоҳис ва улуми дигар аз қабилӣ тиббу риёзӣ ва ҳикмату нучум ва ҷуғрофиёву таърих ва мабоҳиси адабӣ ва аз он волотари ирфонӣ турфа рафтам, то вомандагони наҷодпарастӣ бани Уммия, ки шарияти осмонии исломо аз он худ мепиндоранд ва ҳанӯз ҳавои маволӣ ҷустан дар сар доранд ва оташи қодисия афрухтан бо рамзу латифаи лав кона ал илму биссурайё ошно гардиданд ва аз хомтамаъҳои худ шарманда.

Боре исмашро таассуби динӣ мегузored ё аҳамияти миллӣ ё алоқаи фарҳангӣ ба ҳар унвоне, ки бошад, вазифаи мост осори порсигӯи мамолики ҳамсоҷро бихонем ва бифаҳмему чоп кунем ва ба дастраси хосторонаш бигзорем.

Ин дарди тоқатсӯзро бо кӣ тавон гуфт, ки ханӯз аглаби адибон ва муддаиёни адаб дар сарзамини мо бо осори шоири нозукандешае чун Бедили Дехлавӣ ноошноянд ва ба талқини фарангии қачсалиқае ўро дар радифи Малик Маорифи Қумӣ мениҳанд?

Чӣ гуна чашми хиҷолат аз пеши пойи надомат бартавон дошт, ки дар диёри Саъдӣ ханӯз чопи шоистае мунташир нашудааст аз Куллиёти Амир Хусрав орифи софидиле, ки дар хиттаи Дехлӣ чуръакаши хумхонаи ринди Шерозист.

Номашро ғафлат бигузorem ё тағофул, ки аз чандин китоби диловези ҳамин Айнии Бухорой ҳатто як нусхааш дар Эрон мунташир нашудааст ва сад нафарро дар миёни китобдӯстони эронӣ наметавон ёфт, ки ҳамин маҷмӯаи «Ёддоштҳо»-ро қаблан дида ва хонда бошанд.

Вазифаи мо эронӣён аст, ки бо унвони мутаваллии забони форсӣ посдори ин ҳарими ҳурмат бошем ва посбони хотири ҳамзабонамон дар акнофи ҷаҳон . Ба нависандагон ва шоиронаш ҳурмат ниҳем ва хонандаи осорашон бошем ва таҳсингари тавфиқхояшон. Ҳамзабонони ману шумо дар мамолики давру барамон чашминтизори саломи самимонаи моянд ва муштоқи китобу маҷаллае, ки нисорашон кунем.

Агар нависандагону ноширон ва аз он муҳимтар тавонгарони соҳибзавқи эронӣ медонистанд, эҳдои як китоби мухтасар ба донишҷӯён ва устодони забони форсӣ дар Донишгоҳҳои Ҳинду Покистон ва Мисру Туркия чӣ нишоту ҳаяҷоне ба ҳосил меоварад, қатъан ҳар як ба саҳми хеш дар ин кори хайр қадаме бармедошанд.

Ин ки гуфтам, маҳсули таҷрибаест чандинсола на орзуе ҳаёлпардозона. Таҷрибае, ки шахсан кардаам ва дар бозгуфтаниш чун умеди ғоидате меравад, таъни ҳар маломатеро ба ҷон пазироем.

Даҳ соле пеш аз ин ба қасди гардиши сафаре ба Ҳинд рафтам ва аз марокази омӯзиши форсӣ дар чанд Донишгоҳ дидан кардам ва маҳсули дидорам дареге буду афсӯсе. Мутасаддиёни фарҳангии Эрон ба иқтизои салиқа ва маърифати хеш ин қисмати ҷаҳонро ба кулӣ нодида ва нобуда ангошта, сели дулор ва мустаҳори худро мутаваҷҷеҳи Аврупо ва Амрико карда буданд. Давлати вақт ва вазорати фарҳангва ҳунараш дар ҳоле ки барои курсии забони форсӣ дар фалон донишгоҳи Амрикоӣ садҳо ҳазор дулор ихтисос дода буд, аз фиристодани чанд чилд китоб ва се ҷаҳор муаллими дилсӯз ба Ҳиндустон имсоқ мекард ва хонаи фарҳангии Эрон дар Деҳлии нав маркази муомилоти автомобил буд ва ...

Боз омадам ва ба исрои Даштии нозанин шарҳе навиштам ба вазири фарҳанг. Ҷаласае орост ва чун яқин ҳосил кард, ки на аҳли қабули мансабе ҳастам ва на дилбастаи моле ба ночор мутасаддии масъулро маъмури расидагӣ кард. Ханӯз ин иборати маъмури ночавонмардаш дар гӯши ҷонам сангинӣ мекунад, ки: «Ин ҳинди куфти ҳам шуд, ҷойе, ки одам вақташросарф кунад?»

Медонистам ки вазир ва ҳамкорони ҳамеалиқааш дар банди масоили аз ин қабил нестанд ва наметавонанд бошанд. Матолиби номаро ба сурати мақолоте дар маҷаллаи «Яғмо» навишта мутавассил ба имконоти бисёр андаки бунёди фарҳанги Эрон шудам ва инсонро алоқа ва ҳимояти устод Хонларӣ ба имдод омад. Ба унвони густариши фарҳанги форсӣ тарҳе таҳия шуд ва дар ин раҳгузар тавфиқае ҳосил омад, ки аз чашми аҳли басират пӯшида намондааст.

Дар иҷрои гӯшае аз он тарҳ, миқдоре китоб аз ину он ба гадоӣ фароҳам овардам ва бо сафарҳое албатта, ба харчи худам –ин ҳадоёи маънавиро ба Мисру Ҳинд ва ба Покистону Туркия бурдам ва ба устодону Донишҷӯёни забони форсӣ тақдим кардам ва як ҷаҳон лаззати маънавӣ насибам гашт аз мушоҳидаи шӯру шавқ ва таҳарруке, ки ҳадоёе бад-ин ночизӣ ва камхарчӣ дар шааботи форсии ин кишварҳо падида оварда буд.

Қадамҳои дигари мо дар бунёди фарҳанг дар ҳамин сатҳ ва аз ҳамин қабил буд, Эҳдои китобе даъвати камхарчи думоҳае аз донишҷӯёни мумтоз эътои шахрияе садтумониву панҷоҳтумонӣ ва кӯшотарин донишҷӯӣ ҳар клос ва... натиҷааш? Ба

омори донишҷӯёни форсӣ дар Донишгоҳҳои Мисру Туркия ва Ҳинду Покистон назаре бияфканед то бубинед чигуна дар тӯли чаҳор сол иҷрои ин барнома теъдодашон себаробар шудааст. Сад мулки дил ба ними назар метавон харид, агар сафои нияте бошад ва фаъолиятҳои фарҳангӣ аз олудагиҳои сиёсӣ барканор монад.

Дар мавриди Бунёди фарҳанги Эрон ва муассисоте назири он ақидае бар дилам нишастааст ва орзуманди ҳолу маҷол ҳастам, то домани фароҳамкашидаи нахустин раиси давлати инқилоб ба дастам афтад ва аз ӯ бипурсам: Муассисаҳое аз қабili Бунёди фарҳанг ва Анҷумани фалсафаву Бунгоҳи тарҷумаву нашр ва Конуни парвариши фикрӣ магар аз мақулаи **таймчи** Ҳочибуддавла буданд, ки сарнавишташонро ба дасти ҷавоне аз касабии бозор супоридед, то ӯ ҳам навбати худ корпардозии анбори роҳи оҳан масалан, абаркуро маъмури барҳам задан ва дарҳам пошидани Бунёди фарҳанг кунад? яъне дар дастгоҳи давлати инқилобӣ ҳатто як нафар одамизодаи муллои соҳибсалоҳият ёфта намешуд, ки ба интиҳобе чунин вайронкор тан додед? Донишмандону муҳаққиқон ва мутахассисоне, ки дар ин созмонҳои фарҳанги ва илмӣ ба дур аз олудагиҳои сиёсӣ ва тааллуқоти моддӣ хидмат мекарданд гуноҳашон чӣ буд, ки хонанишин ва диқмаргашон кардед? Чаро фаъолиятҳои хориҷии Бунёди фарҳангро ба дасти фаромӯшӣ супурдед ва хушдорҳои часурунаи аҳли назарро нодида гирифтед? Магар на ин буд, ки ҳамин Бунёд бо барномаи санҷида ва бе ҳазинаи густариши фарҳангиаш дар мамолике чун Ҳинду Покистон ва Туркияву Миср тавачҷуҳи ҷавононро ба забони форсӣ барангехта буд ва бо талоши ошиқонаи дилбастагони фарҳанг ва адаби ин сарзамин дар фосилаи чаҳор сол теъдоди донишҷӯёни забони форсиро дар донишгоҳҳои кишварҳои ҳамсоя беш аз се баробар карда буд?

Медонам ҷои матолибе аз ин мақула дар маҷаллоти илмӣ ва фарҳангӣ аст, на дар муқаддимаи китоб, аммо ҳарфи ҳақ ва гуфтаниро вагарчи зерӣ лиҳоф бояд гуфт, ба хусус, ки бештари харидорон ва хонандагони ин китоб таъан ба масоили аз ин гуна дилбастаанд. Вонгаҳе фаромӯш нафармояд, ки маҷаллоти албатта ҷондортар ва усулитаранд.

Барои хонандагоне, ки бо Бунёди фарҳанги Эрон ошно набуданд, феълан арзи ин мухтасар кофист, ки муассисае буд, илмӣ бо сӣ чихил нафар муҳаққиқи мутахассис дар риштаҳое аз қабili дастури забон ва адабиёти форсӣ, фарҳангнависӣ, таърих ва улуми мухталиф ва чанд нафаре корманд ва мустаҳдим ва яке аз гӯшаҳои қораи таълиф ва тарҷумаву нашри сесаду чанд ҷилд китобе, ки ҳама ноёб аст ва аз ганҷинаҳои маорифи исломии Эрон. Бақия шарҳу тафсилоти тасхири ин диҷи сиёсӣ ва истеъмориву ҷосусӣ бимонад, то вақти дигар ва агар умри ман маҷоли навиштан надод, умедворам дигаре аз муҳаққиқони ин муассиса ҳиммат кунад ва ба насли оянда бигӯяд: дар ошӯфтабозори инқилоб чӣ касоне бо наъли ворона ба майдон омаданд ва бо истиҳолае якшаба ҳам инқилобӣ шуданду ҳам мусалмон.

Дар тариқати ватанхоҳӣ ин воҷиби айнӣ бар ӯҳдаи ҳиммати Эронӣни фарҳангпарвар аст, ки ба ёди ҳамзабонон ва ҳамдилони хеш дар мамолики давру бар ва ба иборате беҳтар қаламрави пешини фарҳангу адаби форсӣ бошанд ва акнун, ки барномаҳои Бунёди фарҳанги Эрон мутаваққиф мондааст, шахсан ва ҳар кас ба қадри ҳиммат ва имконоти хеш дар ин воҷиби миллӣ ва ба ақидаи ман мазҳабӣ эҳтимоле кунад.

Лозиман ин хидмат сарфи сармояҳои калон нест. Чӣ ишколе дорад онон, ки аз рафоиҳои моддӣ бархурдоранд дар тобистони ҳарсол аз яке ду донишҷӯӣ мумтози забони форсӣ аз кишварҳои назири Ҳинду Покистон ва Туркияву Мисру Тоҷикистон даъват кунанд, то ба Эрон оянд ва меҳмони эшон бошанду бо фарҳангу забони мавриди алоқии хеш ошно гарданд ва ононки дасташон бад-ин мухтасар намерасад, ҳармоҳ ё ҳарсол чанд ҷилд аз китобҳои харида ва хондаи хешро ба нишони фалон донишҷӯӣ забони форсӣ дар хориҷ аз маҳудай имрӯзини Эрон ба пуст (почта) биспоранд.

Ба шароити он ки савдогарони арз барои интиқоли сармояи худ аз тариқи дигар ва осонтар истифода кунанд ва даст аз харид ва ирсали китобҳои нафис бардоранд, то ману амсоли ман ба оташи эшон насӯзем ва барои фиристодани чанд чилд китоб рӯзҳову ҳафтаҳо дар ин пӯстхонаву он пӯстхона саргардон нашавем ва ба шарти он, ки масъулони ҳукумат дар интиҳоби маъмурони соҳиби басират диққате мабзул фармоянд, ки ташхиси фалон қочоқи чин арз аз муҳаққиқ ва муаллифе, ки меҳода китобашро барои дӯстонаш бифиристад, чандон душвор нест. Беш аз се моҳ мегузарад, ки чанд давраи таърихи бедорӣ бастабандӣ шуда, дар ғӯшаи утоқи ман нофиристода мондааст ва эҳтимолан дӯстонам дар хориҷ аз Эрон ба тааҷҷуб афтадаанд, ки мабодо фалонӣ сари пирӣ гирифтори хаст шудааст ва ба фикри гирдовари пул афтадааст. Барои бозори қиёмат.

Ному нишони ҳамаи устодону донишҷӯёни забони форсии кишварҳои ҳамсоя дар бойгонии Бунёди фарҳанги Эрон мавҷуд аст ва агар ҳам мутасаддиён аз ёфтани додани туфра рафтанд, бойгонии ҳофизаи ман ханӯз қораш ба мусодира нақашдааст.

Бигзарем ва гуфтаниҳоро нагуфа бигзорем, ки бо раҳо кардани инони қалам муқаддима зоид бар матн хоҳад шуд. Маҷмӯае, ки пеши чаҳми тааммули шумо хонандагон қарор гирифта шарҳи ҳолгунаест аз Садриддин Айний, яке аз шоирону нависандагони барҷастаи тоҷик дар қарни ҳозир ва яке аз ҳамватанони ману шумо ва ҳамаи касоне, ки бо фарҳанг ва адабиёти форсӣ пайванди бо шир андаруншудае доранд.

Маҷмӯаи ҳозир ёддоштҳои рӯзонаи зиндагии нависанда нест, ки ба тафориқ бар қоғаз нишаста бошад ва аз тамаввучот ва тугёнҳои рӯҳи башарӣ ба муқтазои ҳолати муҳталиф чилваҳои гуногун ба худ гирифта бошад.

Зоҳиран Айний дар солҳои худ пардохтааст ва ба ёрии ҳофизаи саршор ва насри равоне, ки дорад, саҳнаҳои даврони кӯдакӣ ва ҷавонии худро тасвиру тавсиф кардааст ва сад албатта, бо риояти маслиҳати замон ва мавқеияти мумтози ҳеш дар мамлакати Шӯроҳо он ҳам дар даврони сулҳи мутлақӣ Сталин диктотури баландовозае, ки беандак тазалзул ва тардиде метавон ёро дар радиои ҷабборони номовари таърих гузошт.

Нахустин ҷопаи давраи «Ёддоштҳо» зоҳиран байни солҳои 1928 ва 1953 анҷом гирифтааст ва ғӯё байни таърихи нигориш ва интишори ин муҷалладот фосилаи замонии чандоне набошад. Бинобар ин нависанда дар айёме ба бозсозӣ ва саҳнапардозии ҳаёти худ машғул шудааст, ки дар авҷи шӯҳрат аст ва осори таҳқиқӣ ва адабии бисёре аз ӯ мунташир шудааст ва мард, ки баъд аз инқилоби Октябр ба паймудани пиллаҳои шӯҳрат ва маҳбубият пардохта, дигар фосилаи чандоне бо волотарин мақоми фарҳангии диёри худ надорад ва дар аснои нигориш ва нашри ҳамаи маҷмӯа аст, ки ба соли 1951 бар маснади Раёсати Фарҳангистони улуми Тоҷикистон менишинад ва имконоти васеи таблиғоти Иттиҳоди ҷамоҳири Шӯравӣ дар ҳимати нашри осор ва басти шӯҳрати ӯ дар меояд.

Марде дар ин шароит ва бо ин пайвандҳо таъён ба инқилоби Октябр бидаҳкор аст ва ба режими, ки ёро аз рустои мунзавии Соктаре ба маҳфили илмӣ ҷаҳонӣ бурда ва аз ҳуҷраи нумури мадрасаи Мири Араб бар саҳнаи шӯҳраташ қашонда ва аз ин ҳама болотар аз дили торики зиндон ва зерӣ зарбаҳои шаллоқ раҳонида ва бар маснади ҳурмат ва мақоми иззаташ нишондааст.

Нависандае дар ин шароит ва аҳволи худро бидаҳкори ҳукумат медонад ва ин эҳсоси маҷнунӣ, ки дар равобити инсонӣ нишонаи ҳақшиносӣ аст ва фазилати таъд дар олами нависандагӣ табдил ба ҳалқае мешавад, ки озодии дасти қаламзанро маҳдуд мекунад. Ва ин ҳудуд ва қуёд, агар аз назаргоҳи хонанда нодилнишин бошад, чандон маломате бар нависанда нест, ки эҳсони камандест бар гардана.

Ин ки талабаи фақри саҳтикашидае чун Айний аз аъмоқи дил ҳавоҳои инқилоб бошад ва муштоқи маҳруми иҷтимоӣ ва дарҳамшикастани қудрати ҷаҳаннамӣ сарватмандони гурусначашм на шигифтангез ва на номаҳдуд ва ин ҳам, ки марди дар истибдод парваридаи таъми озодӣ ночашидае чун ӯ бе ҳеҷ эҳсоси ғабн

ва надомате аз маҳдудай ҳукумате мутлақа ба истибдоде дигар ва бамаротиб хунхортар паноҳ бурд, ҷойи таачҷуб нест. Парвардаи режими диктатурӣ маҷоле надорад, ки лаззати озодиро дар мазоқи ҷон эҳсос кунад ва аз азамати ҳайсиати башари хеш бохабар гардад, то ба ҳеҷ қимате қомати озодашро дар баробари арбоби қудрат ҳам накунад ва сараш дар меҳроби ибодати ҳеҷ одамизоде фуру наёяд.

Х Х Х

Навиштани шарҳи ҳоли хеш кори душворест, ба хусус дар назди мо машриқзаминиён, ки аз кӯдакӣ насиҳати ҳикматомези «истар заҳабак ва заҳобак ва мазҳабак»-ро ба гӯшамон хондаанд ва хишти вучудамонро бар пинҳонкорӣ ва аҳёнан риё ниҳодаанд. Ҳар одамизодае дар даврони зиндагии баланду кӯтоҳаш муртакиби хатоҳое ва иқтисоӣ синну мухит ва тарбияташ назаргоҳҳое дошта ва эътиқодоте, ки ғолибан дар давраи баъдӣ дар он таъдилоте карда ё ба кулӣ аз он адул намуда. Ба ин тағйири салиқаҳо эътироф кардан ва тардоманиҳоро бар офтоби анзори ҳалоик афкандан, шаҳомати бисёр меҳодад ва муҳиту мардумоне шаҳоматписанд ва озода.

Муҳитҳое ҳафаконзада ва риёталаби истибдодӣ одамизодагонро заифун нафс мепарварад, вучуди одамиро лабрес аз тарсу риё ва тазоҳур мекунад, ки бо унвони ҷаълӣ тақияи амали худро тавҷеҳ намояд ва аз қубҳаш бикӯҳад. Инсони истибдодзада ҳӯи ғуломӣ дорад, мекушад ақида ва салиқаи худро бо мануёти хоҷааш мунтабиқ созад ва агар ҳам натавонист, дасти кам сурати зоҳири қазияро ҳифз кунад, ки алъабд ва мофӣ ядаҳ ва ба таъбире дигар ва мо физ замира...

Дар фарҳанги сиёҳи истибдод луғот ва иборот маонии воқеии худро аз даст медиҳад ва сояи ибҳоме бар ағлаб калимотва таъбирот сангинӣ мекунад, то дар паноҳи он роҳи фирор ва тавзеҳе кушода монад. Дар муҳите чунин ба нудрат озодагон лаб аз робитаи мустақими сари сабзу забони сурх бохабаранд ва мардумони маъмулӣ ҳам дар мавориде ҳатто беҳатар ба ҷойи сароҳати лаҳча ба осмони ресмонбофӣ рӯмеоваранд, ки ҳар чи бошад, аз сарнавишти озодагони бебарво ибрат гирифтаанд ва пайкари мансурҳои мулки сароҳатро бар ҷубай дори шақоватдида.

В-онгаҳе баркашидаи ҳукумати истибдод ғолибан аҳмақ аст ва ҳамқаташ аз макулаи амали ҳамон қабке, ки сарашро зерӣ барф мекунад, бад-ин ният, ки чун ӯ шикорчиро намебинад, шикорчӣ ҳам ӯро нахоҳад дид. Ин то он ҷо, ки ман дидам, ҳосияти ҳамагонии риҷоли аҳди истибдод аст. Фалон Язиди дар аҳди маъзулӣ Боязид шуда, ба унвони навиштани хотирот даст ба қалам мебарад ва бо чунон вақоҳате ба тавҷеҳи мазолим ва танзияи аъмоли ҳештан мепардозад, ки омиёни беҳабарро қарини оху афсӯс мекунад, ки аҷаб гавҳари яктое доштанд ва қадрашро надонишанд, ғофил аз ин воқеият, ки хӯрдабинонанд дар олам басте. Ба ҳамин далел хотироти риҷоли истибдод ғолибан лабрес аз раҷазхонӣ омехта ба мазлумнамоӣ аст, на арзиши адабӣ дорад ва на ғоидаи таърихӣ. Танҳо ҳосияте, ки дар ғолиби ин осор ба ҷашм меҳӯрад, насиби қасонест, ки аз муқаддамоти равоншиносӣ иттилое доранд ва навиштаи ин бузургонро аз пушти айнаки равонковӣ ба мутолиа мегиранд.

Ба нудрат дар ҷамъи хотиранависони аҳди истибдод ба соҳибномон ва маснаднишиноне бар меҳӯред, ки софу бериё бо хонанда рӯ ба рӯ шаванд ва бозпӯшиданиҳои зиндагии худро бар офтоби анзори ҳалоик афкандан. Нависандаи «Ёддоштҳо» аз бисёрии ҷихот дар радифи ин наводир аст.

Фаромӯш нафармояд, арз кардам аз бисёрии ҷихот, варна ӯ ҳам билоҳира Шарқӣ аст ва аз пайравони тариқи саҳлу саҳм. Намунаро ба сафҳаи 761 бингаред, ки чигуна ба тавҷеҳи мадеҳасароии худ пардохтааст ва қозии шаҳр таҳдидаш кардааст, ки агар ба амир шеър нафиристонӣ чунину чунон хоҳад шуд ва ӯ ҳам аз тарси ҷонаш ҳар даҳ бист рӯз якбор қасидае барои амир суруда ва фиристодааст. Баҳонае, ки мавриди қабули ҳеҷ озодае наметавон бошад.

Одамизода, агар ба дарвешӣ ва хурсандӣ мунъим шуд ва дар бозори ошуфтаи сиёсат толиби танҳоӣ раёсат набуд ва бар лаби оби гилолуди фасод қаллоби тамаъ

наяфканд, Заҳхоки мордӯш ҳам наметавонад водор ба мучизгӯӣ ва мадеҳасароияш кунад. Гуноҳи мадеҳагӯи истибдод ба маротиб беш аз гуноҳи ҷаллодон ва маъмурони шиканча аст. Дардо, ки мо миллатҳои роҳгумкардаи Шарқӣ дар фосилаи ғолибан кӯтоҳи сарнагун шудани бисоти мустабиде то барпо кардани истибдоде дигар ва ба суроғи маддохон ва тавҷеҳгарон ва ба иборати кулӣ қаламбадастони худфурӯхта биравем, ки дар айнаи муллоӣ ва босаводӣ ба тез кардани панҷаҳои диктотур пардохтаанд, ба ҷони муште одамизодаи авом ва ғолибан бесаводе меафтем, ки дасташон рӯйи мошай туфанг будааст ё ба таноби дор. Ин бадбахтиҳои хусраддунё вал охираро мегирем ва мекашем, аммо аркони қасри фиръавниро фаромӯш мекунам ва амон медиҳам, то дар фурсате дигар ба сохтани фиръавне дигар бипардозанд.

Бо ин ҳама аз инсоф нагзарем дар вучуди Айнӣ хуни поки падаре фақир ва мағруру озода ҷараён дорад ва ҳамин хосияти маврусӣ ўро аз пайвастан ба дарбори амир ва дар радифи далқакони дарборӣ даромадан боз медорад ва ин худ вагарчи аз макулаи фазилати якҷашмон дар диёри кӯрон камфазилатӣ нест.

Нависандаи «Ёддоштҳо» дар рустои Соктаре аз хонаводаи фақири қадам ба ҷаҳони ҳастӣ мениҳад. Афроди хонаводаи ӯ иборатанд аз падаре тихидаст ва парҳезгору мутааҳҳид ба мабонии динӣ ва ба ҳамон далели мутанаффир аз динфурӯшони рӯзгор ва ду се бародаре, ки раҳзани аҷал дар камингоҳи умрашон нишастааст. Табъан дар ин хонаводаи рустой модару духтароне ҳам будаанд, аммо ба ҳукми одоби рӯзгор нишоне аз вучуди ин маҳкумони ғурур ва таассуб дар ин сафаҳот намебинанд. Танҳо шабаҳи заифе аз модари хонавода ба ҷашм меҳӯрад ва ба суръат маҳв мешавад, он ҳам дар лаҳзае, ки ҷасади нимаҷони бевазанро бар улоғе мениҳанд ва ба хонаи бародараш мебаранд, то аз кастуни торики хона ба ғӯри сардаш биспоранд, ҳамину бас. Зани бенаво чун дигар ҳамҷинсони хеш- чизест дар ҳукми сояи мард, на шарикӣ зиндагии ӯ ва ҳамсари ӯ.

Падари хонавода кӯра саводе дорад ва алоқаманд аст фарзандаш ҳам босавод шавад, аммо аз ин нигарон аст, ки писараш баъд аз мулло шудан дар қатори муфтиён ва қозӣи вилоят дарояд ва ба шеваи ҳамсинфони хеш ба таҳкими султони ҷабборон пардозад ва ларза афканад.

Ҷавони хушманди рустой пас аз марги падар бо фақре, ки мояи рӯсиёҳии дунё ва охират аст, дар кори дасту панҷа кардан аст, ки ҳусни тасодуфе якбора масири зиндагияшро тағйир медиҳад ва таваҷҷуҳи марди ҷавҳаршиносе аз кадуқорӣ ва сабзифурӯшӣ бозаш мегирад ва ба мадрасааш мегузорад.

Ҷавони бозавқӣ рустой дар фазои сарду берӯҳи мадраса ҷӯи аҳли диле ва соҳиби завқест, ғофил, ки замини шӯраро пеши ҷашми хонанда мегустаронад, ҳайратангез асту ибратомӯз. Мадориси муътабари шахр дар қабзаи қудрати муфтиёни мавқуфахӯрест, ки дастнишондаи қозикалонанд ва қозикалоне, ки баркашидаи Амири Бухоро. Пайдост, ки 3-ин миён чӣ бархоҳад хост? Лочарам умр ва истеъдоди ҷавонон дар роҳе талаф мешавад, ки на гиреҳкушои мушкилоти дунявист ва на раҳнамое ба аволими маънавӣ. Ҳама ҳадафҳо дар гирифтани шахрияе хулоса мешавад ва ҳамаи орзуҳо дар тасоҳиби меҳробе ва нишастан бар маснаде ва ҳамагон дилхуш бад-ин ҳаёл, ки аз нахустин солҳои зиндагии мулозими доимии нависандааст ва ҷо ба ҷо дар сутури ин сафаҳот эҳсоси ҳамдардии хонандаро бармеангезад, дар дили Айнӣ ҳам чун дигар ҷавонони он рӯзгор укдаҳо мекорад ва ҳамаи хушу ҳавоси ўро мутаваҷҷеҳи табъизоте мекунад, ки дар муҳите давру бараш ба расвой ҷилвагарӣ доранд. У шоҳиди хирси серинопазири ҳокимон аст ва таҳаммули дарунсӯзи маҳкумон шоҳиди тамаъварзиҳои бераҳмонаи корфармоён аст ва бардагии ситамомези коргарон шоҳиди ҳисобсозии рибохӯрон аст ва қарзҳои рӯзафзуни девонабачагон шоҳиди ситамгарии амлоқдорон аст ва озмандии тавонгарон, шоҳиди танаъумфурӯшиҳои аблаҳони ашроф аст ва таҷаммул писандии навдавлатон ва ба далолати ҳамин таҷоруби талхи зиндагист, ки ӯ ва ҳамшинонаш сатҳи мутаолӣ орзуҳои башарино таназзул медиҳанд ва ҳадди аълои кӯшиши худро сарфи барҳам задани ин низоми номаъқули табакотӣ мекунанд. Ва ҳақ бо эшон аст.

Агар дар сарто сари ин китоб асаре аз ҳадафҳои волотаре намебинед, ки дар назари нависанда ҳама масоибҳои олами ҳастӣ дар ҷаҳру гуруснагӣ ҳулоса мешавад ва шояд ҳам иллати дигаре дар қор бошад. Фаромӯш нафармояд ки нависандаи китоб дар рӯзгоре ба навиштани хотироти худ пардохтааст, ки ҷаббор ғулоббози бераҳме дар қохи қремлин бар авҷи ҳамаи қудрат қарор дорад ва созиҳои ҳаросангези ҳосусиаш дар пастиҳои хонаҳо ва қоси мадорис ва аҷмоқи чопхонаҳо саратонвор панҷа афкандааст ва ҳавои сарди сибирӣ бо мизочи пирмарде аз вилояти Бухоро созгорӣ надорад. Магар сулҳи ҷабборон ва қабули истибдод ба маънии нафӣи башарият нест? Дар чунин ҳолат ҳавос аз ҳуқуқи башар ва озодии одамизодагон дам задан ва болотар аз талоши маош дар банди таълиқи рӯҳ ва ҳайсиати башарӣ будан дили шер меҳаҳад ва чунуне оламсӯз. Ва нависандаи нозанини мо на даъвии шердиль дорад ва на толиби доғи чунун аст.

Дилам меҳост, дар замони Айнӣ будам ва дар хилвате ба чангаш меовардам ва дар ниҳонхонаи замиран ба ҳустуҷу мебардохтам ва мефаҳмидам ин фақирзодаи рустой акнун, ки бар волотарин маснади илмӣ Тоҷикистон таъа задааст, ба ҳамаи орзуҳояш расидааст? Аз ин нависандаи баландовозае, ки дар рӯзгори ҳаводори инқилоббуда ва дар ин раҳгузар илова бар таҳаммули зарбаҳои шаллоқи диҷхмон азизтарин бародари хешро аз даст додааст, мебарсидам, оё акнун ба муроди дилаш расидааст ва бо дарҳам шикастани истибдоди амири Бухоро Ҳукумати адолатпешаи мардумписанде ба ҳояш нишондааст ва аз он ҷӣ акнун дар диёраш мебарарад, эҳсоси ризояте дорад?

Албатта таҳаввулотии ҳашмири инқилоб мункаре надорад ва ҳар бухороии беғаразе шодмон аст ки дар вилояташ дигар қудаке бо пойи бараҳна бар замини яхбаста намеравад ва ҳавоне дар қоргоҳи рехтагаре масмум намебардад ва мардумфиребе бар маснади хонақоҳ наменишинад ва аробакаше ба ҳурми мутолибаи дастмуздаш сангсор намешавад.

Бар ман натошед, ки магар таҳаввулоте, аз ин даст андак аст? Ҳайр, на андак аст ва на қамарзиш. Аммо решаи ин нобасомониҳо дар қучост? Агар дар Бухорои амири мардум ҳуряти нафаскашидан доштанд ва соҳибхабарони иҷозаи қалам задан, давоми он ситамҳо мумкин буд? Таъйиз ва ситам вақте авҷ мегирад, ки ҳокимон дилбастаи маснади хеш бошанд ва ба ҳеч қимате нахоҳанд аз авҷи қудрат қадаме ғурутар ниҳанд ва барои давоми қудрати худ ба ҳамон васоиле мутавассил шаванд, ки аз оғози таърих тозамони ҳозир бар як асос будааст, агарчи ба номҳо ва суратҳои гуногун.

Бути аъзам мисли ҳар одамизодае аҷмоли ҳурро айнаи савоб мебинад ва тариқати ҳурро сироти мустанки қамтар диктотуре дар таърих метавон ёфт, ки барои қинояти хеш таваҷҷоҳе надошта бошад ва бад-ин пиндор қардан наниҳода бошад, ки ман шубони ғусфандонам, агар озодашон бигзорам чунину чунон мешаванд.

Ҷӣ фарқе аст, миёни Амири Бухоро ва рафиқ Сталин? Амири Бухоро мутазаллимони ситамрасидаро, ки намади сиёҳ пӯшида ва ба додхоҳӣ омаданд, ба қоми марғ мефиристад, Сталин ҳам озодагонии қаламрави ҳурро ба қабристонии сарди сибирӣ равона мекунад. Амири Бухоро барои амали истибдодии хеш таваҷҷоҳе дорад, ки инон мочароҷуянд ва меҳаҳандмамлакатро барбод диҳанд ва миллатро бишӯронанд ва модар ватанро дар аз он ҳукумати нозанини амири доғдор қунанд, Сталин ҳам барои таъйидҳо ва шикастачаҳову қушторҳо мантиқе дорад. Ҷӣ ҳурме болотар аз қиём алайҳи пролетарҳо «бояд қадамҳои фосиди ин равшанфикронро шикаст ва фарёдшонро дар ғулуҳафа қард, инон зотан фосиданд ва муҳолифи табақаи қорғару тарафдори таҷаммул ва ашрофият».

Ба ғумони ман ҷабборони рӯзгор ғолибан аз қумлаи ҳушнияттарин мардуми замонаи хештананд воқиян дилашон меҳаҳад, қаламраве обод ва раъияте осуда дошта бошанд ва ба ҳукми ҳамин ҳушниятӣ ва ҳавои дил аст, ки муҳолифронро музоҳими оромиши иҷтимоӣ мефонанд ва дар

Мо дар даруни сина ҳавое нуҳуфтаем...

дастаҳои саднафарию ҳазор нафарӣ ба қутби шимол мефиристанд.

Аглаби бутҳои замона хайрхоҳанду бегуноҳ. Танҳо гуноҳи ин бечорагон худхоӣ асту худписандӣ ва дар миёни абнои одам кадомин фариштаҳӯйеро суроғ доред, ки афтодаи ин доми бало нест.

Гуноҳи воқеӣ бар гардани бутгарон ва буттарошоне аст, ки бутро месозанд ва меороянду бар авҷи нӯҳ курсии фалак мениҳанд ва нардбонро бармедоранд ва робитаи ӯро бо ҳалоиқ ба наҳве қатъ мекунанд, ки бути маҳкуми мафлук ба ночор аз дариҷаи ҷашми онон бингарад ва аз равзани гӯши онон бишнавад ва бо тартиби муқаддимоти аз ин қабил бутгарони нобакор ба ҷони ҳалоиқ меафтанд ва ҳар ситамрасидаи ҷон ба лаб омадаро бо андак тазаллуме доғи туғён бар ҷабин мениҳанд ва ба дасти диҷхimon месупоранд ва дар муҳите оганда аз ҳафакону ваҳшат бе вақоҳате ҳайратангез дам аз осоишу оромиши ҳалоиқ мезананд, ки ба аҳдат зи кас нолае барнаҳост. Ва ба таъбире ҳам рост меғӯянд, ки нафас аз тангнои сина ин гирдобӣ ваҳшатҳо ба сахтӣ мекашонанд, ҳешро то соҳили лабҳо.

Мунсифонатар қазоват кунем, гуноҳи воқеӣ бар гардани мардумест, ки чун ҷўчагони дар қафасзодаи на авҷи осмон паймуда на пар бар бисоти қаҳкашон шуда, уфқи орзухояшон аз миллаҳои сарди қафас таҷовуз намекунад ва ба шеваи саргаштагони водии сино ба ҷойи фиръавни дар коми Нил фурӯ рафта ба гӯсолаи сомирий рӯй меоваранд, ки мероси шуми бутпарастии қарнҳо дар уруқ ва шароинашон русуб кардааст ва лаҳзае фориғ аз таҳкими ҷабборон зистан наметавонанд.

Мардуме, ки ба ҳукми муътақидоти ҷаҳолатомези худ, ҳама нерӯҳои иҷтимоияшон вақфи бутсозӣ аст ва лаҳазоти хилваташон вақфи шикоят аз бут.

Ҷақру фасод ва таъбиз лозимаи мусаллами иҷтимоӣ аст, ки байни мардум ва қудрати мусаллат фосила афтода бошад ва ҳар ҷо, ки додхоҳе ҷуръати нафас кашидан надорад ва соҳибназаре ёрои навиштан ҳокимон ва соҳибмансабон ба ҷони халқи Худо меафтанд ва

Бедили Дехлавӣ байти тааммулангезе дорад:

Мову ту ҳароби эътиқодем,

Бут қор ба қуфру дин надорад.

Тухми фасоду таъбиз ва кина дар мазраи дилҳои хуншуда мепошанд.

Қудрати мутлақи дар ҳар либосу ба ҳар унвоне, ки бошад, мояи ривочи зулм аст ва шуюи ҷаҳлу ақибмондани мардум ва мамлакат. Ҷойе, ки барқи исён бар хирмани фариштагоне чун Ҳоруту Морут зад, бар мо қучо барозад даъвии бегуноҳӣ.

Гуфтам: Дилам меҳост Айниро дида будам ва аз ӯ пурсида будам, ки рафиқ акнун дар ҷӣ ҳолӣ? Бути истибдоди Амири Бухоро шикастед, то ба ҷояш бугузореда бамаротиб сангинтару хунхортар? Бисоти муддаиёни маҳдавият ва шайхони ҳонақоҳиро барҳам задед, то ба ҷояш қумитаҳои ҳарбӣ бисозед? Низомӣ палиду ситамгари сармоядориро дар ҳам рехтед, то ба ҷояш диктатураи пролетарӣ бикоред? Манзуратон аз он ҳама ҷонфишониҳо ва таҳаммули заҷрҳо ҳамин буд, ки Самарқанду Бухоро ба ҳоли ҳиндуи русон бибахшед?

Дилам меҳост Айниро дида будам ва мн саволҳои талхи нодилнишинро бо ӯ дар миён гузошта будам.

Агарчи марди хушманди гӯё худ солҳо пеш аз ин зуҳури муддаиёне аз қабилӣ маро пешбинӣ кардааст, ки бар қанори гуд менишинам ва фарёди «лангаш қун» сармедихем ва ба шеваи марҳум Амир Баҳодур қанг дар фазои хилвати ҳазинаи ҳаммом, шамшери шуҷоатамонро ба ҳавои душмани мавҳум дар дили обҳои гарм фӯру мекунем. Гӯё ба ҳамин далел бо ҳуши табиӣ ва зарофати ҳоси худ роҳи фироре боз гузоштааст, бо иқдومه манфӣ, ки ба қавли мантиқиҳо қанбаи салбӣ дорад, на эҷобӣ.

Навиштаам ранги ибҳом ба худ гирифт бо маъзаратҳои аз пургӯйӣ иҷоза меҳаҳам матлабамро бишқофам.

Нависандаи «Ёддоштҳо» дар домани фақр болидаву бузург шудааст. Дар авосити умраш инқилоби Русия пеш омада ва ӯ, ки ҷавоне пуршӯр ва табъан аз ҳукумати фосиди амирӣ нуфур буда, ба инқилобиён пайваста ва баъд аз истиқрори ҳукумати сотсиалистии Шӯравӣ ба мақомоти олий расида ва бар маснади риёсати Фарҳангистони улуми Тоҷикистон таъза задааст. Бо ин ҳама ҷунонқи мулоҳиза хоҳед фармуд, ҷилди ҷаҳоруми «Ёддоштҳо» -яш ба рӯзгоре хотима меёбад, ки ханӯз асаре аз ҳаводиси соли 1905 пайдо нест, то ҷӣ расад ба инқилоби Октябри 1917 Русия ва поёнгирифтани Истиқлоли зоҳирии ватанаш. Ба иборате дигар ҳаводиси ин шарҳи ҳол мунҳасир аст ба даврони кӯдакӣ ва ҷавонии ӯ, на солҳое, ки ба унвони яке аз нависандагони барҷастаи Иттиҳоди ҷамоҳири Шӯравӣ машҳур шудааст. Дар бораи рӯзгори ҷавонияш ва мафосиди ҳукумати амирӣ метавон ба фармони дили хеш бошад ва бо риояти ҳудуде ба ҳар наҳвае, ки меписандад қалам бизанад.

Навиштам бо риояти ҳудуде далелаш дар ҳамин «Ёддоштҳо» фаровон аст ва аз ҷашми нуктабини асҳоби басират пӯшида нахоҳад монд, банда ба як маврид ишораи мухтасаре мекунаму мегузарам.

Дар авоҳири ҷилли ҷаҳоруми ҳамин китоб зери унвони «Истиқомати даруни куртагӣ» Айни шарҳи дилнишин ва муассире навиштааст аз беҳучра мондани хеш ва муддатҳо ҳар шаб дар гӯшаи ҳучраи ошное хобидан ва ҳар рӯз овораи кӯчаҳои Бухоро будан. Сипас содиқона эътироф мекунад, ки ба ташвиқи яке аз дӯстон қасидае гуфтааст, дар мадҳи «Аълами Бухоро», бо ишора ба оворагии хеш, ки «Беҳучраву бакӯяму бечомаву дастор». Ва «аълам»-и воломақом, ки ҳучраҳои ҳолии мадрасаи Кӯкалтош дар ихтиёраш будааст, қасидаро гирифта, ба ҳар қасе, ки аз шеър хабаре доштааст, фаҳркунон хондааст. Ва бо ин ки шунавандагон ҷаноби Оқоро оҳу фаҳм кардаанд, ки манзури сарояндаи мадеҳачист, ба рӯйи мубораки худ наёвардааст. Аммо қасидаи мадеҳа аз тарафи мамдӯх бечавоб монда билохира беасар набуда ва яке аз вилоятҳои тобеи Бухоро қизи буда, бо шунидани васфи қасида нусхаи онро аз Айни хостааст ва дар ниҳояти кушодадастӣ ва ҳунарпарварӣ, марди бузургвор ҳучрае аз ҳамон мадрасаи Кӯкалтош харидаву онро барои ҳамеша дар ихтиёри шоир қарор дода ва ӯро аз мусибати бечову маконӣ наҷот бахшидааст.

Шарҳи муфассали ин воқеаро дар матни китоб меҳонед ва қатъан бо хонданаши ин суол ба озои хотиратон мебардозед, ки хуб ҷаро оқои Айни номи ин қозии шариф ва қаримро сабт накардаӣ? Шояд ҳам доғи носипосӣ бар ҷабини нависанда бигзоред, ки аҷабодамизодаи ҳақношиносеаст. Марди бузургворе утоқи харидааст ва ба ӯ бахшидааст ва ӯ понздаҳсоли тамом дар ин утоқ хӯрдаву хобида ва дарс хондааст ва акнун, ки ба навиштани шарҳи ҳоли худ пардохта ва онмоя дар тавсифи ҷузъбӯт доди суҳан медиҳад, аз бурдани номи мард туфра меравад.

Маҳз Худо дар қазоват аҷала нафармояд ва Айнии бенаворо ба носипосӣ маҳкум накунад. Нафрини Худо бар фазои олуида ба ихтинок ва мардуми дур аз мантике бод, ки баъд аз Инқилоби Русия ба вучуд омадаанд ва байни гузаштаву замони ҳозир ҳатти фосиле қашиданд ва ҳар ҷи мутааллиқ ба рӯзгори гузашта буд, ҷаҳаннамӣ ва палиду маҳкум донистанд ва ҳар ҷи марбут ба даврони худашон, Марями риштаи Исо ёфта. Ин ҳосияти бисёре аз инқилобхост. Инқилобхое пирӯзманд ба ҳукми ҳашму нафрате, ки аз гузашта доранд, ҳамаи мутааллиқоти он давраро маҳкум мекунад. Дуздону ситамгаронро ба ҷурми зулму фасод, покун ва ҳақиқатпарастон ҳам ба унвони таҳкими режим. Аз ин бадтар аст, ки баъд аз пирӯзии Инқилоб, як порча инқилобе шудаанд ва ба нияти он ки аз қорвони ғаноим ва муносиб ақиб намонанд, дуаспа метозанд, он ҳам ҷунон бераҳмона, ки замзамаи «Сад раҳмат ба қандузи аввалӣ»-ро бар лабони аз ҳайрат бозмондаи ҳалоиқ менишонд.

Дар Русия баъд аз Инқилоб ҳам вазъ ҷунин аст. Қозии бузургворе, ки ба собиқаи адабдӯстӣ дар ҳаққи Айни иноят кардааст, қасе ҷуз Шарифҷон Маҳдум нест. Ҳамон ки дар ин «Ёддоштҳо» борҳо номаш омадааст ва тавсифи зиндагонияш. Аммо ин Шарифҷони шӯрбаҳт бо ҳамаи хубиҳо ва адабпарвариҳо ва покизадомониҳояш, муртақибӣ иштибоҳе шудааст, он ҳам дар ҷунин Инқилоб. Иштибоҳаш инки амири

Бухоро аз тарси Инқилоби Русия ба фикру ислохот афтодааст, бад- ин ният, ки тоҷу тахти худро ҳифз кунад ва шояд ҳам ба нияте волотар, яъне ҳифзи истиқлоли ватанаш. Боре нияташ ҳар чи будааст, бечора мисли ҳамаи диктатурҳо вақте аз хоби ғафлат бедор шуда, ки сели кӯбандаи Инқилоб ҳамроҳи хулули соли 1917 фарорасида ва азлу насби чанд нафар ҳеҷ асаре дар муқобили амвоҷи хурӯшони халоиқ наметавониста дошта бошад ва гарчи аз он ҷумла бошад, азли Қозиюлқуззоти ришвахури Бухоро ва насби Шарифҷон Махдум ба ҷойи ӯ. Акнун таваҷҷуҳ фармояд, гуноҳи Шарифҷон чист?

Марди хушноми дурусткор дар бад мавқеиятӣ қабули мансаб кардааст ва ба подоши ин иштибоҳ солҳо баъд аз маргаш ҳам, марди озодае чун Айни ҷуръат надорад, басароҳат аз амали бузургваронаи ӯ нома бибарад.

Мулоҳиза мефармояд, чӣ мушкӣ аст дар муҳити фишору ҳафаконӣ қалам бар коғаз гузоштан ва аз таъни нуктагирон ва лаъни ояндагону ҳашми муосирони маориф дар рафтан? Кори нависанда дар фазои **вахдату арроб** шабоҳатаке дорад, бо бандбози аз ҷон гузашта, ки зерӣ пояш лиҳеби сӯзони оташ аст ва лабаи буррони теғ ва тамошогарони хунармандияш соҳилнишинони сабукборӣ ва беҳолии толиби ҳаяҷонанд.

Инро навиштам, ки ҳангоми мутолиаи матни китоб шароити замона ва аҳди нависандаро аз назар дур надошта бошед. Аммо ин озодии амал дар бораи ниғориши ҳаводиси солҳои баъд вуҷуд надорад, далелаш ҳам равшан аст. Марди дар ҳукумати Сотсиалисти соҳибмақом аст ва нафрини Худо бар маносиби даврони истибдод, ки дар сувайдон дили соҳибмансабони маъмур палидӣ менишонад, бо ановини оқилписандӣ аз қабилӣ маслиҳатандешӣ ва риояти эҳтиёт ва ҳифзи масолеҳи шахсӣ ва ин маъмури дарунӣ соҳибмақомони замонаро бо ҷунон маҳорате ба инхироф мекашонанд ва ба даракоте аз пастӣ сарнагун мекунад, ки мисдоқи мучассаме мешаванд аз «сағ бар он одамӣ шараф дорад».

Ба фурумоятарин ҷоплусиҳо тан медиҳанд, барои ситамноктарин аъмоли ҳукумат тавҷеҳ ва таълил метарошанд. Дар ин ҳолу ҳаво агар маснаднишине, дасти кам аз тавҷеҳи ситамгарӣҳо ва таъйиди мутаҷовизон лаб фурубандад ва барои он ки қаламаш олудаи маъсият нашавад, онро аз каф бигзорад, кори каму кӯчаке накардааст ва ба назари ман Айни ба ҳамин далел аз навиштани дунболаи шарҳи ҳоли ҳеш худдорӣ кардааст ва бо онки солҳо барои анҷоми ин амал маҷол дошта ва дар вопасин рӯзҳои пирӣ ҳам нерӯи қаламаш костӣ нагирифта, аз пардохтан ба ҳаводиси баъд аз Инқилоб ба омадан сарфи назар намудааст.

Тасаввури ман ин аст, ки марди озода нахостааст, дар маддоҳии маснаднишинони Кремл ва дастгоҳи диктатурии ҷаббори Сталин ба ҳамон нақбате олуда шавад, ки маддоҳони дарбори Амири Бухоро олуда шуда буданд ва ин парҳез дар ҳадди худ камфазилатӣ нест.

Мадҳи арбоби қудрат аз ҳар ҷинсу табақе, ки бошанд, бо шеваи озодагӣ носозгор аст. Бутпарастӣ бо табиати инсонӣ вораста мунофот дорад. Одамизодае, ки ба ҳайсияти инсонӣ ҳеш дилбаста бошад, дар пешгоҳи ҳеҷ башаре гардани гуломӣ ҳам накунад. Зихӣ мулки паҳновари бениёзӣ...

Ашхоси саргузашти Айни якеву дуто нестанд. Нависанда бо ҳама табақоти иҷтимоӣ маҳшур аст ва беш аз ҳама бо табақаи муллоҳои Бухоро, ки марди худ аз талабаҳои вилоят аст ва қисмати аъзамӣ ҷавонияш дар ҳучраҳои тангу торикӣ мадрасаи Кӯкалтошу Мири Араб гузаштааст. Дар ин табақа аз халоиқ мардуми ҳубу бад фаровонанд. Ворастагоне чун Аҳмади Донишу Шарифҷон Махдум ва Қозӣ Абдулвоҳид як тарафанд ва фурумоятгони худфурухтае чун Чанбул махдум ва Қиём Махдуми Қорӣ Самеъ як тараф. Мунтаҳо ба хотир дошта бошед, ки ғарази нависанда интиқод аз авзоъест, ки дар он рӯзгон бар мадориси динӣ мегузашта ва муллонамоҳое, ки худро ба дарбори амир баста буданд ва зарбаи хатарноке ба шумор мерафтанд, дар дасти соҳибқудратони замона барои сарқӯби фақеҳони ворастаи парҳезкор.

Шояд нависанда дар тавсифи ин тарафиҳо бештар хунарнамоӣ карда бошад, аммо ончи навиштааст на дурӯғ асту на игроқ. Абрӯ дарҳам накашед, ки магар ту дар он аҳду замона муқими Бухоро ва талабаи мадрасаи Ҳочӣ Зоҳид будай, ки бад-ин қотеъият аз навиштаи Айни дифоъ мекунӣ?

Хайр, иттилооти мухлис дар ин замина мунҳасир ба ҳамин китоб аст ва яке ду навиштаи дигар аз он рӯзгорон. Магар ҷавоби танзомези он одамизодаро нашнидаед, ки бо уштур ҳолу аҳвол мекард ва аз он фархундапай мепурсид, ки аз кучо омадаӣ? Ва чун ҷавоб шунид, ки аз ҳаммоми гарми куйи ту. Агар муллоёни ханифмазҳаби Бухоро резахӯри хони амир набудаанд ва мазолими мутааддиён ва мутаҷовизонро ба шариат «ороста» намекарданд ва дин ба дунё намефурӯхтанд маҳол буд, ҷамоате ки мункари Худову дин ва қиёматанд, битавонанд бар Бухоро, онҳам Бухорои Шариф мусаллат шаванд ва ба ҷойи гулбонги азон, суруди болшавикӣ бинавозанд. Агар қозикалони вилоят, ки бар маснади Расули Худо нишаста буд, ба ҷойи васӣ ва валӣ будан, Шақӣ ва шарир набуд ва барои ҳифзи ҳарими ҳамкорони мутаҷовизаш бенавоеро бад-он гуна заҷраш намекард, маҳол буд, мардуме, ки ҳазору дувист сол машғали исломро дар Мовароуннаҳр равшан нигоҳ дошта буданд ва ишқ ба дини ханифи муҳаммадӣ бо тору пуди вучудашон омехта буд, дар баробари қавоии мутаҷовиз сари таслим фуруд оваранд ва гулдастаҳои сар ба фалак соидааш масоҷидро бетанини Аллоҳу акбар бигзоранд.

Агар ҳавои мансабу ҳирси мол муддаиёни тарвиҷи шариати Аҳмадро аз сироти мустақими маънавият мунҳариф намекард ва ба анвоъи нодурустиҳо намеолуд ва суннати набавию шеваи шайхинро паси пушт намеафканданд ва бо газофаҳои вақоҳатомези хеш чун мӯриёна ба ҷони муътақидоти мардум намеафтоданд, чигуна назароти Марксу Энгелс ҷонишини аҳкоми осмонии ислом мешуд, он ҳам дар сарзамине, ки мардумаш қарнҳо болида буданд, ки «Бухоро қуввати ислому дин аст»?

Ба далолати ин натиҷаи махсуси мавҷуди номатбӯъ аст, ки муътақидам Айни на ҳаёлбофӣ кардаасту на газофагӯӣ.

«Ёддоштҳо»-и Айни ойинаи безангори тамомнамоест, аз зиндагии падарони мову шумо дар вопасин даҳаҳои қарни гузашта ва солҳои нахустини қарни ҳозир. Дар он давраҳо Балху Бухоро бо Исфакону Шероз фарке надоштааст ва дар сар тосари фалоти Эрон Мовароуннаҳр осмон ба як ранг буда ва зиндагӣ ба яксон идома доштааст.

Ин Инқилоби Октябри Русия ва неҳзати Машрутаи Эрон буд, ки якбора шеваи зиндагиро дар ин паҳндашти ҳаводис дигаргун кард. Яқин дорам шасту ҳафтодсолаҳое, ки ба хондани ин маҷмӯа рағбат фармудаянд, ҳамаи сахнаҳои онро ошно хоҳанд ёфт ва дар ҳамаи ғаму шодиҳои нависандааш ба файзи ҳамдардӣ ширкат хоҳанд ҷуст.

Ин даста аз хонандагон касоне ҳастанд, ки дар ободиҳои хошияи кавир маънии тӯфони шанро бо ҳамаи вучуди худ эҳсос кардаанд ва дар ҷавори мурдобҳо бо ботлоқҳои гандида аз неши навозишгари пашшаи молориё (малярия) баҳраманд гаштаанд ва дар банодари ҷанубии Эрон бо марзи пурдавоми риштаи солҳо дасту панча нарм кардаанд ва аз талоқии нигоҳи талабқоронаи рибохӯрони беинсоф, дарди фарқ дар аъмоқи вучудашон панча афкандааст ва дар солҳои сиёҳи ҷанг барои ҷаридан ба юнҷазорҳои берамақи рустоҳо ҳучум бурдаанд ва тани дардмандашон ба нози ҷингирони фиребгари пурмуддао ниёзманд шудааст ва биғиру бибандҳои ваҳшатофарини аъмоли истибдодро ба муойина дидаанд ва зарбаҳои беамони диҷхимони ҳукумат бар сару пояшон фуруд омадааст ва дар ҷанголи ғақри умумӣ ва ҷаҳли мураккаб маънии истисмор ва истеъморо ҳазм кардаанд ва солҳо аз шуъбадабозии ҷингиру раммол дандони ҳашм бар ҷигар фишурдаанд ва қиёфаи фарроши ҳукумат ва маъмури қадҳудо ларзае дар мағзи устухонашон нишондодааст, ки ҳайбати ҳазрати Азроил.

Имтиёзи дарки ин сахнаҳо, ки дар ҳадди худ таҷдиди хотирае ба шумор меравад, мунҳасир ба табакаи солхӯрдагон аст. Чавонони имрӯзаи Эрон ва ба хусус, ононе, ки дар маҳдудаи шаҳрҳо зистаанд, аз ин имтиёз бенасиб хоҳанд буд. Ва ба далели ҳамаи бенасибӣ шояд навиштаҳои Айниро афсонасароӣ шуморанд ва муттаҳам ба газофагӯйияш кунанд.

Чавононе, ки аз султаи ҷобиронаи ҳоким ва амалдорони ҳукумату низоми фасодофарину ситампарвари табакотӣ дар аҳди Амири Бухоро ва Шоҳи Шаҳид беҳабаранд ва намедонанд, чӣ гуна кӯдаки хурдсоли нозпарваридаи бешуури худро молику ҷону моли раъият медонист ва рехтани хуни садҳову ҳазорҳо нафар аз ин қурбонӣни ҷаҳлу беҳабарӣ дар комаш ба ҳамон суҳулатӣ буд, ки фуру бурдани катраи обе, чӣ медонад. Мардум дар он солҳои сиёҳи истибдод чӣ мекашиданд. Духтарони таҳсилкардае, ки имрӯз ба файзи биниши илмӣ ва истиқлоли иқтисодӣ ҳамдӯши мардон истодаанд, оё хабар доранд, ки модарҳо ва модарбузургҳояшон чӣ даврони талхеро гузарондаанд ва дар чӣ ҷаҳаннаме аз таассубу гуруру ситам ҷон дадаанд.

Он чӣ Айнӣ дар бораи никоҳи духтари 9-сола навиштааст, афсона нест. Ин сарнавишти умумии духтарони машриқзамин будааст ва ҳанӯз ҳам дар рустоҳои дурафтадае, ки партави дониш зулмоти ҷаҳло назудудааст, намунаҳои бешу каме метавон ёфт. Эй, кош, қабристонҳои беному нишон ба суҳан меоманду ба шумо насли чавон меғуфтанд, чӣ моя аҷсоди хунолуди духтарбачаҳои маъсумро дар бомдоди зифоф дар оғӯш гирифтаанд.

Сӣ чихилсолаҳое, ки аз баракати тағйири авзои ҷаҳон ва тавсияи иртиботи умумии миллатҳо ва ҷонфишониҳои озодагони бепарво, ҳадди ақал бад-ин воқеият пай бурдаанд, ки инсонанд ва ҳар инсоне ҳақ дорад, аз ҳайсиати башарӣ ва озодии фардӣ ва ҳуқуқи иҷтимоӣ баҳрааманд бошад ва агар маҳрумият ва эътирозе доранд, аз мақулаи қатъи чандсоатаи барқ аст ва кайфияти бимаҳои иҷтимоӣ ва бешу кам ҳуқуқи бознишастагӣ ва камбуди васоили тафреҳӣ ва якнавохтии барномаҳои телевизионӣ, танаввӯъписандон ва афзунталабоне аз ин гурӯҳ ҳақ доранд, агар дар айнӣ беҳабарӣ, дар ин рӯзгори пурҳаяҷон ҳар тири тухмате, ки дар тиркаши кина нухфтаанд, нисори дили озурдаи мардони озодае кунанд, ки дар роҳи бедории миллат ва сарафрозии Эрон ва мубориза бо истибдод аз сари ҷони ширин гузаштаанд ва дар баробари ҳаюлои хуношоми ҷаҳлу беҳабарӣ қад алам кардаанд.

Аз ин даста хонандагон хоҳише дорам, ки матни «Ёддоштҳо»-ро бадикқат бихонанд ва агар дар миёни солхӯрдагони фомилашон (оилаашон) касеро наёфтаанд, ки шоҳиди айнӣ ҳаводисе аз ин қабил буда бошад, ҳиммат кунанду ба тавориҳи аҳди Қочор нигоҳе биандозанд, то бидонанд, ки дар ҳақиқат нақди ҳоли мост ин.

Ман интишори «Ёддоштҳо»-и Айниро мукаммали ду кори қаблии худ мешиносам: таъриҳи бедории эронӣ ва вақоеи иттифоқия ва ин ҳар се маҷмӯаро барои мутолиа ва ибратомӯзии насли чавони Эрон бисёр лозим ва муассир медонам. «Вақоеи иттифоқия» маҷмӯаи гузоришҳои беғаразона ва дақиқест аз зиндагӣ ва равобити иҷтимоии мардум дар солҳои қабл аз маршрута ва «Ёддоштҳо»-и Айнӣ шоҳиди содиқест аз зиндагии дохилии хонаводаҳо ва масоибӣ таъсирангези табакаи мутавассит ва таъриҳи бедорӣ гузориши беғаразонаест, аз қиёми мардум дар баробари он саҳтиҳо ва он ситамҳо.

Агар бо интишори ин се маҷмӯа тавониста бошам дар дили ҳатто як нафар аз ҳамватанонам ишқ ба озодӣ ва нафрат аз беадолатӣ ва шавқи тааққулу таҳқиқро барангехта бошам, ба аҷр расидам.

Рӯи суҳанам бо арӯсаки фарангҳои сигор бар лаби гелос дар каф нест. Фотима султонҳои фифӣ шудае, ки ба шахсияти зани имрӯзини Эрон ҳамон ситамеро раво доштанд, ки падарони ҷоҳилу мағрурашон дар аҳди Қочор нисбат ба духтарони худ меписандиданд. Ин ба қавли мо сирҷониҳо «шоҳидҳои ҳафкарда» дар банди масъалае ба номи ҳуқуқи инсонии зан нестанд, даме меҳоянду дираме ва агар шуд,

мансабе. То дирӯз дар Кумитаҳои Ҳизби Растохез оташбиёри маърака буданд ва фарёди шохпарастии гӯши халоиқро меозурд ва имрӯз ҳам...

Баргардони Анзурати Маликзод

САИДИИ СИРДЖОНИ

НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ВОСПОМИНАНИЯХ (ЁДДОШТҲО) САДРИДДИНА АЙНИ

Этот текст является предисловием персидского издания «Ёддоштҳо» (Воспоминание) С. Айни, которое подготовлена и опубликовано иранским литературоведом и исследователем Саъиди Сирджани. Автора поразила плавная и непринуждённая проза мастера С.Айни. Это восхищение заставило его подготовить, составить и предоставить иранскому читателю персидское издание.

Ключевые слова: Садриддин Айни, «Ёддоштҳо» (Воспоминания), Бухара, Иран, несправедливость, простота.

SAIDIY I SIRDZHONI

A FEW WORDS ABOUT MEMORIES (YODDOSHTHO) AINI

This text is a foreword of Persian publication of “Yoddoshtho” (Memoirs) of Sadriddin Aini, which was prepared and edited by Persian specialist in literature and researcher Sa’idi Sirjoni. The author was impressed by epy fluent and natural prose of Master S. Aini. This delight made him to prepare, make up and performe to Iranian reader Persian publication.

Key words: Sadriddin Aini, “Yoddoshtho” (Memoirs), Bukhara, Iran, injustice, natural

ҚОДИРОВ ҒИЁСИДДИН

ПИРИ АРЧМАНДИ ШЕЪРИ ЧАВОНИ ФОРСӢ

Чунбишҳои ислохотталабӣ ва тачаддудҳои охири XIX, ки ҳосили онҳо тӯфони азими иҷтимоӣ-сиёсии машҳур ба Инқилоби Машрута (1905-1911) буд, дар таърихи Эронӣ куҳансол давраи нав ва дар китоби бузургии адабиёти форсӣ фасли тозаеро ба номи шеъри муосир боз намуд. Инак сад сол аз ин таърих сипарӣ мешавад. Бо вучуди ҷунин умри кӯтоҳ дар баробари таърихи ҳазорсолаи шеъри форсӣ ин фасли ҷавон имрӯз аз назари зебоишиносӣ ва арзиши ҳунариёӣ яке аз фаслҳои дурахшони таърихи адабиёти Эрон ба шумор меравад. Аз назари фаровонии истеъдодҳо ва шоирони хуб низ ин садсола аз давраҳои пурбори адабиёти Эрон шинохта шудааст.

Дар миёни анбӯҳи шоирони наслҳои гуногуни ин давра бисёр суҳанваронро метавон ном бурд, ки ба қавли донишмандон аз баъзе шоироне, ки садсолаҳо боз номашон дар таърихҳо дар тарози устодони суҳан ёд шуда, беҳтар шеър гуфта ва меғӯянд. Ва ё ном ва осори гаронқадри бузургсуҳанони ин замони мисли Эраҷ Мирзо, Маликушшуаро Баҳор, Нимо Юшиҷ, Шаҳриёр, Аҳавони Солис (Умед), Нодири Нодирпур, Фурӯғи Фаррухзод, Сиёвуши Касроӣ ва даҳҳо шоири ҷавону ҷавонтар метавонанд зинатбахши бисёр давраҳои дурахшони шеъри форсӣ бошанд. Яке аз ҳалқаҳои маҳками ин силсилаи заррин бешак Ҳушанги Ибтиҳоч (Соя) мебошад.

Ин шоири сарағӯи покизасуҳан беш аз ҳафтад сол аст, ки дар осмони пурситораи шеъри форсӣ, ин дунёи баргузидагони андешаву ҳунар, баланд хайма зада, бо ашъори арҷманди хеш авроқи бас рангини гаронқадре ба девони бузургии шеъри форсии замони худ афзудааст. Ин афзудаҳо аз ҷиҳати арзиши адабӣ, камолу ҷамоли ҳунариёӣ, нуфузу таъсир дар рӯҳи хонандагон ва баёни андешаву эҳсосоти ҳамзамонон дар сатҳест, ки бештари онҳо ҷузъи ашъори ҷовидонаумри шеъри даврони нави форсӣ пазируфта шуда ва номи муаллиф дар сафи классикони адабиёти муосири Эрон қарор гирифтааст. Имрӯз бо итминон ва ба дур аз ҳаргуна иғроқ, гуфтан мумкин аст, ки шинохти адабиёти садаи ахири Эрон бидуни шинохти осори Соя комил нахоҳад буд.

Дар бораи Соя ва шеъри ӯ дар Эрон ва эроншиносии ҷаҳон осори фаровоне то кунун таълиф шуда аст. Дар Тоҷикистон низ Соя номи ношинос нест. Намунаҳои ашъораш дар маҷмӯаҳои гуногун ва

рӯзнамаву маҷаллот ба нашр расида ва хушовозони хунарманд ғазалхояшро бо оҳангҳои зебои сохтаи хеш месароянд. Аммо ин қорҳои мухтасар на симои адабӣ ва на ҷойгоҳи ин шоири ширинсуханро дар шеъри имрӯзи Эрон муаррифӣ карда наметавонад. Бо таваҷҷуҳ ба алоқаи рӯзафзуни роҳиёни ҷавони шеъри муосири тоҷик ба таҷрибаҳо ва бозёфтҳои хунарии шоирони ҳамзабону ҳамасри хеш, шарҳи муфассалтари рӯзгор ва осори ин суханвари муваффақ дар сабқҳои қадиму ҷадиди шеъри форсӣ пешкаши хонандагони гиромӣ мегардад. Зеро, ба назари мо, маҳз дар эҷодиёти шоирони бузург мушаххасоту вижагиҳои шеъри ҳар давра замонро хубтару равшантар метавон дарёфт.

Соя соли 1927 дар Рашт, маркази вилояти Гелон ба дунё омадааст. Номи пуррааш Амир Ҳушанги Ибтиҳоч буда, Соя таҳаллуси шоириаш аст. Ҳушанг дар оила, дар баробари се духтар (хоҳаронаш) ягона писар ва азизи хонавода буд, бинобар ин бисёр эрка ва шӯху саркаш калон мешуд. Ҳарчанд дар мактаб шогирди хубе набошад ҳам, вале доираи алоқа ва ҳавасҳои наврасии ӯ бисёр васеъ ва гуногун буд. Ошпазӣ, гулдӯзӣ, хайётӣ, наққошӣ, мусиқӣ, гачбурӣ, қолабсозӣ, муҷассамасозӣ, гуштингирӣ, вазнбардорӣ – ҳунароҳое ҳастанд, ки дар ин солҳо руҳи саргардон ва беқарори ӯро ба худ ҷалб мекунам. Вале дар ниҳоят ҳеҷ кадоми ин машғулиятҳоро пешаи зиндагӣ ва касби рӯзгузаронӣ қарор намедихад. Танҳо шеър аст, ки домани ӯро раҳо намекунад ва инак ҳафт даҳа беш аст, ки афтону хезон, «даст ба дасти ҳамдигар, шона ба шона» бо ҳам равонанд.

Соя соли 1945 мактаби миёнаро ба поён нарасонда, ба қасди таҳсил озими Техрон мешавад. Аммо баъди ду соли таҳсил дар мадрасаи «Тамаддун» хонданро раҳо карда, дар муҳити пурҷӯшу хурӯши ҳаёти адабӣ ва иҷтимоии пойтахт фуру меравад. Даврони ҷавонӣ ва ташаккули Соя ба ҳайси шоир ва шахсияти иҷтимоӣ даврони таҳаввулест, ки дар асари ҷанги дуҷонибаи ҷаҳонӣ дар ҷомеаи эронӣ ба вучуд омада буд. Вуруди нерӯҳои низомии Иттиҳоди Шӯравӣ ва англис ба Эрон (август соли 1941), сукути режими диктатории Ризошоҳ (1925-1941), раҳиҳои маҳбусони сиёсӣ, зуҳури азҳоби сиёсӣ ва матбуоти озодандеш, таъсиси анҷуманҳои адабӣ ва дигар гироишҳои иҷтимоии нав фазои умедбахш ва «насиби дилкаше» дар ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангии кишвар эҷод карда буд. Ба иборати шоири донишманд Муҳаммадали Сипонлу «таӣи чанд рӯз бисоти ҷабборӣ дар ҳам печида шуд,... истибдод рафт ва ба ҷои он муҳити пурҳарҷу марҷ, ки саршор аз озодиҳост, боз монд»[1,11]. Бояд хотирнишон кард, ки сарфи назар аз душвориҳои маъмули вазъи сиёсӣ ва низомии Эрон дар замини ҷанг, солҳои 40-уми асри гузашта яке аз

марҳилаҳои бисёр муҳимми инкишофу пешрафти адабиёти муосири форсӣ ба ҳисоб меравад. Тирамоҳи соли 1946 бо ташаббуси Анҷумани равобити фарҳангии Эрон ва Шӯравӣ нахустин Анҷумани нависандагони Эрон баргузор гардид. Раёсати онро Маликушшуаро Баҳор ва суҳангӯёни асосӣ Нимо Юшич – падари шеърӣ нави Эрон ва бузургмарди ғазлу дониш Парвиз Нотил Хонларӣ буданд. Дар мавриди нақши ин Анҷуман барои адабиёти навини форсӣ бисёр навишта ва гуфта шуда, ки ин гуфтори мухтасар гунҷоиши зикри он ҳамаро надорад.

Дар партави офтоби илҳомбахши ин таҳаввулот ва озодиҳои нисбӣ ба майдони адабиёт дар қатори шоирони овозадори он замон чун Баҳор, Нимо, Шаҳриёр, Нафисӣ, Хонларӣ, Таваллулӣ, Ҳамдӣ ва монанди онҳо як гурӯҳ шоирони ҷавоне по ба майдони адабиёт гузоштанд, ки ба навгароӣ тамоюл доштанд. Ин гурӯҳ иборат буд аз Фаридуни Муширӣ, Аҳмади Шомлу, Нодири Нодирпур, Маҳдӣ Ахавони Солис, Сиёвуши Касроӣ, Манучехри Шайбонӣ, Исмоили Шаҳрудӣ, Фурӯғи Фаррухзод, Суҳробӣ Сипеҳрӣ ва албатта Соя, ки сипас тайи панҷоҳ-шаст сол ҷеҳраҳо ва садоҳои асосии шеърӣ муосири Эрон буданд. Аз нимаҳои дууми солҳои 40-уми қарни XX номи шоири ҷавон, ба истилоҳ матбуотӣ мешавад ва рӯзномаву маҷаллоти маъруфи пойтахт «Сухан», «Садаф», «Ҷаҳони нав», «Кабутари сулҳ», сипас «Тараққӣ», «Иттилооти ҳафтагӣ» ва ғайра шеърхояшро нашр мекунанд.

Бо шикасти наҳзати миллӣ ва мардумӣ (1953) дар кишвар як режими диктатории мутлақ ҷорӣ гардид. Гурӯҳҳои миллигаро ва ҷапзери таъқиби шадид қарор гирифта, матбуоти демократӣ ва дигар озодиҳои нисбӣ манъ гардид. Шоири маъюсу ормоншикаста пас аз ҷопи маҷмӯаи шеърҳои пешин «Замин» (1956) тақрибан даҳ сол чизӣ дигаре ҷоп намекунад. Танҳо соли 1966 маҷмӯаи «Чанд барге аз ялдо»-и ӯ нашр мешавад. Дар арафаи Инқилоби соли 1979 Сояи мунтазири фардои равшан ашъори нави худро ба «дилбастагӣҳои ормонии» худ бахшида, навиди субҳӣ озода ва тулӯи хуршеди пирӯзиро, ки ҷорак аср дар интизори он буд, месарояд:

Чанд ин шабу хомӯшӣ, вақт аст, ки бархезам,

В-ин оташи хандонро бо субҳ барангезам.

Дар солҳои аввали Инқилоб Конуни нависандагони Эрон дубора ба кор оғоз намуд ва Соя дар шумори аъзои он қарор гирифт. Аммо дертар, вақте ки дар ин Конун ҷудой рух дод ва Шӯроӣ нависандагон ва ҳунармандон ташкил гардид, ки «моил ба Ҳизби Тӯда» буд, шоир ба ин иттиҳод пайваст. Соли 1983, бино ба расми дерини инқилоботи сиёсӣ, ки маъмулан ошиқони худро фурӯ мебаранд, Соя низ дар асари ин гирдбодӣ кӯр зиндонӣ мешавад. Вале як сол пас, ба мувофиқа ва кӯмаки

устод ва дӯсти дерини худ Муҳаммад Хусайни Шаҳриёр аз ҳабс озод мешавад. Мисраҳои зерин бозгӯи он «шабҳои малоловари поиз» ва шикасти ормонҳои шоир аст:

Набуд дар садафе он гуҳар, ки мечустем,
Сафои ашки ту бод, эй хароби ганҷи умед.

Баъди раҳӣ аз маҳбас шоири машҳур ва ранҷидаи Эрон аз талотуми амвоҷи қадрношиносии инқилоб худро канор кашида, даҳ соли умри хешро бо Ҳофиз ва таҳияи матни девони ӯ ба сар мебарад.

Солҳои саргардонӣ ва гурезон аз хотираҳои талх ба кишварҳои Аврупо ва Амрикову Канада сафар мекунад ва дар ҳама ҷо ба ифтихори ӯ шабҳои шеър ва маҳфилҳои шеърҳои баргузор мегардад. Вале Соя дигар он Ҳушанги вазнбардору паҳлавон набуд. Нафаси сарди фасли ҳазони зиндагӣ гулҳои умедро пажмурда ва тароват аз онҳо рабудаст ва шоири солхурда ба ҳасрат менависад:

Мани шикастасабӯ аз кучо ҷӯям,
Ки санги фитна сари хум шикаст, эй соқӣ...
Дар ин ду дам мададе кун, магар ки баргузарем,
Ба сарбаландӣ аз ин дайри паст, эй соқӣ.

Аз ҷиҳати ахлоқӣ ва бархурдҳои шахсӣ бо атрофиён Соя шахси наҷиб ва обрӯманди иҷтимоӣ мебошад. Шарҳиҳолнависон ва ҳамсуҳбатони саршумори матбуотӣ ҳама ўро ёри бовафо, поквичдон, шахси ором, канораҷӯ ва хоксор муаррифӣ мекунанд. Яке аз ҷамъоварандагони хотироти пароканда дар бораи Соя, Бежани Асадипур ўро чунин муаррифӣ мекунад: «Дар ӯ (Соя) як ҳисси дар соя мондан ва як майли худро ба ҷашм нақшидан вучуд дорад, ки рабте ба ҳиҷолат ё худкамбинӣ, ё масалан адами эътимод ба нафс надорад, бештар ба истиғно паҳлу мезанад, то чизии дигар»[2,51-52].

Соя шеъргӯиро хеле ҷавон сар кардааст. Аввалин маҷмӯаи шеърҳояш бо номи «Нахустин номаҳо» соли 1946 дар Рашт ҷоп мешавад, ки ашъори даврони 15-18-солагии ӯ буданд. Мавзӯи асосии ин шеърҳо шӯру шавқ ва ишқу орзуҳои ҷавонист, ки дар пайравии устодони шеъри қадим, махсусан Мавлоно ва Саъдиву Ҳофиз навишта шуда буданд, монанди:

Дасти ҳасрат газам имрӯз, ки эй дарду дареғ,
Қадри он шаб чи надонистаму нодон будам...
Соя аз фарти хушӣ дӯш ҷу Саъдӣ мегуфт:
Омадӣ, ваҳ ки чи муштоқу парешон будам.

Ё:

Инчунин бо ҳоли зорам дар фиканд он сангдил,
Ҳарчи афгон кардам аз дасти ғамаш, нашниду рафт.

Мо надодемаш ба олам, гарчи ӯ моро фурӯхт,
Мо наранҷидем аз ӯ, гар ӯ зи мо ранчиду рафт.

Яке аз вижагиҳои ашъори ин гузина фикри иҷтимоӣ-миллӣ ва руҳи ватанпарастонаи онҳост. Андешаҳои озодиҳоӣ, сарбаландӣ ва ободии ватан илҳом аз калому паёми шоирони даврони Машрута буданд.

Масалан:

Бас ки биншаставу зикри гулу булбул кардем,
Яксара аз ватани хеш тағофул кардем.

Ё:

Дӯстон, силсила аз пой раҳо бояд кард,
Баҳри озодии худ фитна бапо бояд кард.

Дар маҷмӯаи «Сароб» (1951) Соя дар сафи пайравони «шеъри миёнарав» ё «шеъри ҷадиди романтики форсӣ», ки доктор парвиз Нотил Хонларӣ дар раҳкушоӣ ва шаклгирии он нақши ҳосе дошт, қарор мегирад.

Таваҷҷуҳ кунед ба ин намуна аз маҷмӯаи «Сароб»:

Рухсори моҳ бин, ки чи зебову равшан аст,
Покизарӯ чу Марями покизадоман аст.
Хобида моҳи ғамзада бар таҳти осмон,
Бемору шармнок, магар Марями ман аст?

Дар оғози даҳаи 50-уми асри гузашта шеъри Соя ба сӯи таҳаввул гоми ҷиддитар мебардорад ва садои ӯ дар хори умумӣ ва суруди муштараки насли романтики ошиқ, насли дигаргунандешу мубориз ҷои ҳоси ҳудро пайдо мекунад. Шоир дар ин давра аз мазмунҳо ва қолабҳои мустаъзодгунаи сунатӣ ва ҷаҳорпорасароӣ фосила мегирад ва аз эҳсосоти шахсӣ ба ишқҳо ва орзуҳои воқеии инсонӣ мерасад. Маҷмӯаи «Шабгир», ки соли 1954 ба ҷоп расид, натиҷаи ҳамин «истиклолхоӣ» ва навҷӯиҳои шоир аст.

Вуруди Сояи ҷавон ба ҳалқаи мактабиён «шеъри нав» ё «Нимой» ва таҷрибаҳои эҷодии шоир дар ин замина барои шеъри муосири форсӣ, ба назари мо бисёр муфид афтод ва пайравони зиёде ёфт. Шеъри ӯ ҳалқаи пайванд ва пуле гардид барои рафту омади озоди гӯяндагони ҳарду сабки шеъри муосири форсӣ ба хонаҳои ҳамдигар барои меҳмонӣ ва ё иқомати доимӣ.

Навгароӣ ва навҷӯиҳои Соя баъди «Шабгир» ҳам идома пайдо мекунад ва намунаҳои такмилёфта ва пухтатари онҳоро дар маҷмӯаҳои «Замин» (1956), «Чанд барге аз ялдо» (1968) ва «Ёдгори хуни сарв» (1982) дидан мумкин аст. Дар шеърҳои нави худ ҳам шоир мавқеияти фикрии ҳудро дигар намекунад. Шеъри ӯ дар навтарин қолабҳо ҳам ҳамон шеъри андеша ва ормон аст ва шоир низ ҳамон Сояи адолатхоҳ, дар

орзуи рӯзҳои офтобӣ ва мунтазири субҳест, ки «дар хонаи ҳамсоя» дамида, мунтазири бӯсаҳои гарми субҳи умед. Фардо барои шоир таҷаллигоҳи умеду орзуст, бахтест, ки ҳатман рӯзе фаро хоҳад расид ва бо нури худ ҷаҳонро равшан мекунад ва дигар найрангу дурӯғу фиреб нест ва дар ҳама ҷо тантанай ростиву дурустист:

Дар синаи гарми туст, эй фардо,
Дармони умедҳои ғамфарсуд.
Дар домани поки туст, эй фардо,
Поёни шиканҷаҳои хунолуд.
Эй фардо, эй умеди бенайранг!

Дар ашъори Соя дар ҳар мавзӯю мазмун ва ҳар сабку қолабе, ки набошад, пажӯҳишгарон дар онҳо ду ҳасисаро пай бурдаанд, яке ҳасисаи инсонӣ ва дигар иҷтимоӣ. Яке аз муҳаққиқони осори ӯ Шохруҳи Тусирконӣ чунин менависад: «Ибтиҳоч ҳеҷ шеъри ошиқонае насурӯдааст, ки нишонае аз ормонхоҳии сиёсӣ, вичдонияти иҷтимоӣ дар он набошад. Ва баракс ҳеҷ шеъри ба зохир сиёсӣ, аммо ботинан мутааҳиду ормонӣ насурӯда, ки бе ҷомаи тағазул бошад»[3,23].

Соя шоири эътиқод ва ормон аст. Дар саҳттарин рӯзҳои шикасти орзуҳо ноумед намешавад ва эътиқод дорад, ки рӯзи равшан ва фасли «гули сурх» хоҳӣ нахоҳӣ фаро хоҳад расид. Чунин эътиқод ва хушбинӣ дар ҳарду навъи шеъри Соя чи қадиму чи ҷадид дида мешавад:

Баҳор омад, гулу насрин наовард,
Насимаш бӯи фарвардин наовард...
Барояд сурхгул хоҳӣ нахоҳӣ,
В-агар худ сад ҳазон орад табоҳӣ.

Аммо бо ин ҳама андӯх шоир дар интизори тулӯи «духтари хуршед» аст:

В-аз нухуфти пардаи шаб,
духтари хуршед
Ҳамчунон оҳиста мебофад,
Домани раққосаи субҳи тиллоиро.

Ҳама касоне, ки ба таҳқиқи шеъри навини форсӣ пардохтаанд Сояро на танҳо дар «классиксарой», балки дар сурудани ашъори Нимой ва шеваҳои навини он низ аз нодирашоирони ин адабиёт шуморидаанд. Тавре пажӯҳгарон навиштаанд, «тайи ин ҳафтод ҳаштод соли умри шеъри нав яке аз касоне, ки бо қудрат ва тавоноии мутаъодиле тавонистааст дар ҳарду ҳавза, шеъри нав ва шеъри суннатӣ осори шоиста халқ кунад, Ҳушанги Ибтиҳоч будааст»[3,25]. Вале ёдоварӣ бояд кард, ки миқдори ашъори нав ё Нимоии Соя нисбат ба шеърҳои сунатгароёнаи вай камтар аст. Сабабаш, ба назари мо он аст, ки дар айнаи эҳтиром

бархурд ва қазовати Соя нисбат ба Нимо ва шеъри дар бисёр маврид «гунгу печидай» ӯ интиқодӣ аст. Аз эҳтимол дур нест, ки ҳамин забони намодин, мубҳаму рамзӣ ва печидай Нимо яке аз сабабҳои эҷоди фосила дар миёни шеъри Нимо ва Соя гардида бошад. Ба ақидаи шоири донишманд ва муҳаққиқи таърихи шеъри муосири форсӣ Шафеии Кадканӣ «Соя дар шаклгирии шеъри ҷадиди Нимой бас муассир буда ва забони бе тақайюди ӯ дар миёни шоирони муосир ўро яке аз садоҳои асосӣ ва аслии шеър дар даҳаи 1330 намудааст»[4,133].

Соя гармиву сардии бозори сиёсатро низ дида ва дар ин дунёи золиму бевафо ва сахнаи фанду фиреб, вале барои касоне дилрабо гомҳои устувору ноустуворе бардоштааст. Тавре пештар ишора шуд, вай хеле ҷавон ба Ҳизби Тӯда пайваста ва аз шикасти ормонҳо ва сарнавишти талхи он ранҷҳо ҳам кашидааст. Аммо сиришти отифӣ ва ангезаҳои дарунии шоир таврест, ки шеърҳои ӯ камтар вачҳи сиёсӣ ва ранги ширҳои оташини инқилобӣ пайдо карда, бештар ҷанбаи адабӣ-иҷтимоӣ доранд. Назар ба ҳамин фазои хос ва вижагиҳои отифӣ шеърҳои сиёсии ўро «аз эҳсоситарин ва романтиктарин ашъори сиёсии муосир»[5,5] мешуморидаанд.

Чунон ки гуфта шуд, Соя ба анҷумани гузидапазиру саҳтгири шеърӯ шоирӣ мисли ҳама суҳанварони замони худ ва пеш аз он ҳам, бо шеърӯ ғазалҳои суннатӣ ворид шуд ва дар ҳамин иқлим ҳам ба шуҳрат расид. Аммо пас аз «Нахустин нағмаҳо» (1946) дар талоши навҷӯӣ ва кашфи роҳи тоза аз ғазал дур шуда, ба ҷараёнҳо ва сабқҳои шеъри замони худ, ки дертар «шеъри нав», ё «шеъри Нимой» хонда шуданд, пайваст. Сайру гашт дар ин боғи наводод 15-20 сол идома ёфт ва ашъори маҷмӯаҳои «Сароб» (1951), «Шабгир» (1956) ва то ҷое «Замин» (1957) ҳосили ҳамин шефтагӣҳост. Вале аз оғози даҳаи шастуми асри гузашта, бо вучуди тавфиқ дар мактаби «шеъри нав» Соя боз ба ғазалхонӣ бармегардад. Ин роҳест, ки пеш аз ӯ Хонларӣ, Тавалулӣ ва чанд шоири дигари ҳамзамонаш паймуда буданд. Ғазалҳои даврони ба истилоҳ бозгашти ӯ аз нигоҳи мафҳуму маъно густурдатар аз даврони ҷавонӣ аст. Вале дар онҳо ҳам нақши пой ғазалсароёни гузашта хувайдост. Масалан ғазали машҳури ӯ, ки мавриди писанд ва истиқболи бисёр шоирон қарор гирифт:

Имшаб ба қиссаи дили ман гӯш мекунӣ,

Фардо маро чу қисса фаромӯш мекунӣ,

зери таъсир ва дар радифу қофияи ғазали зерини Салими Техронӣ (ваф. 1679) гуфта шудааст:

Ашкам зи гуфтугӯи ту хомӯш мекунад,

Номат намебарам, ки дилам гӯш мекунад.

Солҳои 70-уми асри гузашта ғазалҳои Соя як муддат тамоюли ирфонӣ пайдо мекунанд:

Мужда бидеҳ, мужда бидеҳ ёр писандида маро,
Сояи ӯ гаштаму ӯ бурд ба хуршед маро...

Аммо бо авҷ гирифтани чунбишҳои инқилобӣ дар нимаҳои солҳои 70-ум шеъри Соя руҳи салаҳшурӣ ва исён мегирад ва шоир мардумро ба мубориза ва дӯстону ҳамфикрони муҳоҷири худро ба ватан даъват мекунад:

Эй ошиқон, эй ошиқон паймонаҳо пурхун кунед,
В-аз хуни дил чун лолаҳо рухсораҳо гулгун кунед...
З-ин тахту тоҷи сарнагун, то кай равад селоби хун?
Ин тахтро вайрон кунед, ин тоҷро ворун кунед!

Ё:

Боғбон муждаи гул мешунавам аз чаманат,
Қосиде кӯ, ки саломе бирасонад зи манат.
Вақти он аст, ки бо нағмаи мурғони сахар,
Пару боле бикушой ба ҳавои ватанат...

Аммо ғазалҳои баъди инқилоб ва баъди ҳабс шудани шоир ғазалҳои ранҷу андӯҳ ва ба истилоҳ ғазалҳои «хазонианд». Ин ғазалҳои дардогинро шоир дар рӯзгори пирӣ ва бешак аз сари нағмедӣ ва ғаму андӯҳ гуфтааст:

Чи нақшҳо, ки ба хуни чигар задему дарег,
К-аз он паранди нигорин на тор монду на пуд.
Гуфтӣ, ки шеъри Соя дигар ранги ғам гирифт,
Оре, сиёҳчомаи сад мотам аст ин.

Ё:

Зи саргузашти чаман дил ба дард меояд,
Бибанд панҷараро боди сард меояд.
Дареғи боғи гули сурхи ман, ки дар ғами ӯ,
Ҳама замини замон зору зард меояд.

Дар эҷодиёти Соя маснавӣ, ҳарчанд теъдодашон аз панҷ- шашто бештар набошад, ҳам ҷои муҳиме доранд. Соя дар маснавиҳои худ шеваи кам гуфтани сара гуфтанро пеш гирифтааст. Баъзе маснавиҳои дар истиқболи маснавиҳои шоирони пешин ва замони худ гуфта шудаанд.

Дар маснавии «Овози моҳ» муҳаққиқон таъсири устои Ганҷаро дидаанд:

Боди парешондилу савдозада,
Чанг дар он зулфи дилоро зада...

Ва маснавии «Бонги ной»-ӯ бешак дар истиқболи Мавлоно гуфта шудааст:

Он шакарлаб ҳамчу ноям бар гирифт,
Ҳон бинол, эй дил, ки оташ даргирифт.
Ваҳ ки ин оташ аҷаб хуш мезанад,
Оташе, к-оташ дар оташ мезанад...

Соя дар жанрҳои маъмули адабиёт форсӣ ва қолабҳои дӯстдоштаи фарҳанги мардум – рубоӣ ва дубайтӣ низ қувваозмоя кардааст. Дар дубайтӣ ва рубоӣҳои худ Соя матнҳои ошиқона ва мафҳумҳои иҷтимоиву мардумиро омехта бо забони содаи ҳамон мардум, дар камоли зебоӣ баён кардааст:

Ман он абрам, ки меҳоҳад биборад,
Дили тангам ҳавои хона дорад.
Дили тангам ғариби ин дару дашт,
Намедонад кучо сар мегузорад.

Аз ин сайри осемасар дар зиндагӣ ва шеъри Соя ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

Соя амиқан шоир аст, шоири фитрӣ ва бидуни муболиға аз ситораҳои намирандаи адабиёти муосири Эрон. Ҳам дар шеъри суннатӣ муваффақ буда ва ба ҳамонгуна дар сабкҳо ва мактабҳои наву навтарини шеъри имрӯзи Эрон тавоноӣ нишон додааст. Соя мисли ҳама шоирони воқеӣ дар интиҳоби вожаҳои муносиб ниёз ба «аракрезӣ» надорад. Калимаҳо аз таъби ӯ равшану раво ва ба шакли латифу сайёл метарованд ва вучуди шоир сарфи парвариши маъност, на дар ҷустуҷӯи луғат. Дар олами хушғазалнависон аз суханварони тавоноӣ ду-се қарни ахири Эрон шинохта ва эътироф шудааст. Агар дар ғазалҳояш истиқболест, истиқболи қалами бузург аст, назари қалами Мавлоно, Саъдӣ ва Ҳофиз ва агар тақлидест, тақлиди нусхаи асл аст. Он чи дар ғазалҳояш ба шахсият ва зиндагии иҷтимоии ӯ дахл дорад, умед аст, умед ба фардои дигаргун ва дигар ҳама ҳикоятест аз шикасти ормонҳо. Барои тасдиқи ин гуфта чӣ шояди беҳтаре аз ин ғазали зебо метавон овард:

Канори амн кучо, киштии шикаста кучо,
Кучо гурезам аз ин ҷо ба пой баста кучо.
Зи бому дар ҳама ҷо санги фитна меборад,
Кучо бадар барамат, эй дили шикаста, кучо.
Фурӯ гузошт дил он бодбон, ки меафрошт,
Хаёли баҳр кучо, ин ба гил нишаста кучо.

Дар маҷмӯъ шеъри Соя китоби зебои мондагорест, ки дар он зиндагии муаллиф ва рӯйдодҳои таърихии 70-соли ахири Эрон ба дасти нависандаи ҷирадасти тавоно ҳунармандона навишта шудааст.

Адабиёт:

1.Муҳаммадали Сипонлу. Баҳор.-Техрон,1996;

- 2.Бежани Асадипур.//Комёри Обидй.Дар Зулоли шеър.-Техрон,1377;
- 3.Шохрухи Тусирконй.Рушноии офтоб дар соя: Дунёи сухан №98.-Техрон,бидуни соли нашр;
- 4.Шафеии Кадканй.//Комёри Обидй.Дар Зулоли шеър.-Техрон,1377;
- 5.Ошиқонасарой дар шеъри порсй. Ошиқонаҳои Хушанги Ибтиҳоч,нашрияи Гулистон-11,Техрон,бидуни соли нашр;

КАДЫРОВ ГИЯСИДДИН ПАТРИАРХ НОВОЙ ПЕРСИДСКОЙ ПОЭЗИИ

Настоящая статья освещает жизнь и творчества одного из самых популярных и читаемых поэтов Ирана Хушанга Эбтехадж (Сайе). Сайе является яркой и многогранной фигурой современной персидской поэзии. Его стихи продолжают вызывать живой отклик у читателей и оказывают сильное воздействие на формирование молодых, начинающих поэтов.

Ключевые слова: поэзия, новый, современный, литература, революция, политический, социальный, машруте. (конституционное движение).

KADYROV GIYASIDDIN PATRIARCH NEW PERSIAN POETRY

This article highlights the life and work of one of the most popular and widely read poets of Iran Hushang Ebtihadzh (Saye). Saye is a vibrant and multi-faceted figure of modern Persian poetry. His poems continue to cause a lively response from readers and have a strong impact on the formation of young, novice poets.

Key words: poetry, a new, modern, literature, revolution, political, social, mashrute. (konstituttsionnoe movement).

Ба ифтихори солони Айни

ЧУМӢАБОӢ АЗИЗҚУЛОВ

ИМОНУ ИНСОФИ УСТОД АЙНИ

1

Банда, ки нисбат ба синну соли мактабрав шудан дертар ба таҳсили расмӣ фарогир шуда будам, пеш аз ҷанги ҷаҳонӣ ба хатти лотинӣ китобхон гардида, аз мундариҷаи «Мактаби кӯҳна» ва «Аҳмади Девбанд» огоҳӣ ёфта будам. Гап дар сари ин ки, ду бародари калонтарам аз ҷумлаи нахустин муаллимони мактаби деҳа буда, ба хатти лотинӣ китобхон шуданам аз баракат ва таъсири таълимгарии ишон буд.

Соли 1943 як нафар устои кафшу масҷидӯз аз деҳаи Мадми Заҳматобод ба деҳаи мо — Панҷрӯд омада, дар меҳмонхонаи ҳавлии беруни падарам ориятнишин гардид, ки ба замми ҷирадаст будан, дар пешаи худ, ба хатти ниёгон китобхон ва адабиётдӯст ҳам буд. Бегоҳҳои ҷумъа баъзе муаллимони хушзавқи ба ҷабҳаи ҷанги ҷаҳонӣ сафарбар нагардида, муллоёни масҷид ва якта-нимта аҳли саводи деҳа ба коргоҳи усто Боймурод гирд омада, китобхонӣ мекарданд ва нақлу ривоёт мешуниданд.

Мани ин дам хонандаи ба синфи 3 расида низ дар як гӯшаи меҳмонхона ҷой гирифта, аз хондани китоб ва нақлу ривоёти аҷибу ғариби аҳли нишаст баҳра мебардоштам. Ва ҳамин меҳмонхонаи падар бароям нахустин бошгоҳу маҳфили адабӣ буд, ки шояд, барои дар соҳаи адабиёт таҳсил кардану филолог ихтисос ёфтanam замина пеш оварда бошад.

Ҳамчунин, бори нахуст номи устод Айнию Абдулқосим Лоҳутиро дар суҳбатҳои меҳмонхонагӣ шунида будам. Лекин, аҷибтараш он аст, ки номи ин бузургонро муллоёни масҷидрави деҳа чун шахсони аз дини ислом рӯйтофта ба забон меоварданд ва калимаҳои «айнӣ»-ю «лохутӣ»-ро, ки таҳаллуси ин абармардони адабиёти оламшумул қарор ёфтаанд, «ломазҳаб»-у аз дин баргашта маънидод мекарданд. Садриддини Айниро каси аз дин айнӣ карда, меғуфтанд. Гап дар ин, ки як маънии «айнӣ кардан» дар гӯиши мардуми мо «баргаштан аз қавл», «мунсариф шудан аз аҳду паймон» аст. Аммо вожаи «лохутӣ» - ро, ки дар китобҳои луғат ба маънои «илоҳӣ», «малакутӣ», омадааст,

ба эътибори дар таркибаш сарчаспаки «ло» доштан «беҳудо» маънидод мекарданд.

Бо гузашти солҳо, ки банда дарси забон ва адабиёт омӯхта, каси таҳсилдида гардида, бебунёд будани шарҳу тафсиркарданҳои фавқро дарёфтам, вале тааҷҷубам дар ин буд, ки ин андешаҳо, яъне мафкураи шак доштан дар имони устод Айнӣ дар кӯхистони мо аз кучо ба миён омада бошад. Чунон ки меҳрам ба таснифгари «Мактаби кӯхна»-ву «Аҳмади Девбанд» аз кӯдакӣ дар дилам хона монда буд, баъди хатми мактаби даҳсолаву ба поён расондани таҳсили донишгоҳ, ҳар он чи аз эҷодиёти устод Айнӣ ба табъ расида буд, гаштаю баргашта хондам ва дар навиштаҳои хоҳ адабиву хоҳ илмӣ ин абармарди фарҳанги миллат нуктае, ки далолат ба даҳрияташ дошта бошад, дарнаёфтам, агарчи чунин нуктаҳо дар эҷодиёти А. Лоҳутӣ гоҳе ба назар мерасанд. Гирем байти

Киштии фатҳам ба соҳил мерасад бо инқилоб,

Нохудои хеш дорам ман, **худо даркор нест**,

гуфтаи ин шоирро, ки дар ҷавоби як касидаи Амир Хисрави Деҳлавӣ эҷод шудааст; Амир Хисрав дар ҳамон касида байте дорад бад-ин таркиб:

Киштии сабрам ба дарё ғарқ шуд, эй нохудо !

Ман худои хеш дорам, **нохудо даркор нест**.

Баъди хатми донишгоҳу ба кори Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Академияи илмҳои ҷумҳурӣ даромадан, тобистони соли 1960 бо корманди ҳамин пажӯҳишгоҳ Саидумар Султонов баҳри хариди китоб (хусусан китобҳои дастнавис) ва гирд овардани нақлу ривоёти адабӣ ба шаҳри Бухоро ва навоҳии вилояти Бухоро сафари илмӣ хидматие пеш гирифтем. Дар он солҳо мардони рӯзгордидаву таҷрибатандӯхтаи бухороие, ки ҳаёти ду давраи таърихӣ—ҳам воқасин солҳои замони амирӣ ва ҳам сароғози замони шӯравиро ба сар бурдаанд, ягон-ягон пеш меомаданд. Аз ҷумла Мирзо Исҳоқ ва Мирзо Муҳаммадҷон барин касоне, ки аввалин мирзони даргоҳи амир, сонавӣ мирзони идораи кушбегӣ будааст; Боз Махдуми Тӯрон номе, ки хатибии масҷиди Хоҷа Зайниддин (яке аз маъруфтарин масҷидҳои Бухоро) буд, ҳамчунин Зариф-махдум ном каси солҳои сиюм дар Тоҷикистон ҳамроҳи Нусратулло Махсум коркардаи дар замони табъиди сталинӣ ба як иттифоқ ҷон ба саломат бурда ё ки тафсилоти ин воқиа чунин аст:

Дар ҳамон давра ҳуқуқшинос ва дипломати машҳури шӯравӣ А.Я. Вишинский, ки шахсан худаш ба тафтиши аъмоли айбдоршудагон машғул будааст, аз Зариф-махдум пурсидааст: «Оё дуруст аст, ки гуфта будед, мансаборони аморати Бухоро дар бобати бозхост кардани молиёт аз аҳоли аз рафтори баъзе кормандони идораи молия ба инсоф наздиктар будаанд?»

Дар маълумотномае, ки бадхоҳонам дар боби ман навиштаанд, чунин матлабе будааст. Чун ин гуфтаҳо воқеият дошт, ночор иқро кардам. Муфаттишам тақозо намуд, ки ақидаамро шарҳ диҳам.

Ман гуфтам:

—Дар замони амирӣ андозе буд ба номи «закот». Мардуми чорводор аз нисоби чорвоҳояшон закот меоданд, ки агар саршумор ба фалон адад расад, як сар боистаи закот буд. Чун саршумори чорво аз нисфи нисоб гузарад — ду сар. Андозгирони ҳозираи мо ҳамин таносубро ба назар нагирифта, дар мавриди контрактасия гирифтани аз чор сар мол дошта ҳам як сар меситонанду аз даҳ сар дошта ҳам. Ин амал мардумро аз ҳукумати советӣ дилхунук мекунад.

Андрей Януарьевич қаноатманд шуда, «совершенно верно» («дупа дуруст») гуфту хатти барот навишта, озодам кард, ки ман якрост ба Бухоро омада, дигар ёди Сталинобод накардам.

Махдуми Тӯрон бошад, соли 1917 бо Мирзо Ҳайити Саҳбо дар Қабодиён зиндонӣ буда, золимона ба қатл расонда шудани Саҳборо ба чашми худ дида будааст.

Мирзо Муҳаммадҷон дар зиндони НКВД чон додану баъди ба як гӯшаи гӯристоне бурда партофтани ҷасади Шарифҷон-махдуми Садри Зиё, пинҳонӣ наъши ин марди воқиян шарифро берун оварда, бо русуми оини исломӣ ба хок супурда шуданаширо ҳикоят карда буд. Сабаби ба соҳибони мурда надодани ҷасад ин будааст, ки Шарифҷон-махдум дар асари бемории мусрии ҳасба—тиф ғавтида будааст.

Зимни суҳбатҳо дар ҳузури ин мардон боре аз гирудорҳои замони амирӣ ва қулфатҳои ба сари бархе аз равшанфикрони Бухоро омадаро ёдовар шуда, гуфтем, ки устод Айнии мо, ба бахти мардуми тоҷик, аз он варта чон ба саломат бурда, ба муроди халқи худ хидмат карданд ва осори ҷовидонае ба мерос гузоштанд. Мирзо Исҳоқи ғавқуззикр суҳанони моро таъйид карданд, вале афзуданд, ки:

—Дар он давра **маслак** гуфтани мафҳуме дар миён буд, ки ба андешаи баъзе касон, арзиши он аз умру чони одамӣ болотар доништа мешуд. Ва ҳамин баъзе касон чон фидо карданду дар сари маслак устувор

монданд. Аммо касоне ҳам буданд, ки чонро азиз дониста, маслакро аз даст доданд.

Яъне хулосаи мантикии гуфторашон ин буд, ки Садриддинхоҷа низ маслакро раҳо карданду сарро боқӣ доштанд.

Ин дам андешае ба дилам хутур кард, ки он гуфтори муллонамоёни деҳаамон, ки дар соли 1943 устод Айниро «аз дин айнӣ кардааст» гуфта буданд, реша дар Бухорои амирӣ доштааст. Оё ба чӣ тариқ ин ақида аз Бухорои дурдаст ба Панҷрӯди мо расида будааст? Дар китоби солҳои охир ба таъб расидаи устод Айнӣ «Материалҳои таърихи инқилоби Бухоро» дар қатори муллоёни ба истилоҳ «иртиҷоӣ»-и Бухорои он солҳо исми мулло Абдурасули Зақуни киштӯдӣ (Киштӯд номи деҳоти ҷамоати Рӯдакӣ ва Ворӯи имрӯзаи ноҳияи Панҷакент аст) низ ба ҷашм расид, ки ин мулло Абдурасул аслан аз деҳаи Панҷрӯд аст. Аз эҳтимол дур нест, ки ривояти аз дин гаштани С. Айнӣ ба тариқе ба василаи ҳамин мулло ба ғӯши мардуми ин диёр расида бошад.

Лекин андешаи Махдуми Тӯрони хатиби масҷиди Хоҷа Зайниддин дар боби устод Айнӣ билкул мусбат буд. Садриддинхоҷаи Айнӣ бо таълифи «Заруриёти диния»-аш муҳри хомушӣ ба даҳони муллоёни бадғӯи Бухоро зада буд, — гуфт он кас. «Заруриёти диния»-и устод, ки аз қабилӣ «Фарзи айн» аст, дар олами ислом машҳур гардида, берун аз Бухоро ҳам эътибор пайдо карда буд. Ин китоб зери унвони «Заруриёти диния», чун моли «Мулло Айнӣ Самарқандӣ» дар соли 1927 дар матбааи «Муфиди омм» -и Лоҳур мучаддадан, баъди таъби он дар Когон, ба таъб расидааст.

Солҳо пас аз наشري «Заруриёти диния» дар Лоҳур, чопи факсимилӣ-аксии он, дар арафаи поён ёфтани сохти давлатдорӣи шуравӣ бори дигар дар Тошканд (дар Комбинати полиграфии Кумитаи таъбу наشري Ҷумҳурии Ўзбекистон соли 1991 бо тиражи 10 000 нусха) ба таъб расидааст. Ноширон дар паси варақи унвони ҳамин чопи факсимилӣ-аксӣ номаи аксиеро низ овардаанд, ки дар он ин сатрҳоро меҳонем: «Ин китоби «Заруриёти диния» (яъне ҳамон китоби дар Лоҳур чопшуда—Ҷ.А) ба дасти қиблагоҳи мо Мирзо Абдуррауфхони хучандӣ, баъд аз ҳичраташон соли 1933-и мелодӣ дар Афғонистон, ба дасташон расида буд. Он кас ба умеди ин ки агар Худованд—ҷалла ҷалолуҳу—бихоҳад, яъне **мамлакат дубора исломободи шариф шавад**, иншооллоҳ ин китобро нашр мекунам, гуфта будаанд. Валокин, ин орзу дар вақти ҳаёташон муяссар нашуд. Ба ҳамин сабаб, аз дунёи фонӣ ба дунёи ҷовидонӣ реҳлат карданд. Аммо ин амонатро ба

фарзандони худ супориш кардаанд. Ва, иншоолоҳ, ин фарзандон супориши падари марҳуми худро ба анҷом хоҳанд расонд.

Бо арзи эҳтиром: 12.4.1411 ҳ.; 8.8.1369 ҳ.ш.; 30.10.1990 м.».

Пасон, боз чунин сатрҳоро меҳонем:

«Ҳадия аз тарафи фарзандони марҳум Мирзо Абдуррауфхон—Мирзо Муҳаммад Сурур ва Мирзо Ҳабибуллоҳ ва Мирзо Қорӣ Амонуллоҳи Хучандӣ. Маккат-ул-мукаррама».

Ин суҳанон чунин маъно доранд, ки (баъди аз байн рафтани режими атеистӣ дар собиқ кишвари шӯроҳо, ки Мирзо Абдурауфхони Хучандӣ орзу карда будааст), яке аз нусхаҳои чопи лоҳурии китоб, тибқи васияти падару ҳадияи писаронашон, дар поёнии асри XX, бори сеюм нашр гардида будааст, ки ба дини мубини ислом имони қавӣ доштани нигорандааш—Садриддинхоҷаи Айниро нишон медиҳад.

Соли 1963 муаллими банда Муҳаммадҷон Шакурӣ як рӯз ба ман фармуданд, ки Мирзо Турсунзода маводе медиҳанд, ба ман расон. Турсунзода як нусхаи машинканависи мақолаи Иброҳим Пури Ҳодӣ ном ходими Китобхонаи Конгресси Амрико доданд, ки ба Шукуров расонам. Мақола тарҷумаи русии навиштаи Пури Ҳодӣ буд зери унвони «Обзори адабиёти советии тоҷик», ки мазмуни «зидди советӣ» дошта, боист олимони адабиётшиноси мо ба он ҷавоб менавиштанд. Муалифи мақола аз боби эҷодиёти М. Турсунзода суҳан ронда, гуфтааст, ки «ашъори Турсунзода саршор аз ғояҳои коммунист» ва як шеъри шоирро, ки гуфта буд «ҳар тори мӯям коммунист», ба суҳанонаш далел овардааст.

Аммо дар бораи эҷодиёти Садриддин Айнӣ хулосааш ин аст, ки «Айнӣ таълим гирифтаи мадрасаҳои исломист ва азбаски таълимоти дини ислом бо доктринаи сотсиалистӣ шабоҳати зиёд дорад, ақоиду таълифоти Айнӣ ҷавобгӯи сохти сотсиалистӣ воқеъ гардид». Яъне, ки Айнӣ дар асарҳояш ба сифати як нафар бандаи мӯъмин суҳан ронда, хидмату талаботи давраи сотсиалистиро ба ҷо оварда тавонистааст. Ин аст фикри як нафар мухолифи ҷомеаи советӣ.

Дар маҳаллаи Қазоқони шаҳри Душанбе Мулло Ҷамол ном шахсе зиндагӣ мекарданд, ки «муллои ҳукуматӣ» лақаб ёфта буданд. Далели «ҳукуматӣ» ном бардоштаниашон ин будааст, ки фаризаҳои динияи афроди ҳукуматиро ин кас раво мекардаанд.

Миёни ману Мулло Ҷамол ба василае рафту омад пайдо шуд, ки тадричан ба эҳтирому ихлосмандии тарафайн табдил ёфт.

Боре Мулло Ҷамол аз шиносоии худ бо устод Айнӣ ёдовар шуда, ин воқияро хикот карданд:

—Тобистони соли 1954 як кас хабар овард, ки Садриддин Айни маро ба ҳузур меҳостаанд. Манзили он кас бӯстонсарои ҳукумати будааст. Рафтам, дар бистар хобидаанд. Баъди салому дуруд гуфтан аз ҳолашон ҷӯё шудам.

—Шукр, бародар—гуфтанд, дар ҷавоби суолам,—вале зиндагонии ин ҷаҳон ҳар қадар дароз бошад, як рӯз ба поён мерасад. Эҳсос мекунам, ки аз умрам рӯзҳои башуморе мондааст. Бинобар ин Шуморо даъват кардам.

—Агар аз ман коре сохтааст, бифармояд, ба хидмат омодаам,—гуфтам.

—Шарикони дилпур доред?—пурсиданд аз ман.

Чун ҷавоби мусбат шуниданд аз ман, лаб ба сухан кушоданд;

—Ҳар гоҳ ҷашм фуру бандам, Шуморо огоҳ мекунам. Пеш аз он ки хабари даргузаштанам ба доираҳои расмии ҷомиа бирасад, меҳоям, омада ҳар он чи русуми динии мо тақозо мекунад, ба ҷо оваред. Он тарафаш кори роҳбарияти ҷумҳурист, дигар даҳлат намекунад.

—Аз рӯи васияти устод, ғассол даъват карда, наъши муборакашонро покшӯй намуда, тақдир дарпӯшондем, сипас намози ҷанозаро баргузор кардем.

Саҳари рӯзи дигар радиои Тоҷикистон хабари ғавти он касро ба гӯши сокинони ҷумҳури расонд.

Ин аст тафсилоти зиндагии пурбаракату босамари як нафар банди мӯймину мусулмон, ки аз ҷаҳони ғонӣ поку беолишт рафтааст.

2

Нуқтаи дигаре, ки перомони шахсияти устод Айни миёни мардум гашту гузор дошт, масъалаи мурувату ҳиммати ин нобиғаи аҳд аст, ки меҳоям бо далеле чанд дар ин боб ибрази андеша кунам.

Моҳи апрели соли 1959 дар маҷлисоҳои Академияи илмҳои ҷумҳури нахустмаҳфили илмию фарҳангии «Солони устод Айни» баргузор гардид, ки пасон ба ҳукми анъана гузашта, то имрӯз ҳамасола, гоҳ дар маркази кишвар шаҳри Душанбе, гоҳ дар дигар шаҳру навоҳии мамлакат (як дафъа дар Бухорову дафъаи дигар дар Самарқанд ҷараён дошт, ки банди низ иштирокдораш будам) идома дорад.

Дар поёни ҳамоиши илмӣ ғавқуззикр касони бо устод қарину муддате ҳамкорӣ намуда ва шарафи шогирдӣ дошта шаммае аз ёддоштҳояшонро нақл мекарданд, ки яке аз ишон Абдусалом Деҳотӣ буданд. Чунон ки маъруф аст, Деҳотӣ аз ҷумлаи шогирдони рашид ва яке аз касони муътамади устод будаанд, ки дастнависи таълифи ҳар асари навбатияшонро ба Сталинобод (аз Самарқанд), ба Иттифоқи

нависандагон фиристода, таъкид мекардаанд, ки таҳрираш ба Дехотӣ супурда шавад.

Хуллас, Дехотӣ зимни нақлу бозгӯ кардани ёддоштҳояшон аз хислатҳои устод ба тарзи ҳазлу мутоиба лаҳзаҳои зиёдеро ба забон оварданд, ки аз ҷумла, дутояш ин аст, ки барои ибрази андешаҳои банда муҳим аст:

1. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, ки дар Самарқанд фаъолият дошт, ба ман фармуд, поре аз «Ҳафт пайкар»-и Низомиро интихобан ба нашр омада кунам, то барои хонандаи имрӯза ба ҷоп расонда шавад. Ман ба нияти анҷоми ин кор достони «Баҳром ва Гуландом»-ро интихоб кардам. Аммо барои маслиҳат ва ёрӣ ҷустан аз устод Айнӣ аз Боғи Майдон ба шаҳр, ба ҳавлии устод рафтам (Боғи Майдон деҳаи зодгоҳи Дехотӣ аст, ки аз шаҳри Самарқанд дар масофаи тақрибан 3 км воқеъ аст—Ҷ.А.). Соат ба як наздик мешуд. Устод ба ҷеҳраам нигариста, гуфтанд:

– Ба ҳаёлам гурусна мондӣ.

Ҳарчанд нею нестон кардам, ки гушна нестам, ба ҳолам намонда,

– Аз ранги рӯят маълум, ки гуруснаӣ, – гуфтанд, – хез, як соат ба ту ҷавоб. Рафта шикаматро сер карда бие.

Ман дар як ҷойхонаи Регистон нону ҷой гирифта хӯрдаму ба хонаи устод баргаштам ва пеш аз он ки ба кор сар кунам, гуфтанд:

– Ту гумон кардӣ, ки дар хонаи Айнӣ ягон чиз меҳурӣ. Не, хонаи Айнӣ ҷои шикамсеркунӣ не. Ин ҷо барои кор меоянд. Агар як рӯзи дароз аз хона берун рафтани бошӣ, ғаматро хӯрда баро. Ҳеҷ набошад, нисфи нонро дар миёнат баста ҳамроҳ гир.

2. Бори дигар, даме ки устод дар Самарқанд буданду ман дар Сталинобод, ба ман нома фиристоданд, ки «гонорарамро аз газетаи «Пионери Тоҷикистон» гирифта, ба ман фирист».

Ман 50 сӯми ба номашон сабт шударо гирифтаму бо почта фиристодам. Чанд рӯз пас номаи дигаре гирифтам, ки гуфтаанд: «Ин ҳамааш не. Бояд гонорари ман ягон 200-сӯм бошад. Тафтиш кун».

Устод пионеронро ба муносибате табрик карда будаанд, ки матни он дар газета ҷоп шуда, ба он 50 сӯм ҳаққи қалам мондаанд. Аслан, маблағи қалампулии ин рӯзнома он қадар зиёд набуд. Ман нахостам ин қазияро ба он кас фаҳмонаму аз кисаи худам 150 сӯм бароварда, бо почта равонашон кардам ва дар нома навиштам, ки бақияи пул дар паси варақи ведомост будаст, ки кассир онро надида будааст.

Аз байн чанд рӯз гузашта буд, ки боз номае расид аз устод. Таънаомез гуфтанд, ки «ана, дидӣ? Минбаъд хушёр бош, дар корҳо саҳлангорӣ накун».

Пас аз ба поён расидани чамъомад, ки мардум аз толор берун меомаданд, ин воқиаро ҳар кас ба таъбу фаҳмиши худ маънидод карда, дар ҳасисию дунҳиммати устод миёни ҳам суҳбат мекарданд.

Дӯсти ман, шоир Бобо Ҳочӣ, ки низ иштирокдори чамъомад буд, гуфт: «суханони Деҳотӣ, ки дар шакли ҳазлу мутоиба ба забон омад, ҳаргиз инчунин маъно надорад» ва воқиаеро алоқаманд ба номи устод Айни ҳикоят кард:

– Соли 1951 ман дар ҳаваси пажӯҳишгарӣ афтода, зеро роҳбарии Бобочон Ниёзмӯҳаммадов ба чамъоварии маводи таҳқиқ сар карда будам. Боре ба нияти маслиҳат ҷустан аз роҳбарам ба идораи раёсати Академияи илмҳо рафтам. Коргоҳи раёсати академия дар бинои Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии ҳозира буд. Роҳбарамро дар ҷои корашон наёфта, назди даромадгоҳи академия, ки президенташ устод Айни буданд, нигарон истодам. Ҳамин дам «Победа»-е омада истоду Айни аз он берун омада, ворида коргоҳашон гардиданд. Ду нафар адиби ҷавон, ки мо бо ҳам суҳбат доштем, «лекин устод як дафъа моро боб карданд», гуфтанд ва ин воқиаро бо забон овардаанд.

«— Дар кӯча боре устодро дидем, ки асо дар даст, якаву танҳо, майда-майда қадам мезаданд. Ҳисси кунҷковиямон боло гирифт, ду талбандабачаро фармудем, ки ин мӯйсафед серпул аст, рафта хайр талабед.

Бачаҳо шодикунон пеш тохтанд. Гумон доштем, ки устод поре «насихат» карда, чизе намедиханд ба онҳо. Вале кор баръакс анҷомид. Устод чизе нагуфта, аз кеса як биступанҷсӯмаро бароварданду аз бачаҳо суол карданд, ки «ҳар ду ҷӯра ҳастед? Муросо карда метавонед?». Чун ҳарфи тасдиқро шуниданд, гуфтанд:

«— Ҳо он ҷо магазин аст, пулро майда карда, байни ҳам тақсим намоед»; —сипас ба насихат кардан даромаданд, ки «аз кӯдакӣ ба талбандагӣ одат накунад; мактаб хонед, одами дуруст шавед. Бо меҳнати ҳалол зиндагӣ кунед».

Одатан ба гадову соил чанд тангае медиҳанд, нашунидаем ва надидаем, ки касе сӯм, хусусан биступанҷ сӯм бароварда дода бошад. (он солҳо 25 сӯм пули калон буд). Мо аз рафтори худ пушаймон ва аз кардаи худ ҳиҷолатзадаву шарманда, сар ҳам кардем.

Ибтидои солҳои шаст манзили зисти (квартираи) боқӣ монда аз Муҳаммадҷон Раҳимиرو (дар рӯ ба рӯи ҳозира «Боғи устод Рӯдакӣ») хона-музеи шоир муқаррар карданд. Бойгонӣ – дастнависҳои устод Айниро низ дар ҳамон хона-музеи Раҳимӣ ҷой доданд. Он вақт

Музеи С. Айнӣ, ки чун муассисаи давлатӣ соли 1965 дар ҳайати Вазорати маданият таъсис ёфта буду шарафи директори нахустинаш насиби банда гардид, ҳолиё арзи вучуд накарда буд. Дӯсту шарики ҳамкори ман, ходими илмӣ Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти номбурда, ки хона-музеи Раҳимӣ дар тобеияташ қарор дошт, маводи бойгонии устод Айниро ба тартиб меовард. Боре папка-парвандаеро пешам гузошт, ки пур аз расид-қвитансияҳои почтаӣ буд. Устод Айнӣ ба пирмARDони барҷомондаи бухороие, ки замоне шарикдарси мадрасагашон будаанд, муттасилан аз чайби худ иона-мададпулӣ равона мекардаанд ва чун марди таҷрибатандӯхтаи оқибатбин, ки хоси хислату ҷибиллати ишон аст, қвитансияҳоро боқӣ медоштаанд.

Ман аз Раҳим Ҳошим ва муаллимаи Муҳаммадҷони Шакурӣ борҳо шунида будам, ки устод Айнӣ ба фарзандони афроди дар поёни солҳои 30 таъбид шудаву доғи бадномии «душмани халқ» ба номашон часпидае, ки дар донишқадаҳои олии кишвари шӯроӣ меҳонданду ба сабаби «бадномӣ»-и падарҳояшон аз дарёфти идрор-стипендия маҳрум гардида буданд, аз кисаи худ нафақа мерасондаанд. Ин ахбори шунидаи бедалел буд. Аммо он чи дар ғавқ зикр ёфт, амри воқеъ аст, ки банда ба чаҳми худ дидаам ва ин санаду мадорик ҳоло дар говсандуқҳои бойгонии устод маҳфузанд.

Соли 1959 мани корманди пажӯҳишгоҳи ғавқуззикр дар таҳия кардани куллии шашҷилдаи Абдулқосим Лоҳутӣ бо Ситсилия Бону шарику ҳамкор будам, ки ҷои қорамон Бӯстонсарои ҳукумат буд. Раҳим Ҳошим чун мушовири доимӣ, қариб ки ҳамарӯза бо мо ҳузур доштанд. Зимни суҳбатҳои адабӣ аз қору бор ва хислатҳои ҳамидаву мурувватҳои башарии устод Айнӣ лаҳзаҳоро ривоят карда буданд, ки билкул ибратомӯз аст. Аз ҷумла, ғавқолияти Айниро дар қору бори Нашриёти давлатии Тоҷикистон, ки солҳои бистуми асри гузашта дар Самарқанд ғавқолият дошт, ёдоварӣ карда, гуфтаанд:

– Он солҳо (чунон ки дар ибтидои давраи нав ба истиқлолият расидани кишвари мо ҷой дошт – Ҷ.А.), барои кормандони муассисаҳои давлатӣ ионае ба расми ёрии башардӯстона тақсими карда мешудааст. Ҳар гоҳ ба нашриёт маводи ғизоӣ ва ғайри он меомад, кормандони зинаҳои поёнӣ, хусусан занҳои қоргузор, ки андак музди қор доштанд, талаб мекарданд, ки маводи ионаро Айнӣ тақсими кунанд. Ва моҳияти талаби қормандон ин будааст, ки устод мегуфтаанд:

«–Рафиқон, биёед аввал ба инҳо диҳем. Монад, мо ҳам мегирем, намонад, боқе нест. Мо қудрати аз бозор харидан дорем, вале инҳо бо дастмузде ки мегиранд, имкони аз бозор харидан надоранд».

Яъне, ки аҳли инсоф будани Айниро ҳама кормандони нашриёт медонистаанд.

Раҳим Ҳошим дафтари хотироташонро варақ гардонда, боз гуфтанд:

– Соле, ки маро ба ҳабс гирифтанд (дар замони душманҷӯиҳои поёни солҳои сиюм), аввалин сухане, ки аз забони Лохутӣ берун меояд, ин будааст, ки «педарсаг ба сазояш расид» ва ин бадгӯии ӯ на ифодаи адоваташ ба шахси ман, балки тақозои таассуби беандозааш ба адолати сиёсати болшевикист, (Неши ақраб на аз сари кин аст) – Яъне, модом ки ҳизби болшевикӣ маро маҳкум кардааст, пас ман моҳи беайб набудаам.

Аммо устод Айнӣ, ки аҳли инсофу мурувват буданд, дар тамоми давраи маҳкумияту маҳбусияти ман мегуфтаанд, ки «дар ҳақиқи Раҳим ҷавр шуд, ӯ айбе надорад». Ва гузашта аз он, ки ба тақозои табиати башардӯстӣ ёриву мададгориашонро дар ҳақиқи авлоди табъидшудагон дарег надоштаанд, ҳамсари маро, ки ба истилоҳ зани «душмани халқ» буд, бебокона ба кор гирифта, ба худашон котиб таъйин кардаанд. Ва адои хидмати котибияш иборат аз ин будааст, ки ҳар гоҳ аз Маскав ва дигар мавзёҳои хориҷ аз кишвар номае ё барқияе расад, барояшон тарҷума кардаву номаи ҷавобии ишонро ба русӣ таҳрир мекардааст.

Вале усули музд (моҳона) пардохтаниашон боз аҷибтар будааст. Агарчи маблағи моҳона аз дороии худашон будааст, чун дар идораҳои расмии давлат варақа – ведомост тартиб дода, поёни ҳар моҳ ба дасти ӯ имзо кунонда, маош мепардохтаанд, то ҳамсари ман гумон кунад, ки музди меҳнати худашро мегирад, на ионаи башардӯстонаеро.

Баҳори соли 1978 ману Лоиқи зиндаёд ба як муносибате меҳмони хонадони Раҳим Ҷалил гардида будем. Дар сари хони неъматӣ Нависандаи халқӣ ду-се кас аз хучандиҳо ҳам ҳузур доштанд. Дар боби адабиёт ва қору бори нависандагон суҳбати гармӣ дошт. Кадоме аз дӯстони соҳибхона дар бораи устод Айнӣ чизе гуфта, ба хасосати он кас ишорат кард. Раҳим Ҷалил ба радди андешаи мусоҳиби сари дастархон лаб ба сухан кушода, гуфтанд, ки ин андешаи ботил аст, ки якта-нимта бадхоҳони устод дар ҳаққашон чунин ҳарфҳоро паҳн карда мегарданд ва ба тасдиқи фикрашон чунин воқияро нақл карданд:

- Соли 1953 дар маъракаи ҷашни 75-солагии устод, ба сабабе иштирок карда натавонистам. Баъдтар, дар Бӯстонсарои ҳукумат ба

аёдаташон даромада, пас аз пурсу посу дилчӯиҳо шӯхиомез афзудам, ки «хуллас, зиёфатро бе мо хӯрдед-дия».

Устод ба лаҳни ҷиддӣ гуфтанд, ки «Раҳимҷон, як ту не, чанд каси дигар ҳам набуданд, ки ёддошт карда мондаам. Иншоллоҳ, чуброн мешавад».

Сипас ҳолдонҳо ҳикоят карданд, ки ду рӯз пас аз зиёфати расмии ҳукумат, ки дар як толори бошукӯҳи бӯстонсаро барпо шуда будааст, устод ҳайати кормандону хидмадгорони бӯстонсаро ва боз чанд каси дар баргузор кардани зиёфати бошукӯҳ ҳисса гузоштаро, ки зиёфат нахӯрда будаанд, даъват карда, бо айнаи ҳамон таомҳои зиёфати ҳукумат, аз кисаи худашон зиёфат дода, вазифаи мизбониро худашон ба ҷо оварда, хотири ҳамагонро шод карда будаанд. Ин воқиа расо як сол қабл аз ғавти устои равоншод ба амал омадааст.

Ҳабибулло Қодирии писари нависандаи машҳури узбек Абдулло Қодирӣ зери унвони «Отам ҳақида» («Дар бораи падарам») соли 1974 китобе ҷоп карда буд, ки лаҳзаҳои хотирмонро аз рӯзгори падараш бозгӯ кардааст. Аз ҷумла аз диду боздиди ҳудаш устод Айниро ва лаҳзаҳои дар бораи ин кас аз гуфтаҳои падараш ба тасвир кашидааст, ки хеле ҷолиб аст. Ў менависад, ки шоир (яъне шоири ўзбек) Ғулом Зафарӣ дар яке аз меҳмониҳои дар хонаи падарам ҳикоят карда буд, ки соли 1932 дар Самарқанд меҳмони Айни шудааст.

Ў мегуфт:

-Суҳбат дар хонаи Айни хеле гарм ҷараён дошт, ки гузаштани вақтро ҳис накарда мондам. Як замон духтараш Холида як табак палави бухороиро оварда ба рӯи хони пуралвон гузошт, ки бӯи хушу таъми иштиҳовараш дергоҳ аз мазоқам дур намерафт. Зимни як мулоқотам тафсилоти меҳмондории С. Айниро ба Фитрат нақл кардам. Ў маро ба дурӯғгӯӣ шуҳрат дода, афзуд, ки «ялғон гапирасан» («дурӯғ меғӯӣ»), Айниро ман хуб мешносам. Вай касе нест, ки ба пеши меҳмон ош кашад.

Падарам дар ҷавоби суҳанони Ғулом Зафарӣ гуфтанд, ки:

- Муносибати Айнию Фитрат чандон хуб нест. Айни ба Фитрат ихлос надорад. Дар масъалаҳои сиёсӣ ҳар ду ақидаҳои мухталиф доранд. Шояд дар ҳамин замина Айни ўро хуш напазируфтаву мулоот накарда бошад. Вагарна, Айни дар баробари каси ба табъаш хушоянда ҷонашро дарег намедорад.

Сипас ин воқияро аз меҳмон шудани худ ба хонаи С.Айни ҳикоят карданд:

-Боре корам ба Самарқанд афтода, дар хонаи Шокир Сулаймон фуруд омадам...

Шокир Сулаймон нависанда ва адабиётшиноси узбек аст, ки солҳои баъди анҷумани якуми нависандагони шӯравӣ (1934) ва таъсис ёфтани Иттифоқи нависандагон дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна вазифаи раиси бахши самарқандии Иттифоқи нависандагони Ёзбекистонро дар уҳда дошт ва ҳамзамон, дар мавриди нақли Абдулло Қодирӣ, дар донишгоҳи давлатии Ёзбекистон (УзГУ) дар Самарқанд аз адабиёти ўзбек дарс меод. Ин ҳамон Шокир Сулаймон аст, ки устод Айни дар як мактубашон шикваомез гуфтаанд:

«Ман асарҳоямро сари сандалӣ, дар пушти лаълӣ менавиштам. Шокир Сулаймон айб кард, ки ин аз маданият дур аст; мизу курсӣ гузоред. Акнун дар болои курсиву диван дарди кӯҳнаи миёнам авҷ кард. Ман «Дохунда»-ю «Ғуломон»-ро дар сари сандалӣ навиштаам. Намедонам, Шокир Сулаймон дар курсӣ, сари миз нишаста чиҳо навишта бошад».

...Хуллас, дар ҳамон сафари Самарқанд дар кӯча тасодуфан бо Айни вохӯрдм, – боз давом медиҳад, Абдулло Қодирӣ, ҳикояташро. – Айни гила кард, ки ба Самарқанд омадию хабар намегирӣ. Соати шаши бегоҳ ба хона марҳамат кун. Нигарон мешавам.

Ба манзил расидам, ки Шокир Сулаймон аз кор омадааст.

– Бедарак нашав, соати шаш ба меҳмонӣ меравем, – гуфтам.

– Ба кадом меҳмонӣ? – ҳайрон шуда пурсид.

– Ба меҳмони Айни, – гуфтам.

– Кӣ хабар овард? – боз ҳайрон шуда пурсид.

– Айниро дидам, гила кард, ки «чаро омаданатро хабар надодӣ?». Дар хонаи ту фуруд омаданамро гуфтам. Таъкид кард, ки ҳамроҳи Шокир биё.

Бегоҳ риш тарошида, либос бадал карда, ба роҳ афтодем; Айниро дидем, дами дарвозааш нигарон истодааст. Салом додем. Аз корҳои Шокир ҷӯё шуда, ба хона даровард.

Дастархон ороста аз нуқлу наво, аз пиставу бодом, то асалу мураббо ва мусалласи дастӣ—ҳама муҳайё. Соате суҳбат кардем, ки духтараш як табақи лангарӣ оши палави аз биринчи овозадори Панчекатро оварда рӯи дастархон гузошт. То як поси шаб суҳбат карда, ба хона баргаштем.

Дар роҳ Шокир Сулаймон ба вачд омада, изҳор кард, ки ин гуна меҳмондориву чунин хони пуралвонро бори аввал мебинам, агарчи солҳо боз Айниро мешиносам. Ман ҳамон суханони дар ҳақи Фитрат гуфтаамро бори дигар такрор кардам.

Файзулло Қодирӣ аз мушарраф шудани худаш ба дидори устод Айнӣ ёдовар шуда менависад:

– Соли 1935 15-солагии Театри ба номи Ҳамза таҷлил гардид. Аз гӯшаву канори мамлакат меҳмонони зиёде омад. Пас аз анҷоми бошукӯҳи маҷлиси ҷашн падарам меҳмонони Самарқанро дар ҳайати Ғулом Зарифӣ, Шокир Сулаймон ва Садриддин Айнӣ ба меҳмонӣ даъват намуданд.

Сипас қиёфаи устод Айниро бисёр дақиқ тасвир намуда,

– Дар сар телпаки гӯшакдор, дар тан палтои хокистари мӯинаастар, дар пой мӯзаӣ соқаш баланди чармаш чаппагардони хом (навъе аз замшаи ҷойдорӣ) дошт, – гуфта, мӯзаӣ устодро аз пояшон кашидан ва ба дасти меҳмонон об рехтанашро ба забон оварда, хидмати сари хонро ба ҷо овардану аз суҳбати ин бузургон баҳравар гардиданашро ба риштаи таҳрир кашидааст.

Меҳмони хушсуҳбат ва ҳикоягӯи бомаҳорат будани Айниро таъкид намуда, аз забони устод ин воқиаро нақл мекунад:

Дар театри «Тӯрон»-и назди Бозори тоқӣ пйесаи Маҳмудхӯҷаи Беҳбудӣ «Падаркуш»-ро ба сахна гузоштани мешаванд, ки барои ду нақш – як марди пирсиён ва як зани сабукпо пайдо кардани хунаrpеша, душворӣ ба миён меорад. Аввалан, дар он солҳо хунаrpешаи зан тухми анқо будааст, ки ин нақшро бо гриму либоси занона бояд ҷавонмардон ба ҷо меовардаанд, сониян, касе пирсиён шудан намехоҳад. Як нафар ҷойхоначии маҳалро ба ҷону ҳолаш намонда, «пирсиён» рост мекунад, ки баъди ба анҷом расидани намоиш мардум лақаби «пирсиён»-ро ба номи он ҷойхоначии сарсаҳт часпонданд, ки бечора, аз ин нанг ёрои ба кӯча баромадан надоштааст.

«Падаркуш» ба забони ўзбекӣ таълиф ёфта, тарҷумаи тоҷикиаш соли 1939 дар китоби дарсии «Хрестоматияи адабӣ»-и яҳудиёни Бухоро (дар тарҷумаи М.Бачаев), ба лаҳни вежаи хоси гӯиши яҳудиён ба таъб расида буд. Ва устод Айнӣ раванди ба сахна гузошта шудани «Падаркуш»-и Беҳбудиро дар як нақиза–намоишномаи масҳараомезе ба ўзбекӣ тасвир кардаанд, ки ин асари устод дар тарҷумаи тоҷикии Раҳим Ҳошим дар яке аз шумораҳои солҳои охири 50 ё аввали 60 дар маҷаллаи «Шарқи Сурх» ба таъб расида буд.

Соли 1987 нашриёти «Адиб» ба ман пешниҳод кард, ки қиссаи ёддошти некмарди арманӣ Нерсес Нерсисянро, ки зери унвони «Рустам ва Далире» ба русӣ ҷоп шудааст, ба тоҷикӣ гардонам.

Нерсес Самвелович Нерсисян аз арманиҳои Эрон аст, ки дар вилояти Соваи он кишвар ба дунё омада, касби камол карда, минбаъд дар чунбишҳои озодихонаи Эрон ҳампахлу бо Абулқосим Лоҳутию Баҳром Сирус сина сипар карда, баъди нокомона поён ёфтани шӯриши ғайронии Ҷумҳурии Гелон, чун шарикони ғавқуззикаш иҷборан мусофират пеш гирифта, кишвари шӯроҳоро ватани сонӣ интиҳоб карда ва чун Лоҳутию Сирус ўро низ қисмат ба Тоҷикистон овардааст.

Банда чун аз муҳтавиёти қисса огоҳ шудам, ба суроғи нависандааш афтодам, ки шунда будам, ҳамон вақт, дар Душанбе, дар манзили иборат аз як дар хона, дар бинои ҷаҳоршӯнае, дар ақби Театри ҷавонони ба номи М. Воҳидов истиқомат мекардааст. Поёни солҳои сӣ чун бештари зиёӣни шӯравӣ гирифтори табъиди сиёсӣ гардида будааст. Баъди анҷоми муҳлати муҷозот соли 1950 ба Тоҷикистон баргашта, чун ҷазодидаи сиёсӣ, иқоматаш дар марказ салоҳ набудааст, ки Бобочон Ғафуров аз роҳбарони ноҳияи Панҷакент тақозо мекунад, ки барояш кори мувофиқа ёфта диҳанд. Ҳамин тавр, то ба нафақаи имтиёзноки иттифоқӣ баромадан директори Корхонаи орду шолии ш. Панҷакентро ба ҷо меовардааст. Дар ҳамин солҳо ба устод Айнӣ рӯшнос гардида, чун ҳамсафи Лоҳутӣ бо устод тарҳи дӯстӣ афканда, бо ишон рафту омади доимӣ доштааст.

Гардиши қисматро бинед, ки чун ба нафақа мебарояд, ёди диёри қавмӣ карда, ба Арманистон меравад. Ба қавли ҳудаш, «миллатчиёни арман чун табааи Эрон ва, ба эҳтимоли ҷосус буданаш, рӯи хуш намедиханд ба ӯ ва ба ҷопи асари ғавқуззикаш, ки ба забони арманӣ будааст, раъй намедиханд.

Ин марди фарҳангӣ дубора роҳи Душанберо пеш гирифта, аз роҳбарони ҷумҳурии мо умеди ёриву дастгирӣ мекунад. Ин ҷо, боз қораш ба пуштибонӣ кардани Б. Ғафуров оид мешавад, ки ишон ин дам директори Пажӯҳишгоҳи ҳоваршиносии АИ СССР-ро дар уҳда доштанд. Б. Ғафуров ин хидматро ба зиммаи Иосиф Брагинский қорманди пажӯҳишгоҳ, ки ҳамзамон узви Иттифоқи нависандагон ва узви вобастаи АИ Тоҷикистон низ буд, волегузоранд.

И. Брагинский, ки дар анҷом додани ҷунин қорҳои хайр малакаву таҷрибаи зиёд дошт, як «ҳилаи шаръӣ» пеш гирифта, китоби Н. Нерсисянро чун моли адабиёти тоҷик, бо тавсияи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, барои ҷоп ба нашриёти умумииттифоқии «Советский писатель» (М., 1983) мефиристад. Агарчи матни арманиро тарҷумон А. Млинек ба русӣ гардондааст, бо риояти ҳамон ҳилаи

шаръӣ дар лавҳи унвони китоб таъбири «перевод с фарси» («Тарҷума аз фарсӣ») ба чашм мерасад.

Дар раванди тарҷумаи китоби Н. Нерсисян ману муаллиф суҳбатҳои тӯлонӣ доштем. Боре аз депутати ҳавзаи интиҳоботи Панҷакент интиҳоб шудани устод Айнӣ ба Шӯрои Олии СССР (соли 1950) сухан ба миён оварда, рӯйдодҳои ачибе аз омадурафтҳои устод ба Панҷакент нақл кард. Яке аз рӯйдодҳо ин буд, ки Айнӣ соли ду маротиба барои мулоқот кардан бо интиҳобкунандагон ба қитъаи интиҳоботи воқеъ дар деҳаи Ёрии ноҳияи Панҷакент мерафтаанд. Устод «Мка» гуфтани мошини сабукрави хурдакаки аз ҷониби ҳукумати ҷумҳурӣ тухфашудае доштаанд, ки одатан бо ҳамон мошини хурдакашон ба Панҷакент меомадаанд.

Ҳамсари Мӯсоқул Икромови мудир маорифи Панҷакент духтари Одиӣ ном самарқандие буд, ки ҳамин Одиӣ солҳои 20 бо устод Айнӣ дар идораи ҳафтаномаи «Шӯълаи инқилоб» ҳамкорӣ дошта, аз дӯстони ихлосманди устод будааст. Ва ҳар бори ба Панҷакент омадан, ба хонаи ҳамин Мӯсоқули мудир маориф фуруд меомадаанд ва ба мулоқоти бо интиҳобкунандагон Мӯсоқулро ҳамроҳ мебардаанд. Дар соли дуҷуми омадурафтҳои устод Икромови газгӯшти наҳифчусса аз вазифаи мудир маориф сабукдӯш гардида, ба ҷояш Субҳон Пулодов ном марди қавиҷуссаи сергӯшт мудир таъин мешавад. Мудир на аз таҷрибаи солҳои пеш медонистааст, ки дар сафарҳои устод Айнӣ мудир маориф он касро ҳамроҳӣ мекард. Вале устод Икромовро на барои мудир маориф будан, балки ба хотири мизбону домоди рафикашон ва шахси муътамад буданаш бо худ ҳамроҳ мебардаанд. Ин дафъа, Пулодов бе он ки раъӣи устодро фаҳмад, бе гапу ҳарф ворида мошин мегардад, ки як тарафи мошин зери вазни ӯ ҳам меоварад. Устод ҳам беиба мегӯянд:

– Рафиқ Пулодов, фанар-ресорҳои мошини ман ба вазни ҷуссаи шумо тоб намеоваранд. Хоҳиш мекунам, аз мошин бароед. Ба ҳамсафари ман ҷуссаи сабуктари Икромов мувофиқтар аст.

Бо ҳамин тариқ, Пулодови хичолатзада аз мошин фууромада, ҷояшро ба Мӯсоқул Икромов волегузорад.

Тақрибан баъди ягон сол Мӯсоқули дардманд, ки аз захираи меъда солҳои зиёд ранҷ мекашид, ин ҷаҳонро падруд гуфта, як писару ду духтари ноболиғро ятим гузошт. Занги телефон баланд шуд. Гӯшакро бардоштам, ки овози шиноси устод Айнӣ шунида шуд. Тақозо карданд, ки «илоҷе ёфта, як сари қадам ба наздам даро».

Чун масофаи байни Панчакенту Самарқанд андак зиёдтар аз 50 километр аст, дере нагузашта, аз дарашон даромадам, ки рӯи диван ба кампале печида хобидаанд.

– Чанд рӯз мешавад, ки дарди миёнам хурӯҷ дорад. Аз даме, ки хабари марги Мӯсокул расидааст, ором надорам. Хароҷоти гӯру кафанро намегӯӣ? Ин занаки сарсахт бо се یتими тайёрхӯр чӣ мекарда бошад?

– Ғусса нахӯред, устод. Замона тинҷ, илоҷе меёбад.

– Ҳамту – куя, ба ҳар ҳол...

Андак нимҳез шуда, фармуданд, ки дари ҷевони рӯ ба рӯяшонро боз кунам. Кушодам, ки дар кунҷи ҷевон қоғазпече гузоштагӣ.

– Гиру ин ҷо нишин. Кушода ҳисоб кун, – гуфтанд.

Шумурдам, ки ҳазор сӯм. Дар ҳамон солҳо 1000 сӯм маблағи хангуфте буд.

– Пулро ба ҳамшира расону аз номи ман узрхоҳӣ кун. Ҳозир худам илоҷи ба роҳ баромадан надорам, – гуфтанд дар охир.

Ҳамсари Мӯсокул пулро гирифтӯ оби дида кард.

– Оби дидаро монеду арзи миннатдорӣ кунед...

Ман, ки табиати кунҷковию ба ҳар чӣ изҳори шубҳа кардани устодро медонистам, муродам ин буд, ки бифаҳманд, то амонат ба дасти соҳибаш расидааст.

Боре дар як омадурафтанҳояшон ба назди интихобкунандагон роҳбарони колхозии Ёрӣ ба расми тухфаву армуғон як ҷувол шолии аълосифат бахшидаанд ба депутати худ. Устод аз ман хоҳиш карда буданд, ки ҳамин шолиро сафед карда (яъне ба биринҷ табдил дода) ба он кас расонам.

Чун мавсими долу зарби корҳои деҳқонӣ ва зуд-зуд ҳисобот расондан аз фаъолияти корхона буд, сафед кардани шолии устод андак ба таъхир афтод. Касе аз Самарқанд омада номае дод ба дастам.

Устод кинояомез навиштаанд, ки:

«– Медонам, дар кӯҳҳои атрофи Панчакент гург бисёр аст. Аммо ҷое нашунидаам, ки гург шолӣ меҳӯрда бошад».

Ман ҳама ташвишро як сӯ монда, шолиро сафед карда, ба устод расондам.

...Зани Мӯсокул

– Э чӣ кор кунам, чӣ хел миннатдорӣ баён мекунам? – гуфт.

Қаламу як варақ қоғаз дода, гуфтам:

– Сари миз шинед, ман имло мекунам.

Чанд сатри навиштаашро дар лифофа андохта, ба як нафар Самарқандрав додам, ки ба устод расонад.

Дили пуртараххуму ҳиммати олий доштани устод Айниро аз дигарон на як бору ду бор шунида будам. Аммо он чи ба чашми худ дидам, болотар аз он буд, ки гумон мекардам, – хулоса кард суҳанаширо ин марди бегарази арманӣ.

Имону инсоф шарики якдигаранд, ки дар нафси ин пири хирад, олиму адиби оламшумул ба ҳам омадааст. Бехуда халқ нагуфтааст, ки:

«Инсоф – дин соф» ё ин ки «Инсоф дорӣ- имон дорӣ». Ин ду мафҳум тавъамонанд.

Ва –л –Лоҳу аълам биссаваб.

Ин ҷо боз ду нуктаи дигари алоқаманд ба шахсияти устод Айни, ки така ба афкори ҷомиа ва гуфтаҳои муаллими арҷманди Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ дорад, тақвиябахши андешаҳои фавқ аст.

1. М.Шакурӣ ҳикоят карда буданд, ки тадқиқоти устод Айни оид ба Абдулқодири Бедил пеш аз он ки дар шакли китоби мустақил соли 1954 ба таъъ расад, маводи ин китоб дар силсилаи мақолаҳои ӯ оид ба Бедил ва эҷодиёти ӯ солҳои 1946 ва 1947 дар чанд шумораи маҷаллаи «Шарқи Сурх» ҷоп шуда буд. Мани навҷавони ҳанӯз аз таҷрибаи рӯзгор сабақи кофӣ наёмӯхта ба ҳамин навиштаҳои доир ба Бедил устод Айни тақриз навишта, бо ташвиқу таҳрики Саид Муллоҷоновӣ Шаҳристонӣ, ки баъдтар фаҳмидам, шахси бисёр дасисачӯ будааст, ба чанде аз нуктаҳои тадқиқоти устод Айни эрод гирифтаам. Устод ба андешаҳои «мани мунаққид» гӯш дода, ҳамон пораҳоеро, ки ман танқид карда будам, аз китоби «Мирзо Абдуқодири Бедил»- ашон (С.,1954) хориҷ карданд. Баъдтар дарёфтаанд, ки мунаққиди густох фарзанди Садри Зиёи нахустустодашон будааст. Ба василае маро ба мулоқот даъват намуда, хуш пазируфтанд, дуру дароз суҳбат кардем, аз лаҳзаҳои рӯзгори падарам ёдовар шуданд, вале аз тақризи ман ва муҳтавиёти он ҳарфе ба забон наёварда, дар лаҳзаи гусел ба қорҳои илмиам муваффақият хоста, ҳамин қадар гуфтанд, ки:

– Писарҷон, дар зиндагӣ ба гаштани бо асобағал одат накарда, ба пой худ роҳ рафтано биемӯз.

Ба зиракӣ пай бурдаанд, ки андешаҳои танқидии ман на фикри мустақили худам аст.

Даме ки соли 1963 чилди 11-уми «Куллийет»-и устод Айни (китоби дуюм) ба ҷоп омода мешуд, бо мадади муҳаррири он Р.Ҳодизода худам ба расми қафорати гуноҳ пораҳои аз нашри соли 1954-и «Мирзо

Абдулқодири Бедил» ихтисор кардаи устодро дар матни нашри куллийт барқарор кардам.

2. Иморати собиқ Шуъбаи шарқшиносии АИ Тоҷикистон (воқеъ дар кӯчаи Парин, 6) «ки аслан чун ҳавлии истиқоматии Бобоҷон Ғафуров бино ёфта истода будааст, бадхоҳон дар арафаи ба поён расидани сохтмонаш ба унвони КМ ВКП (б) маълумот равон мекунанд, ки «котиби Секаи Тоҷикистон аз маблағи бучети республика барои ҳудаш қаср бино кард». Б.Ғафуров илоҳи воқияро пеш аз вукӯъ ёфтани шуда, устод Айниро аз Самарқанд даъват намуда, калиди ҳавлиро ба ишон дода истода, изҳор мекунад, ки «ин тухфаи ҳукумати Тоҷикистон аст ба Шумо, дар бадали хидматҳоятон ба халқи худ».

Устод Айни, ба тақозои ҳислату ҳиммати ҷибиллиашон аз тухфа рӯй метобанд. Чун роҳбарони ҷумҳури дар пешниҳоди худ пофишори мекунанд, устод ноилоҷ розӣ мешаванд, вале ба як шарт:

агар ба кадом мақсад истифода бурдани биноро дар ихтиёри ҳудашон гузоранд. Чун ризоияти роҳбарон ба даст меояд, устод Айни директори ҳамонвақтаи Институти забон ва адабиёти АИ Тоҷикистон Муллоҷон Ғозиловро, ки пажӯҳишгоҳи зери тобеияташ ҳоли ногувор доштаст, даъват карда, калиди манзилро дода, мефармоянд, ки институтро ба ин ҷо кӯчон.

Ҳамин тавр, Институти забон ва адабиёт, то таъсис ёфтани дар ҳамин бино мустақар гардидани Шуъбаи шарқшиносӣ чун пажӯҳишгоҳи мустақили Академияи илмҳо, дар ҳавлии инъом кардаи устод Айни фаъолият дошт.

Чунин мурувват а ҳиммати олие доштаанд, шодравон устод Айни.

Қисмати бинои ғавқуззикри инъомии устод бештар аз ин қиссаҳо дорад, ки зикраш дар ин ҷо лузум надорад.

Ин аст мухтасари тафсилоти кордориҳои устоди безавол, ки шахсияти ишонро дар ҷашми наслҳо муҷаллотар тобон мегардонад.

АҲМАДҶОН САНГИНОВ

Ба ёдбуди 100-умин зодрузи

олими маъруфи тоҷик

МУЛЛОҶОН ҶОЗИЛОВ

НОМБАРДОРӢ МИЛЛАТ

Дар бораи шахсияти бузург ва номбардори миллат сухан гуфтан ҳам осон асту ҳам мушқил, лекин дар бораи олими забоншиноси маъруфу мӯътабар ва ташкилотчии моҳиру пухтакори илм, собиқ директори Институти забон ва адабиёти Академияи илмҳои Тоҷикистон, роҳбару роҳнамои зумраи олимони шинохтаи ҷумҳурӣ, устои зиндаёд Муллоҷон Ҷозилович Ҷозилов мӯҳри хомушӣ ба даҳон задани касоне, ки ўро аз наздик мешинохтанд, носавоб аст.

Муллоҷон Ҷозилов мактаби ибтидоиро соли 1929 дар зодгоҳаш- шаҳри Конибодом хатм намуда, ба Техникуми омӯзгории шаҳри Тошкант дохил мешавад ва онро соли 1933 тамом мекунад. Аз соли 1933 то соли 1935 дар вазифаи муаллими фанни забони модарӣ ва адабиёти курсҳои дусолаи муаллимони мактабҳои ибтидоӣ кор мекунад.

Соли 1935 ўро барои хондан ба Университети давлатии Ленинград мефиристанд. Тавре ки аз шарҳи ҳоли соли 1961 навиштаи ҳуди устод пайдост, соли хониши 1937/38, дар курси сеюми донишгоҳ бинобар бад шудани аҳволи моддии оилавӣ хонданро муваққатан қатъ карда, ба Сталинобод меояд ва дар Нашриёти давлатии маориф, ки он рӯзгорон Учпедгизаш мегуфтанд, ба ҳайси мудири шӯъбаи адабиёти бачагон чанд муддат ифои вазифа менамояд. Тобистони ҳамон сол(1937) эшонро мудири қисми таълимии курсҳои думоҳаи такмили ихтисоси муаллимон таъйин мекунанд. Тирамоҳи соли 1938 барои идомаи таҳсил боз ба Ленинград баргашта, соли 1941 университетро хатм карда, ба Тоҷикистон меояд. Моҳи октябри соли 1941 мудири қисми таълими мактаби миёнаи ба номи М. Горкий (шаҳри Ленинобод) таъйин мешавад. Тирамоҳи соли 1942 М. Ҷозилов чун фарзанди содику вафодори миллат ихтиёрӣ ба ҷабҳаи ҷанг меравад. Дар сафи артиши шӯравӣ дар озод кардани Украинаву Полша саҳм мегузорад ва барои хизматҳои шоиста дар қисми сиёсии дивизияи тирандозии 267-ум июни соли 1943 М. Ҷозиловро тантанавор номзад ба ҳизби коммунист қабул

мекунанд. Июли соли 1943 М. Фозилов дар набардгоҳ маҷрӯҳ мешавад ва пас аз сихат ёфтан эшонро ба курси танкчиёни полки якуми танкии Оқруги ҳарбии Кафкази Шимолӣ мефиристанд. Соли 1944 пас аз хатми курсҳо боз ба сафи артиши амалкунанда фиристода мешавад. Танкчӣ М. Фозилов барои дар муҳорибаҳо диловарию шучоат нишон доданаҷ бо ордени Ҷанги Ватании дараҷаи дуоум мукофотонида мешавад.

Баъдан М. Фозилов 10 марти соли 1945 бори дигар дар ҷанг сахт захмӣ мегардад.

Соли 1946 баъд аз табобату муолиҷаҳои зиёд вазъи саломатии ӯ як навъ рӯ ба беҳбудӣ меорад ва дар дилаш меҳру шавқи донишомӯзӣ боло мегираду бо як по ба асобағал таъякунон шомили аспирантураи Институти забоншиносии Академияи илмҳои СССР гардида, тахти роҳбарии устодони ғамхор Фрейман А.А. ва Абоев В.И. дар мавзӯи «Калимаҳои тақлидӣ-овозӣ дар забони тоҷикӣ» рисолаи илмӣ менависад ва соли 1950 онро дифоъ намуда, ба дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои филологӣ муваффақ мегардад. Рисолаи мазкур соли 1958 дар шакли асари ҷудогонаи илмӣ (дар нашриёти «Дониш»-и Душанбе) ба таъъ расидааст, ки дар он калимаҳои тақлидӣ-овозӣ ва тасвирий дар илми забоншиносии тоҷик аввалин бор мавриди таҳқиқи махсус ва амиқ қарор гирифтааст.

Соли 1948 дар ҷумҳурий нахустин Донишгоҳи давлатӣ ташкил гардид, ки ин маркази бузурги навбунёди таълимиву илмӣ ба устодону мутахассисони асилу кордон сахт ниёзманд буд. Бинобар ин устод Муллоҷон Фозиловро баъди дифои бомуваффақияти рисолаи номзадӣ ба донишгоҳ барои кор даъват карданд ва эшон солҳои 1950-1951 вазифаи мудирии кафедраи забон ва адабиёти тоҷикро ба ӯҳда дошт.

Вақте ки соли 1951 дар заминаи Филиали тоҷикистони Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ Академияи илмҳои Тоҷикистон таъсис меёбад, дар қатори олимони шинохтаи Ватан аз Муллоҷон Фозилов низ даъват ба амал меояд ва ӯро сарвари яке аз институтҳои бонуфузи он, яъне Институти забон ва адабиёт таъйин мекунанд. М. Фозилов то соли 1958 вазифаи директори нахустин ва ягона маркази тадқиқоти илми забон ва адабиёти тоҷикро дар ҷумҳурий ба дӯш гирифта, ҳамчун олиму ташкилотчӣ қобилиятнок дар рушду нумӯи илмҳои бунёдии забоншиносӣ ва адабиётшиносии тоҷик саҳми бориз меғузошт. Бо ғаъолият ва ташаббуси шахсии Муллоҷон Фозилов Институти забон ва адабиёти АИ Тоҷикистон ба маркази асосии пажӯҳиши соҳаи забоншиносӣ ва адабиётшиносии ҷумҳурий табдил ёфт ва берун аз марзҳои он шинохта шуд.

Устод Муллоҷон Ҷоziлов аз соли 1958 то дами вопасини ҳаёти пуршарафи худ (1978) ходими калони илмӣ ва роҳбари мавзӯҳои тадқиқотӣ доир ба фразеология ва зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ дар ҷумҳурӣ буд.

Дар бораи фаъолияти пурсамари ташкилотчигии ӯ устоди шодравон Академик Муҳаммадҷон Шакурӣ дар мусоҳиба бо баргардонандаи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) ба хатти арабии форсӣ, донишманди мӯхтарами эронӣ Мӯҳсини Шучоӣ [«Фарҳанги форси тоҷикӣ», Техрон, 2006] хеле самимӣ зикр намудаанд:

«Институти мо як директор дошт ба номи Муллоҷон Ҷоziлов. Вай маълуми ҷанги Олмон буд. Якпо буд. Далерӣ ва ҷуръат дошт, ки болоҳо равад ва ҷизе талаб кунад ва бихоҳад. Ин раиси мо масъаларо пеш гузошт, ки Институти забон ва адабиёт фарҳанге ба вуҷуд оварад, ки як қисме ҳам забони адабӣ ва классикии моро аз аввал, аз давраи Рӯдакӣ то Аҳмади Дониш... фаро бигирад.

Шучоӣ: Пас ҷириқкаи ин фикрро Муллоҷон Ҷоziлов зад?

Шакурӣ: Бале, Муллоҷон Ҷоziлов ва он шахсоне, ки гирди ӯ ҷамъ омада буданд. Қарор шуд фарҳанге тадвин шавад, ки барои даст ёфтан ба забони классик, ки аз даст меравад, имкон бидиҳад. Аммо барои ин гуна фарҳанг ба вуҷуд овардан мутахассис лозим буд.

Ҷавононе мисли ман буданд, лекин акнун мо саводи кӯҳна надошем. Барои ба вуҷуд овардани ҷунин фарҳанг саводи хуби кӯҳна лозим буд. Пас ҷӣ бояд кард? Пас ин тавр карданд: Раҳим Ҳошим, Зеҳнӣ, Вадуд Маҳмудӣ, Қутбиддин Муҳиддинов ва мисли инҳо... зиёиёни (равшанфикрони) тоҷик буданд, ки соли 1937 дар даврони террори истолиний зиндон шуда ва даҳ-понздаҳ сол таъбид шуда буданд, ба Сибир ва Қазоқистон ва он ҷоҳо ба сар бурда буданд. Пас аз даҳ-понздаҳ сол баргаштанд. Лекин онҳоро дар Фарҳангистон ба кор гирифтани мумкин набуд. Ҳанӯз ҳам рӯйшон «сиёҳ» буд... Бале, «душмани халқ» ҳисоб мешуданд, агарчи озод шуда буданд.

Муллоҷон Ҷоziлов рафт ба Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон ва ба азобе иҷозат гирифт, ки инҳоро ба кор гирад. Гуфт: Агар инҳо набошанд, мо наметавонем ин тавр коре бикунем. Иҷозат шуд ва онҳоро ба кор гирифтанд.

...Ҳамин ҷанд нафарро Ҷоziлов М. ба кор гирифт ва аз ҳар кадоми инҳо як бригада (гурӯҳ) сохт.»

Дар солҳои баъдиҷангӣ зарурат ва фурсати назарандозии тозае ба таълими мактабҳо ва китобу барномаҳои хониш ба миён меояд. Бо қарори ҳукумат диққати олимони маъруфи ҷумҳурӣ ба навиштани китобҳои нави дарсии забони модарӣ ва адабиёти тоҷик ҷалб мегардад. Дар қатори як зумра

пешоҳангони илму адаби ҷумхури – Абдусалом Деҳотӣ, Абдулғанӣ Мирзоев, Шарифҷон Ҳусейнзода, Холиқ Мирзозода, Бобочон Ниёзмухаммадов, Воҳид Асрорӣ, Раҷаб Амонов ва дигарон Муллоҷон Ҷоziлов низ ба таълифи китоби дарсӣ сафарбар мешавад. «Забони тоҷикӣ»-и Муллоҷон Ҷоziлов беш аз 20 сол китоби дарсии синфи ҷаҳоруми мактабиёни тоҷик буд. Дар байни асарҳои илмии ӯ «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ» [ибораат аз 2 ҷилд, Душанбе, 1963-1964] ва «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» [Душанбе, «Ирфон», ҷ. I-1975, ҷ. II-1977] мақоми махсусро ишғол мекунамд. «Фарҳанги ибораҳои рехта» маҳсули дастрасчи чандсола ва ҷустуҷӯҳои зиёду доманадори олими пуркор буда, дар ҳудуди ҳашт ҳазор воҳидҳои фразеологиро фаро мегирад ва бо ба рӯи кор омадани худ дар илми филологияи тоҷик соҳаи нав ва муҳимро асос гузоштааст.

Дар забоншиносии тоҷик то наشري «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ»-и Муллоҷон Ҷоziлов доир ба фразеология таҳқиқоте яклухту махсус, ба истиснои мақолаҳои алоҳида ва ишораҳои зимни таҳлили забон ва услуби асарҳои бадеӣ ба назар намерасид. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (аз асри X то ибтидои асри XX) дар соли 1969 ба таъъ расид, фарҳанги тафсирии забони ҳозираи тоҷикӣ фақат солҳои 2008 (наشري аввал) ва 2010 (наشري дуюм) ҷоп шуд ва дар луғатҳои дузабонии тоҷикӣ ба русӣ теъдоди ниҳоят маҳдуди ибораҳои фразеологӣ сабт ва тарҷума шуда будаанду бас. Бинобар ин дар шакли луғати махсуси дар асоси мисол- шоҳидҳои зиёде аз адабиёти бадеӣ ва матбуоти давраи шӯравии тоҷик мураттабгашта ва дар ҳаҷми ду китоби бузург ба таъъ расидани «Фарҳанги ибораҳои рехта»-и М. Ҷоziлов, ки нафақат дар забоншиносии тоҷик, балки дар забоншиносии онвақтаи шӯравӣ аз аввалин фарҳангҳои ибораҳои фразеологӣ маҳсуб гардида, ҳодисаи бузурги илмӣ ба ҳисоб мерафт. Ҳатто дар забоншиносии рус ҳам, ки таҷрибаи бою ғанӣ ва забоншиносони забардаст дошт, ин навъ луғат дар ҳаҷми 4000 ҳазор моддаи луғавӣ бо иштироки ҷаҳор нафар муаллиф танҳо 4 сол пас аз наشري луғати М. Ҷоziлов ба майдон омада буд.²

Ба тадқику омӯзиши ҳаматарафаи ибораҳои рехта ва умумитар карда гӯем, ибораҳои фразеологӣ якбора рӯ овардани тане чанд аз муҳаққиқони тоҷик маҳз ба туфайли аз ҷоп баромадани «Фарҳанги ибораҳои рехта»-и М. Ҷоziлов ба вуқӯъ пайваст. Воқеан ҳам баъди аз ҷоп баромадани фарҳанги мазкур дар тӯли 10-15 сол дар Тоҷикистон як зумра забоншиносон, аз қабилӣ С.Н. Ҳушенова, Ҳ. Маҷидов, И. Ҳасанов, М. Юсуфова ва дигарон ба омӯзишу таҳқиқи ибораҳои рехта

² Ниг. «Фразеологический словарь русского языка. Составители- Л.А. Войнова, В.П. Жуков, А.И. Молотков, А.И. Федоров. Под редакцией А.И. Молоткова, Москва, 1967 г.

даст зада, боиси ба вучуд омадани рисолаҳои илмӣ номзадӣ, докторӣ ва асарҳои дигар шуданд. Муллоҷон Ҷоziлов аз ин рӯ ва бино ба қавли олими шарқшиноси маъруф Иржи Бечка барҳақ пешоҳанг ва асосгузори фразеологияшиносии тоҷик маҳсуб мешаванд.

Устод Муллоҷон Ҷоziлов дар фишурдаи рисолаи доктории, мутаассифона, ҳимоянакардаи худ «Зарбулмасал ва мақолаҳои китобии форсӣ-тоҷикӣ» эътироф менамоянд, ки дар ибтидо зарбулмасалу мақолаҳоро чун як қисми таркибии фразеология ҷамъоварӣ менамуданд. Вале пас аз нашри «Фарҳанги ибораҳои рехта», ки як миқдор зарбулмасалу мақолҳо дар он роҳ ёфта буданд, бо омӯзишу тадқиқи амиқу ҳаматарафаи маводи фароҳамовардашон машғул гардида, ба хулосае меоянд, ки зарбулмасалу мақолҳо бо устувории таркиби худ, ҳамчун маводи тайёри забонӣ истеъмол гардидани худ ва бо чанд хусусияти дигар ба воҳидҳои фразеологӣ шабоҳате дошта бошанд ҳам, аз ҷиҳати сохт, бадеият ва маъно воҳидҳои тамоман дигаранд ва гурӯҳи хосеро ташкил медиҳанд. Бинобар ин, филфавр зарбулмасал ва мақолҳоро аз захираи (фонди) воҳидҳои фразеологӣ берун кашида, захираи хоси зарбулмасал ва мақолҳои китобиро ташкил доданд ва ба тақмили он камари ҳиммат баста, назар ба қавли ҳуди он кас [ниг. Сарсухани «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ», ҷ. I] ҷамъулҷамъ беш аз 20 сол бо гирдоварии зарбулмасал, мақол ва афоризмҳо аз адабиёти пурғановати форсу тоҷик машғул буданд.

Устод Ҷоziлов пас аз нашри «Фарҳанги ибораҳои рехта» аз нӯги ҳамир фатир гӯён соли 1967 маҷмӯае бо номи «Ҳикояҳои зарбулмасал» чоп намуданд, ки он бори дуюм бо тақмилу таҳрири нав дар соли 1973 бо номи «Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо» ба таъъ расидааст. Дар сарсухани ин маҷмӯаи ҳикояҳои дилчаспи хонданӣ омадааст, ки «Зарбулмасалу мақолҳоро доништан ин ҳоло доништани мавриди истеъмоли онҳо нест... ва тартиб ёфтани фарҳанги тафсирии зарбулмасалу мақолҳо дар ин кори муҳим кӯмаки бузург хоҳад расонд» (саҳ. 17). Барои анҷоми ин вазифаи пешгузоштаи хеш устод М. Ҷоziлов ҳазинаи 7-ҳазораи зарбулмасалу мақолҳои китобии бо матнҳо-шоҳидҳо аз асарҳои адабиёти классикии форсу тоҷик ва муосири тоҷик интихобнамудаи ҳудро аз ғалбери таҳқиқ гузаронида, ба таълифи фарҳанги тафсирии зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ шурӯъ мекунанд ва тавре ки дар боло тазаккур гардид, ду чилди аввали он дар нашриёти «Ирфон» солҳои 1975 ва 1977, яъне вақти дар қайди ҳаёт будани устод аз чоп мебарояд ва чилди охири он, яъне чилди сеюм, ки фарогири ҳарфҳои С-Ҷ мебошад, як қисми он иборат аз

харфҳои С,Т,У,Ф,Х,Ч соли 1977 аз тарафи муаллиф тасҳеҳ шуда, вале харфҳои боқимонда то ба ҳол мавриди тасҳеҳу ислоҳ қарор нагирифта, дар бойгонии шӯъбаи фарҳангшиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешуд.

Ибтидои соли 2014 роҳбарияти Институт тасмим гирифт, ки бахшида ба ёдбуди 100-умин содрӯзи устои шодравон Муллоҷон Ҷозилов ҷилди ҷопнашудаи «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ»-ро ба таърифи расонад. Инак, ҷилди сеюм ҷун идомаи бевоситаи ду ҷилди қаблӣ бо ҳамон тарзу усул ва аз рӯи тартиби алифбою имлои он замон роиҷи забони тоҷикӣ (яъне мутобиқи қоидаҳои имлои соли 1972) ба таърифи расид.

Бо нашри ин ҷилд фарҳанги тафсирии зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ маҷмӯан дастраси хонандагони гиромӣ мегардад ва аз рӯи маводи пурарзиши ин фарҳанг дар риштаҳои илмҳои забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, фолклоршиносӣ ва ғайра таҳқиқоти бунёдӣ офарида мешаванд.

Нашри ҷунин фарҳангҳо, ки мамлӯ аз суҳанони пурҳикмат ва шеърҳои ҷаззобу олишони шоиру нависандагони классик ва муосир мебошанд, дархӯри рӯзгори мост. Алъон барои боло бурдан ва мукамал намудани сатҳи маърифату муоширати ҷомеа, дастрас гардидани ин қабил асарҳои арзишманд аз аҳамият ҳолӣ нест.

Ҷаъолияти илмӣ зиёда аз даҳсолаи охири ҳаёти устод М. Ҷозилов ба тадқиқу дастраси оммаи васеи хонандагон сохтани зарбулмасалу мақолҳо бахшида шудааст ва агар муқаддимаҳои илмӣ ду маҷмуаи «Ҳикояҳои зарбулмасал» (1967) ва «Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо» (1973) ва пешгуфтори ниҳоят муфассалу пурмазмунӣ назариявии «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ»-ро муқоиса кунем, мебинем, ки муаллиф аз як нашр то нашри дигар ва як асар то асари дигари ҳеш ҷӣ тавр пеш меравад, мӯшикофӣ дар таҳлили мавзӯи нишон медиҳад ва қуллай кӯишу тадқиқот ҳамонорисолаи доктории устод М. Ҷозилов мебошад, ки нусхаи фишурдаи он бо унвони «Зарбулмасал ва мақолҳои китобии форсӣю тоҷикӣ» соли 1976 ба таърифи расида буд. Аз мутолиаи рисолаи мазкур бармеояд, ки он пеш аз ҳама ба ҳалли силсилаи масъалаҳои умдатарини зарбулмасалу мақолҳо- муайян намудани марзу ҳудуди зарбулмасалу мақолҳо ва дар робита бо ин нишон додани хусусиятҳои муштарак ва аз ҳама фарқкунандаи онҳо аз ибораҳои рехта, таъбирҳои мухталиф, ташбеҳу талмеҳот ва ғайра ва вақте ки ин масъала ҳалли ҳешро меёбад, масъалаҳои таҳқиқи захираи воқеии зарбулмасалу мақолҳо пеш меояд ва

анҷоми он дар навбати худ мунҷар ба муайян кардани фарқи байни зарбулмасалу мақолҳои адабии китобӣ ва шифоҳии халқӣ мегардад, бахшида шудааст. Чун зарбулмасалу мақолҳо ба китобию шифоҳӣ (даҳанақӣ) тақсим карда мешавад ва муаллиф ҷамъоварию таҳқиқи бахши китобиро ҳадафу вазифаи худ мешуморад, мушаххас кардани доираи сарчашмаҳои китобии зарбулмасалу мақолҳо ба миён меояд, ки ҳаллу ҷасли он низ ба таъйини мансубияти онҳо ба ҷорсию тоҷикӣ замина мегузорад ва тавре ки зикраш дар фарқ рафт ва унвони фишурдаи рисола шаҳодат медиҳад, гиреҳи ин муаммо ҳам ба ҳубӣ кушода шудааст.

«Зи кор гардид мардум бузургу номвар». Ин суҳанони пурҳикмати халқ, ки аз китоби «Ҳикмати гузаштагон дар хизмати муосирон»-и устод Муллоҷон Ҷозилов иқтибос гардид, муносиби ҳоли ҳуди муаллиф аст бигӯем, хато нахоҳем кард. Зеро фарзанди як касиби муқаррарӣ ва он ҳам бармаҳал, дар овони туфулият бепадар мондаву дар тарбияи модари сарсаҳту муштипар, вале дилсӯзу меҳрубоне, ки бо нӯги сӯзан фарзандони ба ҷон баробарашро ҳӯрондасту пӯшондааст, дар замонҳои пурташвишу ғочивӣ ва бенавоию бебизоатии сарзамини тоҷик ва кишвари Шӯравӣ соли 1935 барои таҳсил ба шаҳри дурдасти Ленинград рафтааст... умуман дар тӯли умри наҷандон дарози ҳеш маҳз ба шарофати корҳои бузурги анҷомдодаш то ба дараҷаи олими машҳури забоншинос, узви вобастаи Академияи илмҳои Тоҷикистон, Ходими хизматнишондодаи илмҳои Тоҷикистон, дорандаи орденҳои Ҷанги Ватанӣ, Нишони Фахрӣ ва дигар медалу ифтихорномаҳо маҳбубу номвари миллат гардидааст.

Инро баъзеҳо мӯъҷизаи соҳти давлатию ҷамъияти шӯравӣ ва ҳукумати ятиму фуқаропарвари он меномиданд. Ин, аз як тараф, дуруст ҳам ҳаст. Вале меҳнатдӯстии ғавқулода, матонату устуворӣ, азму иродаи қавӣ, ғайрату пуштикор ва азму ҷазми саҳте, ки дар шахсияти устод Муллоҷон Ҷозилов гирд омада буданд, агар намебуд, ин мӯъҷиза, аз ҷиҳати дигар, ба амал намеомад.

Муаллифони шумора

Азизкулов Ҷумъабой- ходими пешбари илмии шуъбаи фарҳангшиносорӣ ва истилоҳоти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Қодиров Ғиёсиддин- ходими пешбари илмии шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Мақсудов Бадриддин – профессори кафедраи таърихи адабиёти ДМТ, доктори илми филология;

Маликзод Анзурат- ходими илмии шуъбаи адабиёти классикии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Ризоиён Муҳаммадризо- унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии АИ ҶТ;

Сангинов Аҳмадҷон- ходими пешбари илмии шуъбаи фарҳангшиносорӣ ва истилоҳоти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Сатторзода Абдунабӣ - мудири шуъбаи адабиёти классикии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор;

Султонмамадова Умеда - аспиранти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ.

Турсон Акбар - директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми фалсафа;

Ҳаким Аскар- ходими калони илмии шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Ҳоким Қаландаров –ходими калони илмии шуъбаи адабиёти классикии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология.

Сведения об авторах

Азизкулов Джумабой- ведущий научный сотрудник отдела лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Кадилов Гиясиддин- ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Максудов Бадриддин – профессор кафедры истории таджикской литературы ТНУ, доктор филологических наук;

Маликзод Анзурат – научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Ризоиян Мухаммадризо-соискатель Институт гуманитарных наук АН РТ;

Сангинов Ахмаджон- ведущий научный сотрудник отдела лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Сатторзода Абдунаби - заведующий отделом истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Султонмамадова Умеда – аспирантка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ;

Турсон Акбар – директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, член – корреспондент АН РТ, доктор философских наук;

Хаким Аскар – старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар баҳши филология ва шарқшиносӣ ба таъб мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забони русӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрами мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи латинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шахр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Куллийт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. Ҷ. 1.-555 сах.
2. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.-444 сах.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шахр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [Писарек 2003, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [Писарек 2003, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифони бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодиккат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Хайати тахририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, тахриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 27, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»

Телефон 221-22-40.

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал «Словесность» выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском языке. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке - сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. - Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. Т. 1. -555стр.

4. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.-444стр.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. *Айнӣ С.* Маъноӣ калимаи тоҷик // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.
 2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.
- Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [Писарек 2003, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [Писарек 2003, 272-280].
7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.
- Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.
- Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.
- Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.
- Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.
- Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность»
Телефон: 221-22-40.
Наш веб-сайт: www.iza.tj; **E-mail:** iza_rudaki@mail.ru

Аъзои хайати таҳрир:

Имомов Махмадисуф - ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви пайвастаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Искандаров Қосимшо - мудири шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми таърих;

Қосимова Мукаррама - профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Қосимов Олимҷон – мудири шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилохоти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология;

Муллоаҳмадов Мирзо - сарҳодими илмӣ шуъбаи адабиёти классикии таърихи адабиёти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, узви пайвастаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Мухаммадиев Шамсиддин - ходими калони илмӣ шуъбаи адабиёти классикии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология, дабири масъул;

Набавӣ Абдухалиқ – ходими калони илмӣ шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология;

Назриев Ҷӯрабек- мудири шуъбаи ниғаҳдории нусхаҳои хаттӣ ва таҳияи феҳристҳои Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Олимов Музаффар - мудири шуъбаи Осиёи Марказӣ ва Ҷанубии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми таърих;

Отахонова Хуршеда- сарҳодими илмӣ шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, узви пайвастаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Раҳимов Дилшод – мудири шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология;

Раҳмонов Абдучаҳбор - ҷаҳоншиноси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа, узви пайвастаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Раҳмонов Шозамон - сарҳодими илмӣ шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология;

Рачабов Ҳабибулло - сарҳодими шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология;

Саймиiddинов Додихудо – сарҳодими илмӣ шуъбаи забони тоҷикӣ Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Салимов Носирҷон – ректори Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, узви пайвастаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Самад Валӣ – ходими пешбари шӯъбаи адабиёти классикии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология;

Сатторзода Абдунабӣ - мудири шӯъбаи адабиёти классикии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А.Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология, профессор;

Сӯфиев Шодимуҳаммад – ходими пешбари илмии адабиёти классикии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология;

Турсон Акбар - мудири шӯъбаи фарҳангшиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, узви пайвастаи АИ ҚТ, доктори илми фалсафа, сармуҳаррир;

Хоркашов Саҳидод - директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология;

Хочамуродов Олимҷон - сарҳодими илмии шӯъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология.

Ҳаким Аскар – ходими калони шӯъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология, муовини сармуҳаррир;

Ҷӯраев Ғаффор –сарҳодими илмии шӯъбаи забони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Қумхурии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор.

Сведения о членах редакционной коллегии

Атахонова Хуршеда - главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, академик АН РТ, доктор филологических наук;

Джураев Гаффар – главный научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор;

Имомов Махмадисуф - ректор Таджикского национального университета, академик АН РТ, доктор филологических наук;

Искандаров Косимшо -заведующий отделом Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор исторических наук;

Косимова Мукаррама – профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета, член- корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Косимов Олимджон –заведующий отделом лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Муллоахмадов Мирзо - главный научный сотрудник отдела классической литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член- корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Мухаммадиев Шамсиддин –старший научный сотрудник отдела классической литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, ответственный секретарь;

Набави Абдухолик– старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Назриев Джурабек- заведующий отделом хранения рукописей и составления каталогов Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член- корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Олимов Музаффар - заведующий отделом Центральной и Южной Азии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор исторических наук;

Рахимов Дилшод – заведующий отделом фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Рахмонов Абдуджаббор - помощник Президента РТ по социальным вопросам и связям с общественностью, академик АН РТ, доктор филологических наук;

Рахмонов Шозамон - главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Раджабов Хабибулло - главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Саймиддинов Додихудо- главный научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член- корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Салимов Носирджон - ректор Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, академик АН РТ, доктор филологических наук;

Самад Вали – ведущий научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Сатторзода Абдунаби - заведующий отделом классической литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Суфиев Шодимухаммад – ведущий научный сотрудник отдела классической литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Турсон Акбар - заведующий отделом культурологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, академик АН РТ, доктор философских наук, главный редактор;

Хаким Аскар – старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, заместитель главного редактора;

Ходжамуродов Олимджон - главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Хоркашов Сахидод - директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук.

Нархаш шартномавӣ
Виростор ва саҳифабандӣ: Шамсиддин Муҳаммадӣ
Ҳуруфчини компютерӣ: Умеда Султонмамадова

Ба матбаа 00.00.2013. таҳвил шуд. Ба чопаш 00.00.2013 имзо шуд.
Андозаи 60x84 1/8. Коғазӣ офсет. Чопи офсет. Чузӣ чопӣ 27,25.
Адади нашр 1000 нусха. Супориши № 00. Нархаш шартномавӣ.

ISSN 2308-7420

Нашриёти «Дониш»
ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 221, бинои 2